A CSIKSOMLYÓI RÓM. KATH. FŐGYMNASIUM ÉRTESITŐJE AZ 1902—903. ISKOLAI TANÉVRŐL.

KÖZLI:
PÁL GÁBOR,
IGAZGATÓ.

Csikszeredában.
Nyom. Szvoboda Testvéreknél
1903.

A CSIKSOMLYÓI

RÓM. KATH. FŐGYMNASIUM

ÉRTESITŐJE

AZ 1902—903. ISKOLAI TANÉVRŐL.

✳

KÖZLI:

PÁL GÁBOR,

IGAZGATÓ.

✳

CSIKSZEREDÁBAN,
NYOMATOTT SZVOBODA TESTVÉREKNÉL
— 1903. —

Teleki Mihály

(1634—1690.)

IRTA

Dr. BALLÓ ISTVÁN.

(Folytatás.)

III.

Két kérdés foglalkoztatta Erdélyt mindjárt 1670. év elején: a végek rendezése és a magyar elégületlenek sorsa. Az ország s a fejedelem magatartása mind a kettőben a legjobb szándéku volt, de az első a porta kapzsisága miatt csak úgy, a hogy sikerült, a magyarországiak megsegitésének pedig utját állotta azon események sorozata, melyek ebben az évben egymás után következtek be.

A végek ügyének bár egyelőre való rendezése végett Rozsnyai Dáviddal egyidejüleg Boér Zsigmondot küldötték a portára, hogy ott a határszéli villongások megszüntetését kérje.[1]) Az ezen év februárjában Gyulafehérvárt megnyilt országgyülés a végbeli katonák fizetéséről, az adóról és több más ügyről intézkedett.[2]) Teleki itt is, mint az előző években, közvetitő volt a fejedelem és a rendek között, — a rendek pl. őt bizták meg, hogy kivánalmaikra a fejedelem válaszát sürgesse. Ugyanezen országgyülésen tette le a tanácsosi esküt Teleki Rhédey Ferenczczel együtt.[3])

Ezalatt Magyarország egyre forrongott. Azok, kik az elégületlenek élén állottak, megfeledkezve magokról, a saját érdekeiket kezdették hajhászni, sőt annyira mentek, hogy midőn Apafi Rozsnyai Dávidot a portára küldötte, ugyanakkor Zrinyiék is követet inditottak oda, nem kevesebbet kérvén, mint azt, hogy a török Zrinyit Magyarország, Rákóczyt pedig Erdély fejedelmévé tegye.[4]) Erről csak később értesült Apafi, de annál hamarább a bécsi udvar, mely most az elégületlenek ellensulyozására Apafit a semlegességben kivánta megtartani. A császár e czélból mind

[1]) Erd. Orsz. Eml. XV. 83—86. ll.
[2]) U. o. 112—119. ll.
[3]) Czajberth jelentése. U. o. 98., 101. ll.
[4]) Bukovaczky követségét l. Századok 1867. évf. 233—235. ll.

Telekihez, mind Bánffyhoz levelet irt, hogy szándékában támogassák s lehetővé tegyék, hogy a fejedelemi udvarba menő követe, Kászoni Márton törekvései, melyek Apafinak épen a semlegességre való megnyerésére irányultak, ne hiusuljanak meg.[1])

Kászoni márcziusban érkezett Erdélybe, s előadta, hogy ő felsége a fejedelem és országa békéjéért és nyugalmáért kívánatosnak tartja, hogy Apafi ezután is őrizze meg a barátságos viszonyt, tartsa szigoruan szem előtt a kereszténység érdekeit, ne hallgassa meg a magyar elégületlenek segélykérését, se meg ne engedje alattvalóinak, hogy segélyt adjanak.[2]) Apafi még választ sem adott, a mit különben tanácsosai nagy része Rozsnyai visszatéréséig kivánt halasztani,[3]) midőn Rozsnyai haza jött nemcsak a porta azon igéretével, mely szerint az elégületleneket pártolni fogja, hanem más hirekkel is: Zrinyi Péter Bukovaczky követe által segitséget kért, hogy ő magyar, Rákóczy pedig erdélyi fejedelem lehessen. Ez birta rá Apafit, hogy jó biztatásokkal bocsátotta el Kászonit: nem avatkozik a magyarországi ügyekbe, csak ő felsége is orvosolja a határszéli sérelmeket s ellensulyozza Zolyomi törekvéseit. E válaszszal tért vissza Kászoni Lengyelországon át, mert időközben a magyarországi forrongás kitört.[4])

Zrinyi Péter a bécsi udvar felszólitására reversalist állitott ki hüségéről, de tettét hamar megbánta s kitüzte a lázadás zászlóját. Ugyanekkor támadt Rákóczy Ferencz is. De az udvar sem volt rest; Zrinyi hadai szétverettek, ő maga Frangepánnal együtt Bécsbe került. gr. Tattenbach elfogatott. A felsőmagyarországi 13 megye rövid habozás után meghódolt a király kiáltványára, Rákóczy anyjához menekült s drága pénzen is alig tudta megmenteni magát. Az elégületlenség többi fejei, mint Ispán Ferencz, Kende Gábor, Gyulaffi László, Csernel Pál, Farkas Fábián és mások Erdélybe menekültek.[5])

[1]) Bethlen J. II. 12., 13. ll.
[2]) U. o. II. 7—12. ll.
[3]) A tanácsurak votumait l. Hallerét, Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VI. 472, 473. ll. Bánffyét u. o 473—477., Béldiét u. o. 477 479. ll., Rhédeyét 479—480. ll.
[4]) Bethlen J., II. 14—17., 20—24. ll.
[5]) U. o. 32—33. ll.

Apafi örömmel fogadta be a hontalanokat s midőn a tanácsurak megegyező véleménye az volt, hogy ezek érdekében nemcsak a portán, hanem a császárnál is közbe kell járni,[1]) Hedry Benedeket azonnal Bécsbe inditotta, Baló Lászlót pedig a portára, hogy a végbeliek adójának leszállitását, s a további foglalások megszüntetését kérje. A titkos utasitásban kötelességévé tette, hogy a nagyvezért a bujdosók ügyének megnyerje.[2])

Hedrynek eleinte megigérték, hogy a bujdosók ügyének elintézésében a fejedelem közbenjárásával járnak el, de midőn hire jött, hogy azok mindnyájan letették a fegyvert, üres biztatásokkal s azon tudósitással küldötték el, hogy ő felsége gr. Rottalt, Gubassóczy János pécsi püspököt, b. Heistert, gr. Volchrát és Eszterházy Farkast küldi ki annak megvizsgálására, ki a bünös, ki nem.

Apafi nagy reményei, melyeket e követséghez füzött, mind meghiusultak. A bebörtönözés egymást érte Magyarországon s annál nagyobb mérvet öltött, midőn Murány elfoglalásakor a kompromitáló iratok kézre kerültek, melyek alapján Nádasdy is elfogatott. A császári biztosok ezalatt Lőcsére értek, hol gr. Rottal egyre-másra fogatta el a gyanusokat. Apafi erre a nála levő magyar urak kérésére Kovács Istvánt küldötte gr. Rottalhoz, de a válasz csak az volt, hogy járjanak közbe ő felségénél. Több volt benne az ironia, mint a jóakarat.

De Baló sem sok eredménynyel jött haza. Igaz, hogy a nagyvezér a sok ajándék hatása alatt eleinte jól fogadta, de utóbb azzal bocsátotta el, hogy Apafi a szultántól adományozott 49 falut azonnal bocsássa át a jenőieknek.[3])

Mindenesetre nem volt kellemes ez a hir, de Apafit még jobban sarkalta, hogy a végbeli dolgokat tisztába hozza. Erre elkerülhetlen szüksége volt mind magának, mind országának, ha az elégületlenek mellett határozott állást kivánt foglalni. Pedig a török furcsa jóbarát volt: mig arra a hirre, hogy Erdély felé német hadak haladnak, kész volt

[1]) Erd. Orsz. Eml. XV. 128—131. ll.
[2]) Bethlen J., II. 35. l. Tör. m. kori, Tört. Eml. 1., VI. 488—491. ll.
[3]) Részletesen Bethlen J., II. 35—47 ll.

rögtön fegyvert fogni,[1]) addig semmi alkalmat sem mulasztott el, hogy minél beljebb hatolhasson Erdélybe.[2]) Ez a folytonos terjeszkedés volt az, mi Apafit és országát szüntelen foglalkoztatta. Ezért Rhédey Ferencz tanácsur, midőn szeptemberben az évi adót bevitte, oly utasitást kapott, hogy ne csak a bujdosókért tegyen szót, hanem — a mennyire lehet — hozza rendbe a végbeli ügyeket is. Mivel továbbá Piri basa igazságtalanul irt fel 49 falut Jenő környékén, ha ezeket meg nem mentheti, legalább annyit eszközöljön ki, hogy az emlitett faluk egymás mellett jelöltessenek ki s ne legyen alkalma a töröknek a további halogatásra.[3]) Jóllehet Rhédey a váradi és jenői török panasza daczára is kedvező fogadtatásra talált,[4]) a 49 falu kérdése nem dölt el, hanem ezután is folytatódott.

Alig oszlott el a deczemberben egybehivott gyulafehérvári országgyülés,[5]) midőn a bujdosók erdélyi csapata uj tagokkal szaporodott; az elhunyt gr. Thököly István fia Imre és gr. Balassa Imre voltak az uj menekülők.

Ezalatt egyre tartott a komprimittált urak üldözése; a lőcsei bizottságot a pozsonyi váltotta fel s folytatta az előbbi müködését. Lipót pedig azzal akart törvényes szinezetet adni az egész dolognak, hogy a gróf Rottalnak adott megbizó levelében kijelentette, miszerint a főczinkosokat országgyülés elé idéztette volna, de már meghaltak s e miatt csak utódait fogatja kereset alá. 1671. ápr. 30-án Nádasdynak Bécsben, Zrinyinek és Frangepánnak pedig Bécsujhelyt fejét vették s ez történt utóbb gr. Tattenbachchal is.[6]) Igy akarták vérbe folytani azt a mozgalmat, melybe utóbb Apafi és Erdély belevonatott, csakhogy nem sikerült. A bécsi udvar azután a terrorismushoz folyamodott; dühe különösen a protestánsok ellen határt nem ismert. A magyarországi rémhirek nyomasztó hatása alatt az Erdélybe menekült bujdosók Petrőczi Istvánt és Szepesi Pált küldötték a portára segitségkérés végett. A török szivesen fogadta s pártfogást igért.

[1]) Bethlen J., II. 48—49. ll.
[2]) Erd. Orsz. Eml. XV. 159—162. ll.
[3]) U. o 155—156. ll. – Szalay L. V. 197—199. ll.
[4]) Bethlen J., II. 56. ll.
[5]) Erd. Orsz. Eml. XV. 168—184. ll. Ezen országgyülés jórészt a kereskedést és az adót szabályozta.
[6]) Bethlen J., II. 58—59., 90—95., 97. ll. — Cserei M. 41—50. ll.

Szepesiék azonnal tudatták Radics által Apafit és a bujdosókat, kik ezután folytonosan zaklatták a fejedelmet, hogy fogjon fegyvert. Végre is a tanácsosok elé került az ügy s ezek nem haboztak kimondani, hogy a török biztatásai még nem elégségesek a háboru megkezdésére; annyit mégis megtettek, hogy Baló Lászlót Budára, Brankovics Györgyöt pedig a portára küldötték. Amaz jóakaratu biztatást, emez megnyugtató választ hozott. De Apafi, minthogy a porta üzenete értelmében mindenre készen kellett lennie, még tovább ment: hadi készületeket tett. De mig ez megtörtént, egy kellemetlenséggel kellett leszámolni.

Hiába vitt gazdag ajándékokat a portára Rhédey, a felelet az volt, hogy le kell mondani a 49 falu birtokáról. Ezen üzenetet megerősitette a fejedelmi udvarba jövő Amhet aga is. A fejedelem erre ezen év (1671.) márcz. 9-re Fogarasba országgyülést hirdetett, melyen Daczó János, Cserményi Pál és egy szász választattak meg portai követeknek s a portára küldendő ajándékösszegeket a rendek magok kölcsönözték a kincstárnak.[1])

Teleki ezalatt vagy Kővárt vagy Huszton tartózkodott. Élénk figyelemmel kisérte mindenünnen a magyarországi mozgalmakat. Értesitést kapott minden fontosabb eseményről, úgy szólva, ő volt a fejedelem referense. Levelezésben állott Kende Gáborral, ki még 1670-ben (április—május) a bujdosók támogatását kérte Apafinál, hogy „maga nemzetét, vérét, tagját ne vesse el.“[2]) Most a mint Daczóék elmentek s a gazdag ajándékokban bizni lehetett, tanácsosnak látszott pontos tudósitást küldeni a portára a magyarországi mozgalmakról. Maga Teleki is ezt tanácsolta a fejedelemnek, hogy annál jobban meg lehessen nyerni a török kegyét.[3])

De Daczót mindamellett, hogy aranyat vitt, az első találkozáskor követtársaival [együtt kidobatta a nagyvezér s azután is alig akart szóban is állani. A követek egyremásra irtak haza panaszosabbnál panaszosabb leveleket; a

[1]) Bethlen J., II. 101—110, 152—156. ll. Erd. Orsz. Eml. XV. 189—192. ll.

[2]) Kende Telekinek, Tört. Tár 1896. évf. 570—573. ll.

[3]) Teleki Apafinak, Huszt, ápr. 24. — Tör. m. kori Tört. Eml. I., VII. 24—25. ll.

porta Erdély elpusztitásával, Zolyominak fejedelemmé való tételével fenyegetőzött.[1]) Midőn ezt a hirt a visszatért Brankovics megerősitette, a rendek megüzenték, hogy lemondanak a 49 falu birtokáról.[2])

Erre az időre esik Telekinek egy kiküldetése. A fejedelem egyenes parancsára Mármarosba ment, hogy az ottani oláh papokat megvizsgálja, visszaéléseiket tanulmányozza, esetleg utasitásokkal lássa el őket, „hogy az nyájat jobban igazgassák. Hogy rendszeresebben procedálhasson", maga mellé vette az oláh püspököt is.[3])

Ezalatt a magyarországi német kapitányok mindent elkövettek, hogy az Erdélybe menekült „rablókat" — mint ők nevezni szokták — kiadassák. Természetes, hogy a fejedelem nem ismerte a bujdosókat rablóknak s nem is adta ki őket, hanem a portáról kért tanácsot, mialatt a kassai és szathmári kapitányok fenyegetőztek.[4])

E fenyegetőzés miatt Erdély sem maradhatott tétlen, mert a német had bármelyik perczben beüthetett. Apafi tehát általános felülést parancsolt a hadaknak s junius 18-ára Szamosfalvára mustrát rendelt. Ugyanekkor kapott rendeletet Teleki Bánffy Dénessel együtt, hogy miután a fejedelmet országos gondjai megakadályozzák a mustra megtartásában, a fejedelem nevében mustrálják meg a hadakat, ezután a fő- és nemesi rendeket bocsássák haza, de azzal a figyelmeztetéssel, hogy készen legyenek — ha a szükség úgy kivánja — a táborba szállásra. A mustra után visszamaradt had teljhatalmú parancsnokának Teleki neveztetett ki. Mint ilyennek szigoru kötelességévé tette a fejedelem, hogy a hirekről pontos tudósitást küldjön, az ország határát el ne hagyja s a hadakat szigoru fegyelem alatt tartsa, de Telekinek, mint kővári kapitánynak, különösen a végeket

[1]) Bethlen J., II. 156—160. ll. — Türi László, Daczó J., Cserményi M. és Trainek P. jelentéseit (Drinápoly, máj. 23.) l. Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 42—45. ll.

[2]) Bethlen J. II. 101. l. — Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 48. ll.

[3]) Teleki kéri Balog Mátét, hogy menetelére készitse elé a papokat. Szentpéter, április 7. — Gr. Kemény J., id. gy. XVII. köt. Innen küldi meg Apafinak a császár manifestumát, hogy a portára küldje. Teleki Apafinak, Huszt, ápr. 24 — U. o.

[4]) Bethlen J., II. 163—167. ll.

kellett szemmel tartani s igy mindig nem lehetvén a hadak között, helyettes parancsnoknak Bethlen Gergely neveztetett ki.[1]) Ugyanekkor a Teleki vezérlete alatti hadak számára rendeletet adott ki a fejedelem.[2])

Midőn Teleki és Bánffy Dénes a fejedelem fentebbi parancsára megjelentek a szamosfalvi táborban, hogy a mustrát megtartsák, nagy elégületlenség tört ki a vitézlő rendek között. A nemesség azért zúgolódott, mert a fejedelem nem maga tartja meg a mustrát, hanem biztosokkal végezteti. Telekiék erre erőszakhoz folyamodtak az által, hogy a kolozsvári őrséget Szamosfalvára rendelték, de ez sem ért semmit. Végre sikerült Bánffynak a háborgók lecsillapitása s a mustra megtartatott.[3]) A fő- és nemesi rend azután haza bocsáttatott, csak a zsoldos had és a megyei hadak egy része maradt vissza.[4]) Sokan Béldit gyanusitották e forrongás miatt. Mennyiben volt igazuk, nem tudhatni, de annyi igaz, hogy nem jelent meg a mustrán.[5])

Telekit hivatalos kötelességei azután Kővárt és vidékén foglalták le, de csakhamar Apafi udvarába kellett mennie, hogy tanuja legyen a török határtalan kapzsiságának.

Úgy látszik, a török egyik-másik alkalmat egymás után ragadta meg, hogy Erdélytől minden jócska területet elfoglalhasson. A 49 faluról lemondottak az erdélyiek s ebben az ügyben már augusztusban itt volt a kapudsi basa. Hiába akarták gazdag ajándékokkal megvesztegetni, nem használt. A 49 falu Jenő környékén kihasittatott s itt állapittatott meg az ország határa.[6]) Alig szabadult meg Apafi a kapudsi basától, megjött Kucsuk Mehmet basa tihája azon határozott parancscsal, hogy a Váradhoz tartozó Hunyad, Doboka, Kolozs, Belső és Közép Szolnok vármegyéket, melyeket törvényellenesen tart hatalmában, engedje át.[7])

[1]) Az eredeti utasitásokat Gr. Kemény J., id. gy. XVII. köt.
[2]) Erd. Orsz. Eml. XV. 204—206. ll.
[3]) Bethlen J., II. 168, 169. ll.
[4]) Gr. Kemény J., igy. XVII.
[5]) Bethlen J., II. 170., 171. ll.
[6]) Bethlen J., II. 171—175. ll. — V. o. a határ megállapitására kiküldött biztosok jelentését Apafihoz szept. 6. Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 57—59, 62, 63. ll.
[7]) Bethlen J. II. 177—179. ll.

Apafi erre okt. 21-ére Gyulafehérvárra hitta a rendeket. Ezen s valamint a következő országgyülés is egyike volt a legzajosabbaknak. Nem volt elég, hogy a török folytonos követelései elviselhetlenek voltak, hanem a rendek közt is magasan fellobogott az elkeseredés lángja; szenvedélyesebbnél szenvedélyesebb jeleneteknek voltak tanui mindnyájan. Hanem a zajos országgyülésnek, melyen mind végig kiváló szerepet játszott Teleki, mégis volt annyi eredménye, hogy a tanácsosok és a rendek a haza szorongatott perczeiben szorosabban simultak egymáshoz. De lássuk ezen országgyülés lefolyását.

Szomoruan gyültek fel a rendek a tanácsterembe, szomoruan kezdék meg a tárgyalásokat, mert immár jól látták, hogy a török a rendszeres behódoltatással egyenesen Erdélyt akarja birtokába keriteni, egyre-másra kivánván azon területeket átengedését, melyek pedig a meghódolt területekhez sohasem tartoztak. Hiszen eltekintve a többi jogtalan foglalástól, melyeket Erdély még a legnagyobb áldozatok árán sem tudott megakadályozni, a Kucsuk követelésének teljesitése esetében nemcsak Szilágy-Cseh, Sebesvár, Gyalu, Kővár, Kolozsvár, Besztercze, Bethlen vesztek volna el, hanem mindenekfelett a gazdag sóbányák is, melyek Erdély jövedelmének kiapadhatlan forrását képezték. Nem csoda, ha ennek hirére annyira megdöbbentette a rendek, hogy mindnyájan földre sütötték szemeiket és könnyeztek.[1]) Hiszen ez idő szerint csak egyetlen barátuk volt, a török, mert a német mindig csak biztatta, de cserbenhagyta s ime most kitünt, hogy ezen egy barátuk is romlásukra tör. Ezt meg kellett akadályozni. Határozatba ment, hogy a három nemzet követsége kérje meg annak elengedését. Ha nem sikerül, meg kell várni a legrosszabbat s ha pedig a szükség úgy kivánja, jobb hősi halállal esni el a csatatéren. Mások azonban az egész dolognak nem tulajdonitottak valami nagy fontosságot, s az egészet az irnok hibájának tartották, ki szivesen irta be az emlitett területeket. A követségbe némi vita után Nemes Jánost, kit

[1]) „Defixis omnes in terram oculis alter alterum intuentes lachrymis abluebamus genas nec immerito", panaszkodik Bethlen J., II. 184, 185. ll.

a fejedelem maga ajánlott a rendektől megválasztott Daczó János helyett, Szilvási Bálintot és egy szászt választották meg[1])

De egymást érték a panaszok is, hogy az ország törvényei nem tartatnak meg, hanem egyesek önkényüleg bebörtönöztetnek, javaikat a kincstár foglalja le. Ugy látszott, hogy a „két lovu" szegény jenői nemesből fejedelmi főpostamesterré lett Székely László és más udvaronczok kezdettek visszaélni a fejedelem bizalmával.[2]) Éléuk emlékében volt még a tanácsuraknak Fleischer tanácsos és szebeni királybiró esete, kit Apafi egyenesen a Székely László alaptalan vádjaira fogatott be s hiába volt Apafiné, Teleki és mások közbenjárása, a szerencsétlen vasban vitetett Dévára s csak nagy kezesség és erős téritvény mellett nyerte vissza szabadságát.[3])

Hogy a Fleischer sorsa ne ismétlődjék, Teleki azt tanácsolta, hogy szorosabb szövetséget (liga) kössenek egy mással. Természetes, hogy ajánlatát elfogadták s „conceptis verbis összeesküvének és a mennyin valának, annyi párt subscribálának, pecsételének, hogy mindenkinél egy-egy álljon, melyet ha ki meghal, felesége vagy gyermeke felszakasztatlan (mert kivül is megpecsételteték) a mely tanácsurat legközelebb ér, küldjön annak."[4]) Ennek a szerződésnek, melynek megtartására és szigoru eltitkolására esküvel és titokkal kötelezték magokat, az volt a tartalma, hogy a fejedelmet a Fleischeréhez hasonló önkényes eljárásokban megakadályozzák, ha pedig törvényellenesen fogat el valakit, ennek megszabaditására — ha kell — erőszakot is használnak.[5])

Alig alakult meg a liga, midőn a rendek hevesen törtek ki a tanácsurak ellen, kik sem az ország törvényeinek a megvédésére, sem a keresztény fejedelmekkel való barátságos viszony megtartására nem ügyelnek s hanyagságuk miatt ma-holnap tönkre teszik a szerencsétlen ország-

[1]) Bethlen J., II. 181—184. ll.
[2]) Bethlen M. I. 390. ll.
[3]) Bethlen J., I. 453—465. ll.
[4]) Bethlen M. I. 391. l. ezen eseményeket tévesen 1674-re teszi. V. ö. Bethlen J., II. 187. l.
[5]) U. o.

got.[1]) A tanácsosok eleinte hallgattak, de utóbb kijelentették, hogy mind az ország, mind pedig a fejedelem irányában iparkodnak kötelességöknek eleget tenni, de nem tehetnek arról, hogy a fejedelem titkos besugásokra, tanácsokra hallgat s hozzá tették, hogy olykor némely kegyenczek miatt nem is adhatnak tanácsot a fejedelemnek. A rendek a besugók neveit kivánták, mire a tanácsosok Székely Lászlót és Boér Zsigmondot nevezték meg, kik több tanácsost Zolyomi hivének állitottak a fejedelem előtt. Egyuttal panaszt emeltek a rendek az állami javak hütlen kezelői s a fejedelem megbitt emberei ellen; együttesen, nem követeik által kértek orvoslást. A vizsgálat a következő országgyülésre maradt, a pontonkinti sérelmekre maga a fejedelem adott választ.[2])

Ezzel oszlott el a zajos országgyülés, hogy alig pár hét mulva még zajosabb folytatásu legyen. Teleki Sorostélyra ment, hol ismét tanácsához folyamodott a fejedelem. A porta ugyanis azt kivánta, hogy az évi adó egy része (30,000 tallér) aranyban fizettessék meg.[3]) De az adó már el lévén küldve Nemestől, Apafi tanácsosai véleményét kivánta meghallgatni. Teleki nem nagy fontosságot tulajdonitott az egész dolognak, különben a legközelebbi országgyülésre kivánta halasztani.[4]) Bánffy Dénes, Fleischer és Béldi mentegetést tanácsoltak. Ezért a fejedelem egyenesen megirta Nemesnek, hogy mentegesse Erdélyt a portánál az arany miatt, mert nincs elég aranybányája, váltani pedig máshonnan nem lehet.[5])

Bármily szoros eskü alatt fogadtak titoktartást a tanácsurak, Nagy Tamás mégis elárulta a fejedelemnek. Ez roppant haragra gyult úgy, hogy kétes értelmü nyilatkozatokat tett, mielőtt a nov. 25-ére hirdetett gyulafehérvári országgyülés megnyilt.[6]) Erre a tanácsosok együttesen épen

[1]) Bethlen J., II. 188. l.

[2]) Bethlen J., II. 188, 189. ll. — A sérelmek pontjait és az ezekre adott választ Erd. Orsz. Eml. XV. 218—220 ll.

[3]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 69—72. ll.

[4]) Gr. Kemény I., i. gy. XVII.

[5]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 77—83. ll.

[6]) Bethlen J., II. 192. l. – Bethlen M., I. 391. l.

ezen országgyülés megnyitásának a napján mentek be Gyulafehérvárra. Apafi ebben a maga megsértését látta, hogy t. i. a tanácsosok alig veszik figyelembe, mert legalább a kanczellárnak az országgyülés előtt két nappal a fejedelmi udvarba kellett volna mennie, hogy a fejedelmi előterjesztéseket megkészitse. Ez világos jele volt az elidegenedésnek, a melyet most a tanácsosok ellen iparkodtak felhasználni.

De nemcsak a rendek magaviselete, hanem a Gyulafehérvár képe sem volt a régi: mindenütt harczra kész katonaság, sürü őrcsapatok. A tanácsosok, nehogy a dolog rosszabbra forduljon, Tophaeus udvari papot kérték fel, közbenjárásra, mert ők csak azt kivánják, hogy a fejedelem tartsa meg az előző országgyülések végzéseit s ne hallgasson a hizelgőkre. De Tophaeus nem talált meghallgatást s a feszült viszony két napig tartott. Végre Apafinénak, Gilányinak, Székelynek és Telekinek (ki pedig szintén tanácsur volt) sikerült lecsendesiteni a fejedelmet. Azután felmentették az udvarmestert s az állami javak kezelőjét, sőt Boér Zsigmond is kegyelmet nyert, csak szegény Patkó nem, kit Görgénybe hurczoltak.[1])

A tanácskozások azután megszakitás nélkül folytak egészen decz. 23-áig, részletesen tárgyalás anyagát képezték a fejedelmi propositiok és az egyes nemzetek kivánságai. Több törvény mutatta, hogy a fejedelem a legközelebbi mozgalmak hatása alatt engedett a rendeknek.[2])

Ezen országgyüléstől kezdve mind nagyobb szerepet kezd játszani Teleki s már ekkor „factotum"-nak mondja az egykoru Czajberth.[3]) S valljuk meg, a viszonyok is mind kedvezőbben alakultak, hogy lassankint Apafi mindenese legyen. De addig még sok változáson kellett átmennie Erdélynek. A gyulafehérvári országgyülés sem kisebbitette a Teleki tekintélyét, sőt inkább növelte. Apafinak jó volt a leczke mintegy utmutatóul a jövőre, hogy kiméletesebben bánjon tanácsosaival. Hogy azután pár év mulva magok a tanácso-

[1]) Bethlen J., II. 192—198. ll. — Bethlen M., I. 391, 392. ll.
[2]) Erd. Orsz. Eml. XV. 246. s köv. ll.
[3]) U. o. 242. l.

sok ujitották meg a ligát, de nem a fejedelem, hanem épen egy tanácsostársuk ellen, volt abban bizonyos ellenmondás a mostani eljárásukat tekintve.

A helyzet ura lassankint Teleki kezdett lenni. Mint kővári kapitány nemcsak a végekre ügyelt fel, pedig ez is adott egymagában elég tenni valót; figyelemmel kellett kisérnie a határszéli eseményeket, különösen a németek magatartását, meg kellett akadályoznia minden titkos összeköttetést. Innen magyarázható meg, hogy figyelme mindenre kiterjedt, a német futárokat is elfogatta s csak illő kisérettel bocsátotta tovább.[1]) Hanem a végek feletti felügyeletnél sokkal fontosabb müködést vitt véghez: ő volt az Erdélybe menekült magyarok támasza. Az egy koru Cserei Mihály, ki kora eseményeit szereti kiszinezni épen ugy, mintha regényiró volna, érdekesen iparkodik megmagyarázni miért karolta fel Teleki a bujdosók ügyét. Szerinte a nagyravágyó Telekit azzal nyerték meg, hogy neki palatinusságot igértek.[2]) Csereinek, mint egykorunak, adatait megczáfolni nem könnyü feladat, hiszen minket kétszáz év választ el azon kortól, melyről mint szem és fültanu beszél, de mi kétszáz év után is tudunk a tényekből olvasni és következtetni. Azt korántsem tagadhatjuk, hogy a bujdosók felajánlhatták Telekinek a nádorságot, de ez magában véve nem volt elég ok arra, hogy ügyüket magáévá tegye.

Teleki ambiczíosus ember volt; ő maga ismerte tehetségét, de annál jobban a körülményeket. Nem magát akarta emelni, hanem a szerencsétlen Magyarországon kivánt segiteni. Éles szemei észrevették, hogy a mozgalom, melyet egyesek önző érdeke rövid időre kitéritett a helyes utból, ismét a rendes kerékvágásba tért vissza. Az elnyomott szabadság, a lábbal tiport népjogok, a kicsufolt politikai és vallási hitvallás mind serkentőleg, buzditólag hatottak a hazafiakra s ennek hatása eljutott a bérczes Erdélybe is. Hasonlitott ez idő a halhatatlan Bethlen Gábor, a nagynevü I. Rákóczy György korához s Teleki azt hitte, hogy valamint akkor, úgy most is az erdélyi fejedelem hivatása és

[1]) Apafi Spankanuak Ebesfalva. 1672. jan. 16. Árpádia (szerk. Kovácsoczy Mihály Kassa), 1835. évf. 68—70. ll.

[2]) Historiája 65. l.

kötelessége a szorongatott Magyarországnak enyhitő segedelmet nyujtani. Hiszen az előzmények meggyőzték arról, hogy a bécsi udvar mily könnyelmeün bánik el Erdélylyel mennyi — mondhatni — rosszakarattal teszi eredménytelenekké azon tárgyalásokat, melyeket a fejedelem annyi jóakarattal, annyi őszinteséggel kezdett meg.

Ez ok birhatta rá Telekit, hogy kezeibe vegye a bujdosók ügyét s megnyerje ennek a fejedelmet is. Eddig Apafi minden jó akarata melett sem avatkozhatott bele, de bár várnia kellett, mégis tett valamit, miben a legfontosabb szerepet épen Telekinek juttatta.

A Kucsuk szemtelen követelései miatt elküldöt követek Nemes és Szilvási nem sok eredménynyel jöttek haza 1672-ben: a szultán jól fogadta ugyan, de csupán azzal a csekély biztatással bocsátotta el, hogy majd gondoskodik a sérelmek orvoslásáról. E sovány vigasztalásnál többet nem hozott Szilvási sem, midőn ebben az évben ismét a portára ment. Sőt a török ezzel sem elégedett meg, hanem hogy még több kedvtelenséget okozzon, Cserményi Mihálytól megüzente: hagyjon fel Apafi a bujdosók támogatásával s ne alkalmatlankodjék annyit a portán; de barátja Chadi basa tudatta, hogy csak várjon az alkalmas időre.[1])

A Szilvási és Cserményi hozta válaszok tették kivánatossá, hogy a fejedelem magához hivassa Telekit.[2]) De ha eddig nem is volt huzamosabban udvarában, mindenesetre az ő közremüködésével történt, hogy Apafi márcziusban a külföldi hatalmaktól (bajor herczeg, angol király, würtenbergi herczeg, belga rendek, thüringi gróf, franczia király, svájczi rendek, dán király) a bujdosók megsegitését kérte,[3]) s minthogy alig kapott feleletet, április. 25-én ismét felkereste ezeket sürgetvén, hogy a szorongatott magyaroknak azonnal segedelmet adjanak.[4]) Bethlen Miklós szerint. ezen levelek nem küldettek el,[5]) mely állitás kétségtelenül az utóbb irt levelekre vonatkozik.

[1]) Bethlen J., II. 202, 203, 207, 209, 210. ll.
[2]) Teleki Apafinak Kővár, ápr. 30. Gr. Kemény J., i. gy. XVIII.
[3]) Apafi ezen külföldi hatalmaknak, márcz. 1. U. o.
[4]) Apafi leveleit l. Gr. Kemény I., i. gy. XVIII.
[5]) Önéletirása I. 426. l.

Ugyanezen hónapban (ápr.) történt, hogy Apafi a bujdosósk közül Petrőczy Istvánt és Szepesi Pált azon tudósitással küldötte a hajdukhoz, hogy a bujdosókkal szövetkezve inditsák meg a háborut a német ellen, ő maga nem késik a támogatással. Ugyanekkor a maga nevében és pecsétével kiállitott egy okmányt, melyet kitöltetlenül oly meghagyással adott át Szepesiéknek, hogy ezt saját czéljaikra használják fel. Bármily titokban is történt ez, fülébe jutott Bánffynak, ki — mivel Teleki még nem volt a fejedelmi udvarban — rá tudta venni a tanácsurakat, hogy a követeknek adott levelet a fejedelemmel visszavétessék.[1])

A bujdosók e leverő hirre sem csüggedtek el, biztak Telekiben, biztak ügyük igazságában. Követeket küldöttek a portára s jelentették, hogy már tovább nem várhatnak, hanem szorongatott véreik segedelmére sietnek. De Gligoraskó havasalföldi vajda azt tanácsolta a követeknek, ne menjenek a portára, mielőtt ő a viszonyok állásáról tudomást nem szerez. Midőn azután e hirrel tért vissza egyik követ s idő közben gr. Balassa Imre fia is Kristóf a vajdához ment, a bujdosók Tordára gyültek, hogy a tenni valókról tanácskozzanak. Jól esett a Gligorasko nem remélt közbenjárása, de aggodalommal töltötte el, vajjon gr. Balassa Kristóf nem ellenök munkál-e. Egyenesen Apafihoz fordultak segélyért, de ez — bármennyire melegen támogatta is ügyüket Teleki — a porta határozott tilalma miatt nem adhatott tényleges segitséget a Magyarországba való támadásra. Most tehát csak azt kérték, hogy helyet kapjanak a tanácskozásra, mire a válasz a legközelebbi országgyülésre maradt.[2])

Különösnek látszik a porta magatartása, melylyel annyira makacsul ragaszkodik azon elhatározásához, hogy Apafinak a bujdosók megsegitését ne engedje meg. Még alig egy évtized előtt maga akarta szabadsághőssé tenni Apafit ennek mintegy akarata ellenére, most nem engedte meg a fejedelemnek, hogy a Bethlenek, Rákóczyak nyomába lépjen. E makacs elhatározásban volt valami politika, mely

[1]) Bethlen J., II. 211—214. ll.

[2]) U. o. 220—224. ll.

épen a körülményekben leli magyarázatát. Ha a viszonyok kedvezők lettek volna is, Apafi egyénisége, tehetsége alig nyujtottak kellő biztositékot a hadjárat sikerét illetőleg; de a viszonyok ez idő szerint nem voltak kedvezők. A vasvári béke nem igen engedett szabad kezet a töröknek s ha talán mindazonáltal kéz alatt segithette volna is a fejedelmet s általa a bujdosókat, nem engedte ezt a lengyel háború, mely épen most volt kitörőfélben. Alig lehetett azért tanácsos, hogy akkor, midőn a porta egy hosszadalmas hadjárat küszöbén áll, melynek minden esélyére jó eleve elkészülve kellett lenni, a védő szárnyai alatt levő erdélyi fejedelem merész hadi vállalatot koczkáztasson. Igy magyarázhatjuk meg a porta eljárását, melylyel csak jó igéretekkel biztatja az erdélyi fejedelmet, de anélkül, hogy a segitségadást megengedné. Egyelőre tehát be kellett várni, mint dől el a török-lengyel háború.

Még egybe sem ült a jun. 27-ére Radnótra hirdetett országgyülés, midőn Gyulai Tamás kapitány arról tudata Apafit a nagyvezér megbizásából, hogy elődei példáját követve ő is segitse szekerekkel, éleséggel a lengyelek ellen induló török hadat.[1]) Épen ez adta az országgyülésen tárgyalandó egyik pontot, a másikat az adó ügye képezte.[2]) De a tanácsosok és a rendek közös akarattal nem fogtak addig a tanácskozásokhoz, mig a Fleischertől és Szilvásitól vett reversalisok vissza nem adattak s Paskó szabadságát és birtokait vissza nem nyerte. Azután tárgyalás alá vették az adóügyet; a portai adóból hiányzott 4,000 tallér, mely összeget Alvinczy Istvánnal és Lipcsei Györgygyel akart megfizettetni a fejedelem, de midőn ezek ártatlansága kitünt, magára vállalta a megfizetést.[3]) Azután megszavazták a portára küldendő szekereket.

Alig oszlott el ez országgyülés, midőn Nemessányi azon hirrel jött vissza Gligoraskotól, hogy a nagyvezér nem ellenzi a bujdosók támadását, ha sikert remélhetnek,

[1]) Bethlen J., II. 225. ll.

[2]) A fejedelmi propositiokat l. Tör. m kori Tört. Eml. 1., VII. 112–114 ll.

[3]) Bethlen I., II. 226—227. ll.

csak óvatosan kell eljárni. A fejedelem azonban nem kapott engedélyt a támadásra.

Csakhamar megjött a szultán parancsa is, hogy a fejedelem küldjön 600, hat-hat ökrös szekeret elegendő árpával és liszttel megrakva[1]) Apafi azonnal Radnótra hitta tanácsosait, kik megyénkint kivetették a szekereket oly formán, hogy augusztusban utnak induljanak.[2]) Midőn azután Gyulai a szinte ellenséges érzelmü szultán fenyegetéseiről hirt adott, a szekereket legott utnak inditották s Szabó Lászlót bizták meg, hogy átadva azokat a Mármaros szomszédságában táborozó nagyvezérnek, használja fel az alkalmat a hódoltság ügyében.[3]) Ugyanekkor leveleket küldöttek a szultánhoz és a nagyvezérhez nemcsak a határszéli sérelmek orvoslása végett, hanem azzal a kéréssel, hogy a török vagy segitse meg a bujdosókat vagy engedje meg a fejedelemnek megsegitésöket.[4])

De Absolon, kit Nemessányi Gligoraskonál hagyott, azzal a kedvezőtlen hirrel jött meg, hogy a porta a lengyel háború miatt halasztást tanácsol. E hir nem valami kellemesen hatott a Tordán egybegyült bujdosókra,[5]) legfeljebb az vigasztalta némileg, hogy a havasalföldi vajdában jó barátot nyertek, ki bármely pillanatban fegyvert fog értök, csak a portától engedélyt kapjon, addig is kéri őket, hogy ügyök előmozditása végett állandóan egy bujdosó legyen udvarában. mert reméli, hogy a porta, mely a kozákokért is háborút tud viselni, kedvező alkalommel még inkább fog fegyvert érdekökben.[6])

A töröknek, ha csakugyan szándékában volt a bujdosók megsegélése, egyelőre a lengyel háborúval kellett végeznie. S ebben szerencse kisérte. A mint a kozák haddal egyesült, elüzte Duka moldvai vajdát, s azután Kamenitzet vette ostrom alá, mely végre kénytelen volt meg-

[1]) Bethlen J., II. 227—231. ll.
[2]) U. o. 232. l. — Erd. Orsz. Eml. XV. 279, 280. ll.
[3]) Bethlen J., II. 232, 234. ll.
[4]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 388. l.
[5]) Bethlen J., II. 234, 235. ll.
[6]) Absolon levele egy magyar főurnak, jul. 29. Árpádia 1838. évf. 103–110. ll.

hódolni.[1]) Lengyelország kényszerülve volt elfogadni a békét, mely szerint Podoliából és Russiából kitakarodott ugyan a török, de Ukraina elveszett s Lembergnek 80,000 tallért, Russiának 22,000 arany évi adót kellett fizetnie.[2]) A török vállalata tehát fényesen sikerült s most már adhatott volna segedelmet a bujdosóknak, de ezek nem várták be.

Teleki a radnóti országgyülés után Kővárra ment azon erős elhatározással, hogy mihelyt a legkisebb alkalom nyilik, azonnal fegyvert fog. A bujdosók egy része is Kővárvidékén táborozott; a főbbek pedig, mint Petrőczy, Szalay, Szepesi, Kende, Wesselényi Pál, Forgách Erdélyben voltak hol tordai gyülésök után munkához láttak. A Kővár körül, továbbá Mármarosban levő bujdosók egyenesen Telekire támaszkodva, apró kirohanásokat tettek. Első nagyobb kirohanásuk az volt, midőn Nagyszőllősre ütöttek s ezt kirabolták. Spankau kassai kapitány és felsőmagyarországi tábornok mintegy 1100 főnyi csapattal e hirre Debreczen ellen indult, hogy megbüntesse, de visszatért.[3]) Ezalatt ugyanis ugyanis talpra állottak az Erdélyben levő bujdosók is; oda hagyták Erdélyt s csapatokat kezdettek gyüjteni. Egyesen Debreczennek tartottak s midőn Kende, Szepesi, Szuhay, mint a bujdosók vezérei, a város mellett szemlét tartottak, már 300 emberből állott ki csapatuk.[4]) Itt várták be Huszszain váradi agát, ki 100 emberrel növelte kisded számukat,[5]) mely azután rohamosan emelkedett. A hajduságot részint a szabadság szeretete, részint Husszain határozott parancsa felkeltette.[6]) Ezekkel „alkalmasint megfelesedvén, mint egyik krónikás irja, egyenesen minden erejekkel Kálló felé törekednek"[7]) A város lakói csatlakoztak, a vár azon-

[1]) Bethlen J., II. 239—241. ll.

[2]) E béke okt. 27-én köttetett, Baló Apafinak Bucsak, okr. 20. Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 149—152. ll.

[3]) Bethlen J., II. 244, 245. ll.

[4]) Pauler Gyula, A bujdosók támadása 1672-ben, Századok, 1869. évf. 12. l.

[5]) U. o. — Bethlen J. szerint (II. 245, 246. II.), az agának 500 embere volt.

[6]) Apafi Balónak, szept. 16. Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 147—149. ll.

[7]) Babócsay feljegyzése Rumy K., Monum. Hung. I. 33. l.

ban a német őrség birtokában maradt. Kálló alól tovább mentek; átkeltek a Tiszán s mindenütt nyomultak a hátráló Spankau után.[1]) A vezérek kiáltványokat bocsátottak ki, mire tömegesen csatlakozott a nép úgy annyira,[2]) hogy midőn szept. 13-án az abaujmegyei Szinánál egyesültek, közel 15,000-nyi had volt együtt. Innen Petrőczyék előre száguldoztak, felverték az Enyiczke mellett táborozó Spankaut s hadaik szept. 14-én makacs küzdelem után fényes győzelmet aratlak. Spankau maga is alig menekült meg a vérfürdőből.[3]) E diadal megnyitotta a bujdosók előtti Abauj Torna, Gömör, Sáros vármegyéket s egymás után juttatta hatalmokba Tokajt, Ónodot, Putnokot stb. úgy, hogy Borsod és Zemplén vármegyékbe is átcsaptak.[4])

Még semmit sem tudtak Erdélyben az enyiczkei fényes győzelemről, midőn Teleki már elhatározta, hogy csatlakozik az előrenyomuló magyarokhoz. Az ok, mely alábbi fellépését megmagyarázza, az lehetett, hogy látván a porta közönyét, melylyel mind csak huzta-halasztotta a dolgot, azt hitte, hogy ha a bujdosóknak sikerül pár fényes győzelmet aratni, s igy ráijeszteni a császárra, ő felsége sokkal hajlandóbb lesz a sérelmek orvoslására. De elszámitotta magát, mert igaz, hogy a szabadságszeretettől lelkesitett nép sok mindenre képes, csakhogy ahhoz alkalvezér kell. A mostani hadjáratban pedig az volt a legnagyobb baj, hogy hiányzott a fővezér; a hány csapatparancsnok, mind megannyi fővezér, mi az egyöntetü müködést s igy a siker kivivását is megnehezitette. Telekinek előre kellett volna látnia, hogy a fejetlen tömeggel nem sokra lehet menni; de mivel e vállalattól a legjobbat remélte, ő maga is kisérletet tett.

Teleki vezérlete alatt különben is jókora kis csapat állott: ott volt a kővári őrség, a vidéki és a mármarosmegyei had, ezenkivül remélhette, hogy mihelyt megindul, tömegesen csatlakozik zászlói alá a felkelt nép. Augusztus-

[1]) Babócsay Rumynál I. 33, 34. ll.

[2]) Pauler Gy., Századok 1869. évf. 15. l.

[3]) Babócsay Rumynál I. 33, 34. ll. — Bethlen J., II 374. l. helytelenül teszi későbbre.

[4]) Babócsay i. h.

ban járt Wesselényi Pál az Örményesen időző Apafinál s előadván Magyarország szomorú sorsát, támogatást kért. A fejedelem sajnálattal jelentette ki, hogy a török ellenzése miatt nyiltan nem segitheti meg, hanem titkon küld segedelmet Telekitől, kinek csakhamar megrendelte, hogy bármely perczben indulhat.[1]) Később augusztus végén meghagyta, hogy mihelyt a hajduk felkelnek, azonnal induljon Mármaros és Kővár hadi népével. Teleki ekkor a fejedelemhez fordult felvilágositásért, hogy mennyi haddal és mikor induljon.[2]) Erre ismét az előbbihez hasonló parancsot kapott, hogy szedje össze a mármarosi és kővári vitézlő népet s szólitsa fegyverre a hajduságot.

Apafi tehát beleegyezett a háboruba; Teleki s a fejedelemné rábeszélései megtették a kivánt hatást.[3]) A fejedelem már határozottan meg volt nyerve a bujdosók részére, már-már kezdett megbarátkozni azon gondolattal, hogy ő is, mint hajdan Bethlen, Rákóczy, fegyvert foghat a nemzeti szabadságért, de addig, mig a kedvező perez elérkezik, a Teleki beavatkozásától sokat várt. Ezért ha nyiltan tartózkodó volt is, titokban helyeselte a Teleki szándékát.

Maga Teleki is tisztában volt Apafi érzelmeivel s hogy annál nagyobb hitelt és tekintélyt szerezzen, a fejedelem leveleit megmutatta a bujdosóknak. Természetes, hogy ezek ezen időtől fogva nem hagytak békét Telekinek, hanem folytonosan sürgették: itt az idő, engedelmeskedni kell a fejedelem parancsának. Egy ideig ellenállott a sürgetésnek, várta, mig a viszonyok kedvezően alakulnak, végre is csak úgy tudott megszabadulni, hogy esküvel kötelezte magát a fejedelmi parancsnak engedelmeskedni. Azonnal kiadta tehát a rendeletet hadainak a felülésre, táborba szólitotta a vidéki nemességet, midőn Apafi határozott parancsát vette, hogy várja be a tanácsosok határozatát.

A fejedelem ugyanis ezalatt meggondolkozott s jónak látta, hogy mielőtt Teleki megindul, kérje ki a tanácsosok véleményét. De nem tudta visszatartani Telekit, mert ez

[1]) Igy irjá le Teleki szept. 15-én a rendekhez irt levelében. — Bethlen J., II. 249—250. ll.

[2]) Teleki szept. 15-iki levele a rendekhez, Bethlen J., II. 251, 252. ll.

[3]) Regényesen irja le ennek részleteit Cserei M. 65—67. ll.

1. esküvel kötelezte magát a bujdosóknak, hogy mihelyt a fejedelem jóváhagyását megnyeri, azonnal segedelmükre siet. 2. Ispán Ferencz Szathmár vármegye nevében sürgette, hogy ha legkésőbb hat nap alatt segitséget nem viszen, a bujdosók egész hada szétszóródik. Kértek, könyörögtek előtte, hogy segitse meg, különben ha mind elpusztulnak, ő lesz felelős érte Isten és ember előtt

Teleki most válságos ponton állott. Igaz, hogy a fejedelem még tartóztatta, de előbb támadást parancsolt s e miatt kellett esküt tenni a bujdosóknak. Szept. 14-én egybegyüjté hadait, hogy meginduljon. Elindulása előtt levelet irt a rendeknek, az okokat fejtegetvén, melyek miatt szükségképen mennie kellett. Kéri őket, hogy iparkodjanak megengesztelni a fejedelem haragját. Beismeri, hogy alkalmasnak hiszi magát, hogy meginditója legyen annak a hatalmas mozgalomnak, melynek a magyar szabadság visszaállitását s lehetőleg mind a két haza egyesitését kell eredményeznie. Ellenségeitől sem tart, mert bizik a fejedelemben és a tanácsurakban. Részben a fejedelem parancsára, leginkább azonban Istenért, a keresztény vallásért, a magyar nemzet szabadságáért inditotta meg hadait. Biztositja a tanácsosokat, hogy a fejedelemnek letett esküjétől nem tér el, sőt inkább mindent elkövet, hogy ebben megmaradjon s a fejedelem további kegyét kiérdemelje. Kéri, hogy mivel ellenségei minden alkalmat felhasználnak ellene, távollétében állitsanak érte kezeseket. Mivel továbbá jól tudhatják, hogy ezen terhes, ezen ezer veszélylyel járó vállalatban életét boldogságát, vagyonát koczkáztatja: vegyék gondjukba feleségét, vagyonát és gyermekeit. Ő maga erős hittel igéri, hogy a tisztséget, melyet most visel, senkire sem ruházza, de kivánja, hogy ebben az állásában visszatérése után is maradhasson meg. Tudatja, hogy Kővárban semmi ujitást nem tett, hogy ellenségei rágalmának alkalmat ne szolgáltasson. Ugyanitt alparancsnokul Katona Mihályt hagyta hátra, kit esküvel és erős hitlevéllel kötelezett, hogy a nevezett várat megtartsa, melyet sok költségével szerzett vissza hazájának s minden áron meg akar tartani. E várat egyébiránt ellátta elégséges élelmi szerrel, itt hagyta feleségét és gyermekeit. Hallomása szerint Szuhay Mátyás

és Szepesi Pál Kassa felé tartanak, Kende Gábor pedig Regécz felé megy s hozzá csatlakozott Petrőczy István is. Az aranyos-medgyesi várban Wesselényi Pál és Ispán Ferencz vannak nem nagy, de napról-napra növekedő haddal. Az Ónod, Kálló, Tokaj alatti városok elpártoltak a némettől s remélhetőleg Szendrő és Fülek is követik példájukat. Ő úgy értesült, hogy a várak fizetetlen őrségeit nem lesz nagyon nehéz megnyerni. Beszámol egyuttal eddigi intézkedéseiről: Mármaros vármegye 50 lovat és 150 gyalogost tartozott volna kiállitani, de ezen hadat ő nem hitta táborba azon feltétel alatt, hogy a következő hónapi zsoldról idején intézkedjenek. A kővári kerületből 150 ember van a táborában. Tudósitást kiván, ha valami tárgyalás foly a portán. Ha időközben a bujdosók követe a portára megy, utasittassanak az erdélyi követek, hogy támogassák. Tájékoztassák a tanácsosok arról is, hogy ha az ellenséggel tárgyalásra kerül a dolog, mi lesz a teendője, Apafi lesz-e a közbenjáró. Egyuttal engedélyt kér, hogy Szathmár vagy Munkács ostromára ágyúkat is vihessen.[1])

Teleki nem szept. 14-én — mint tervezte — hanem 16-án indult el, 18-án ért Sárközre, honnan a magyar rendekhez felhivást intézett. Elmondja, hogy az Isten nem türvén tovább azon szenvedéseket, melyeket a nemzetnek tulajdon királyától kell szenvednie, megengedte, „hogy a megkeseredett és teljességgel elnyomatott Magyar nemzet mindenek felett az Isten dicsősége és a maga nagy szabadságtalanságának helyében való állittatása végett méltán kikelhetett". Ezért felszólitja a rendeket, hogy látva hazájok elnyomatását, gondoljanak vitéz eleik példájára, tegyenek félre minden idegenkedést és minel hamarább csatlakozzanak.[2]) A mint Kővárról Szathmár felé ment, Wesselényi Pál, Forgách Ferencz, Keczer Menyhért s több más nemes csatlakozott táborához, mely utközben mintegy 700 főre menő lovassággal s némi gyalogsággal növekedett. Szept. 19-én, midőn Szathmár felé közeledett, a szathmári őrség-

[1]) Teleki levele a tanácsuraknak, Kővár, szept. 15. — Bethlen J., II. 249—266. ll.

[2]) Hadtörténelmi Közlemények 1893. évf. (VI. k.) 460, 461. ll.

gel volt némi csete-paté egyik félnek sem nagy kárával.[1]) Érdekes, hogy mind az előbbi főurak, mind a többiek nem az ország, hanem az Apafi hüségére esküdtek fel, mint a ki Magyarországot Erdélylyel egyesiteni fogja. Azért az egész hadseregnek fővezére Teleki Mihály volt, alatta alvezérek Ispán Ferencz, Gyulai László, Pelei, kővári alkapitány, Wesselényi és Forgách.[2])

Telekinek az volt a szándéka, hogy a Tiszán át a főseregbez menjen, de alvezérei lebeszélték s igy történt, hogy midőn Aranyos-Medgyesről szept. 19-én elindult, Szathmárnak tartott. Este ért táborával a szomszédos Vasvár faluba s itt akarta megvárni a környéken gyülekező csapatokat, mert hada alig számlált 1300 embert. De a német nem adott erre időt; még pihent a Teleki hada, midőn egy kém a német had közeledéséről hozott hirt. A szathmári várparancsnok Löben Adolf az egész őrséggel (2600 ember) kicsapott. Teleki, midőn a hir valóságáról többé már kételkedni nem lehetett, kivezette hadait a falu elé s a két szárnyon a lovasságot, a közepén pedig a kisszámu gyalogságot állitotta fel. Alig dördült el a németek pár mezei ágyúja, a lovasság megzavarodott s csakhamar futásnak eredt. A rendet már többé nem lehetett helyreállitani. Nagy baj volt, hogy mindjárt a futó had előtt ott volt a mocsaras Nagy-Éger vize, hol az üldözött ellenség fegyverei alatt sokan pusztultak el. Gyulaffi, Petzőczy is csak hü jobbágyaik segedelmével szabadultak meg.

De Teleki is szinte ott veszett. Lova elbukott a mocsárban s ha egy közvitéze le nem lövi az üldöző tisztet, ott esett volna el a német tiszt csapásai alatt. Alig szabadult meg a mocsárból, hol fél saruja is ott veszett, s vágtatott tovább, mikor lova ellenséges golyótól találva elesett. Már csaknem rajta ütöttek az üldöző németek, midőn Légrádi István saját lovára ültette. Igy azután szerencsésen Kővárra menekült. Kisszámu gyalogsága még egy ideig vitézül küzdött a Kemény Simon udvarházánál, mig kétségbeesett küzdelemben majdnem utolsó szál emberig le nem vágatott.[3])

[1]) Bethlen J., II. 269. l
[2]) Pauler Gy., Századok 1869. évf. 86. l.
[3]) E csata leirását l. Bethlen J., II. 269—273. l. Gunesch szerint sokat boszantották Telekit, elveszitett félsarkantyujáért. Trausch, Chronikon Fuchsio-Lupino Oltardinum II. 175. l.

Teleki vállalata tehát dugába dült s a hadjárat, melytől annyi jót remélt, meghiusult.

Apafi, midőn Teleki elment, diplomacziai fogásokhoz nyúlt. Tudta jól, hogy neki az egész dolgot úgy kell feltüntetnie úgy a portán, mint a bécsi udvarban, mintha az egészről semmi tudomása nem volna. A tanácsurakat szept. 17-ére Radnótra hitta meg s még 16-án megirta Balónak, ki a Legyelországban hadakozó török táborban volt, hogy Teleki a német közeledésének a hirére az ő és az ország beleegyezésével ment ki magyarországi birtokai védelmére.[1]) E levéllel Turzai Györgyöt azonnal útnak inditották. Szept. 21-én Macskási Boldizsár bécsi követ számára is kiállitották a megbizó levelet,[2]) melynek értelmében kötelességévé tették, hogy ha a bécsi udvarnál a Teleki hadjárata miatt nehéztelést vesz észre, azonnal jelentse ki, hogy ebben Erdélynek semmi része nincs. Sürgesse a számtalan sérelem orvoslását s a békét azért, nehogy a forrongás még tovább terjedjen s a török áldozatai legyenek Erdély és a szomszédos vidékek.[3])

Teleki ez alatt Kővárt várta, mint határoz lépése felett az ország közvéleményének a foruma, az országgyülés.

Erdélyben már birálgatni kezdték Teleki eljárását; némelyek nemcsak szigorú vizsgálatot kivántak, hanem tanácsolták, hogy ráadásul még a portán és a császárnál is be kell vádolni, mások pedig a bevádolást mellőzve csak a szigorú vizsgálatot tartották kivánatosnak. De az október 10-én megnyilt gyulafehérvári országgyülés csak kedvezett Telekinek; barátai e kényes kérdést pompásan oldatták meg.

A fejedelmi előterjesztések szándékosan mellőzték a Teleki ügyét. De nem igy a rendek; nem nyugodtak addig, mig Baló leveleit fel nem olvasták, melyekből kitünt, hogy a portán az a hit általános, hogy a Teleki beütése a fejedelem tudta és beleegyezése nélkül történt.[4]) A rendek azután sokat tanácskoztak, mint lehetne ez ügyet az ország

[1]) Gr. Kemény J. i. gy. XVIII.

[2]) Erd. Orsz. Eml. XV. 296–299. ll.

[3]) Bethlen J., ll. 274–276. ll. V. ö. Erd. Orsz. Eml. XV. 296–299. ll.

[4]) Bethlen J. ll. 277–280. ll.

s a Teleki sérelme nélkül elintézni. Végre is abban állapodtak meg: kérni kell Apafit, iparkodjék az évi adóval s más ajándékokkal megnyerni a portát.

Teleki elleneinek a rendek ezen beavatkozása nem tetszett s magát Apafit is annyira a rendek ellen hangolták, hogy a fejedelem másnap Kornis Gáspárt, ki a rendek felterjesztéseit vitte be, szemrehányásokkal fogadta. Midőn Kornis e válaszszal maradt a tanácsteremben követtársaival és a tanácsurakkal, Bánffy Dénes hevesen kikelt azok ellen, kik az efféle zavarokat előidézni szokták. Béldi Pál magára vette a czélzást s a két főur között oly szenvedélyes czivódás keletkezett, melynek még a tanácsosok közbevetése is alig tudott véget vetni.[1]) A rendek azután tárgyalás alá vették az adó ügyét, a keleti kompánia kérését, a határszéli várak megerősitését s miután néhány törvényczikkelyt hoztak, okt. 20-án eloszoltak.[2]) Ha Bethlen Jánosnak hihetünk, Apafi mindamellett, hogy ezen az országgyülésen Teleki hivének vallotta magát, neheztelt reá s ezt elárulta egy lakoma alkalmával Bánffy Dénesnek, midőn kijelentette, hogy rosszalja Teleki elhamarkodását s most ezért módjában állana megbüntetni.[3]) De mindamellett nem mulasztotta el mindjárt az országgyülés után 1000 aranyat küldeni Balónak a török főemberek megvesztegetésére, nehogy a szerencsétlen Telekinek valami baja történjék.

E féltékeny gondoskodás eléggé mutatta, hogy a fejedelem mégis melegen érdeklődik a Teleki sorsa iránt, kinek szerencsecsillaga most a vasvári kudarcz után kezdett feljönni. A tanácsosok már kezdettek megoszolni az ő pártolását illetőleg; némelyek, mint Haller János és Petki István, kik ellenségei voltak, ürügyet kerestek, hogy az udvarból távozhassanak, mig mások, kik eddig a közönyöst szerették játszani, észrevették, hogy a kővári kapitány sokkal nagyobb ember lett, mintsem gondolták s egymásra vetélkedve, dicsekedtek előtte, mennyi mindent tettek meg az

[1]) Bethlen J., ll. 281--286. ll. V. ö. Czajberth jel. Erd. Orsz. Eml. XV. 305--316. ll.

[2]) Végzéseit l. Erd. Orsz. Eml. XV. 316--320. ll. Bethlen J., ll. 288--289. ll.

[3]) Bethlen J., ll. 291. l.

ő érdekében. Egyedül Bánffy Zsigmond szánta rá magát, hogy felkeresvén Kőváron Telekit, elmondja az országgyülés lefolyásának a részleteit. Ezt is azonban az a szerencsétlenség érte, hogy utközben megbetegedett s félholtan vitetett Kővárra.[1])

Míg Teleki híre, neve így nőtt, azalatt Bánffy Dénes mindent elkövetett, hogy a kővári kapitány ismét kegyelmet nyerjen. Kérését hathatósan támogatta Apafiné is. Ennyi közbenjárás teljesen megnyerte a fejedelmet s Teleki parancsot kapott, hogy az udvarba siessen. Teleki azonnal elindult s nem mint legyőzött, hanem mint győztes több, mint száz lovasa kiséretében pompás bevonulást tartott októberben Gyulafehérvárra.[2]) Ha fényes diadalokat aratott volna, akkor sem ünnepelhetett volna jobban, mint most, mert az ő bevonulása a magyar ügy diadala volt világos jeléül annak, hogy a vállalata csak nagyobb szabásu hadmiveletnek volt a kezdete. A vasvári kudarcz csak emelte, nem pedig csökkentette befolyását s — mint láttuk — a tanácsurak nagy része, érezvén előre az idők jelét, előre sietett a hizelgéssel, előre sietett kegyeinek a megnyerésével.

Midőn Teleki Gyulafehérvárra bevonult, már ott találta barátait Bánffy Dénes, Kapi György, Nagy Tamás, Rhédey Ferencz és Bánffy Zsigmond tanácsurakat s együtt a fejedelem elnöklete alatt több napon át tanácskoztak, de hogy miről, arról az egykoru Bethlen János sem tud feleletet adni. Csupán annyit tudunk, hogy a végvárak őrségeit illeteleg történt intézkedés. De Bethlen János egy későbbi levele — bár homályosan — azt sejteti, mintha némely tanácsosokra a fogságot, sőt talán a halált is kimondották volna.[3])

Deczemberben megjött Macskási is azon válaszszal: Apafi ne adjon a bujdosóknak menedéket, hanem tanácsolja, nekik, hogy minden ellenségeskedéssel felhagyva, forduljanak az udvarhoz kegyelemért. Minthogy pedig továbbá köz-

[1]) Bethlen J., II. 290--294. ll.
[2]) U. o. 295, 296. ll.
[3]) U. o. 296, 297. 334. ll.

tudomásu, hogy az erdélyi urak is részt vettek a támadásban, legjobban akkor adja hüsége jeleit a fejedelem, ha ezeket megbünteti. Ugyanekkor Pálffy Tamás magyar kanczellár, gr. Rottal és Forgách Ádám is megirták, hogy mivel a bujdosók leverettek, ne adjon nekik helyet, hanem e helyett gondoskodjék a saját országa nyugalmáról s iparkodjék minél szorosabb viszonyban lenni ő felségével, hogy a török terveit a többi keresztény fejedelmekkel egyetértve meghiusithassák.[1])

A bécsi udvar büszke üzenetei szemmel látható jelei voltak annak, hogy már erőt vett egyszer a bujdosókon. Csakugyan a szegény magyarok romlása nem sokáig tartott; tönkre tette őket a fejetlenség, a szétvonás. Petrőczy István ugyanis Kassától nem messze Györke mellett okt. 26-án sulyos vereséget szenvedett a hajduk árulása miatt s maradék csapataival a hajdu városok felé tartott. Szuhay Mátyás és Szőcs János Ónod körül kisértettek meg ellenállást, de Eszterházy Pál és Barkóczy István hadaitól vereséget szenvedtek. Forgách, Weselényi és Ispán ezalatt Munkácsot ostromolták, mig azonban a hajduk egy része zsákmányolásra járt, elüzettek a vár alól. A német had mindenütt a magyarok nyomában volt, kik Erdély felé tartottak s Szepesi Pál által befogadást kértek Apafitól. Szepesi azután a fejedelem követével Brankovicsesal a portára ment, hogy itt lásson segitség után.[2])

Ezalatt az Erdély szomszédságában levő bujdosók mást gondoltak. Most látták be, hogy romlásuk oka a fejetlenség volt. s ennek elkerülése végett Petrőczy Istvánt főzezérnek választották meg, de azzal a meghagyással, hogy Apafi közbenjárásának a mellőzésével forduljon a törökhöz segitségért. Petrőczy elég ügyetlen volt még azt is elárulni Gyaluban Bánffy Dénesnek, hogy Apafi helyett a havasalföldi vajdát kérik fel közbenjárónak. Petrőczy azután Apafihoz ment, de oly kihivólag viselte magát, hogy a fejedelem elzáratta.[3])

[1]) Bethlen J., II. 299–300. ll. A Pálffyék leveleit l. Árpádia 1838. évf. 117. s. köv. ll.

[2]) Bethlen J., II. 309–324. ll. V. ö. Pauler Gy., Századok, 1869. évf. 166. s köv. ll.

[3]) Bethlen J., II. 325–327. ll.

A tanácsosok közül többen feljöttek Gyulafehérvárra 1673. elején, hogy jan. 3-án a folyó ügyeket megvitassák. Teleki is eljött Kővárról, mert az események úgy alakultak, hogy minél többet kellett Apafi mellett lennie. De a tanácsosok közt nem volt meg a régi egyetértés. Még a múlt évi októberben két pártra szakadtak: a nagyobb rész minden melléktekintet nélkül a Teleki megkegyelmezésén dolgozott, míg a kisebbség nem akart megfeledkezni a haza érdekeiről sem. A meghasonlás leginkább abban nyilvánult, hogy a múlt országgyülés után a Telekipárt az udvarnál maradt, s míg a többi tanácsosok holmi ürügyek alatt eltávoztak, sokáig tanácskoztak titokban. Természetes, hogy erről kalandosabbnál kalandosabb hirek kezdettek keringeni, sőt a többi közt az a gyanu is terjengett, hogy a távollevő tanácsosokat veszély fenyegeti.

Egyik következménye volt ennek, hogy nagyon éles levélváltás fejlődött ki Bethlen János kanczellár s Apafi közt, ki azzal fenyegetőzött, hogy bosszut áll, mert a kanczellár a töröknél akart vádaskodni stb.[1]) A levélváltás hangja mútatja, hogy a fejedelem és kanczellárja között megszünt a régi barátságos viszony s a némileg félrevezetett Apafi nem kezdett bizni első tanácsosában. A történeti igazságnak tartozunk annak kijelentésével, hogy e feszült viszony létrehozásában nem érheti vád Telekit, sőt az egész zavart az ő tulságos buzgolkodó párthivei csinálták, kik hogy a tekintélyben és befolyásban mind inkább emelkedő Teleki előtt annál jobban behizeleghessék magokat, másokat minél sötétebb szinben iparkodtak feltüntetni. Rövidlátásuk miatt nem tudták elgondolni, hogy a féltékeny természetü fejedelem előtt még a legkisebb gyanu is elégséges, hogy egyik-másik főur az ország nagy kárára teljesen kegyvesztett legyen.

A jan. 3-i tanácskozásról a kanczelláron kivül még többen távol maradtak, mint Béldi Pál, Haller János. Annál nagyobb számban jelentek meg a Teleki barátai, kik együtt ismét több napig tanácskoztak, nagyrészt a bujdosók ügyében; azonban tényleg nem sokat határoztak. Mind eloszol-

[1]) Bethlen J., II. 330–334.

tak azután, csak Teleki és Nagy Tamás maradtak vissza. Sokan arra magyarázták, nehogy a gyanusitott tanácsurak magokat igazolhassák.[1]) Mennyiben volt igaz e feltevés, nem tudjuk megmondani, de mivel ezt Teleki egyik ellensége Bethlen János tartotta fen, bizvást rámondhatjuk, hogy az egész gyanusitásnak nem sok alapja lehetett.

Teleki térfoglalását sokan már régóta gyanus szemekkel nézték s igy nem csodálkozhatunk, ha minden kedvező alkalommal a gyanusitások hosszu sora indult meg. Annyi különben is tény, hogy egy-két Telekipárti tanácsúr állandóan a fejedelmi udvarban tartózkodott. Különösen nagy tevékenységet fejtett ki Nagy Tamás abban a reményben, hogy Daczó helyébe csiki főkapitány lehet. A hir persze nagy dologról beszélt, hogy a fejedelem Gyulafehérvárról Fogarasba, innen Brassóba, majd a Székelyföldre akar menni s Béldi Pál Sepsi, Kézdi és Orbai székek kapitánya helyébe Nagy Tamást és Bethlen Miklós udvarhelyi kapitány helyébe Bánffy Dénes fiát teszi. Mások egyenesen bebörtönözésről beszéltek. Természetes, hogy az egészből nem lett semmi.

Teleki s vele több tanácsur (Bánffy Zsigmond, Nagy Tamás) még mindjárt jan. 10-én elindultak a fejedelemmel, de nem a székely földre, hanem Ebesfalvára, hol Apafi rokona Lázár Imre lakodalmát tartotta. Ide jött Daczó János is, hogy a fejedelem indulatáról meggyőződjék, de még kihallgatást sem nyert.[2]) Apafi és kisérete, mely ezalatt Kapy György és Rhédey Ferencz tanácsosokkal szaporodott, Ebesfalváról Fogarasba ment. Ide érkezett Baló László is, de a porta üzenetében szó sem volt a Teleki támadásáról, csupán a rendes kivánságok (évi adó pontos beszolgáltatása, tartós hüség, jó barátság fentartása) foglaltattak. De a nagy vezér arra figyelmeztette a fejedelmet, hogy a magyarországi zavarokba ne vegyüljön. Pedig a porta ugyancsak mindent jól tudott; nemcsak a magyarországi basák küldöttek pontos tudósitást mindenről, hanem a portán ülő császári követ is bevádolta a fejedelmet, hogy a békét megsértette akkor, midőn a bujdosók pártjára állott. A török,

[1]) Bethlen J., II. 343, 344. ll.

[2]) U. o. 345, 346. ll.

hogy annál alaposabban tudjon meg mindent, egy basát küldött ki az egész ügy tanulmányozására.[1])

E hír kissé nyugtalanította Telekiéket, nem igen tudták megmagyarázni, mit jelent a török nyugodt magatartása, vajjon e csendes magatartás méhében nem egy keletkezendő vihar csirája rejlik-e. Még több gondolkozni valót adott azután a váradi basa eljárása, midőn a Nyir-Bélteknél szétugrasztott magyar csapatokat, melyek szanaszét kóboroltak, téli szállásra befogadta.[2]) De mind e talányszerü magaviselet nem vont súlyos következményeket maga után, a mint az események megmutatták.

Ezalatt kiváncsian leste mindenki, hogy merre megy Apafi Fogarasból, vajjon a Székelyföld felé tart-e, mint a hír hozta. A tanácsurakhoz csatlakozott ezalatt Fleischer András a szebeni királybiró is és igy a tanácsosok nagy része a fejedelem kiséretében volt. De Apafi talán Teleki tanácsára nem a Székelyföldnek vette utját, hanem Kőhalomnak, hol Kapy hirtelen megbetegedett. De itt nagyon keveset időzött a fejedelem; egyenesen Brassóba ment, hol nagy fénynyel, nagy kitüntetésekkel fogadták. Ide jött Rhédey is a három székely szék válogatott nemeseivel; ez által a fejedelem iránti ragaszkodását akarta megmutatni, de neki is voltak ellenségei, kik csakhamar elég alkalmat adtak büszkesége megsértésére, midőn szállása elé nem állitották fel az ország főgeneralisát megillető diszőrséget. Itt békült ki ugyanő Bánffyval, de csak szinből és nem szivből. Apafi azután nem ment lustrát tartani, hanem kiséretével együtt visszatért Fogarasba.[3])

Igy végződött a fejedelmi körút, melyben Apafi mellett a tanácsosok nagy része vett részt. Ugy látszik, mintha a fejedelem csak meg akarta volna látogatni azt a pár várost, hanem itt egyebet is lehet gyanitani. Nem lehetetlen, hogy az egész utazás eszméje Telekitől származott, ki arra akarta felhasználni, hogy a fejedelem előtti befolyásának és tekintélyének kétségbevonhatlan jeleit adja. Igy azok is, kik a vasvári kudarcz után Teleki csillagát leha-

[1]) Bethlen J., II. 347, 348. ll.
[2]) U. o. 349, 352. ll.
[3]) U. o. 347–352. ll.

nyatlani hitték, meggyőződhettek, hogy a kővári kapitány csak most kezd emelkedni. Valószinü, hogy ezt azon tanácsosok is tudták, kik épen nem tartoztak a Teleki magasztalói közé s ezen ok birhatta rá őket, hogy a kiséréstől távol maradjanak.

Teleki Fogarasban maradt a fejedelemnél, kihez még februárban megjött a bujdosók portai követe Szepesi Pál. Tudósitása szinte hihetetlennek látszott. A nagyvezér eleinte a leghangzatosabb czimekkel illette s szóba sem akart vele állani, hanem a tizedik nap tudatta, hogy a porta csak addig tartja meg a császárral kötött békét, mig a háborúra teljesen felkészülhet; ekkor nyiltan pártfogásába veszi a bujdosókat. De addig is szükséges, hogy a szultánt fényes, főurakból és nemesekből álló követséggel keressék meg. Azt is megtudta Szepesi, hogy a porta nagyon jól tudja mind a Teleki támadását, mind az Apafi pártfogását, csak nem csinál nagy dolgot az egészből.

Szepesi erről mindenekelőtt Telekit és Bánffy Dénest tudatta s azután hozta a fejedelem tudomására, ki alig mert hinni ennek.[1]) Teleki barátai most arról tanakodtak, tudassák-e erről a többi tanácsurat. Végre abban állapodtak meg, hogy ezeket, mivel a bujdosók ellenségei, nem értesitik. Csak a fejedelemhez járuló Bethlen János kanczellár és Béldi Pál tudták meg, mig a két Hallernek (Pál és János), Bethlen Farkasnak és Fleischer Andrásnak semmiről sem volt tudomásuk. E titokba a bujdosók közül is csak a főbbeket avatták be, kik közül Forgách Miklós, Kende Gábor, Szepesi Pál, Pécsy Gáspár és Kubinyi László a portára indultak, melléjök Apafi Brankovicsot adta. — Nemsokára Székely Lászlót is utánok küldötte, hogy ha szükség, ajándékokkal vesztegessék meg a basákat. Ugyanekkor Petróczy is visszanyerte szabadságát azon feltétel alatt, hogy a fejedelem ellen rosszat nem forral s bevárja a követek visszatérését.[2])

Ez idő szerint tehát a bujdosók ügyeinek a vezetését Apafi tartotta kezében, de háta mögött, mint segitő Teleki állott. Azonban a bujdosók mostani követségét, melytől

[1]) Bethlen J., II. 353—360. ll.
[2]) U. o. 361—363.

mindnyájan oly sokat vártak, meghiusitották a lengyel háborúra való készülődések. A követeknek, bár jó fogadtatásra találtak, kijelentette a nagyvezér tihája, hogy a lengyelek okozta zavarok miatt egyelőre várni kell.[1])

A büszke lengyel respublica nem sokáig tudta türni azon lealázó békét, melyet Kamenitz elfoglalása után csikart ki a török. A keresztény uralkodók követei arra sarkalták Mihály lengyel királyt, hogy — a mennyiben lehet — tisztességesebb feltételeket eszközöljön ki, a mire szükség is volt. Az önérzetes lengyel nemesség nagyon nehezen tudott megbarátkozni azon eszmével, hogy a török adófizetője legyen. Lassankint elégületlenség tört ki s egyes tartományok, mint Lithvania, Prussia, Gedanum, Posen egyenesen megtagadták a töröknek küldendő adó fizetését. — A podoliai nemesség elveszitett birtokaiért kárpótlást követelt. Minde nehézségek arra inditották Mihály királyt, hogy Apafihoz forduljon közbenjárásért, eszközölje ki a portánál hogy a sulyos békepontok megkönnyebbittessenek, az adó lejjebb szállittassék és ajándék czimet viseljen; a kameniczbelieknek szabad vallásgyakorlata legyen, a török ne higyjen a hireszteléseknek, hogy a tatárok Ukraina megtámadására készülnek s adja át az eddig visszatartott várakat.[2]) A fejedelem minden jóval biztatta a lengyeleket, de tanácsolta, fegyverkezzenek fel, nehogy a török készületlenül találja.[3]) Ugyancsak Telekiék tanácsára Nagy Istvánt a portára küldötte, melegen ajánlván a lengyelek kérésének a meghallgatását.[4]) De ezzel megkésett, mert a porta már meghozta a határozatot s mielőtt Nagy megérkezett, megindította hadait; a bujdosók követeinek pedig kiadta a választ, várják be a lengyel háború végét, akkor segedelmökre siet egész erejével.[5])

[1]) Bethlen J., II. 366–371. ll.

[2]) A l. kir. kanczellaria Apafinak ápr. 15. (mell. a lengy. kir. leveléhez.) Erd. Orsz. Eml. XV. 322–324. ll. – V. ö. Bethlen J., II. 376–378. ll. – A l. király és Olszowszky l. kanczellár levelei Apafinak, Gr. Kemény J., i. gy. XIX.

[3]) Erd. Orsz. Eml. XV. 324–326. ll.

[4]) Apafi levelei a portára. Tör. m. kori Tört. Eml. I., VII. 168, 170, 171. ll.

[5]) Bethlen J., II. 378, 379, 385–387. ll.

A bujdosók ügye ismét csak haladt-maradt. Igaz, hogy a porta jóakaratáról biztositotta őket, de a lengyel háború miatt sem segedelmet nem adott, sem Apafinak nem engedte megsegélésöket. Azok mindamellett nem csüggedtek el, az 1672-ben szenvedett kudarczok csak gyengitették erejöket, de nem törték meg. Most még elszántabbul, még makacsabbul ragaszkodtak azon ügyhöz, mely miatt földönfutók lettek.

A magyar követek juniusban tértek vissza a portáról a fejedelmi udvarba s azonnal előadták kivánalmaikat: 1. a fejedelem adjon nekik vezért, kinek mindnyájan engedelmeskednek, még pedig adja nekik Teleki Mihályt; 2. segitse némi zsolddal hadaikat.[1]) Apafi az 1. pontra való választ elhalasztotta, a 2. pontot illetőleg azonnal intézkedett s a Teleki kinevezése ellen tiltakozó Petróczyt, midőn egyik fiával a váradi basához akart menekülni, utközben elfogadta és Szamosujvárra záratta.[2])

A bujdosóknak, bármily leverőleg hatott is az utóbbi hir, be kellett látniok, hogy az erdélyi fejedelem segitségére vannak utalva. A higgadtabbak Szuhay követök által azonnal a fejedelemhez fordultak, hogy adjon hadi és pénzbeli segitséget. De Telekiék belátták, hogy most nem szabad elhamarkodni a dolgot, mert ez erősen megboszulja magát. Azért a jul. 30-án megnyilt radnóti országgyülésen pénzsegélyt szavaztak meg ugyan a bujdosóknak, de a hadi segedelem megadását tanácsosnak tartották elhalasztani, s egyuttal Thurzait a segitségadás sürgetése végett a portára küldötték. Ez azonban csak azon felelettel jött vissza, hogy Apafi óvakodjék a fegyveres beavatkozástól, a bujdosók pedig legyenek türelemmel, mert ha az alkalmas idő eljő, a megsegités sem marad el.[3])

Sem Apafi, sem Teleki kedvét nem lohasztotta e hir; elvégre is be kellet látniok, hogy a mostani körülmények közt leghelyesebb a porta tanácsát követni. De nem lankasztotta buzgalmukat Cobb tábornok többszöri levele sem,

[1]) Bethlen J., II. 394. l.

[2]) U. o. 394–396. ll.

[3]) U. o. 396–400, 411–413. ll.

melyekben keményen fenyegetőzött, hogy azonnal Erdélyre csap hadaival, mihelyt a fejedelem vagy maga mozdul vagy Telekit kiengedi.[1])

Teleki a jelen viszonyok közt legtanácsosabbnak tartotta, hogy a tanácsosok együtt mondjanak véleményt a bujdosók ügyében. Ezért a szept. 5-ére egybehivott tanácsgyülésnek volt a feladata meghatározni, minő magatartást kövessen Erdély a bujdosókkal szemben. De az ügy fontossága miatt a határozathozatal Teleki és Bánffy Dénes inditványára a legközelebbi országgyülésre halasztatott. Mig ennek ideje elérkezett, addig is Apafi Inczédy Mátyástól és Madarasi Mátyástól pénzt és zászlókat küldött a bujdosóknak.[2])

Az országgyülés megnyitásának a napja még távol volt, s a szegény magyarok pedig valami választ szerettek volna hallani. Tudták, hogy a leghatalmasabb pártfogójuk Teleki s azért ő hozzá fordultak. De ez bár szivvel-lélekkel meg volt nyerve ügyöknek, köteles volt a józan ész szavára hallgatni. Józan esze pedig azt tanácsolta, hogy most, midőn a török figyelme máshová fordult, nem ajánlatos a múlt évihez hasonló vállalattal az egész vállalat sikerét koczkáztatni. Lehet ugyan, hogy kissebb-nagyobb összecsapásokban olykor-olykor siker is arathatnak, de a guerilla harczokkal utoljára sem tudnának valami nagy eredményt mútatni fel.

A bujdosók azt hitték, hogy azzal a nehány csapattal, melyre támaszkodhattak, sikerrel próbálhatnak szerencsét s azért minduntalan zaklatták Telekit, hogy minél hamarább eszközölje ki megsegitésöket. Ő azonban azt ajánlotta, hogy ne siessenek úgy a dologgal, hanem előbb együtt beszéljék meg. A bujdosók engedelmeskedtek s okt. 28-án Krasznán gyültek össze s innen szólitották fel Apafit, hogy adjon nekik vezért, hadi és pénzbeli segitséget.[3]) A fejedelem válasza csak a régi volt: pártolja ugyan ügyüket, de a porta szigoru tilalma miatt meg nem segitheti; tanácsolja,

[1]) Bethlen J., II. 406—409, 413. ll.

[2]) U. o. 414, 415. ll.

[3]) U. o. l., ll. 424, 425, 433—436. ll.

hogy várakozzanak, míg a körülmények kedvezően alakulnak, ő egyébiránt a legközelebbi országgyülés elé terjeszti ügyüket.[1])

Ezalatt javában folyt a török-lengyel háború, miután a lengyelek békeajánlatai, melyekben még Apafit is közbenjárásra kérték fel, czélt nem értek. Most tehát a lengyelek élethalálharczra készültek s a moldovai vajda szövetségében felszólították Apafit, használja fel az alkalmat a török iga lerázására. A török had ezalatt nyomult befelé, de Choczim mellett Szobieszkitől súlyos vereséget szenvedett.[2]) A keresztény had lelkesültsége végre is diadalt aratott a török vad fanatismusán.

Mig Lengyelország határai visszhangoztak az örömkiáltásoktól, addig Erdély csak fennmaradása eszközeiről gondoskodott. A nov. 18-án megnyilt gyulafehérvári országgyülés az adót rendezte, örömmel tapasztalván, hogy a portai adó minden hátrálék nélkül be van szolgáltatva. — Ugyanitt jött szóba Görgény ügye is. Barcsay fejedelem özvegye, ki Kapy Györgyhöz ment nőül, Teleki által kérette a fejedelmet, hogy a rendektől 15,000 frt értékben előbb neki adott Görgényt adassa vissza. Apafi azzal felelt, hogy a rendek ki akarják elégiteni Kapinét, nem ellenzi. Teleki ekkor maga kérte, hogy ezt ő ajánlhassa a rendeknek, mit a fejedelem meg is engedett. Erre Teleki a rendekhez ment s tudatta, hogy miután a rendek ezelőtt törvényesen Kapynénak adták Görgényt — a miről különben az irások is tanuskodnak — váltsák be most szavukat. A rendek abban a reményben, hogy a tanácsosok majd bővebben elintézik, örömest elfogadták, hogy Görgény Kapynénak visszaadassék. De Apafi azt felelte, hogy ő semmit sem igért meg, s azért az egész ügy eligazitását a rendekre bizza, mert adott szavuk beváltásáról van szó. Most a rendek azzal állottak elő, hogy Apafinak kell gondoskodni a vár visszaadásáról vagy az illető pénzösszegnek a kincstár általi megfizetéséről. A fejedelem végválasza az volt, hogy Görgényt a kincstár nagy vesztesége nélkül ki nem adhatja, az illető összeg megtérítéséről pedig gondoskodjanak a rendek.[3])

[1]) Gr. Kemény I., i. gy. XIX.
[2]) Bethlen J., II. 416–420, 440–443. ll.
[3]) U. o. 445–450. ll.

Ugyanez országgyülésen intéztetett el a Bánffy Dénes dolga is Szentpáli Ignáczczal, de sok huza-vona után. Ugy látszik, hogy Teleki Banffy Dénesben hatalmas szövetségest akart nyerni minden áron, legalább arra mútat az, hogy ezen az országgyülésen ő terjesztette elé, hogy Bánffy a nagyságos czimmel tiszteltessék meg. Talán igy akarta megnyerni a büszke főurat a diplomata kővári kapitány. Csakhamar megjöttek a portáról Szilvási Bálint és Brankovics György is, az előbbi a porta békére intő figyelmeztetésével, az utóbbi a bujdosók biztatásával.[1])

Még nem oszlott el az országgyülés midőn a bujdosók követei Baranyai Gáspár, Kubinyi László, Hamvai Péter és Szentkirályi György keresték fel a fejedelmet, hogy: 1. adjon nekik havi zsoldot; 2. Telekit tegye tábornokukká; 3. a portára menő követeket biztositsa és ügyöket támogassa. Azután Telekihez mentek s mindenre, a mi szent, kérték, hogy neveztesse ki magát vezérökké s minél hamarább álljon élökre. De Teleki, valamint Apafi is csak azzal bocsáthatták el őket, hogy meg kell várni az alkalmas időt. A bujdosók nem a legjobb kedvvel távoztak s a mint övéikhez értek, Wesselényi Pált választották meg tábornokukká oly feltétel alatt, hogy ha Teleki lesz a tábornok, neki engedelmeskedjék.[2])

Ez országgyülés végén komoly tanácskozás alá vették a rendek az ország állapotát. Látható volt, hogy a magyar király hova tovább nagyobb ellensége lesz Erdélynek, másfelől pedig a portában sem lehetett bizni, mert önző, haszonleső politikájával iparkodott kizsákmányolni Erdélyt. Teleki s a többi tanácsurak tehát azt ajánlották a fejedelemnek, ne engedje meg senkinek az ország békéje megzavarását, nehogy mind a török, mind a német a szerencsétlen ország ellen forduljon s ez adja meg a két hatalmasság közti versengésnek az árát. Egyuttal felhatalmazták a fejedelmet, hogy a tanácsosokat, a főispánokot, a főbb székely és szász tiszteket, sürgős ügyekben egybehivhassa s szükség esetén a rendek nélkül hozhasson határozatot.[3])

[1]) Bethlen J., II. 453—459, 462. ll.
[2]) U. o. 459—461. ll.
[3]) U. o. 463—465. ll.

Ez óvatos eljárásra nagy szüksége volt Apafinak és Telekinek, ha Erdélyt a két nagy hatalmasság közt meg akarták tartani. Meg kell jegyeznünk, hogy már a Teleki politikája kezd Apafi s igy Erdély politikája lenni. E politika pedig abban állott, hogy minden fontosabb esetben tartózkodó magaviseletet tanusitsanak, de ha alkalom nyilik, az egyik nagy hatalom védő szárnyai alatt kisértsék meg a szerencsét, de nem azért, hogy új birtokokat foglaljanak, hanem hogy országuk régi jogait, szabadságát biztositsák. Míg a bujdosók, kik fejöknek ismerték el az erdélyi fejedelmet s minden szükségökben hozzá folyamodtak,[1]) az elnyomott, a megigázott Magyarország felszabaditását akarják, az erdélyiek országuk régi fényének visszaállitására törekednek, egyenlő buzgalommal, egyenlő kitartással.

Mind a két czél elérésére az erdélyi fejedelem vállalkozik, méltó akarván lenni elődeihez. De épen a czél kivánta, hogy az eszközök megválasztásában hiba ne történjék. Mit Teleki éles szeme észrevett, első és legfontosabb teendő volt a kedvező pillanat megvárása, mert a mult évi szomorú tapasztalatok még mindenkinek élénk emlékében voltak. Csakhogy mielőtt a kedvező pillanatban fegyvert foghatott Erdély önmagáért és magyarországi véreiért, meg kellett teremtenie mindenekelőtt saját békéjét, nyugalmát; meg kellett szüntetnie az egyes főurak közt már több év óta fennálló halálos gyülölséget, a folytonos vetélykedést, a gyakori belviszályt. Ennek keresetülvitele a Teleki érdeme. Ő mindenesetre hazája jól felfogott érdekeit akarta előmozditani, midőn két oly hatalmas főurat, mint Bánffy Dénest és Béldi Pált, megbuktatott. Különben ő csak eszköz volt; Bánffy és Béldi közvetlenül magok okozták vesztöket az által, hogy az események folyamat fel akarták tartóztatni. Az események feltartózhatlanul haladtak előre s megtörték az ellenállni akarókat, de felemelték azt, ki az idők jelét megtudta érteni. E férfiu Teleki Mihály.

[1]) Lóczi kapitánynak Apafinak aug. 15. Árpádia 1835. évf. 80. l.

IV.

Teleki, a mint decz. 14-én eloszlott az országgyülés, Gerendre ment Lónyai Anna meglátogatására s innen több főúrhoz irt levelet.[1]) Rövid időzés után haza sietett s részint Kővárt, részint Szent-Péteren lakott családjával. Élénk figyelemmel kisérte az erdélyi mozgalmakat s az alkalmas időt várta, midőn eddig szerzett befolyását érvényesitheti. Tennivalója itt is akadt elég. A végekben nagy számmal szállásoltak a bujdosók, kik mind az erdélyi fejedelem fenhatóságát ismerték el s tőle remélték jogtalanúl elfoglalt birtokaik visszaadását, nemzeti szabadságuk helyreállítását. Teleki volt az, ki nemcsak mindnyájokat Apafi hűségére esketette, hanem rábirni iparkodott, hogy nyugodtan viseljék magokat s tegyék bizonytalanná a folytatandó hadjárat sikerét.[2])

Teleki ez óvatos eljárását az 1674-i események igazolták. Pedig a magyar rendek most sem hagytak fel a sürgetéssel, még télviz idején minden áron Erdélybe akartak jöni a Várad körül szállásolók,[3]) mit azonban megengedni nem volt észszerű. Hiába kérték Apafit márcz. 9-én Szalontán tartott gyülésökből, hogy adjon szállást, küldjön hadat és zsoldot Telekitől. adja ki az Erdélyben levő magyar főurak reversalisait,[4]) a fejedelem okúlva a múlt év tapasztalatain, nem tehette meg azt a könnyelmüséget, hogy az immár kitört lengyel-török háborút, mely váratlan fordulatot hozhatott, be ne várja.

A lengyelek múlt évi choczimi fényes győzelme nem vetett véget a háborúnak, mert ez még nagyobb erővel tört

[1]) Lónyai Anna Béldinek 1673. decz. 19. Gr. Kemény J. i. gy. XIX. k.

[2]) Apafi Telekinek 1674. jan. 19. Árpádia, 1835. évf. 85, 86. ll.

[3]) Apafi Béldinek, jan. 16. Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 196, 197. ll.

[4]) A rendek Apafinak, Gr. Kemény J., i. gy. XIX.

ki. Ezt jelentette a szultán fermánja, mely most is, mint a múlt évben, 600, élelemmel rakott szekér kiküldését parancsolta.[1]) Ezt szavazta meg a májusban (7-én) megnyílt országgyűlés, melynek végével legott válaszolt Apafi is a magyar rendeknek. Nem ő, hanem a viszonyok természete volt az oka, hogy most sem adhatott más feleletet, mint jóakaró, de csak üres biztatást.[2]) Hogy nyugalomra és türelemre intő szavai annál inkább hassanak, Telekit küldé ki hozzájok.

Teleki azután hiába vette elő minden rábeszélő képességét, hiába akarta meggyőzni őket, hogy csak saját érdekeik ellen tesznek, ha türelmesen meg nem várják, mit hoz a jövő: a bújdosok nem vártak. Pedig most is meg kellett győződniök, hogy csak Telekinek van igaza, mert a portai segély szorgalmazására nagy remények közt elküldött követök Farkas Fábián mindent hozott, csak azt nem, a mit kivántak. A török is hasonló magatartást tanúsított, mint Erdély, fen kivánta tartani az összeköttetést s csak az alkalmas pillanatot várta, hogy döntőleg felléphessen. Természetes, hogy ily körülmények között azok is várakozó állásban maradtak. Hogy mégis valamit tegyenek, aug. 23-án Csatáron gyűlést tartottak, hol Wesselényi Pált főgenerálisnak választották meg, mit oly hozzáadással tudattak Apafival, hogy azért nem szakadnak el, hanem tovább is megmaradnak a hűségben.[3])

Ez eljárással meghiusították Teleki egy tervét, ki — úgy látszik — bár ellene volt a támadásnak, a kisebb kicsapásoknak barátja volt. Meg kell vallanunk, hogy itt némileg rejtélylyel állunk szembe. Eddigi eljárása arra mútat, hogy óvakodott nemcsak a nagyobb, hanem a kisebb vállalatoktól is. S most egyszerre arra találunk adatot, hogy augusztusban engedélyt kapott Apafitól, hogy hadaival Szathmár alá szállhasson.[4]) Hogyan magyarázhatjuk meg ezt? Legegyszerübben talán úgy, hogy ez sem nagy, sem kis hadi vállalat nem akart lenni, hanem tüntető szemleút azzal a világos szán-

[1]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., IX. 543. l.
[2]) Erd. Orsz. Eml. XV. 373—376. ll.
[3]) Gr. Kemény J. i. gy. XIX.
[4]) Erd. Orsz. Eml. XV., 60. l.

dékkal, hogy a bujdosók, kik a fejedelem támogatásában már-már kételkedni kezdettek, meggyőződjenek az erdélyiek hűséges barátságáról.

Ezalatt Lengyelországban még a múlt évben elhúnyt Mihály helyébe a híres törökverő hadvezért Szobieszki Jánost választották meg királylyá. Ez mindjárt uralkodása elején lépéseket tett, hogy a törökkel békét köthessen. Közbenjáróúl Apafit kérte fel,[1]) ki saját emberét adta Karwowszky követ mellé s meleg ajánlással küldötte a portára.[2]) De a lengyel király táborba szállott, mert nem sokat remélt a békealkudozásoktól s innen a táborból köszönte meg Apafi figyelmét s a követe iránt tanusított eljárását.[3])

Teleki ugyanakkor, midőn Karwowszky Erdélybe jött, felajánlotta szolgálatát a lengyel király számára, mit Szobieszki jó néven vett.[4]) Az ő trónfoglalása Erdélyre nézve is fontos annyiban, hogy ő kezdette a közvetítő szerepet játszani Franciaország és Erdély között. Még a táborból is felszólította Apafit a franczia királylyal való szövetkezésre. A hírnök, ki e levelet vitte, Beaumont ezredes azt a megbizást kapta, nyerje meg a fejedelmet, hogy vagy ő maga fogjon fegyvert vagy pedig Telekit állitsa a bujdosok élére.[5]) Beaumont Kővárra ment Telekihez s együtt tanácskoztak a részletek felett s mint látszik, nem kevesebbről volt a szó, mint arról, hogy Wesselényi helyébe Teleki álljon a bujdosók élére.[6])

De mielőtt erre került a sor, előbb tisztában kellett hozni Erdély belügyeit, melyeket most egy büszke és gőgös főúr nagyravágyása megzavart. Bánffy Dénes volt ez, kivel Telekinek le kellett számolnia.

Bánffy és Teleki eleinte jó barátságban állottak egymással; mindketten a régi Keménypárt hivei voltak, de mig Teleki Apafi mellett felhagyott a bécsi udvarhoz való ragaszkodásával, addig Bánffy hűségesen kitartott és épen ez okozta romlását.

[1]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 239, 240. ll.
[2]) U. o. 249, 250. ll.
[3]) Eredetije Gr. Kemény J., i. gy. XIX.
[4]) Erd. Orsz. Eml. XV. 425, 426. ll.
[5]) Történelmi Tár 1882. évf. 333. s. köv. ll.
[6]) Erd. Orsz. Eml XV. 429, 430. ll.

Bánffy — mint a német udvar barátja — egyenesen ellentétben állott nemcsak Telekivel, hanem egész Erdély politikájával; pedig nem volt tanácsos. A török ugyan mindig halogatta a bujdosók felkarolását, de azon határozott szándékkal, hogy csak az alkalmas pillanat jöjjön el, legott megsegiti. Ennek tudata volt az, mi Teleki szilárd elhatározását, hogy semmi áron nem engedi meg az oly sokáig várakozó magyar rendek cserbenhagyását, még inkább fokozta, mig Beaumont franczia követ megérkezése teljesen megszilárditotta. Teleki az éles politikus, a mindenre figyelmes diplomata szemeival látta már, hogy a magyar elégületlenek ügye olyan állapotban kezdett jutni, melyből — ha a szerencse kedvez — sokat lehei remélni.

Cserei Mihály, különben érdemes krónikása e kornak, úgy tünteti fel a dolgot, mintha a Bánffy megbuktatásában egyenesen a Teleki nagyravágyása játszotta volna a főszerepet.[1]) Korántsem akarjuk mentegetni Telekit, de a történeti igazság tartozunk annak kijelentésével, hogy Cserei állitása még a valószinüségnek sem felel meg. Annyi igaz, hogy Teleki nagyravágyó ember volt, de tetteinek rugója inkább a haza, mint saját érdeke, különben is jól tudhatta, hogy Erdély hatalmának, tekintélyének növekedésével a saját maga befolyása, állása is emelkedik. Hatalmassá, nagygyá akarta tenni Erdélyt, visza kivánta állitani régi fényét, minővel egy Bethlen Gábor, egy I. Rákóczy György alatt birt. Hogy ezt elérhesse, legczélszerübbnek tartotta Erdély csatlakozását a magyarországi mozgalomhoz, de nemcsak osztályosa legyen ennek, hanem legyen a vezére, vállalja magára az egésznek a vezetését. Biztosnak hitte, hogy ha bujdosók törekvéseit siker koronázza, a jutalom sem marad el. Teleki minden erejét felhasználtta, hogy e politikát keresztülvigye s épen azért, mert ennek jóságában nem kételkedett, buknia kellett annak, ki ellene foglalt állást.

Pedig ugyancsak hatalmas ellenlábasra akadt Bánffy Dénes, személyében, ki nemcsak a magán életben, hanem a közügyekben is ezer jelét adta annak, hogy mig ő él, addig Erdély belnyugalma és biztonsága, valamint követendő

[1]) Histór ája 71. s köv. ll.

politikája nincs minden veszély nélkül. Bánffy a legnépszerűtlenebb ember volt egész Erdélyországban, egymás utánkövette el ballépéseit, melyek utóvégre is nyakát szegték. Már több alkalommal megsértette a makacs és nyakas székelyt Béldi Pált, halálos ellenségévé tette gr. Csáky Lászlót s elidegenitette magától a rendeket. Magával Telekivel is többször öszetüzött, de mindig kibékült. Mint a végek kapitánya mindenben önkényüleg kivánt eljárni, nagy hadat tartott maga mellett, folytatta az ellenségeskedést a törökkel s minden alkalmat felhasznált a szegény bujdosók kisebbitésére.

Midőn juliusban hire ment, hogy a váradi basa törököket küldött ki az öt megye megdézsmálására, Bánffy a végbeli hadakat egybegyüjtötte s akkor is együtt tartotta, midőn már nem lehetett semmitől tartani; mustrát tartott feletök, ágyúkat küldött Somlyóra.[1]) Teljhatalommal járt el, bár Apafitól különös megbizást nem kapott. Hogy eddigi hatalmaskodásait tetézze, okt. 19-én önhatalmulag szerződést kötött a váradi basával Kolozsvárt Kolozs, Belső- és Közép Szolnok, Doboka és Kraszna vármegyék adóját illetőleg.[2]) Attól lehetett tartani, hogy ha igy folytatja, szerencsétlenséget hoz hazájára. Azaz önkényes eljárás, melylyel — hogy úgy mondjam — saját szakállára gyüjtött hadat, kötött egyezséget, nyilt megsértése volt a fejedelmi jogoknak. Hasonló magatartással nemcsak a török boszuját hitta volna fel Erdély romlására, mit alaposan lehetett gyanitani, hanem egyszersmind nagyravágyó terveinek áldozatúl dobta volna oda saját hazáját. Teleki s vele minden józan eszü hazafi belátta, hogy ily körülmények közt sem a bujdosók megsegitéséről, sem Erdély régi hatalmának viszaállitásáról nem lehet szó. Teleki pedig nem nézhette összedugott kézzel, hogy egy ember szeszélyének, hatalmaskodásának legyen az áldozata Erdély.

De Bánffy még tovább ment. Már kezdettől fogva szoros összeköttetésben állott a bécsi udvarral, mely egyenesen az ő közreműködésével akarta visszatartani Apafit. Az

[1]) Erd. Orsz. Eml. XV. 63—67. ll.

[2]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 276—278. ll.

erdélyiek azt hitték, hogy bárói czimet is kapott Bécsből, hogy „a fejedelem elméjét verje el a magyarok mellől.“[1]) De ez a nélkül is elég tevékenységet fejtett ki. Folytonos levelezésben állott. gr. Rottal kassai parancsnokkal s mint a végek kapitánya, nemcsak határszéli sérelmeket, hanem még politikai ügyeket is tárgyalt.[2])

Tovább már Teleki sem nézhette nyugodtan a Bánffy túlzásait. Haladéktalanul tennie kellett. Nem volt nehéz megnyernie a fejedelmet, hogy a Bánffy vád alá helyezésébe beleegyezzék. A mint ez meg volt, Teleki azon eszközhöz folyamodott, melylyel a tanácsosok magokat szokták biztositani s ez a liga volt. Mindjárt Apafi udvaránál megnyerte terveinek Naláczy István főudvarmestert és Székely László főpostamestert, megszerkesztette a liga szövegét s lemásoltatta Macskási Boldizsárral két példányban.[3]) Ennek szövegét onnan ismerjük, hogy a decz. 4-én megnyilt gyulafehérvári országgyülés megerősitette. Teleki ügyesen állitotta össze Bánffy erőszakoskodásait, melyek szükségessé tették, hogy a hazafiak esküvel kötelezték magokat Erdély megszabaditására. Bánffy nemcsak a tanácsosokat akadályozta meg abban, hogy Erdély javán munkáljanak, hanem a végekben hallatlan önkénynyel kormányzott, egyre boszontotta a törököt, a fejedelem és Erdély tudta nélkül idegen hatalommal folytatott tárgyalásokat s előre látható, hogy végromlásra juttatja Erdélyt, ha idejében meg nem akadályozzák. Ezért mindenki, ki e ligát aláirja, esküvel kötelezi magát, hogy sem a fáradságot, sem életét nem kiméli Bánffy tervének a meggátlására, mert közös czéljuk a „haza szabadságának ... és annak mostani igazgatásának rendetlenségéből való helyben állitása.“[4])

Teleki e ligával Béldit kereste fel legelőbb. Bánffy és Béldi tudvalevőleg folytonosan élben állottak egymással s különösen Bánffy minden alkalmat felhasznált a Béldi kisebbitésére. Cserei egészen regényesen irja le, mint iparkodott

[1]) Cserei M., 70. l.

[2]) Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde IV. F. I. B. 283. l.

[3]) Bethlen Miklós I., 393. l.

[4]) Erd. Orsz. Eml. XV. 452—456. ll.

Teleki a Béldi aláírását megnyerni.[1]) Az egészből legfeljebb csak annyit fogadhatunk el, hogy Béldi eleinte vonakodott, de midőn Teleki megadta a kellő felvilágositásokat, aláirta. Teleki azután gr. Csáky Lászlóval jegyeztette alá s midőn ez megvolt, a többi főurak Kapy György, Bánffy Zsigmond, Haller János és Pál, Rhédey Ferencz tanácsurak, Naláczy István, Székely László, Kornis Gáspár, Keresztesi Sámuel, Macskási Boldizsár mind aláirták neveiket, mert mind megunták a Bánffy basáskodását.[2])

Teleki, hogy az egész dolognak rendes, törvényes szinezetet adjon, Balásfalván gyűjtötte össze a főrendeket, miután a múlt országgyülés felhatalmazta a fejedelmet, hogy szükség esetén a főrendekkel és főtisztekkel tartson tanácsot s határozzon a fontosabb ügyekben. Teleki itt némileg mint Apafi biztosa járt el. A gyülés csatlakozásra szólitotta fel a megyéket,[3]) s igazolta eljárását a fejedelemné előtt.[4])

Mialatt a főurak itt tanakodtak, Teleki egy alkalommal Sorostélyra ráudult s magához hivatta Bethlen Miklós udvarhelyszéki főkapitányt, megmútatta az aláirt ligát és a tanács rendeletét, hogy ültesse fel hadait s fogja el Bánffyt, mivel a többi székek kapitányai is megkapták már a parancsot. Egyszersmind a ligát is oda adta, hogy a dolog annál hamarább menjen.[5])

Bánffy nem gyanitott semmit, készülődött az országgyülésre s minden gyanú nélkül ment el Koppándra keresztelőre Vitéz Ferenczhez. Még jó formán le sem ültek a lakomához, midőn nagy csapat közeledéséről hoztak hirt. Azonnal megsejtette a dolgot, lóra kapott és Kolozsvár felé vágtatott. Pár percz mulva megérkeztek Kornisék és Bánffynét elfogták.[6]) Ez nov. 15-én történt s csak másnap jutott a fejedelem tudomására, ki a további teendők megbeszélése végett azonnal magához hivatta Telekit, Rhédeyt és Kapyt.[7])

[1]) Históriája 77—79. ll.
[2]) Bethlen M. I. 393. l.
[3]) Erd. Orsz. Eml. XV. 439—440, ll,
[4]) U. o. 441—442. ll.
[5]) Bethlen M. 395, 396, ll,
[6]) U. o. 402, 403. ll. — Cserei M., 79, 80. ll.
[7]) Erd. Orsz. Eml. XV. 442, 443. ll.

Bánffy ezalatt Kolozsvárra ért, egybegyűjtötte hadait s Szamosújvárra ment, azt hivén, hogy az egész csak halálos ellenségeinek Béldinek, Kapynak és gr. Csákynak a munkája. Ezért Apafinak követek által és levélben is tudtára adta, hogy hajlandó a kibékülésre, csak adják vissza feleségét és téritsék meg az okozott károkat.[1])

De ez nem magán boszú volt. A mint nov. 18-án megnyilt az országgyülés, Teleki rávette a fejedelmet, hogy maga álljon a mozgalom élére. Ezt azonban nem azért tette, hogy saját magát fedeztesse, mintha neki az egészben semmi része nem volna, hanem mert az okosság tanácsolta, hogy a hatalmas Bánffy ellen, ki immár a német őrséget kezdette maga köré gyüjteni, a fejedelem lépjen fel. A büszke Bánffyt, ha hajolni nem tudott, meg kellett törni.

A mikor Bánffy mentegetőzött, Apafi már megtette ellene a kellő lépéseket. Mindjárt nov. 19-én megparancsolta Csik, Gyergyó, Kászon,[2]) Sepsi, Kézdi, Orbai és Maros székek rendeinek, hogy a Bánffy Dénes okozta motusok miatt felüljenek és Szamosujvárra tartsanak;[3]) nov. 26-án pedig a tanácsosokat biztositotta, hogy Bánffy kéréseire nem hallgat, hanem elfogatja.[4])

Bánffy ezalatt kapkodott ide-oda, mintha fejét vették volna. Szamosujvárról Kolozsvárra jött, követeket küldött Apafihoz,[5]) majd némi haddal s pár taraczkkal Ajtonig ment,[6]) s midőn hadai parancsot vettek a tőle való elállásra, Kolozsvárra vonult ismét vissza.[7]) Teleki s a többi urak a fejedelemmel együtt nagyon ügyeltek arra, nehogy Bánffy elszökhessék. E czélból Béldi, ki időközben a hadak feletti főparancsnokságot átvette, a székely csapatokkal minden útat elzáratott.[8]) Nem sok szükség volt már erre, a kolozsvári őrség, midőn Apafi hódoltató parancsát vette, maga

[1]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 271. s köv. 288—290. ll.
[2]) Árpádia 1835. évf. 93. l.
[3]) Gr. Kemény J., i. gy. XIX.
[4]) Erd. Orsz. Eml. XV. 444, 445. ll.
[5]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 288—290. ll.
[6]) Bethlen M., I. 410. l.
[7]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 288—290. ll.
[8]) Erd. Orsz. Eml. XV. 446. l.

fogta el Bánffyt.[1]) A fejedelem a foglyot Kornis által Szamosujvárra akarta vitetni s egyelőre Nemes János által annak birtokait szállatta meg.[2]) Teleki, mintha előre tudta volna a jövőt, arra kérte Béldit, ne vitesse el Bánffyt Kolozsvárról, hanem feleségével együtt hagyja ott;[3]) de Béldi sem a fejedelem rendeletének, hogy t. i. Bánffyt Szamosujvárra küldje, sem Teleki kérésének nem engedett s a foglyot Bethlen várába vitette.[4])

A mint ezen esemény egyik szemtanuja Bethlen Miklós elmondja, Telekinek és társainak sok fejtörést okozott, mikép bánjanak el Bánffyval. Sokat tanácskoztak a Béldi és Bánffy Zsigmond szállásán. Nem tartották tanácsosnak, hogy Gyulafehérvárra hozassák, hanem abban állapodtak meg, hogy az ellene emelt vádakat az országgyülés előtt megolvastatják, azután az itélőmester pecsétjével ellátva, megküldik neki, hogy magát igazolja.[5]) Ebben az értelemben is jártak el. Mindenekelőtt a ligát erősittették meg decz. 4-én a rendekkel, másnap Teleki előterjesztette a 31 vádpontot, melyeket az országgyülés elfogadván, megerősitett s azután Bánffynak küldött meg.[6]) Érdekes, hogy e vádpontokban csak Bánffy hatalmaskodásai vannak felsorolva. Bánffy pár nap alatt készen volt a replikával úgy, hogy a rendek már decz. 13-án tárgyalás alá vehették mentegetőzéseit. Kifogásait nem fogadták el s kimondották, hogy itéletök a nóta.[7]) Miután pedig ezen itéletet a fejedelem is megerősitette, végrehajtásával gr. Csákyt bizták meg, ki váltott lovakon sietett Bethlenbe. Bármennyire titokban járt el, a dolog valahogy fülébe ment Apafinénak s esdeklései vel sikerült kegyelmet nyernie. Minden késő volt már; midőn a futár a kegyelemlevéllel megérkezett, a büszke Bánffy Dénes feje decz. 18-án a porban hevert.[8]) Az ország-

[1]) Bethlen M., I. 411. l.
[2]) Bethlen M. 411, 412. ll. — Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 293. l.
[3]) Erd. Orsz. Eml. XV. 447. l.
[4]) Bethlen M., I. 411, 412. ll.
[5]) U. o. 412—414. ll.
[6]) U. o. 415. l. — E vádpontokat és a replikát közölte Szilágyi S. (Bánffy Dénes kora és megöletése.) Vértanuk a magy. történetből 251—271. ll.
[7]) Erd. Orsz. Eml. XV. 456—459. ll.
[8]) Bethlen M., I. 415—417. ll. — Cserei M. 83—86. ll.

gyülés pedig folytatta tárgyalásait, indokolta itéletének a kimondását, beczikkelyezte a Bánffy nótáját s családját illetőleg intézkedett.[1])

Bánffy Dénes tehát elbukott. Hatalmaskodásaival, erőszakoskodásaival önmaga ásta meg saját sirját s ebbe a sirba menthetetlenül kellett bele hullania.[2])

Teleki Bánffy birtokából Gernyeszeget kapta,[3]) de más adományt is kapott, azonban jóval előbb a Bánffy-féle mozgalom kitörésénél. Apafiné ugyanis a rendektől neki ajándékozott fogarasi birtokokból Felső-Opra, Kercsesora, Alsó Sztrecza és Felső Árpás nevü falukat adományozta neki, mely adományozását a nov. 17-i országgyülés is a 18. articulusával megerősitette.[4]) De más uton is rohamosan haladt Teleki a megvagyonosodás felé, a mit ezen helyen kell megemlitenünk. Ha hihetünk Betlen Miklósnak, épen 1674-ben kezdett szokásba jőni a sóaknák kibérlése, de nem nagy hasznával Erdélynek. Előbb egy rácz, Szegedi György, majd a görög Péter János kezdették kibérelni, de Bethlen Miklós szerint Szegedi mögött Székely László, azután Teleki, Bánffy Dénes s végül az egész tanács állott.[5]) Nem feladatunk e vád bonczolgatása; lehet, hogy a tanácsurak szintén részt vettek a sóaknák kiárendálásában. Azonban sokkal fontosabb szemmel kisérni, mint haladt tovább a bujdosók ügye.

A Habsburg-házzal háborúban álló franczia udvar jól tudta, jól ismerte a magyarországi mozgalmakat, de egyúttal tisztában volt Erdély magatartásával is. Az a háború, melyet folytatott, mindkét félre végzetes lehetett, de XIV. Lajos mindenkép győzni akart. Ügyes taktikához folyamodott: megkisértette Erdély szövetségbe vonását, melyről jol tudta, hogy a bujdosókat pártolja. Ezt akarta előkészi-

[1]) Erd. Orsz. Eml. XV. 460—474. ll.

[2]) Érdekesen emlékezik meg erről egy egykorú historiás ének: „Szomoru változás | Keserves nagy romlás | Esék szegény hazánkban. | Csak az minapiban | Torda határiban | Bánfi Dénes dolgában | Mert reá ütének | És zsákmánt vetének | Népében és jovában. — Századok 1871. évf. 715 s köv. ll.

[3]) Bethlen M., I. 428. l.

[4]) Erd. Orsz. Eml. XV. 467. l.

[5]) Önéletirása I. 432. l.

teni Beaumont 1674-ben. De Apafi egyelőre csak biztató választ tudott adni, mivel a Bánffyféle mozgalom közbejött. Beaumont távozása után csak Teleki volt, ki a franczia udvar követével az összeköttetést fentartotta,[1]) s mintegy a későbbi szoros szövetséget előkészitette.

A Beaumont követsége tulajdonképen csak arra szolgált, hogy Lajos ezáltal rémitse és zavarba hozza a császári udvart, midőn a vele harczban álló felkelőknek igérget segitséget. Tudta ezt Teleki is, de másfelől az volt a meggyőződése, hogy a franczia király nem marad meg a puszta biztatásoknál, hanem a mennyiben a körülmények kedvezően alakúlnak, nem késik a segélynyújtással sem. Ebben pedig a közvetitő főszerep Erdélynek volt szánva. Úgy látszott eleinte, hogy a bujdosók helyzete a Bánffy halálával sem változott, pedig bizony mind az ország, mind Teleki sokkal nagyobb erélylyel karolhatták fel ügyüket.

Ebben az időben Du Forbin de Janson marseilli püspök volt Lengyelországban a franczia követ, ki az uralkodójától azt a határozott rendeletet kapta: csak lássa el jól biztatásokkal a magyarokat a nélkül, hogy nagy és merész igéretekbe bocsátkoznék.[2]) A bujdosók úgy szerették volna, hogy a franczia udvarral való tárgyalások teljesen titokban történjenek s Erdély ne játsza a közvetitő szerepétt; hanem megfeledkeztek Telekiről. Nem ismerték eléggé a kővári kapitányt, mert ez makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy Erdély, ha már egyszer belement a dologba, ne engedje ki kezeiből a vezérszerepet. Ezért nem kis gondot forditott arra, hogy az Erdélybe jövő franczia követ Akakia Roger (Du Fresne) egyenesen őt keresse fel szentpéteri kastélyában; csak miután itt a teendőket kölcsönösen megbeszélték, mentek együtt Fogarasba a fejedelemhez.[3])

Du Fresne 1675. februárjában indúlt útnak Erdélybe s a mint a bujdosók az ő jöveteléről értesültek, Tóton márcz. 22-én tartott gyülésökből gr. Thököly Imre vezetése alatt nyolcz főúrból álló diszes követséget küldöttek Foga-

[1]) Teleki Beaumontnak, Gyulafehérvár, nov. 22. — Történelmi Tár 1886. évf. 339. l.

[2]) Angyal Dávid, Thököly Imre 86. l. — (Tört. Életrajzok.)

[3]) U. o. 86, 87. ll.

rasba, hogy a franczia követ jelentésében tárgyalják a módozatokat, melyek az erdélyi fejedelem és a franczia király magatartására s a nyujtandó segitségre vonatkoznak. A követségnek adott utasításból kitünik, hogy bár a bujdosók jó nevén vették a franczia gyámolitást, mindamellett a porta és Apafiék barátságát sem kivánták figyelmen kivül hagyni.[1])

Teleki csupa előzékenységből állott s megkönnyitette az érintkezést a bujdosók és a franczia követ közt. Még mielőtt Du Fresne Erdélybe jött, Du Forbin de Janson egyenesen őt kérte fel, hogy pártfogolja.[2]) Du Fresnenel együtt a lengyel király követe is, Giski Kázmér Erdélybe jött s Teleki ezt is elősegitette, hogy a lengyel királytól kapott megbizásoknak eleget tehessen.[3]) A mint Du Fresnenel Apafi udvarába ért, nem várta be a tárgyalások végét, hanem elment Gerendre Lónyai Annához, a Wesselényi Pál anyjához, ki azzal gyanusitotta, hogy fia megbuktatására törekszik. Innen miután Lónyai Anna meghivását, hogy a közeledő husvéti ünnepekre vendége legyen, nem fogadta el, Tordára, majd Kővárra ment.[4]) De innen is folytonosan levelezett Du Fresnenel.[5])

Ezalatt — talán épen a Teleki távolléte miatt — a tárgyalások nem mentek valami gyorsan, miért a franczia követ, kinek azt az utasitást is adta Du Forbin, hogy minél alaposabban tanulmányozza a magyarországi és erdélyi viszonyokat, Telekinél sürgette a tárgyalás gyorsitását.[6]) Pár nap múlva ápr. 28-án megköttetett a szerződés: Apafi — ha csak lehet — maga is segitséget ad, de Telekit mindenesetre fővezérré teszi. — A bujdosók hadaik létszámát 12,000-re emelik. Du Fresne a franczia király nevében julius elsejétől kezdődőleg havi 40,000 frtot és Béthune

[1]) Közli Szilágyi S. (Béldi P. és a bujdosók.) Vértanuk a magy. tört. 353—362. ll.

[2]) Forbin Telekinek Javorov, febr. 11. Tört. Tár. 1890 évf. 512. l.

[3]) Gr. Kemény J. i. gy. *XX.* k.

[4]) Lónyai Anna egy főúrnak ápr. 13. U. o. — V. ö. Teleki Kapyéknak, Kővár, ápr 6. — U. o.

[5]) Du Fresne Telekinek, Segesvár, ápr. 4. — Tört. Tár 1890. évf. 512. l.

[6]) Du Fresne Telekinek, ápr. 23. — U. o. 513. l.

marquis vezérlete alatt 6,000 dragonyost igér. Ugyanekkor, a mint Thököly jeles történetirója Angyal Dávid kimutatja, még arról is ábrándoztak a bujdosók, hogy Béthune marquist magyar királylyá teszik.[1])

Hogy az egész szerződés aránylag rövid idő alatt minden húza-vona nélkül jött létre, abban nem kis érdeme volt magának Telekinek. Du Fresne ugyanakkor, midőn a tárgyalások sikeres eredményéről tudatta a marseilli püspököt egyuttal magasztalólag emlékezett meg a Teleki érdemeiről. A püspök tevékeny ember volt, a mint Du Fresne tudósitását megkapta, azonnal irt a franczia királynak, hogy a megajánlott segitség megadásával ne késlekedjék, hanem siessen. Ugyanekkor Telekit is felszólitotta, hogy az erdélyieket a franczia királyhoz való ragaszkodásban tartsa meg.[2]) Erre nem nagy szükség volt. Teleki a nélkül is megtartotta meleg vonzalmát. Du Fresne juliusban ment vissza a püspökhöz, ki ujból megsürgette a bujdosók ügyét a franczia királynál.[3])

Teleki türelmesen várt, de legnagyobb boszúságára még augusztusban sem jött semmi a franczia udvartól; ő pedig azt szerette volna, hogy azonnal indulhasson. Azért augusztusban Absolon Dánielt küldötte a püspökhöz, hogy nézzen utána, kapnak-e segitséget vagy nem.[4]) Du Forbin azzal akarta mentegetni a franczia király halogatását, hogy ennek iratait már három izben tartotta vissza a brandenburgi választó.[5]) Ezért Absolont csak a legjobb biztatásokkal és igéretekkel küldötte vissza s Teleki sürgetéseire is csak ezekre hivatkozott.[6])

Mi a puszta igéretekért vigasztalhatta Telekit, egyelőre az lehetett, hogy ő némileg kezdett reménykedni a lengyel királyban is,[7]) bár utóbb be kellett látnia, hogy reményei alaptalanok.

[1]) I. m. 89–91. ll.
[2]) Telekinek Javorov, jun. 4. Tört. Tár 1890. évf. 514. l.
[3]) Du Fresne Telekinek Jaroslav, jul. 24. — U. o. 515. l.
[4]) Teleki a marseilli püspökn. aug. 28. Erd. Orsz. Eml. XVI. 190. l.
[5]) Forbin Telekinek Lcopol, szept. 20. Tört. Tár 1890. évf. 516. l.
[6]) Forbin Telekinek Zolkiev, nov. 23. U. o. 517. l.
[7]) A lengyel király Telekinek máj. 30, decz. 22, 26. Legutóbbi levelében irja: „Extra dubium enim est Sinceritatem Vestram in veteri suo studio perseverare, eaque libenter arripere officia, quae stabiliendae tranquillitati vel maxime sunt consentanea.“ Gr. Kemény J., i. gy. XX. k.

Mialatt igy folyt a levelezés Teleki és Du Forbin püspök között, azalatt a bujdosók sem pihentek, hanem kisebb-nagyobb csapatokban folytatták csatározásaikat; nem csak Beregmegyében pusztitottak, hanem egészen Kassáig hatoltak, Kállónál megverték a császári hadakat, de rövid idő mulva súlyos vereséget szenvedtek.[1])

A franczia beavatkozásnak egyelőre annyi eredménye látszott, hogy a bécsi udvar ismét kisérleteket tett Erdélynek a semlegességre való megnyerésére. Ezért jött Erdélybe Lesenyei Nagy Mihály, ezért irogatott leveleket Hartyányi, de mindez nem sok eredményre vezetett. Apafi mindössze csak annyit tett, hogy előbb Baló Mátyást,[2]) utóbb gr. Csáky Lászlót[3]) küldötte el a császári biztosokkal való alkudozás végett, de természetesen mind a ketten eredménytelenül jártak.[4])

Ugyanazon időben, midőn gr. Csáky Bécsben járt, kapta Teleki is azt a rendeletet, hogy mint Mármaros vármegye főispánja és Huszt főkapitánya, némi mármarosi zavarokat intézzen el. A török eztarra magyarázta, hogy Teleki tulajdonképen azért ment ide, hogy Csáky közvetitésével a római császárral alkudozzék.[5]) A Teleki mármarosi útja való volt, csakhogy teljesen más czélból történt. A máj. 25-i gyulafehérvári országgyülés ugyanis a XX. czikkelyben őt, Bethlen Gergelyt, Sárpataki Mártont, Mikes Kelement, Lázár Istvánt, Sárosi Györgyöt, Bodoni Györgyöt és Torma Istvánt küldötte ki a „szamosujvári, kővári és huszti jószágokban s szomszédságaiban levő, mind nemesi s egyéb alkalmatosságokkal levő controversiáknak eligazitására, hasonlóképen a kápláni gát felől való controversiát is a désiekkel, viszont ugyan Mármarosban Körtvélyes nevü falunak veszekedések a Toroczköziekkel" eligazitására.[6]) A bizottság el is járt kiküldetésében október és november havában.[7])

[1]) Babocsay Rumynál I. 50. s köv. ll.

[2]) Az erre vonatkozó levelezéseket l. Erd. Orsz. Eml. XVI. 194. s köv. ll.

[3]) A neki adott utasitást l. u. o. 199—201. ll.

[4]) Angyal D. Thököly J. 105. l.

[5]) Apafi utasitása Daczó János portai követnek decz. Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 362. l.

[6]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 179. l.

[7]) U. o. 203—205. ll.

Ezalatt a porta válasza is megjött a török-lengyel békét illetőleg: a porta nem fogadta el a respublica követeléseit. E hirrel Gyeröffy György küldetett a lengyel királyhoz.[1]) De ez nem csüggedt. Alig távozott Gyeröffy, Giskit Apafihoz inditá a közbenjárás megujitására.[2]) A lengyel követ betért Kővárra Telekihez s — ugy látszik — sokat tárgyaltak együtt.[3]) E tárgyalások eredménye volt Absolon lengyelországi utja,[4]) melyből csak augusztusban tért vissza.[5]) Giski juniusig maradt Erdélyben, de a sok tárgyalással sem tudott semmit kieszközölni úgy, hogy a lengyel király végre is visszahivatta.[6])

Hasonlóképen kevés eredménynyel járt az a közbenjárás is, melyre Strassoldo kassai kapitány igyekezett megnyerni Erdélyt a bujdosók meghódolását illetőleg. Jósa István Strassoldo követe, egyenesen azt kivánta, hogy a bujdosók telepedjenek le, az erdélyiek pedig ne pártolják őket.[7]) Apafi ez ügyben tanácsosaihoz fordult. Teleki az ügy fontossága miatt az összes tanácsosok egybehivását tartotta kivánatosnak.[8]) A többi tanácsosok részint a tárgyalások folytatását, részint a halogatást ajánlották.[9])

Itt kell leszámolnunk az 1675. év egyik — nem épen jelentéktelen — eseményéről, mely tovább húzódott s utóbb szomoruan végződött.

Bánffy bukása után csak egy főur volt Erdélyben, a ki megakadályozhatta Teleki politikáját s ez Béldi Pál volt. Nem oly irányban működött mint Bánffy, hanem túlkapásaival zúditotta maga ellen a közvéleményt. Béldi a Bánffy halála után nem ismert nagyobb úrat magánál. Teleki sokkal ügyesebb, sokkal ravaszabb diplomata volt, semhogy nyiltan szembe szállott volna vele, hanem szabad folyást engedett az eseményeknek, jól tudván, hogy Béldi is, miként Bánffy, önmagát fogja megbuktatni. Egyáltalában nincs okunk

[1]) Tör. m. kori Tört. Eml 1., VII. 355. l.
[2]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 246, 247. ll.
[3]) Teleki Szobjeszkinek, 1676. jan. 25. U. o. 247, 248. ll.
[4]) U. o. 248. l.
[5]) A király Telekinek Casimir, aug. 16. U. o. 285. l.
[6]) A király jun. 29-i levele Erd. Orsz. Eml. XVI. 254, 255. ll.
[7]) Deák F. A bujdosók levéltára 340—350. ll.
[8]) Teleki votuma Sziget, márcz. 27. Erd. Orsz. Eml. XVI. 268. l.
[9]) A tanácsurak votumait l. u. o. 267. s köv. ll.

feltenni Telekiről, hogy az alábbi patenst csak azért eszközölte ki Béldi számára, hogy ezzel bukását idézze elő. Körülbelől úgy áll a dolog, hogy Teleki nem irtózott egyes főurak büszkeségét emelni, sőt elő is segitette.

Mindjárt 1675. elején történt, hogy Teleki egy patenst eszközölt ki Béldi számára, melyben, mint „exercituum generalis“ hatalmat nyert a székely székek megmustrálására s arra, hogy közvetlenül hatalma alá hajtsa a székely tiszteket. Ez az intézmény nyílt ellentétben állott az erdélyi szokásokkal és törvényekkel, mert sohasem volt eset arra, hogy béke idején a generalistól függjön a székely székek és a vármegyék katonasága. Az „exercituum generalis“ hivatala az Apafi előtti időben ismeretlen volt; volt ugyan egy generális, az u. n. „compestris militiae generalis“, ki az udvari kapitány volt, a mint ilyen a mezei hadak vezére. E méltóságot háború idején is megtartotta, ha a fejedelem egyik vagy másik főurat generálisnak nem nevezte ki azáltal, hogy az aranyos botot és a kardot — mint a generálisság jelvényeit — a tanácsurak által az illetőnek átadatta az egész hadsereg szine előtt, ugyanekkor neveztettek ki a megyék és a székelység generálisai, de ezek hatalma a háború végével megszűnt. A mustrákat pedig a megyékben mindig a főispán, a székely székekben a főkapitány szokta végezni.[1])

Béldi azonnal mustrát akart tartani, a mint a kezébe kapta a pátenst s erről alig tudták lebeszélni Bethlen Miklós és Nemes János. E szándéka s különben is erőszakos, gőgös magatartása fejére zudították a csapásokat. A májusban tartott gyulafehérvári országgyűlésen különösen Küküllő vármegye kelt ki hevesen ellene, csatlakoztak Haller Pál, Bethlen János, az elkeseredés és a keserű gyülölet hangja lángolt fel Béldi ellen. Teleki nem akarta még most a Béldi romlását, mintha tudta volna a rövid idő alatt bekövetkező eseményeket. Az ő, a Bethlen Miklós és mások közvetitése mellett történt, hogy az országgyűlés megelégedett azzal, hogy a XVIII. czikkelyben a Béldiéhez hasonló hatalmaskodásokat szigoruan eltiltotta.[2])

[1]) Bethlen M. I. 445, 446. ll.
[2]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 177—179. ll. — Bethlen M. I. 446—449. ll.

Jóllehet Béldi a Teleki közbenjárásával szabadúlt meg, mégis minden kellemetlenséget neki tulajdonitott s Bethlen Miklós előtt úgy tüntette fel a dolgot, hogy ő sohasem kivánta az illető patenst s egyenesen azzal vádolta Telekit, hogy romlásukkal akar mindenható, teljhatalmú úr lenni.[1]) De még más meggondolatlan nyilatkozatokat is tett, a melyeket halálos ellenségei Székely László és Naláczi István még nagyobbitottak s megirták Telekinek, hogy jöjjön be Kővárról és háritsa el a veszedelmet.[2]) Mikor Teleki az udvarhoz megérkezett, már ott voltak az emlitetteken kivül Mikes Kelemen, Bethlen Gergely, Daczó János s még többen a főurak közül. A panaszok egész árja hangzott fel Béldi ellen; azzal is vádolták, hogy Apafi életére tör.[3])

Teleki nem sokat adott minde vádakra; legfeljebb azt vette számitásba, hogyha Béldi szabad lábon marad, oda van Erdély nyugalma, oda a bujdosók ügye. Alig hiszszük, hogy igaza volna Csereinek, midőn az egész, Béldiellenes mozgalmat úgy tünteti fel, mintha a vezetője teljesen Teleki lett volna,[4]) A dolog körülbelől úgy áll, hogy Teleki a fennebbi okok miatt előbbi magatartásához ragaszkodva, inkább lett néma szemlélője az eseményeknek s nem annyira ő, mint Béldi halálos ellenségei Székely, Naláczi Mikes, Bethlen János vették rá a fejedelmet, hogy Béldit s legbizalmasabb barátját elzárassa s csupán erős reversalisok mellett bocsássa szabadon. Apafi hajlott a tanácsra s midőn 1676. április 23-án Béldi és Bethlen Miklós nála voltak ebéden, mind a kettőt elfogatta s Fogarasba vitette,[5]) s csak 1677. márcziusban bocsátotta szabadon, miután mindkettőtől igen erős kötelezvényt vett, mely teljesen ártalmatlanokká tette.[6])

[1]) „Sublato Banffyo, amoto pariter Béldio, Nicolao Bethlen liberius garrulo ad silentium redacto, ipso rerum Traussylvanicarum potiatur et sit princeps et omnium". Bethlen M. I. 449. l.

[2]) Deák F. Béldi Pál (Tört. Életrajz.) 135—137. ll.

[3]) Cserei M. 89, 90. ll. V. ö. Trausch, Chronicon Fuchsio L. Olt. II. 177. l.

[4]) Cserei M. 86—91. ll.

[5]) Bethlen M. I. 456. l. Cserei M. 91. l.

[6]) Bethlen M. I. 463, 464. ll.

Az elfogatás után Apafi tanácsülést tartott szinleg a Jósa követsége miatt, valósággal pedig a bujdosók ügyében. Ezek ugyanis egyre-másra irogattak Telekinek, hogy járjon közbe értök a portán s — ha lehet — eszközöljön zsoldot a fejedelemtől.[1]) Teleki fáradhatlan közbenjárásának lett is annyi eredménye, hogy a tanács a fejedelem nevében azzal az utasitással látta el Telekit, akadályozza meg, ha kell, fegyveres erővel is, hogy a váradi török akár Kővár, akár Deés környékén hódithasson s — ha a szükség úgy kivánja — vegye igénybe a kolozsvári és a somlyói kapitányok segitségét is.[2])

Mialatt a Béldi elleni mozgalom tartott, Teleki sohasem tévesztette szem elől a bujdosók ügyét. 1676. márcziusban ismét Du Forbin püspökhöz küldötte Apsolont, hogy a fogarasi szerződés végrehajtását sürgesse.[3]) A püspök azonban nagyon lassan intézett el mindent, hiába járattak ezer követet is nála. Még ugyanezen évben visszahivatott s helyét Béthune maruis foglalta el, kit — mint tevékeny embert — hirből már nagyon jól ismertek Erdélyben. Du Forbin — mielőtt elment — a marquis és a lengyel király társaságában még egyszer találkozott Absolonnal, kit a segély sürgetésére küldöttek az új franczia követhez s jó biztatásokkal bocsátotta el.[4]) Remélhető volt, hogy a Franczia országba visszatérő Du Forbin csakugyan tesz valamit.

Absolon követsége Béthunehöz annak a tanácskozásnak volt az eredménye, melyet Apafi szeptemberben tartott a bujdosók követeivel s az evangelicus statuson levő rendekkel. Azok a kedvező hirek, melyeket Absolon augusztusban hozott Lengyelországból, valamint a nagyvezér nyilatkozata, mely szerint a lengyelekkel kötendő béke esetén szabad lesz Erdélynek a bujdosókért fegyvert fogni,[5]) arra birták Apafit, hogy a megsegélés ügyében lépéseket tegyen. Az óvatosság kivánta, hogy ezzel nagy zajt ne

[1]) Deák F. A bujd. levélt. 32. l.

[2]) Ezen utasitás Fogaras, ápr. 28-án kelt, l. Erd. Orsz. Eml. XVI. 277, 278. ll. Megerősitette a decz. országgyülés u. o. 278. l.

[3]) Teleki Forbinnek, márcz. 13. Tört. Tár. 1886. évf. 339. l.

[4]) Teleki Béthunenek, okt. 3. u. o. 341. l.

[5]) Tört. Tár. 1886. évf. 345. l.

üssön, nehogy a terv idő előtt napfényre jöjjön. Még az 1673. novemberben tartott országgyülés felhatalmazta a fejedelmet, hogy fontos és sürgős ügyekben a tanácsurak, főurak és főtisztek tanácsa szerint járhasson el.[1]) Ennek alapján tehát, midőn a bujdosók 15 tagu követsége megérkezett, az evangelicus statuson levő tanácsurakat szept. 25-re Gyulafehérvárra hitta.[2]) Teleki befolyása döntőleg hatott a tanácskozásra. Ő terjesztette elő az összejövetel czélját s kivánsága szerint a kérdés feletti szavazás eredménye az lett, hogy Erdély lépjen fel a bujdosók mellett, küldjön egy-két főur vezérlete alatt csapatot, mit a portával is tudasson.[3]) Csak a katholikus és unitarius rendek nem akartak belemenni a dologba mind addig, mig a porta beleegyezése meg nem érkezik.[4]) A legnagyobb titokban közölték a határozatot a bujdosókkal, kik azután kötelezték magukat, hogy hivek maradnak a fejedelemhez s az ev. statushoz, valamint alkalmazkodnak a kiküldendő főur utasitásához.[5]) Senki sem kételkedhetett, hogy a kiküldendő főur Teleki lesz, ki igy biztositotta már eleve a bujdosók feletti főhatalmat.

Teleki azonban, mert ő volt azon becsületes tanácsur, kiről a kölcsönös nyilatkozatokban és kötelezvényekben szó van, gondoskodott a maga és családja biztositásáról. Úgy Apafitól, mint a fejedelemnétől és az egyes főuraktól kötelezőt kivánt, melyben biztositják, hogy miután neki Magyarországra kell mennie, édes anyja, szerelmes felesége, gyermekei és rokonai személyökben és javaikban semmi háboritást, kárositást nem szenvednek, senki hatalmába nem kerülnek, sőt ha maga is fogságba kerül, kiváltásáról gondoskodnak.[6])

Ezalatt Erdélyben készültek a kicsapásra. A fejedelem még ez év (1676.) juniusában a határszéli németek készü-

[1]) Bethlen I. II. 463—465. ll.
[2]) Deák F. A bujd. levélt. 42. l.
[3]) U. o. 39. l.
[4]) U o. 43—46. ll.
[5]) Deák F. A bujd. lev. 47. l.
[6]) Apafi lev. okt. 21., Apafiné nov. 4., Naláczié nov. 5, Bánffy Zs.-é nov. 5., Kapyé nov. — U. o. 153—155. ll.

lődéseinek a hirére az ország hadai egy részét felültette, miután tanácsurai véleményét kikérte.[1]) Telekit pedig egyremásra sürgette, hogy siessen udvarába.[2]) A hadakat Apahida mellé rendelte s ugyanekkor szigoru rendeletet adott ki a honmaradtakat illetőleg, kiknek annyira készen kellett lenniök, hogy bármely perczben indúlhassanak ;[3]) Ubrisi Pált — mint követet — a portára küldötte, hogy az ottani franczia követtel egyetértve, sürgesse a török engedélyét és segitségét.[4])

Teleki és Apafi készületeit eléggé indokolták a magyarországi események : Spankau utóda Strassoldo és a kállói kapitányt Schmiedt minden erejöket felhasználták a bujdosók megtörésére s az udvari párt csábitó igéreteire mármár kezdettek áttérni egyesek.[5]) Félni lehetett attól, hogy míg Erdélyben tart az alkudozás, azalatt Magyarországon minden rosszra fordúl.

Ily formán körülbelől tisztán láthatta a helyzetet Teleki; a török magatartásából kivehette, hogy bár ez ideig nem is adott segitséget, nem neheztel meg, ha Erdélyből szerencsésen kicsapnak a magyarországi területre. Igy érlelődött meg benne lassankint a magyarországi beütés terve s ebben csak megerősitették a franczia igéretek. Már szeptemberben megtette az előkészületeket, hogy Magyarországba menjen s mint a bujdosók általánosan elismert fögeneralisa megnyerte ezek hűségnyilatkozatait is.[1])

Azt a lelkesedést, melyet Teleki a bujdosók ügye iránt érzett, fokozta Apafi eljárása is. A fejedelem elhatározását a bujdosók megsegitését illetőleg nem csökkentette a katholikus és unitarius rendek szétágazó véleménye sem, mely inkább a békés úthoz hajolt,[2]) hanem csak fokozta. Igy történt, hogy pár nap múlva a fennebb emlitett tanácskozás után október 20-án Teleki is megkapta az utasitást.

[1]) A tanácsurak votumait l. Erd. Orsz. eml. XVI. 280. l.
[2]) Apafi jun. 26-i levelei u. o. 281. l.
[3]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 377, 378. ll.
[4]) U. o. 386—388. ll.
[5]) Angyal D., Thököly, I. 130. s köv. ll.
[6]) U. o. 133, 134, ll,
[7]) Deák F., A bujd, levélt, 43, s köv, ll,

E szerint a fejedelem képében ő az összes hadak főgenerálisa, mellette tanácsosok Bánffy Farkas és Barcsay Mihály. Wesselényi Pál a nála levő instructiokat adja át Telekinek, ki iránt engedelmességgel tartozik. A bujdosók minden rablástól, pusztitástól óvakodjanak. Teleki Bánffyt, Barcsayt s a kiválóbb bujdosókat vegye maga mellé. Pontos és hű tudósitást küldjön „rávigyázván szorgalmatosan arra, hogy szép szin alatt magára vélle lévére (igy!) isten dicsőségére, reánk, nemzetére kárt, akadályt és bölcstelenséget ne hozzon". A mint a hadak közé megérkezik, adjon ki szigorú rendeletet, melynek mindenki a legsúlyosabb büntetés terhe alatt engedelmeskedni tartozik. A bujdosók küldjenek be a fejedelemhez 4—5 főurat, kik az udvarban maradjanak. Telekinek legyen gondja rá, hogy a portára, Budára alkalmas követek menjenek s a végbeli basákkal jó egyetértésben legyen. Halála esetén a bujdosók Bánffynak és Barcsaynak engedelmeskednek. Vegyen maga mellé kopjás hadakat. Ha Ecsed, Szathmár kézre kerül, vigyázzon, nehogy ismét idegen birtokába jussanak. A kiküldött pénzből fizessen — a mint lehet — a nemesi rendnek is. „Mindenben magát úgy alkalmaztassa ő kglme, hogy isten dicsőségére, a magyar nemzet és erre a szegény hazára nézendő dolgok előmehessenek és meg ne gátolódjanak, az magyar nemzetnek lelki, testi szabadsága előmehessen."[1])

Teleki tehát annyira rendezte ügyeit, hogy még novemberben indúlni akart, mit Apafi is sürgetett,[2]) midőn szigorú parancsot kapott a fejedelmi udvarból, hogy Kővárról „élete, feje, jószága vesztése" alatt ne mozdúljon, mig a fejedelmétől rendeltet nem kap.[3])

Mint villámcsapás, úgy hatott e hir Kővárt. A portai alkudozásoktól a legtöbb jót remélték s ime mindennek egyszerre vége. Egyelőre legalább ezt lehetett gyanitani, mert a hirtelen elhalt Küprili Ahmet utóda Kara Musztafa nagyvezér magatartása felől még senki sem volt tisztában. Apafi ugyan gazdag ajándékkal sietett megnyerni az új nagyvezér kegyét, ki már is elárult annyit, hogy Zólyomi ügyé-

[1]) Erd, Orsz, Eml, XVI, 295—297, ll,
[2]) Apafi Telekihez, nov, 5, — Gr, Kemény J. i. gy. XXI. k.
[3]) Apafi Telekinek, nov. 5. és 6. u. o.

nek nem épen ellensége. Legroszabb volt a Teleki sorsa, mert nagy zavarát és kellemetlen helyzetét az is növelte, hogy bár Béldi és Bethlen fogságban voltak, most is akadtak egyesek, kik az egész vállalatot ellenezték s őt egyre boszantották.[1])

De Teleki mindamellett nem veszitette el türelemét. Várakozott, míg a Zolyomit pártoló Kara Musztafa nagyvezér is az ő és Erdély barátja lesz. Semmi sem jellemzi jobban ekkori állapotát, mint azon pár sor, melyet Bethlen Miklósnak irt leveléből szoról-szóra érdemesnek találunk idézni. „Saepe desperatis rebus — vigasztalja magát — tempu medetur et quae ineluctabilia videbantur, fatum et fortuna dederunt. Saepe. quae ratio non potuit, sanavit mora kuncparendum est necessitati et ne causa iustissima praecipitanter agendo in extremam ageretur ruinam, differre quam perpere magis ad rem videbatur. Nondum occasio, nondum deerunt media, sat cito et secure, si cum fundamento incipiatur diversio, quam laboribus, expensis, sanguine promovere contendi semper et contendam.“[2])

Teleki a rossz hirek daczára sem bocsátotta el seregét. Kővári magányában egyesültek a fejedelemi udvar összeköttéseinek a szálai. Egyre-másra kereste Apafi is leveleivel, melyek részint a bujdosók csendesen tartását, részint a türelmes várakozást tartalmazták.[3]) A bujdosók az erdélyi határ közelében telepedtek le, Teleki pedig decz. 14-én Gyulafehérvárra sietett.[4])

Ezalatt már javában folyt a még nov. 21-én megnyilt országgyülés. Itt mindenekelőtt a Béldi—Bethlen ügyében kivántak elintézést, mert noha elfogattak, a vizsgálat még eddig meg nem indúlt, bár a vallatás egyre tartott.[5]) A fejedelem végső válasza az volt, hogy majd gondoskodik az

[1]) Voienski Absolonnak decz. 18. Tört. Tár 1886. évf. 343, 344. ll. — V. ö. Absolon Béthunenek, decz. U. o. 345. l.

[2]) E levelet — bár névtelen irta — a benne előforduló vonatkozások miatt határozottan a Telekiének kell tartanunk. — U. o. 345—347. ll.

[3]) Apafi levelei Telekihez nov. 24., 25., decz. 3., 4., 9. Deák F. A bujd. levélt. 159. s köv. ll.

[4]) Belényessi végjelentése. Erd. Orsz. Eml. XVI. 325. l.

[5]) U. o. 342. s köv. ll.

elintézésről; a rendek csak fogjanak hozza az articulusok készitéséhez. A rendek tehát tárgyalás alá vették e postulatumokra adott válaszokat; több, kisebb ügy mellett decz. 17-én a Báthory Zsófia ügyét vették elő a somlyói és a munkácsi jószágokat illetőleg. De a fejedelemné emberei sokkal több kárt okoztak, semhogy simán lehetett volna megoldani a kérdést. Teleki mint szomszéd legjobban tudta; azért szót emelt s kijelentette, hogy az országgyülés mind addig nem bocsátkozhatik Báthory Zsófia kivánalmainak a részletezésébe mig az emberei okozta számtalan kár meg nem térittetik.[1]) Ezen országgyülés után mindjárt az új év (1677.) márcziusában Béldiék is visszanyerték szabadságukat; de úgy ő, mint Bethlen János és Miklós erős kötelezvényeket állitottak ki, melyekben fogadják, hogy boszút nem állanak, senkit sem vádolnak, mindenről jelentést tesznek stb.[2]) Béldi ezenfelül a generálisságot is elveztette.[3])

Az a pár szó, melyet a Telekinek tulajdonitott levélből idéztünk, leghivebben jellemzi az ő politikáját, melyszerint mindent a maga sorsára kivánt hagyni. Hiszen jól tudhata hogy előbb-utóbb fegyverre kerül a dolog annál is inkább, mert az új nagyvezér az ajándékok hatása alatt sok jóindulatot kezdett tanusitani.[4])

Mig a portáról valami kis szerencse mutatkozott, úgy látszott, hogy a franczia udvar is hova-tovább szorosabb viszonyba kivánja hozni Erdélyt. Igaz ugyan, hogy a fogarasi szerződést még eddig nem erősitette meg XIV. Lajos, de Béthunenek sikerült olyan rendeletet eszközölni ki, mely szerint Apafi meghatalmazottjával megkötheti a szövetséget,[5]) s a franczia király Telekinek is megigérte közbenjárását.[6]) Ennek következtében a franczia udvar még 1677. márcziusában Apafihoz küldötte a finom modoru és vig természetű Forval grófot és Reverend abbét s felszólitá általok a feje-

[1]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 328, 329. ll.

[2]) E reversálisokat l. Tört. Tár 1881. évf. 212–215. ll.

[3]) Bethlen M. I. 464. Cserei 95. l.

[4]) Teleki Bethumenek Sorostély. jan. 28. — Erd. Orsz. Eml. XVI. 355, 356. ll.

[5]) Tört. Tár 1890. évf. 519. l.

[6]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 354, 355. ll.

delmet: küldjön követeket a varsói tárgyalásokra. E követséggel áprilisban Macskási Boldizsár bizatott meg s hogy az egész alkudozásnak annál nagyobb eredménye legyen, Reverend is visszatért Városba.[1]) Teleki nem mulasztotta el e kedvező alkalmat: Béthune közvetitésével biztositotta ragaszkodásáról a franczia udvart[2]) és sietett kikérni a lengyel király magas kegyét is.[3]) A bujdosók teljhatalmu követekké Farkas Fábiánt, Faigel Pétert és Absolon Danielt nevezték ki az említett tárgyalásra.[4])

A varsói tárgyalásokat királya rendeletére Béthune marquis vezette, a ki az emlitett követekkel máj. 27-én meg is kötötte a szerződést. E szerint Apafi és a bujdosók 15,000-nyi hadat tartoznak kiállitani, mely a beküldendő franczia segélyhaddal együtt a Teleki fővezérlete alatt áll. A fővezér mellett egy 12 tagu tanács lesz, melynek javaslatát mint „dux et praeses consilii" sohasem hagyhatja meghallgatás nélkül. Apafi gondoskodjék a hadak téli szállásáról A franczia király kötelezi magát, hogy a segélyösszeget negyedévenkint pontosan kifizeti, de mindig a hadsereg létszámára való tekintettel. A kiállitott had létszámát nem lehet kisebbiteni. Béthunnek legyen gondja rá, hogy képzett franczia tisztek jöjjenek Magyarországba. Apafi — ha a porta nyilt ellenzése miatt szemmelláthatólag nem segiti a bujdosókat — ne hijja vissza Telekit az erdélyi haddal. De ha nem teheti, akkor mindenről még jókor tudassa Béthunet. Apafi és a bujdosók a franczia király tudta és beleegyezése nélkül nem léphetnek békére, sem a háborúnak véget nem vethetnek. A franczia király nemcsak befoglalja őket — a mennyire lehet — a kötendő békébe, hanem a török előtt is szószólójuk lesz. Évenkint 100,000 tallért ad, nem számitva az első hat hónapban adandó 20,000 tallért. E szerződésnek, mely a legnagyobb titokban marad, megerősitéséről a franczia király 15, Apafi pedig 10 hét

[1]) Apafi Béthunenek ápr. 11. Tört. Tár. 1886. évf. 349. 350. ll. A Macskásinak adott utasitást l. Erd. Orsz. Eml. XVI. 358—361. ll.

[2]) Tört. Tár 1886. évf. 351. l.

[3]) Teleki Szobjeszkinek ápr. — U. o 347. l.

[4]) A bujdosók Béthunenek ápr. 2. U. o. 351. 352. ll.

alatt gondoskodik.[1]) A franczia király julius 10-én meg is erősitette a szerződést Versaillesban.[2])

Farkas Fábián és Absolon Varsóban maradtak, Macskási pedig többi társaival visszaindult s a mint a fejedelmi udvarba érkezett, Apafi jul. 3-ra tanácsülést hirdetett Radnótra.[3]) De még Macskásiék visszaérkezése előtt sokat tárgyalt Teleki Forvallal a bujdosók ügyében Gyulafehérvárt. Szóba jött az is, hogy Forvalék adjanak Telekinek 16,000 aranyat, ha már minden áron őt akarják a bujdosók élén; de Forval Thököly s az idő közben visszatért Faigel előtt csak üres biztatásokkal felelt.[4])

A radnóti tanácsülés nagyon népes volt; a tanácsosokon kivül nemcsak az erdélyi főurak közül többen, hanem a bujdosók főbbjei is megjelentek. Farkas Fábián is megjött Clanleuvel. Teleki ezen alkalmat használta fel, hogy magát tisztázhassa. Sokan irigy szemmel nézték a kővári kapitány emelkedését, terveit önzésre magyarázták, minden tettében a parvenu haszonlesését látták, sőt azt rebesgették, hogy ő ingerelte a fejedelmet a bujdosók megsegélésére. Hogy ennek a mende-mondának lehetett valami alapja, kétségtelen, hiszen szemmelláthatólag ki lehet mutatni, hogy Teleki politikája már az Apafi politikája kezdett lenni. De mégis az ilynemü hiresztelések elejét kellett venni; megkivánta ezt Erdély biztonsága, meg Apafi hirneve. Erdély biztonsága azért, mert ily módon Béldi, kinek minden törekvése különben is Teleki s a bujdosók megsegitése ellen irányult, uj anyagot nyert volna aknamunkájára. Apafi gyámoltalansága és Teleki állitólagos önző érdekei káros hatással lettek volna az egész ügyre. Azért Teleki a gyülés előtt kijelentette, hogy inkább vasat visel, mintsem a rendek beleegyezése nélkül kezdjen valamihez. A tanácsosok — a úgy látszik az ő kérésére és szándéka szerint — siettek julius 7-én kiállitani a téritvényt, melyben kijelentik, hogy Apafi nem a Teleki ingerlésére pártolja a bujdosókat. Teleki az ő és a rendek akaratából állott a buj-

[1]) Tört Tár 1890. évf. 519—524. ll.
[2]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 363, 364. ll.
[3]) Béldi meghivóját l. Erd. Orsz. Eml. XVI. 378, 379. ll.
[4]) Teleki Absolonnak aug. 14. — U. o. 386. l.

dosók élére s ha valami szerencsétlenség találja, családjával együtt minden erejökből oltalmazzák.[1]) Teleki ugyanezen a napon szintén téritvényt állitott ki az iránt ok való jóakaratot, barátságot és szolgálatot illetőleg.[2])

E gyülés alatt — mondhatni — legnagyobb tevékenységet fejtett ki Forval úgy, hogy határozatba ment, miszerint augusztus elején, legtovább 8-án a magyar és lengyelhadak, valamint a hátralevő pénz is készen álljanak. Forval azután titkos meghagyás folytán azt is kijelentette, hogy a pénz már készen áll.[3]) Apafi julius 10-én ünnepélyesen kinevezte a hadsereg fővezérévé Telekit, julius 27-re kitüzte az elindulás napját,[4]) s a kinevezett fővezért a bujdosók is julius 18-án Tótiban tartott gyülésökben elismerték.[5]) Csakhogy a sors úgy akarta, hogy most is az egész dolog a készülődésnél maradjon. A jul. 27-i elindulásból, bár Teleki még Radnóton hadi készületekhez fogott,[6]) nem lett semmi.

Midőn Teleki julius 24-én búcsuzni akart a fejedelemtől, hogy indùljon, Kende és Keczer portai követek levelét vette, mely a török hire és tudta nélkül nem ajánlotta a vállalatot. E miatt csak 30-án indùlhatott el Kővárra, útközben megkapta az előbbi követek gyors futártól küldött levelét, mely a porta határozott szándéka miatt a vállalat elhalasztását kivánja s egyuttal a fejedelmi parancsot is, mely az e miatt aug. 4-re hirdetett tanácsülésbe rendeli vissza. Mert Kindsberg portai német követnek valahogy fülébe ment a dolog s panaszt tett a portán, hogy Apafi idegen hadakat bocsát be Magyarország ellen s Béthune marquist akarja magyar királylyá tenni.[7]) E hir sehogysem tetszett a nagyvezérnek, azért iratott Apafinak Maurocordatoval,[8]) Buda Jánossal,[9]) hogy igazolja magát. Ezért kiván-

[1]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 379, 380. ll.
[2]) U. o. 380, 381. ll. — Egy másik példányát l. Deák. F A bujd. levélt. 252—254. ll.
[3]) Teleki Absolonnak Kővár, aug. 14. Erd. Orsz. Eml XVI. 382. l.
[4]) Deák F. A buj. lev. 101 l.
[5]) U. o. 56—59. ll.
[6]) Baló László Béldinek jul. 30. Tör. m. Kori. Tört. Eml. 1. VII. 432. l.
[7]) Kendéék Apafinak aug. 9. — U o. 437. l.
[8]) Jul. 11. — U. o. 427, 428. ll.
[9]) Jul. 20. — U. o. 430, 431. ll.

tak halasztást Kendéék. Teleki azonban nem tért meg, hanem miután Forval, Reverend és Clanleu visszamaradtak Apafinál, Kővárba ment, hova a bujdosók is tartottak s ágyúk is szállittattak. A Kindsberg vádaskodása miatt Székely László ment követül a portára, a vállalatot illetőleg abban állapodtak meg a fejedelmi udvarban, hogy Teleki csak a zsoldosokat tartsa meg s egy havi zsoldot fizessen. Ennek értelmében kapta azután azt a parancsot, hogy mig Székely vissza nem jő, Belső- és Közép-Szolnok vár megyékben szállásoltassa el hadait s a Lengyelországból közeledő segélycsapatoknak megállást parancsoljon.[1])

Teleki erre a főurakat elbocsátotta maga mellől; de nagyon meggyült a baja a vitézlő renddel, mely folytonosan kiabált, hogy nem a tétlenségért fogott fegyvert, s vezessék az ellenségre. E miatt sokat tanakodott Thökölyvel és a bujdosó főrendekkel. Végre 11-én megjöttek Forval és Clanleu a fejedelmi udvarból. Teleki azonnal kifejtette a késedelem okait s hogy csak az egy havi zsold kifizetésével lehet lecsillapitani a féktelenkedőket. De Forval hallani sem akart erről. Ily körülmények közt Teleki sem tehetett egyebet, mint hogy a bujdosóknak előadta az okokat, melyek miatt nem mehetnek s nyugodalmat tanácsolt. Végre Thököly és Faigel rábeszéléseire Forval is hajlandónak mutatkozott az egy havi zsoldot kifizetni de úgy, ha a had egybegyül s hogy ennek állapotáról tudomást szerezzen, Clanleu is jelen lesz álruhában. Forvalék azután távoztak s mindössze 2,000 aranyat adtak Telekinek, ki sietett emberei közt szétosztani.[2]) Clanleu pedig az utba levő franczia hadakhoz ment Strybe, hogy mig a portáról tudósitás jő, rendben tartsa.[3])

De ennek a halogatásnak nem voltak barátai Wesselényi Pál és a bujdosók, valamint Forval sem, ki Reverenddal együtt nem szünt meg sürgetni Telekit, hogy azonnal

[1]) Apafi Telekinek aug. 6. Tör. m. kori Tört. Eml. I., VII. 434—436. ll.

[2]) Teleki Absolonnak, Kővár, aug. 14. — Erd. Orsz. Eml. XVI. 382—386. ll.

[3]) Thököly Naplója. Kiadta Torma K. 61. l.

indúljon.[1]) Azt is akarták, hogy a fejedelem bocsássa ki Telekit. Apafi azonban nem tehette s azért közvetitő módhoz folyamodott: Thököly Imrét, ki többnyire Erdélyben tartózkodott, a magyarországi hadak vezérévé nevezte, a miről Telekit is értesitette.[2]) Midőn azonban Székelytől oly hirek jöttek, hogy a bujdosók megsegélése Erdély részéről már csupán napok kérdése, Telekinek rendeletet küldött, hogy mindenre készen legyen úgy, hogy Székely haza jövetelekor azonnal indúlhasson,[3]) s ujabb téritvényt is küldött, melyben megujitotta Telekinek a múlt évben adott biztositékokat.[4]) Teleki — mint óvatos politikus — belenyugodott a várakozásba, csupán azt nem tanácsolta, hogy a bujdosók a bejövő lengyel hadakhoz csatlakozzanak. De hiába! Szeptemher végén bejött Boham mintegy 3000-nyi haddal s egyesülve a magyarokkal, megverte Schmiedt ábornokot Nyalábvár mellett. Ide jött pár hét mulva Thököly is, ki időközben Erdélyben járt s némi habozás után — főleg a porta kedvező biztatásaira — Magyarországba ment, de nem előbbi (vezéri) állásában.[5])

Boham és magyar vezértársai Hajdu-Böszörményt kezdették ostromolni, de semmire sem mentek, azután Cobb elől, ki Strassoldonak volt az utóda, Biharmegyébe húzodtak vissza.[6]) Az egész vállalat nem ért semmit; hiányzott a kellő lelkesedés, kiányzott a kitartás s-mi fő-hiányzott az egyetértés. Nem csoda, ha Béthume marquis a legkeserűbb szemrehányásokban tört ki a bujdosók ellen.[7]) Teleki az egész hadjárattól távol maradt, mert leghelyesebbnek tartotta, ha a döntő pillanatot megvárja.

[1]) Forval és Reverend levelei Telekinek szept. 8-án és 11-én, az előbbi a táborból, utóbbi Radnótról. — Erd. Orsz. Eml. XVI. 389—391. ll.

[2]) Apafi Telekinek Radnót, szept. 6. — Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 447. l.

[3]) U. o. 448. l.

[4]) A bujd. levélt. 166. s köv. ll.

[5]) Apafi Telekinek okt. 13. — Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 459. l.

[6]) E hadjáratot l. Angyal D. I. 143. s köv. ll.

[7]) Tört. Tár 1890. évf. 528. l.

Mialatt Magyarországon folyt a harcz, nálunk is megindúlt a forrongás. Béldi kiszabadulása után nem tudta fékezni magát s a legkeserűbb kifakadásokban tört ki Teleki elleni. Élesen elitélte a magyarországi beavatkozást, melyet pusztán a Teleki nagyravágyásának tartott. Már a börtönéből azzal az elhatározással távozott, hogy megbuktatja Telekit s ezen eszmének az erdélyi fórak közül többet megnyert, mint Csáky Lászlót Haller Jánost, Kapi Györgyöt, Lázár Istvánt, Patskó Kristófót stb. Ezek együtt szoros szövetségre léptek s olyan formán, mint hajdan Báffy Dénes ellen a legnagyobb titokban hitlevelet állitottak ki. melyben azzal mentik felkelésöket, hogy a Teleki gonosz practikáiból akarják megszabaditani az országot, melynek jogait lábbal tiporja.[1]) A törökhöz is követül küldötték Paskót azzal a szándékkal, hogy a porta tiltsa el Telekit a bujdosók támogatásától, ki idegen hadakkal akar a bujdosók mellett a német ellen harczolni, idegen hadaknak igért szállást, idegen néptől fogadott el nagy összeg pénzt, mit tagad a portán. Igy akarja romlásba dönteni hazáját.[2])

Az öszeesküvők nemcsak a portához folyamodtak, hanem hogy fegyveres erejök legyen, a vitéz székely népet is csábitgatni kezdették. Annyira sikerült itt czéljok, hogy Háromszék pl. deczember 1-én tartott gyűléséből kérte a fejedelmet, ne adjon hitelt a hireszteléseknek,[3]) Apafinénál pedig közbenjárásért esedezett, hogy Apafi két-három ember kedvéért ne vesse meg az egész nemzetet,[4]) sőt a rendeknek is irtak, hogy a régi szabadság helyreállitására közbenjárók legynek.[5]) Háromszék példáját követte Csik, Gyergyó és Kászon is.[6])

E mozgalom, mint a jelekből látható, nagyon komoly volt, de Teleki nem vesztette el fejét. Az udvar egyelőre

[1]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 469—472. Y. ö. Erd. Orsz. Eml XVI. 403 404. ll.

[2]) A Paskónak adott utasitást l. Erd. Orsz. Eml. XVI. 404—406. ll. — V. ö. Kindsberg jelentését a császárhoz 1678. jan. 28 — U. o. 419, 420. ll.

[3]) U. o. 407, 408. ll.

[4]) U. o. 408—410. ll.

[5]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 480. s köv. ll.

[6]) U. o. VII. 489. l.

Szomosújvárra ment novenberben,[1]) majd Ebesfalvára, hol a tanácsosok elhatározták, hogy a székelyek lecsendesitésére követeket küldenek.[2]) Ily módon békés úton kivánták elejét venni a forrongásnak. Teleki Kővárt várta a fejleményeket hadaival annyira készen, hogy akármely perczben indúlhasson.[3]) Mem akarta, hogy ellenfelei a Béldi-féle mozgalmat is ellene használják fel, azért nyiltan távol maradt az ellenhatástól, de titokban ő intézett mindent; összeköttetésben állott a befolyásosabb tanácsurakkal. Igy történt, hogy midőn január végén Achmed aga jött Paskóval Erdélybe, hogy a dolgok mivoltáról meggyőződjék, Teleki ammonitiojára is hozott parancsot,[4]) sőt Apafi febr. 1-ére országgyülést hirdetett Szász-Kézdre,[5]) megindultak a fejedelmi hadak is Béldiék ellen. Aranyos-, Maros- és Udvarhelyszék hadait Bethlen Gergely és Mikes Kelemen 1678. januárban a még mindig tétlen felkelők ellen inditották, kiknek hada minden ellenállás nélkül oszlott szét; Béldi, Csáki, Domokos Tamás, Belényi, Apor Lázár, Kálnoky Bálint s a többi kompromittált főurak a portára menekültek. Béldi vára Bodola a földdel egyenlővé tétetett, felesége börtönbe került, javai elkoboztattak[6].) A februári fogarasi országgyülés pedig Bethlen Farkas élén követséget küldött a portára, hogy tartsa meg Erdélyt régi törvényeiben, hiusitsa meg Béldiék törekvéseit, munkáljon a határok kiigazitásán.[7]) Ezen országgyülésre különös meghivást kapott Teleki a fejedelemtől, hogy személyes jelenlétével oszlassa el a fenforgó nehézségeket,[8]) de eddig nem találtunk adatot, mely megjelenését igazolja.

Telekinek tehát sikerült jó formán még csirájában elfojtani a Béldiféle mozgalmat. Pedig ez ugyancsak vesze-

[1]) Deák F. Béldy Pál 169. l.

[2]) Bethlen M. I. 490. l.

[3]) Apafi Telekinek Fogaras 1678. jan. 15. Erd. Orsz. Eml. XVI. 429. l.

[4]) Bethlen M. I. 498. l. — V. ö. Apafi Telekinek febr. 8 Erd. Orsz. Eml. XVI. 432, 433. ll.

[5]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1., VII. 492. l.

[6]) Bethlen. M. I 494, 495. ll. — Cserei 97 -101. ll.

[7]) Tör. m. kori Tört. Eml. 1, VII. 494. l.

[8]) Apafi Telekinek febr. 8. — Erd. Orsz. Eml. XVI. 432, 433. ll.

delmes volt; mindenekelőtt — a mint a hitlevélből látható — a magyarországi beavatkozás miatt akarták megbuktatni Telekit s ha ez sikerül, akkor más irányt adtak volna Erdély politikájának s még Apafit is készek lettek volna letenni, ha nem enged.[1]) Szóval Béldi felkelése az akkori viszonyok, gyökeres reformálására irányult s úgy látszik, hogy mind Kapynak, ki az erdélyi adóval ment be s Béldi titkos hive volt, mind Paskónak sikerült némileg megnyerni a portát.[2]) De Béldi, mintha tudta volna vállalata nagy horderejét, habozott s igy időt engedett Telekinek.

A kővári kapitány az erélyes fellépéssel megmentette önmagát s a bujdosók ügyét. Nem vádoljuk nagyravágyással, hogy Béldi romlásával akart emelkedni, jóllehet az egykorú források, mint Bethlen Miklós, de különösen Cserei kiválóan szereti mentegetni Béldit. Az igazság körülbelől ez lehet: Teleki előre szabad kezet engedett Béldinek, de midőn látta, hogy elkapatja magát, jónak látta a reversalissal korlátozni. De ez csak fokozta Béldi hevét, ki most egyenesen Teleki s az erdélyi politika megbuktatására tört. Ezt Teleki sem türhette, mert a mostani politikától sokat remélt a franczia támogatás mellett. Meg kellett mentenie s meg is mentette önmagát és politikáját. Béldi menekülésével még nem volt meg minden, hanem azt belátta Teleki is, hogy Béldi és barátjai már lejárták magokat. Most más nem volt semmi utjában Bánffy Dénes már rég pihent sirjában, melybe önmagát dönté, Béldi pedig, ki Bánffyt akarta utánozni, földönfutó bujdosó lett.

Teleki most vetélytársak nélkül állott; szabadon folytathatta politikáját, nem akadályozta senki. Most nyilt meg a tér, most kinálkozott bő alkalom, hogy a haldokló erdélyi fejedelemség óráit meghosszabbitsa mind addig, a mig csak lehet. Önkénytelenül oda jutottunk, hogy jellemezzük Teleki ezutáni politikáját; pár szó elég arra. Törekvése az volt, hogy Erdély régi hatalmát, fényét visszaállítsa s midőn belátta ennek lehetetlenségét, a létező visznyokkal kivánt legalább annyira megalkudni, hogy Erdély tovább is fenmaradhasson régi jogaival, kiváltságaival.

[1]) Gunesch feljegyz. Traüsch Chronicon II. 183. l.
[2]) Bethlen M. I. 495—499. ll.

A hatalom polczán.

(1678—1690.)

I.

Béldi tragoediája hamar jutott a végkifejléshez, az 1678. február 15-i fogarasi országgyűlés hiveivel együtt megnótázta s a portára küldött Bethlen Farkasnak és társainak sikerült oda vinni a dolgot, hogy a bujdosók, kik ezerféle tervet szőttek, a Jediculába zárattak, honnan csak Béldi halála után szabadúltak meg.[1]) Igaz ugyan, hogy addig még sok alkalmatlanságot okoztak.

Teleki már ekkor javában forgolódott a hadjárat megindítása körül. Még a múlt évben Francziaországba küldötte Absolont,[2]) ki január végén vagy február első napjaiban jó igéreteket hozott.[3]) Ezért a kővári kapitány alkalmasnak látta az időt, hogy magáról is gondoskodjék. Jóllehet az 1677. május 27-i varsói egyezség szerint ő volt az egész hadsereg vezére, a még ezen évben folytatott hadi vállalatokból meggyőződött, hogy nem ismerik el. Azért sürgette Béthune marquisnál, hogy az ő vezérsége ismertessék el s Kővár megerősítésére 10,000 tallér fordíttassék; jelöljenek ki alkalmas helyet, hova szükség esetén családjával együtt vonulhat s mint fővezér kapjon illő fizetést.[4]) Ezáltal tehát nem kevesebbet akart, mint a varsói szerződés reá vonatkozó pontjainak a kibővítését.

Béthune nem sokáig váratott; úgy látszik, hogy Teleki s a bujdosók érdekeit szivén viselte. Már előbb meghagyta Forvalnak és Reverendnak, hogy Teleki mellé 12 tanácsost állít-

[1]) Bethlen M., 501., 502. ll. — Cserei 106—112. ll.
[2]) Béthune Telekiéknek decz. Tört. Tár 1890. évf. 528. l.
[3]) Absolon Telekinek Stry, jan. 20. Tört. Tár 1883. évf. 3. l.
[4]) Teleki Béthunenek febr. Tört. Tár 1890. évf. 531. l.

sanak,[1]) most pedig mindkettőt Kővárra küldötte, hogy Teleki kívánságait tárgyalás alá vegyék. Az alkudozások hamar véget értek. Teleki már február 16-án kiadta a hitlevelet, melyben elismeri a küldött összeg felvételét s egyenkint sorolta fel kívánságait, melyeket Forvalék ajánlásukkal együtt Béthune elé fognak terjeszteni.[2]) Teleki az ügy ily gyors elintézése miatt sietett magasztalni a franczia királyt,[3]) és Béthune marquist.[4])

Annyira tetszett a uolog menete Telekinek, hogy már eljöttnek hitte az időt a támadásra.[5]) De még egy kissé várni kellett. A kővári pontokkal még márcziusban elindította Absolont, hogy előbb találja meg Béthunet, azután menjen a franczia királyhoz, tudassa a körülményekről s eszközölje ki az utólagos kívánalmak megerősítését, mert ő minél hamarább táborba kíván szállani.[6]) Béthune, kire — úgy látszik — jó hatással volt azon körülmény, hogy Teleki nem hallgatott Cobb szavaira, melyekkel a bujdosók ügyétől elvonni igyekezett,[7]) április 16-án erősítette meg a kővári pontokat, melyek a varsói egyezség kiegészítését képezték. E szerint Teleki az egész hadsereg teljhatalmu fővezére, kinek jövőjéről a franczia király gondoskodik s szolgálatai jutalmául pensiot is ad. Mint fővezérnek a háború tartamára havi 1000 magyar frtot fizet s nem ellenzi, hogy szükség esetén az erdélyi fejedelem segedelmére menjen hadaival. Ha Teleki fogságba kerül, kiváltásáról gondoskodnak; saját katonái a zsoldosokkal egyformán kapnak fizetést, elvesztett ágyúiért kárpótlást kap.[8]) Absolon sietett tudatni erről Telekit, de ez nem volt megelégedve, hanem

[1]) Béthune a bujdosóknak 1678. elején. — Tört. Tár 1890. évf. 529—531. ll.

[2]) U. o. 531., 532. ll.

[3]) Teleki a fr. királynak Kővár, febr. 29. Erd. Orsz. Eml. XVI. 458, 459. ll.

[4]) Teleki Béthunenek febr. 26. Erd. Orsz. Eml. XVI. 457., 458. ll.

[5]) Teleki a fr. kanczellárnak márcz. 10. — Tört. Tár 1886. év f. 483. l.

[6]) U. ő. a fr. királynak u. ekkor. — U. o. — V. ö. Teleki Béthunenek márcz. 10., utal Absolon szóbeli informatioira. — Erd. Orsz. Eml. XVI. 459. l.

[7]) Cobb Telekinek febr. 22. Erd. Orsz. Eml. XVI. 455—457. ll. Teleki válasza Kővár márcz. 27. — U. o. 457. l.

[8]) Tört. Tár 1890. évf. 536, 537. ll.

még nehány pont hozzacsatolását kivánta, hogy Absolon a franczia udvarnál erősíttesse meg azon kivánalmakkal együtt, melyeket az erdélyi fejedelem és a bujdosók a varsói egyezség kiegészítéséül kértek. Apafi maga a már megkötött szerződés végleges megerősítését s a porta megnyerésére némi segélyösszeget óhajtott, mig a magyarok a felajánlott segitség állandó megtartását kérték.[1])

Absolon, mielőtt útnak indúlt, jun. 7-én kihallgatást nyert a lengyel királynál s kapott is jó igéreteket. Ezekkel Nemessányi vissza is indúlt Telekihez, mig Absolon Franczia-országba vette útját.[2]) De midőn megérkezett, szomorúan látta, hogy itt csak húzzák-halasztják a dolgot. Azt, hogy a franczia király még nem adott nagyobb segitséget, azzal indokolta Pomponne marquis, hogy ő felsége a kötendő békével volt elfoglalva, másrészt pedig Béthune marquis részletes tudósítását s a bécsi gyanús hirek megczáfolását várta.[3]) Absolont sokáig megvárakoztatták s végre is a hosszú várakozás eredménye — úgy szólva — semmi sem lett: a király október 26-án fogadta kihallgatáson s bár minden jót igért kijelentette, hogy a részletek eligazításával Béthunet bízta meg.[4]) Absolon azután, a mint Varsóba ért, azonnal sürgette Béthunet, hogy adja ki a szerződés megerősítését, de ez mindaddig megtagadta, míg a magyarországi ügyek állásáról hirt, illetve alapos tudósítást nem kap, mivel úgy értesült, hogy a bujdosók és az erdélyiek ő felsége tudta és beleegyezése nélkül kötöttek fegyver szünetet.[5])

Igy állott a dolog a franczia szövetségessel, a kinek szintén nagyon sok volt az igérete, de annál kevesebb az adománya. Teleki kezdett boszankodni Béthune lassu eljárása miatt. Meghagyta a Varsóban időző Absolonnak, hogy jöjjön haza s mondja meg a marquisnak, ne ámitsa az er-

[1]) E postulatumokat l. Tört. Tár 1886. évf. 493—496. ll.

[2]) Absolon Telekinek Halmacsov, jun. 8. — U. o. 1883. évf. 13, 14. ll.

[3]) Absolon Telekinek Fontainebláu, szept. 22. — U. o. 1883. évf. 15. l.

[4]) U. ő a magyar rendeknek. — U. o. 18. l.

[5]) U. ő Telekinek decz. 25. — U. o. 21—23 ll.

délyieket Reverenddal, mert ez „már nem úgy tartatik, mint residens, hanem mint zálog míg Marhio uram vagy az ura ratihabitatioját meg nem adja, vagy pedig kegyelmes urunkét vissza nem küldi s az adósságokról nem satisfaciál kegyelmednek adott punctumok és igaz praetensiok szerint.“[1])

Ha már az Absolon útjáról szóltunk, pár szóban azon közvetitő hatalomról is meg kell emlékeznünk, mely a francziák és erdélyiek — magyarok érintkezését lehetővé tette, — ez Lengyelország. Szobieszki János lengyel király elejétől fogva nagy érdeklődést tanusitott a magyarországi ügyek iránt, pedig sem az Ausztriával való viszonya, sem a rendek érzelme nem kedvezett. Lengyelországnak szoros szövetsége volt Ausztriával s hogy Béthune mégis, bár nagyon nagy tevékenységet nem fejtett ki, hadat szedhetett, határozottan Szobieszkinek kell tulajdonitani. A senatorok és a clerus hatalmasan elleneztek minden megsegitést. „Jó lélekkel irhatom — irja Absolon Telekinek — nincs a magyar népnek csak hét jóakarója is Lengyelországban, ő nagysága (Szobieszki) mégis ezekkel nem gondolván, mindent cselekszik adományokkal, igéretekkel, emberséggel disponálván az ellenkező lelket.“[2]) Nemcsak a lengyelek, hanem az idegenek is mindent elkövettek, hogy a lengyel királyt a magyarokkal való barátkozásról vagy szép szóval, vagy erőszakkal lebeszéljék. A dán király pl. tudatta, hogy ha megengedi, hogy országában hadat toborozzanak vagy országán át hadakat vigyenek, kénytelen lesz a bálti tengeren való kereskedést végképen megakadályozni. Az osztrák párt „zászlótartója“ Lengyelországban a krakkói érsek volt, ki nyiltan ellenmondott a királynak, hogy az eretnekek számára való hadgyűjtést megengedi. A pápai nuncius mind a királyt és királynét, mind a rendeket felszólitotta, ne engedjék, hogy Béthune Lengyelországban hadat gyűjtsön. A német császár és a brandenburgi választó követei minden kihallgatáson rettentően panaszkodtak a király pártfogása miatt. Nem csoda, ha ily körülmények között a segédhadak bejövetele nagyon lassan haladt.[3])

[1]) Teleki Absolonnak decz. Tört. Tár 1883. évf. 23—26. ll.
[2]) Absolon Telekinek Jovorov, ápr. 28. — U. o. 1883. évf. 7. l.
[3]) U. ő. u. annak. — U. o. 7—9. ll.

Ez mindenesetre lassitotta, de nem tartóztta fel a bujdosók ügyének a haladását. Wesselényi Pálnak — a magyarok választott generálisának — a tekintélye egyre alább sülyedt, de annál jóbban emelkedett a fiatal Thökölyé. De a Teleki fővezérségét még senki sem mert kétségbe vonni. Jórészt a Thököly fárodozásainak volt az eredménye, hogy a bujdosók ez év (1678) márczius 7-én Kővár mellett gyülést tartottak, melyen Forval és Boham is megjelentek. Ez arra szolgált, hogy mielőtt a táborozáshoz hozzáfognak, szervezkedjenek. Megválasztották a 12-es tanácsot s a többi hadi tiszteket is Teleki mellé.[1]) Az egész gyülés alatt, mely Somkúton tartott, folytonos kitüntetésekben részesült Teleki, ki még azzal is iparkodott fokozni a belé helyezett bizalmat, hogy márcz. 8-án reversalist állitott ki, mely szerint őket el nem hagyja, a francziákkal egyetért, tudtok és beleegyezésök nélkül az ellenséggel nem egyezkedik.[2]) Mindenki a lehető legjobbat remélte s magok a bujdosók fenszóval hirdették, hogy feljött valahára a jótevő nap, mely a szorongatott Magyarországot a zsarnokság nyűgétől megszabaditja.[3]) Apafi is sietett biztositani Telekit családjával együtt, miután a testi és lelki szabadság helyreállitására az ő akaratából megy ki, csak ő és a magyar rendek az iránta való hűségben megmaradjanak.[4])

De Teleki a somkúti örömek közt sem feledkezett meg arról, mit az ügyes diplomatának tudnia kellett. Az egész vállalat úgy igérhetett csak valami sikert, ha a török sem vonja meg jóakaratát. Ezért még innen tudatta a nagy vezérrel, hogy a bujdosók főgenerálisa lévén már több év óta, hallgatott végre kérésökre s kijött, mert minden erejét arra akarja forditani, hogy a német nemzet dühösködő hatalma alól a nemzetet felszabaditsa „sőt az több, még Magyarországban való magyarokat is azon hatalmas császárunk igaz hűségére s tündöklő szárnyai alá akarom hozni“, irja

[1]) Angyal. D. Thököly I. 167, 168. ll.

[2]) Deák F. A bujd. levelt. 258, 259. ll.

[3]) A bujdosók a fr. királynak Somkút, márcz. 10. — Tört. Tár. 1886. évf. 484, 485. ll.

[4]) Apafi assecuratoriája márcz. 7. Deák F. A bujd. levelt. 169—171. ll.

a nagyvezérnek. Kéri, hogy ne higyjen azoknak, kik a portától való elszakadással vádolják.[1])

A somkúti gyűlés után Kővárra ment s készült a kimenetelre. De ő, kinek annyi ellensége volt, egy lépést sem tehetett anélkül, hogy félre ne magyarázzák. A bujdosók érdekében vezetett tárgyalások s ezek eredménye, a kővári pontok, ugyan eléggé biztositották, de ezzel sem elégedhetett meg. Azért márcziusban levelet irt a tanácsuraknak. Elmondja az erdélyeik eddigi fáradalmait a bujdosók ügyében, mely most a legváltságosabb helyzetbe jutott úgy, hogy a fejedelem vezérszerepe is fenyegetve van. Ezért határozta el a kimenetelt „üdvességesebbnek tartván ily keresztény ügy mellett meghalnom, mintsem valamelyik puszta házamnál agyon verettetnem.“ Magát, de különösen szerelmes édes anyját, feleségét és gyermekeit pártfogásukba ajánlja.[2]) Hasonló levelet irt áprilisban a rendeknek is.[3]) Úgy látszik, még elébb kérte Apafit, küldje meg azon leveleket, melyekben a bujdosókat inti, hogy Telekinek mint fejöknek és előjárójoknak engedelmeskedjenek, a kállói és a böszörményi hajdukat s a magyarországi rendeket pedig csatlakozásra szólitja fel. Apafi sietett kiállitani a leveleket s még ápr. 5-én megküldötte.[4])

Csakhogy a Teleki indulásának útját állották egyrészt a külföldi események, melyeket már emlitettünk, másrészt a portai dolgok. Itt Béldiék ugyancsak nem nyugodtak. Paskó még a Béldiék bemenetele előtt minden követ megmozditott, Béldiék pedig beérkezésök után nem győztek panaszkodni Apafi ellen, ki az országot felforgatja, idegen hadakkal szövetkezik stb.[5]) Kérésöket pénzzel is támogatták, miben Kindsberg császári követ is segitett.[6]) Valóságos árverést tartottak úgy, hogy midőn Bethlen Farkas Apafi kö-

[1]) Teleki levele márcz. 10. — Hadtörténelmi közlemények 1893. évf. 469, 470. ll.

[2]) Márcz. 21. — U. o. 463—465 ll.

[3]) U. o. 465, 466. ll.

[4]) Apafi Telekinek. Deák F. A bujd. levélt. 175. l., a három levél U. o. 171—174 ll.

[5]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 461. s köv. ll.

[6]) Tört. Tár. 1881. évf. 288. l.

vete megérkezett, alig akart szóba állani a nagyvezér.[1]) Szerencséje volt az erdélyieknek, hogy Skerlet basát sikerült megnyerniök. Hiába igértek eget-földet Béldiék, a tetemes ajándékok hatása alatt a nagyvezér is az erdélyiekhez hajlott.[2]) Béldi és társai ápr. 22-én elfogattak és a Jediculába fárattak,[3]) miről a szultán fermánt is küldött Apafinak,[4]) a bujdosókat illetőleg pedig megengedte, hogy Teleki kimenjen s az erdélyiek is, de csak kisebb csapatokban s ágyúk kivitelétől óriszkedjenek.[5]) Ily körülmények között Apafi is egyelőre várakozást parancsolt,[6]) de ápr. 19-én határozottan megparancsolta, hogy máj. 1-én haladéktalanúl induljon „elég legyen addig az Kővárban való lakadalmazás.“[7])

Teleki azonban — ámbár kezei közt volt az indulást parancsoló fejedelmi rendelet — a már annyiszor czélszerünek bizonyúlt óvatosságot szem előtt tartva, nem feledkezett meg saját maga biztosításáról, mielőtt bizonytalan kimenetelü vállalatához fog. Több levelét láthattuk eddig Telekinek, melyekben úgy tünteti fel a dolgot, hogy a magyarországiak megsegitésére a fejedelem kényszeritésére vállalkozott. Ennek oka nem ismeretlen, ha meggondoljuk, hogy egyfelől Erdély helyzete kivánta, hogy a nagyvilág előtt Apafi szerepeljen mindenben főtényezőül, másfelől Telekinek még mindig voltak ellenségei, kik szivesen használtak fel minden alkalmat megrontására. E kettős ok fejti meg Teleki „Apologiá“-ját, melyet Kővárt ápr. 24-én irt, mielőtt a magyarországi vállalatra elindult. Mindjárt a terjedelmes apologia elején okát adja, miért irta: hogy „az nevezetes és ez világnak nagyobb részére kiterjedhető közönséges dolgokban az ilyen könnyen, sőt már az utolsó időkben ugyan természetté vált szokás szerént következ-

[1]) A követek Apafinak. Tör. m. — kori Tört. Eml. 1., VII. 523. l.

[2]) U. o. 527. s köv. ll.

[3]) U. o. 531. l. — V. F. Bethlen ö. ápr. 28. Tört. Tár. 1881. évf. 234. l.

[4]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 473, 474. ll.

[5]) Tört. Tár. 1881. évf. 236. l.

[6]) Apafi Telekinek ápr. 11. Erd. Orsz. Eml. XVI. 480. l.

[7]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 481, 482. ll.

hető itéletek s alkalmatosságok megelőzésében, mind jó lelkiismeretü tisztaságának megmutatására s mind jó hirének, nevének, mind a mostani élők s mind a következendők kárhoztató mocska és szennye alól való felszabaditásában igen kinyilt és vigyázó szemmel légyen, lásson és nyuljon előtte való dolgaihoz.“ Azután elmondja a bujdosók felkarolásának a történetét 1676-tól kezdve egészen 1678-ig. Az egész elbeszélésben mindenütt kiemelkedik, hogy Telekit mindig a fejedelem kényszeritette a bujdosók támogatására s mégis honfitársai azzal vádolták, hogy Apafit s az országot akarja hadra vinni. Az ezen évek alatti helyzetét legjobban jellemzi a következő szavaival „Nékem mindenkor igy volt dolgom, mint az kinek háta megett tűz és előtte viz vagyon, mert a hazabéliek eleitől fogvást engemet okoztak s vádlottak azzal, hogy én akartam a fejedelmet ő nagyságát és az országot hadra vinni.“ Részletesen birálja ellenségei vádját, melylyel minden rosszért őt okozzák, pedig ő csak a fejedelem parancsára s nem önszántából állott a bujdosók élére.[1])

Teleki május elején indult meg. 7-én Erdőszádán volt két zászlóalj gyaloggal, három zászlóalj lovassal és egy zászlóalj puskással.[2]) 16-án Tasnád alatt volt. Innen tudatta elindulásáról Giski lengyelországi követet és kérte, legyen rajta, hogy a hadviselésre szükséges eszközök rendelkezésére álljanak.[3]) Ugyanezt jelentette Béthunenek is azon hozzáadással, hogy az ő felségébe helyezett bizalom miatt oda hagyta hivatalát, javait, családját, mert reméli, hogy a közjó érdekében tett szolgálataiért bőséges kegyelmét nem vonja meg.[4]) Mielőtt pedig tovább ment, jónak látta szabályozni hadát. Jól tudta, hogy valami eredményt csak úgy remélhet, ha szigoru fegyelmet teremt. Hogy valami fegyelmezett nem lehetett a bujdosók hada, mútatják a túlszigoru rendeletek; pedig fegyelmezetlen hadsereggel nem sok sikert igérhetett az amúgy is bizonytalan kimenetelü vállalatnak.

[1]) Telcki Nemessányi Bálintnak. Erdőszáda. Tört. Tár. 1899. évf. 440, 441. ll.

[2]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 482—495. ll.

[3]) Tört. Tár 1890. évf. 640 l.

[4]) U. o. 640, 641. ll.

Azért Tasnád-Szántón 19-én a bujdosók főbbjeivel együtt 41 pontból álló hadi szabályzatot alkotott, mely a nagyobb bünényekre (paráznaság, lopás, rablás, szökés, árulás, engedetlenség) feltétlenül halált, a kisebb bűnökre pedig súlyos testi büntetéseket szab, egyuttal az előljárók és alárendeltek jogait és kötelességeit szigorú pontossággal irja elő.[1]) 30-án Nagy-Károlytól nem messze Vezend mellett volt táborával s tanakodott, mint kelhet át a Tiszán 10,000-nyi hadával. Az egyik út, mely Szolnoknál vezetett el, legkevesebb húsz napot kivánt s nem lehetett tudni, vajjon a török megengedi-e; ebben az esetben is a Lengyelországból jövő hadak nehezen követhetik a tábort. A másik út, mely Tokaj felé vezet, veszedelmes, mert Rakamaznál hir szerint feles számú német had állomásoz gróf Würmb vezérlete alatt. Legtanácsosabbnak tartotta tehát Husztnak tartani, hova még másnap megindúlt azzal a számitással, hogy Ugocsa és Bereg vármegyék nemessége csatlakozik.[2])

Mint hadvezér e lassu, számitó politikával nem ért czélt. Jun. 4-én Szinyér-Váraljára ért, honnan Szabolcs vármegyéhez kiáltványt intézett; felsorolja a hazának a törvényes urától szenvedett sérelmeit, melyek megorvoslására még a franczia király is siet segélyt nyújtani. Kivétel nélkül mindenkit fegyverre szólit, a nem csatlakozókat rettentő büntetéssel fenyegeti. „Aut nobiscum, aut contra nos.“[3]) Junius 8-án ért Tisza-Ujhelyre. Ezalatt Würmb is elindult Rakamaz alól, mire Teleki Daróczra, innen Terebesen át Abauj vármegyébe sietett, óvatosan kerülvén a csatát az Ungvárra sietö gróffal. Ez a Szepességnek tartott; Teleki pedig azt a hibát követte el, hogy hadait kétfelé osztotta, minek következtében nagyobb eredményt nem tudott felmutatni. Ő maga a vezérlete alatti haddal bekalandozta Abauj, Torna, Gömör és Zemplén vármegyéket, elfoglalta Bodókő-Váralját, Szerencset, de Tokajt nem tudta bevenni. Most a Sáros felé kalandozó Thökölyvel akart egyesülni, elment Kassa mellett s Eperjest vette ostrom alá, de gr. Leslie és gr. Würmb közeledésére aug. 15-én viszavonult

[1]) Deák F. A bujd. levélt. 70—74. ll.
[2]) Teleki Béthunenek máj. 30. Tört. Tár. 1890. évf. 643. l.
[3]) Erd. Orsz. Eml. XVI. 505—508. ll.

s a francziákra bizván a sereg vezetését, maga Kővárra ment.[1]) A bujdosók valódi vezére e percztől fogva Thököly Imre lett s ezzel Teleki is kiejtette kezéből azokat a szálakat, melyekkel a bujdosókat magához füzte. Ezek ügyében fordulat állott be annyiban, hogy most nem Teleki és Apafi, hanem lassankint a vállalkozó szellemü Thököly fősége alatt kezdenek küzdeni.

Ne szépitgessük a dolgot; Teleki nem volt hadvezérnek való, ő csupán az ország kormányzásához s a politikához értett. Kétségkivül nagyot hibázott akkor, midőn mégis ő akart a bujdosók vezére lenni, de e hibáját kimenti ügybuzgósága, lelkesültsége, melylyel az egész vállalat iránt viseltetett. S ha már egyszer fővezér lett, nem kellett volna egyszerüen ott hagyni a csatasikot, mert igy a bujdosók feletti főséget, mind magát, mind Erdélyt illetőleg elvesztette s ennek szomoru eredménye mindjárt a következő években viselt hadjáratokban mútatkozott. Az immár elvesztett hatalmat nem lehetett visszavenni.

Igazán nem tudjuk megmagyarázni, mi birta rá Telekit, hogy ott hagyja a csatatért, letegye kezéből a fővezéri botot. Igaz, hogy a franczia király csak igérgetett, de olykorolykor adott is valamit, a lengyel király pedig jóakarattal viseltetett s a porta is, pár súlyos háborùban keveredett a muszkával és a kozákkal, talán a küldött ajándékok hatása alatt szemet húnyt Teleki útja előtt, sőt a bujdosóknak gyors megsegitést igér.[2]) A külviszonyokban tehát nem találjuk meg a gyors visszavonulás magyarázatát. Azt meg épenséggel nem hihetjük, hogy Teleki azért vonúlt vissza, hogy Thököly emelkedésének annál szabadabb tért engedjen. Nem jogosit fel erre még az a körülmény sem, hogy Thökölyről — mint Teleki leendő vejéről — beszéltek, de az eljegyzés csak 1679. év elején történt meg.[3]) A távozó Teleki a francziák kérésére oly feltétel alatt adta át a

[1]) Angyal D. I. 170—174. ll. — Babócsay Rumynál I., 63—65. ll.

[2]) Sárosi Apafinak Bazardsik, nov. 12. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 27–29. ll.

[3]) Cserei 122, 123. l. — Reverend Telekinek Ebesfalva, jan. 12. Tört. Tár 1890. évf. 653—654. ll.

fővezérletet Thökölynek, hogy az elfoglalandó területek Erdélyhez csatoltassanak.[1]) De a keletkező bajnak így sem tudta elejét venni.

Teleki — bár Kővárra jött vissza — nem mondott le teljesen a hadi vállalatról s Clanleut, ki hozzá folyamodott zsoldért,[2]) katonáival együtt Kővár körül tartotta. Mialatt Thököly a felsőmagyarországi bányavárosokat foglalta el, Nemessányi, a Lengyelországba küldött követ és Béthune marquis többször felszólították Telekit, menjen Lengyelországba, hátha személyes jelenléte nagy hasznára lesz a bujdosóknak.[3]) Teleki hajlandó is volt erre,[4]) de szándékolt útja — nem tudni mi okból — elmaradt.

Ezalatt Thököly — bár a bányavárosokat elfoglalta — midőn látta, hogy a bécsi udvar maga szólítja fel az alkudozásra, ezen év októberében Szalayt Bécsbe küldé. Utjának eredményene mcsak a fegyverszünet volt,[5]) hanem az elidegenedés is, melyet a meggondolatlan lépésével kellett. A szerződés szerint a franczia király tudta és beleegyezése nélkül nem köthettek fegyverszünetet a bujdosók s e szerződést mindjárt az első alkalommal megsértette Thököly. E miatt nemcsak Boham,[6]) hanem Béthune is megneheztelt, ki a Varsóba viszatérő Absolont nem bocsátotta Erdélybe.[7]) De a fegyverszünet sem hozott semmi jót Töhökölynek s Telekinek szomoruan kellett látnia, mint vesz napról-napra roszabb fordulatot a bujdosók ügye. Wesselényi Pál már jóformán lejárta magát, nem volt tekintélye, Thököly pedig még nagyon fiatal volt s úgy látszott, hogy a harczedzett, öreg tisztek előtt nem volt valami nagy népszerüsége. Ide járult még az is, hogy a Debreczen körül táborozó magyar — franczi hadban viszszavonás állott be. A franczia had már több nap nem kapott zsoldot s e miatt lázongani kezdett, mi arra kényszeritette Boha-

[1]) Trausch Chronicon F. L. O. II. 217. l.
[2]) Nov. 2. Tört. Tár 1890. évf. 647, 648. ll.
[3]) Nemessányi Telekinek, nov. 17. Tört. Tár 1890. évf. 649. l.
[4]) Béthune Telekinek, nov. 18. — U. o. 651. l.
[5]) Angyal D. I. 189—191. ll.
[6]) Boham Apafinak decz. 4. Tört. Tár 1890. évf. 651, 652. ll.
[7]) Absolon Telekinek, decz. 25. — U. o. 1883. évf. 21—23. ll.

mot, hogy seregével a lengyel határszél felé tartson.[1]) De sorsát így sem kerülhette el, mert zsoldosai fellázadtak, őt magát elfogták és haza mentek.[2])

Apafi a sok apró-cseprő kellemetlenségen úgy kivánt segiteni, hogy az 1679. juliusban tartott krasznai gyülésre Telekit és Rhédey Ferenczet küldötte ki, a hova Thököly is kiment az erdélyi fejedelem nevében mint generális.[3]) Ezzel a bujdosók közti meghasonlás magva el volt vetve. De mielőtt tovább megyünk a bujdosók ügyének a vizsgálatában, látnunk kell, mint állottak a dolgok a portán és Lengyelországban.

Kétségtelenül egyenesen a Teleki befolyására történt, hogy Apafi mindjárt 1679. év elején Vér Mihály tihája által a portához fordult azon kéréssel, hogy ő a bujdosók s a császár közti béke létrehozásán munkálhasson. A porta meg is engedte, de oly feltétel alatt, hogy az ő és a magyarok érdekeit szem előtt tartsa.[4]) Hogy Teleki most békealkudozásra kéretett engedélyt, annak magyarázatául szolgál éles látása, melylyel gondolta, hogy a kötendő béke aligha nagyon megemlékezik a bujdosókról. S tényleg a febr. 5-én megkötött nymwegeni béke befoglalta ugyan az erdélyi fejedelmet, de a bujdosókról mit sem tudott, sőt ezek támogatásától a franczia királyt határozottan eltiltotta.[5])

Ez okok hatása alatt Teleki rábirta Apafit, hogy Vajda Lászlót február elején Bécsbe küldje, hogy a bujdosókkal való kiegyezést megkönnyitse s a császárral régen megkezdett tárgyalásokat folytassa. Ezek február 20-ig folytak s az udvar hajlandónak mutatkozott a békére.[6]) A végválasz

[1]) A bujdosók Apafinak, jan. 3. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 31—34. ll.

[2]) Archio des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge I. 282. l.

[3]) Angyal D. I. 200. s köv. ll.

[4]) Székhalmi András Apafinak Drinápoly, márcz. 27. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 46, 47. ll.

[5]) L. a fr. király instrumentumát, jun. 8. – Erd. Orsz. Eml. XVI. 659. l.

[6]) Hg. Dietrichstein és Montecuccoli Apafinak febr. 18, 20. – U. o. 646. s köv. ll.

az volt, hogy mindkét részről biztosok küldessenek ki egy, megállapitott helyre. A mint a portától is megjött a tanácskozást illető engedély,[1]) ápr. 16-án uj utasitással küldetett fel Vajda: feltüntetni a fejedelemnek a béke helyreállitására tett fáradozásait és sürgetni a tárgyalások megkezdését egy Erdélyhez közel eső helyen pl. Szathmáron.[2]) De Vajda utja eredménytelen volt,[3]) sőt a portai német követ azzal vádolta Apafit, hogy ő áll utjában a béke megkötésének.[4]) Lengyelországban sem sokkal jobban állott a dolog.

Absolon még mindig Béthune marguisnál időzött s innen tudatta Telekivel a nymwegeni béke pontjait.[5]) Ekkorra már Béthune is megkapta a franczia király tudósitását, mely ez emlitett béke miatt a közösen megállapitott pontokat módositja.[6]) Béthune szerette volna, ha Teleki vagy maga megy Lengyelországba, vagy alkalmas emberét küldi el.[7]) Sajátságos, hogy ott volt Absolon s még sem adta át az irományokat, hanem magánál tartotta, s e mellett Absolont sem bocsátotta el. Teleki pedig az immár minden részletében ismert nymwegeni béke s a Vajda hozta gyenge biztatások miatt maga akart Bécsbe menni s e tervéről csak Absolon tanácsára mondott le.[8])

A kővári kapitány továbbra is folytonos összeköttetést

[1]) Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 46. l.

[2]) U. o. 50—53. ll.

[3]) Hocher, Montecuccoli Apafinak, máj. 23. Erd. Orsz. Eml. XVI. 656, 657. ll.

[4]) Musztafa fővezér Apafinak, jul. 2. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 58. l.

[5]) Absolon Telekinek, Varsó, jul. 12. Tört. Tár 1883. évf. 26—28. ll.

[6]) Úgy látszik, hogy épen az alábbi pontok voltak ezek, melyeket a Tört. Tár 1890. évf. 658, 659. ll. 1679. év nyaráról közöl. A főbbek: a franczia király a nymwegeni béke miatt csak titokban segitheti Apafit és a bujdosókat, de azért elvárja, hogy Apafi vagy maga, vagy Teleki által támogattassa ezeket; ő felsége a béke miatt nem küldhet hadakat, azért a Magyarországban levő francziák bocsáttassanak el s a fejedelem küldje vissza Absolont ő felségéhez.

[7]) Béthune Telekinek, jul. 13. Tört. Tár 1890. évf. 657, 658. ll. Az irományok alatt a kővári kivánalmakkal módositott varsói pontokat kell értenünk, mert a 6. jegyzet alattiak csak nyáron közöltettek Apafival és Telekivel

[8]) Absolon Telekinek, Hahacsov, aug. 25. Tört Tár 1883. évf. 31. l.

tartott a franczia udvarral, pedig ennek lengyelországi követe, Béthune marquis, ugyancsak nem nagyon nagy buzgalmatkezdett kifejteni. Nem akarta, hogy Reverend Erdélyben időzzön s bár Absolon még egy ideig ki tudta eszközölni, hogy Reverend Erdélyben maradjon a fejedelem reputatiajára s a magyar ügy előmozditására[1]) szeptemberben mégis visszahivatott.[2]) Teleki tehát elbocsátotta az abbét, de részletes értesitésekkel látta el a franczia udvar számára s egyuttal kérte Pomponne marguist a hatalmas minisztert, hogy adjon hitelt Reverendnak s legyen ügyök meleg szószólója.[3]) Nem mulasztotta el ez alkalommal Béthune marguist is a bujdosók ügyében nagyobb támogatásra kérni.[4]) Ragaszkodását még most sem vesztette el; azt hitte, hogy a franczia király a nymwegei béke daczára sem hogy fel pártolásukkal Erről a meggyőződéséről tanuskodik az a meleghangu levél, melyet szeptemberben irt a franczia királynak; megköszöni eddigi támogatását, s jövőre is kegyes pártfogását kéri, hogy ügyök szerencsés véget érjen. Ő maga, bár itthon számtalan kellemetlenség találja e miatt, mind végig hű szolgája marad.[5])

Reverend távozásakor azt hitte Teleki, hogy új követ jő s azért Absolont hazatérésre szólította fel. De ez, mert az udvarnál tisztán látta a körülményeket s egyúttal Béthune magatartását is, nem ment mind addig, míg Reverend utóda meg nem érkezik, mivel „voluntas hominum ambulatoria est“ s maga szomoruan vallja meg: „Megtanultam, hogy itt gyakorta fényesek a szók, sed et saepe carent effectuo.“[6]) Ez óvatos eljárást az is indokolta, hogy a bécsi udvar, a mint neszét vette Reverend távozásának és Du Fresne (Akakia) úti készülődéseinek, felszólította Béthunet, ne engedje Akakiát Erdélybe.[7]) Absolont az óvatosságon kivül a marquis is tartóztatta, ki meg akarta várni

[1]) Absolon Telekinek, Hahacsov, aug. 25. Tört. Tár 1883. évf. 32, 33. ll.

[2]) Apafi Pomponnenak szept. 18. — U. o. 1886. évf. 499. l.

[3]) Teleki Pomponnenak szept. 22. Tört. Tár 1886. évf. 500, 501. ll.

[4]) U. ő Béthunenek szept. 18. Erd. Orsz. Eml. XVII 57, 58. ll.

[5]) U. ő a fr. királynak szept. 22. Tört. Tár 1886. évf. 501, 502. ll.

[6]) Absolon Telekinek, Varsó, nov. 6. — U. o. 1883. évf. 37. l.

[7]) Béthune Absolonnak, szept. Tört. Tár 1890. évf. 659, 660. ll

a francziai udvarból jövő tudositásokat.[1]) Bonyolitotta a helyzetet, hogy a bujdosók is kezdették megunni a hosszú tárgyalásokat s már arról kezdettek beszélni, hogy ha tovább is késik a segedelem, egyenesen a török császárhoz fordulnak, a mi az erdélyiek minden eddigi törekvéseit meghiusitotta volna. Egyelőre az segithetett a helyzeten, ha Béthune Reverendtól két vagy három havi zsoldot küld, mi egy ideig hallgatásra birná a zúgolodó rendeket.[2]) Ebből azonban sokáig nem lett semmi s igy az elégületlenség egyre növekedett.

Akakia mindjárt 1680. január közepén készült Erdélybe,[3]) minthogy Reverend már a múlt év nov. 6-án Varsóban volt.[4]) De még sem jöhetett egyelőre; előbb Absolon és Reverend jöttek Erdélybe s Akakia épen Telekihez fordúlt, hogy ezek informatioja alapján bemenetelét előkészitse.[5]) Teleki örömmel értesúlt a Reverend jöveteléről, mert remélte, hogy igy azok a zavarok, melyek elmenetele után keletkeztek, megszűnnek.[6]) Ezután hosszason tanácskozott Reverend Abbéval, kinek visszatérését egyre sürgette Béthune, hogy Akakia bemehessen.[7]) Ennek megérkezését Teleki is nagy érdeklődéssel várta, mert Absolon nagy reményeket keltett fel benne.[8])

Miután Teleki és Reverend a fontosabbb dolgokat megbeszélték, Reverend Absolonnal, kinek kötelessége volt a francziai udvar végleges döntő szavát meghozni Erdély és a bujdosók ügyében, még augusztusban megindúlt Franczia-országba. Teleki azon utasitással is ellátta Absolont, hogy közben nyerjen kihallgatást a lengyel királynál s hiven tudassa mindenről. Absolont mindjárt szeptemberben kihallgatáson fogadta Szobjeszki s oly kedvezően nyilatkozott, hogy amaz minden jót remélt. „Summatim úgy vettem a lengyel király machinatioját eszembe — irja Telekinek — hogy in utroque

[1]) Béthune Telekinek, decz. 7. — Tört. Tár 1890. évf. 666. 667. ll.
[2]) Teleki Béthunenek nov. 28. Erd. Orsz. Eml. XVII. 58, 59. ll.
[3]) Akakia Telekinek, jan. 18. Tört. Tár 1890. évf. 667, 668. ll.
[4]) Reverend Telekinek. — U. o. 665, 666. ll.
[5]) Márcz. 10. örtT. Tár 1890. évf. 669. l.
[6]) Teleki Reverendnak, márcz. 27. — U. o. 670. l.
[7]) Béthune Telekinek, jun. 30. — U. o. 670, 671. l.
[8]) Absolon Telekinek, Stry, febr. 8. U. o. 1883. évf. 39. l.

casu armorum et tractandae pacis kész az erdélyi fejedelmet és a bujdosó magyarokat megsegiteni."[1]) November elején ért Párisba Ferriol és Reverend társaságában s azonnal felkereste Colbert minisztert, Pomponne utódját, ki bár népszerübb volt az udvarnál, mint elődje, de diplomatiai és politikai tehetség tekintetében nem ért fel elődjével.[2]) Nov. 4-én nyert kihallgatást a királynál s ekkor tudta meg, hogy az udvar eddigi tartozkodó magatartásának egyedüli oka a marseilli püspök az ő hibás és rosszakaratu tudósitásai miatt. Ő felsége különben elárulta jóakaratát.[3]) Egyelőre minden jóval biztatták, de utóbb Colberthez utasitották, ki még az igéretekben is fukarkodott.[4]) Erdély s a bujdosók ügye nem a legjobb lábon állott a franczia udvarnál.

Teleki ezalatt mindent elkövetett, hogy a bujdosók ügyét a lehető legjobb helyzetbe hozza. Az ő befolyására történt a somlyói értekezlet. Apafi folytonosan csökkenő befolyása mellett napról-napra több tért nyer a bujdosók ügyében Thököly, kit nemsokára a szikszói győzelem után a szoboszlói gyülés fővezérnek választott meg,[5]) bár megválasztása után sietett követet küldeni Apafihoz,[6]) megkezdette a tárgyalásokat a törökkel és a némettel is.[7]) Ezeket a fejedelem azzal sietett ellensúlyozni, hogy Vajda Lászlót, ki Bécsben nem sok eredménynyel járt, még márcziusban gyorsan a portára inditotta,[8]) majd pedig visszatérése után Bécsbe küldötte fel, kogy Thököly törekvéseit lehetőleg meghiusitsa s a felmerült sérelmeket orvosoltassa.[9]) Nemcsak Thökölyvel volt feszült a viszony, hanem a török túlkapásai is mármár elviselhetlenek kezdettek lenni. A váradi basa a legcsekélyebb alkalmat sem mulasztotta el, hogy dézsmálás

[1]) Absolon Telekinek, Javorov, szept. Tört. Tár 1883 évf. 41 s köv. ll.

[2]) U. ő u. annak, Paris, nov 9. — U. o. 46. l.

[3]) U. ő u. annak, Versailles, nov. 4. — U. o. 47. s köv. ll.

[4]) U. ő u annak. — U. o. 51. s köv. ll. — V. ő. U. o. 188 7 évf. 155—161. ll.

[5]) Angyal D. I. 216. l.

[6]) Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 87. l.

[7]) E tárgyalások okmányait l. Erd. Orsz. Eml. XVII. 80. s köv. ll.

[8]) U. o. 85. s köv. ll.

[9]) U. o. 123. s köv. ll.

stb. ürügye alatt ne háborgassa az erdélyi részeket. Minde visszásságokat kellett megszüntetnie a somlyói értekezletnek, melyre Telekin kivül Rhédey Ferencz, Mikes Kelemen, Barcsay Mihály, Székely László, Kornis Gáspár, Daczó János, Gyerőfy György, Bánffy Farkas és két beszterczei polgár teljhatalommal küldettek ki, hogy a fenforgó nehézségeket háritsák el.[1]) De az egész tanácskozás, melynek tulajdonképen Apafi hatalmát kellett volna biztositani a bujdosók felett Thökölivel szemben, nem sok eredménynyel végződött.[2])

Akakia — az új erdélyi követ — alapos reményeket keltett Telekiben, hogy együttes erővel tudnak valamire menni. Amaz már volt Erdélyben s elég jól ismerte az erdélyi viszonyokat A mint megjött, azonnal felajánlotta szolgálatát Telekinek[3],) kivel mind végig szoros összeköttetésben maradt.

A mily örömmel töltötte el a kővári kapitányt, hogy Akakiában ismét jó pártfogóra talál, annyi leverőleg hatott Béthune visszahivásának a hire. Igaz, hogy ez lassan járt el itt-ott, de mégsem lehetett sok hibával vádolni úgy, hogy távozása mind Telekit, mind a bujdosókat meglepte. Kifejezést adott ennek Absolon is, midőn szeptemberben kihallgatáson volt a lengyel királynál. „Felette conturbálódtak az elmék rajta — irja Telekinek — kiváltképpen mikor az succedál, qui tres annos egregiis actionibus subripuit vanis promissis".[4]) De a marquis visszahivását a lengyelek is sajnálták; az alkanczellár szemébe mondotta a királynénak, Béthune megérdemelné, hogy megmaradásáért ünnepélyes követséget küldjenek a franczia királyhoz.[5])

Úgy látszott, hogy a marquis visszahivása összefüggött az európai eseményekkel. Németország nemcsak panaszt emelt Ausztria érdekében a franczia király ellen, mert a

[1]) Az országgyűlési delegatio felhatalmazását l. Deák F. A bujd. levélt. 126, 127. ll. Apafi utasitását szept. 19. Erd. Orsz. Eml. XVII. 128, 129. ll.

[2]) Bethlen M. I. 518—520. ll.

[3]) Akakia Faigelnek és Telekinek, szept., okt., nov. Tört. Tár 1883. évf. 673—676. ll.

[4]) Absolon Telekinek, szept. — U. o. 43. l.

[5]) Absolon Telekinek, szept. 20. Tört. Tár 1883. évf. 45. l.

béke ellenére is segíti a bujdosókat,[1]) hanem a császár ligát is kezdett szervezni ellene. Már megnyerte a spanyol királyt, a lotharingi herczeget,[2]) s a lengyel királyt igyekezett mindenképen pártjához csatolni, de ez vonakodott, bár felesége mindent elkövetett, hogy majd férje halála után annál jobban biztosithassa fiának a trónt.[3]) Nagy hajlandóságot mútattak a ligára az ángol király, a bajor és a brandenburgi választók is.[4]) Telekinek, szóval Erdélynek és a bujdosóknak nagyon sokat ártott e készülődés, mert épen e miatt biztatták csak igéretekkel Absolont, mivel a franczia udvar meg akarta várni, merre hajol a lengyel király.[5]) Mindennek befolyása lehetett arra, hogy Béthune visszahivatott s helyébe Vittry marquis neveztetett ki. Ez sietett megérkezését tudatni Telekivel s igérte, hogy hasonló buzgalmat fejt ki, mint elődje.[6])

Teleki, bár a hadsereg vezetését kiadta kezeiből, most is megtartotta fölényét a bujdosók mozgalmának a vezetében. A franczia udvarral való összeköttetés szálait még mindig kezében tartotta. Csak a Thökölyvel való feszült viszony nem lazult meg, kölcsönös volt a vádaskodás s Thököly még azért is a legkiméletlenebbül okozta Telekit, hogy egyes urak személyét és javait sértegették.[7]) De mégis be kellett látnia, hogy a kővári kapitány barátságára szüksége van s azért lépéseket tett, megengesztelésére.[8]) De akkor több őszinteséggel kellett volna közelednie, mert Telekinek és az erdélyieknek sem a morvai és sziléziai kalandozások, sem az udvarral önkényüleg megkötött fegyverszünet nem tetszettek.[9]) Teleki eléggé résen állott. Látta, hogy Thököly több és több tekintélyt kezd szerezni a portán s azért jónak látta a még szeptemberben elküldött Székhalmi András portai követet oly utasitással látni el : győzze

[1]) Absolon Telekinek, nov. 9. Tört. *Tár* 1883. évf. 48. l.
[2]) U. ő u. a. Versailles nov. 9. — U. o. 49. l.
[3]) U. ő u. a. Versailles nov. 18. — U. o. 52, 53. ll.
[4]) U. ő u. a. Versailles decz. 15. — U. o. 56, 57. ll.
[5]) U. ő u. a. Versailles decz. 15. — U. o, 54, 55. ll.
[6]) Vittry *Telekinek* nov. 28. *Tör. Tár* 1890. évf. 677. l.
[7]) *Thököly* Faigelnek máj. 30. — U. o. 1887. évf. 162, 163. ll.
[8]) *Thököly* Béthunenek jun. 13. — U o. 164. l.
[9]) *Thököly* Béthunenek. — U. o. 167, 168. ll.

meg a portát arról, hogy az erdélyiek minden erejökkel támogatják a magyarországi mozgalmakat, csak ne hallgassanak ezek a bécsi udvar csábító igéreteire.[1]) Ugyanez volt a czélja a Vajda László követségének is, kit Apafi még novemberben, alig hogy visszajött az udvartól, a portára küldött azzal a jelentéssel, hogy a bujdosók ügye csak Erdély és nem Thököly fősége alatt juthat sikerre. Kérjen azért engedélyt, hogy vagy Apafi mehessen ki az erdélyi haddal s kellő számú török segitséggel, vagy „az tractára való alkalmatosság engedtessék meg."[2]) Ez idő szerint ugyanis Teleki s a fejedelem minden törekvése oda irányult, hogy Thökölyt s vele a bujdosókat a saját fenségök alatt megtartsák, de ez csak akkor sikerült volna, ha a török Apafit és nem Thökölyt helyezi első sorba.[3]) De a török a hadvezérnek nem született Apafi helyett Thökölyt vette pártfogása alá, halmozta el kitüntetéseivel, a mi lassankint foszlányokra tépte Telekinek ábrándjait s más útra terelte Erdély politikáját.

Mialatt Du Forbin marseilli püspök — mint látszik — állandóan Lengyelországban maradt s mint a magyar — erdélyi ügyek referense küldözgetett Francziaországba a magyarokra nézve nem épen kedvező tudósitásokat, ezalatt egyre-másra változtak a többi franczia követek. Béthune visszahívásában aligha közre nem játszott a püspök, mert ő jobban hajolt a bécsi udvarhoz s a magyarokat kedvelő Béthunet ki nem állhatta. Most Akakián volt a sor, ki szintén melegen karolta fel az erdélyi—magyarországi ügyeket. Még 1681. év elején ki volt szemlélve helyébe Du Vernay Boucauld,[4]) ki — úgy látszik — Absolonnal együtt jött Lengyelországba [5]) Akakia nem igen sietett a távozással ; előbb Telekivel egyetértve, futárt küldött Lengyelországba, hogy valami biztos hireket kapjon,[6]) de nem kapott.[7]) Végre juliusban távozott s utódja még ezen hónapban Radnóthon volt.[8])

[1]) Az utasitást l. *Tör.* m.-kori *Tört.* Eml. 1., VIII. 99—102, ll.
[2]) Erd. Orsz. Eml. XVII. 133—137. ll.
[3]) Faigef lev. *Tört. Tár* 1887. évf. 169, 170. ll.
[4]) Colbert *Telekinek* Saint-Germain, jan. 2, *Tört Tár* 1890. évf. 678, 679. ll.
[5]) Akakia Faigelnek év elején, — U. o. 679, 680, ll.
[6]) U. ő u. a. — U. o. U. ő. *Telekinek* febr. 20. — U. o. 681, l.
[7]) U. ő u. a. Gy.-Fehérvár máj. 30. — U. o. 682. l.
[8]) U. ő a fr. királynak jul. 14. — U. o. 1887. évf. 321, 322. ll.

Nem kis feladat volt az, mely ezen évben Telekire várakozott nemcsak a franczia udvarral kellett fentartani az összeköttetést, hanem a portával is, hol pedig nem valami jól állott az erdélyiek ügye. Mindjárt év elején kijött Erdélybe a kapudsi basa, adta hatalmasan az urat, tiltakozott a magyarországi beavatkozás ellen. Teleki ùgy akart segíteni a dolgon, hogy 26 főurból álló fényes kisérettel ment hozzá s kérte pártfogását, mire a basa is alantabb hangon kezdett beszélni.[1]) A portán ez idő szerint két párt volt: a Zolyomié s a bujdosó erdélyieké. Amaz Zolyomiból s pár hivéből állott s a basák között is több pártfogóra talált. Az erdélyi bujdosók Béldinek a fogságból kiszabadúlt párthivei voltak, kik itt várták „az megromlott erdélyi szabadság visszaállitását, a rabok elbocsátását, a gonosz embereknek törvényes megbüntetését,“[2]) s ugyancsak nem kimélték Telekiéket.[3]) A porta olykor-olykor azzal csititotta őket, hogy Zólyomi fejedelemmé tevésével fenyegetőzött.[4])

Minde törekvésecket ellensúlyozta egyrészt Teleki a maga diplomatiájával, másrészt Thököly a szerencséjével úgy, hogy a porta Erdély beavatkozását nem tiltotta, sőt miután Thököly oly fényes fogadtatásra talált Budán és Egerben,[5]) egyenesen megrendelte. Az ápr. 18-án Konstantinápolyban kiállitott athuame májusban érkezett meg Erdélybe s általános lelkesedést keltett. Teleki épen Szent-Péteren időzött s sietett kifejezést adni határtalan örömének. „Áldassék az nagyhatalmú isten — irja Apafinak máj. 31-én — ily nagy jó tettéért, irgalmasságáért, melyet mútatott az ő anyaszentegyházához azért is, hogy Ngodat ily láthatóképen vette eszközül az nagy dicsőségének terjesztésére elől.“[6]) Mennyi sok vájudás után született meg ez! Az athname elmondja, hogy a hatalmas szultán meghallgatván a bujdosók és az erdélyiek esdő szózatát, minden kivánságukat teljesíti,

[1]) Paskó gr. Csákynak Drinápoly, febr. 15. *Tör.* m.-kori *Tört.* Eml. 1., VIII. 120 l.

[2]) U. ő u. a. Drinápoly, febr. 15. — U. o. 125. l.

[3]) U. ő u. a. márcz. 5. — U. o. 127—129. ll.

[4]) U. ő u. a. febr. 15. — M. o. 117—126. ll.

[5]) Névtelen jelentése. *Tört. Tár.* 1887. évf. 319—321. ll.

[6]) Erd. Orsz. Eml. XVII. 179, 180. ll.

még pedig 1) a közösen elfoglalandó várak, kastélyok, városok, földek, faluk nem idegenittetnek el, hanem kezökben maradnak; 2) a szabad joguk lesz a királyválasztásra; 3) elviselhető adót fizessenek; 4) az ország ment marad minden pusztitástól és rablástól; 5) ha esetleg a némettel békére kerül a dolog, a török mit sem tesz a magyar nemzet kárára.[1])

E határozott parancs felkeltette Telekiben a reményt, hátha Thököly szerencsecsillagának emelkedésével fel lehetne támasztani a régi Erdélyt. Ebben némileg megerősitette az is, hogy juliusban érkeztek meg Du Vernay Boucauld és Absolon, mindketten bőséges igéretekkel.[2]) Erre Teleki tekintettel a megindítandó háborúra, úgy a franczia királynál,[3]) mint Du Croysse Colbert ministernél megsürgette a segitséget.[4])

A háborúra tehát készülni kellett. Teleki befolyásának sikerült kieszközölni, hogy még a Gyulafehérvárt juniusban tartott országgyülés Apafi alig öt éves fiát megválasztotta oly feltételek alatt, mint Rákóczy György fiát, Ferenczet hozzácsatolván azon feltételeket is, melyeket Apafi elfogadott. Az ifju fejedelem 20 éves korában teszi le az esküt, addig halasztja az ország is a homagiumot; az öreg fejedelem idejében a kormányzásba nem elegyedik s ha ez addig hal el, mig ő a 20 évet eléri, felnőttéig a fejedelmi tanács kormányoz.[5]) A fejedelem ezután általános felülést parancsolt, s miután a váradi basa sürgetése is megjött, aug. 21-én mintegy 7,000 erdélyi és 3,000 moldva-havasalföldi haddal és 5 ágyuval megindult Szamosujvárról.[6]) Aug. 29-én Somlyó alatt volt,[7]) hol az egész had szine előtt Rhédey tanácsúr által átadatta a kardot és a botot Telekinek, s igy az egész sereg főgeneralisává nevezte ki.[8]) Természetes, hogy nem kis gondot okozott az új fővezérnek az erdélyi had egybe-

[1]) Erd. Orsz. Eml. XVII. 181—183. ll.
[2]) Apafi a fr. királynak és Colbertnek jul. 24. *Tört. Tár.* 1887. évf. 321—323. ll.
[3]) *Teleki* a fr. királynak u. o. — U. o. 323, 324. ll.
[4]) *Teleki* Colbertnek u. o. — U. o. 324, 325. ll.
[5]) Erd. Orsz. Eml. XVII. 188—190. ll. Bethlen M. (I. 541. l.) tévesen teszi 1683-ra.
[6]) Algyógyi *Török* F. Naplója Erd. Orsz. Eml. XVII. 338. l.
[7]) *Teleki* Boucauldnak *Tört. Tár.* 1887. évf. 326, 327. ll.
[8]) Bethlen M. I. 525. l. *Thököly* utasitása Dobay Mátyásnak *Tört. Tár.* 1899. évf. 447. l.

tartása, fegyelmezése, miben sok segitségére volt Barcsay Mihály s úgy a hogy sikerült orvosolni a bajt.[1]) Hogy annál tömegesebb legyen a csatlakozás, Teleki rábeszélésére kiáltványban szólitotta fel a fejedelem a magyarokat.[2]) De ennek nem sok eredménye lett. Többet ért a szerdár — Hasszán basa — megjelenése, ki Pocsaj mellett táborozott körülbelől 7,000 haddal, Thököly pedig ezalatt Eszlárnál járatott tábort nyalka kuruczaival.[3]) Szept. 5-én Thököly és a szerdár meglátogatták Apafit, ki szemére lobantotta Thökölynek bolondoskodását, mire ez a fejedelem igaz hivének vallotta magát.[4]) 8-án Aranyszeg mellett történt meg az egyesülés Apafi, a szerdár és a bujdosók hadai között s az egész haderő létszáma túlhaladta 20,000-t.[5]) Teleki azonban — bár szép hadat látott — ismerve jól Thököly állhatatlan természetét, nem sok sikert jósolt a három felől gyült szövetséges hadnak. Azért még Pocsaj alatt azt tanácsolta Apafinak, hogy forduljanak vissza; de a fejedelem nem fogadta el az ajánlatot.[6]) Miután pedig e terve nem sikerült, legalább biztositani kivánta a magára maradt országot. E czélból sürgette, hogy a tartalékúl s egyszersmind az ország határszéleinek védelmére szolgáló had gyorsan gyülekezzék Deés körül,[7]) a hol lassankint több zászlóalj verődött össze s még Csikból is két zászlóalj érkezett meg.[8])

De Thököly jelentése meghozta a viszályt. Már Debreczen alatt, hol már szept. 10-én táboroztak, megmutatta, hogy neki nem nagyon teszik sem Apafi, sem Teleki fősége s mindenben önkényüleg kezdett eljárni ;[9]) pártoskodása napról-napra növekedett s jó eleve nehézségeket támasztott a vállalat sikeres eredményei ellen.[10]) A szövetséges had első

[1]) *Teleki* a fejedelemnek aug. 31. Erd. Orsz. Eml. XVII, 216, 217, ll.
[2]) *Trausch* Chronicon F, L, O, II, 190—203, ll,
[3]) *Teleki* Apafinénak Aranyszeg, szept. 7, Erd. Orsz. Eml. XVII, 220, 221, ll,
[4]) Erd. Orsz. Eml. XVII, 220, 221, ll, N. ö, *Török* F. Naplóját U, o, 338, l.
[5]) *Teleki* Apafinénak szept. 8. — U. o. 221, 222. ll.
[6]) U. ő u. a. okt. 2. Ecsed mellett. —U· o. 229. ll.
[7]) U. ő u. a. szept. 10. — U. o. 223. l.
[8]) Dániel Mihály Apafinénak deési mező, szept. 27. — U. o. 226. l,
[9]) „Mallem remotus esse et in extremis Indiis vitam agere, quam videre statum rerum ita perniciose proteri et discerpi" sóhajt fel *Teleki* Debreczen alól szept, 10-én Boncauldnak irt levelében, *Török*, Tár, 1887, évf, 327, l,
[10]) U. ő u. a. Korondos, szept, 11. U, o, 328, 329, ll,

fegyverténye Böszörmény ostroma volt, mely 14-én e város bevételével végződött; nagyrésze feldulatott, az őrség megmaradt tagjai Apafinak esküdtek hűséget.[1]) Caprara tábornok ezalatt a Tiszán túl állomásozott s midőn jövetelének hire terjedt, Teleki azon tapintatlanságot követte el, hogy a mezei hadakat fizetett gyalogok helyére állitotta, mi miatt kevésbé, múlt, hogy a nagy zúgáson kivül más baj nem történt.[2]) De a tábornok nem jött át a Tiszán s Teleki 23-án Kállót vette ostrom alá.[3]) De alig foglaltatott el a város, összement a barátság. Thököly nem állhatta tovább Teleki vezérségét, ki olykor-olykor rendre utasitotta. Bethlen Miklós úgy adja elé a dolgot, hogy Thököly szemrehányást tett Telekinek s a miatti boszuból, „hogy a fejedelemnek csak a neve, de az alatt Teleki a szeraszkir", elvált hadával,[4]) s átkelt a Tiszán.[5]) Teleki most magára maradva, nem nyomult elébb, hanem kezdett hátrálni előbb szept. 30-án Ecsed,[6]) majd Nagy-Károly alá,[7]) okt. 6-án már a majtényi sikon,[8]) 8-án Szathmár alatt volt s mintegy 5,000 sarczot vont a két városon.[9]) A török had innen haza ment, Apafi pedig Zsibón, Szamosujváron át tért vissza Gyulafehérvárra.[10])

Teleki Kőváron maradt s azonnal tudatta Vittryt a hadjárat eredményéről; kifejtette, hogy nagyobb eredményt tudott volna felmutatni, ha a pártoskodás meg nem akadályozza, részben pedig a mostoha időjárás miatt nem folyt tovább a hadakozás.[11])

Igy végződött tehát az 1681. évi táborozás. Mindössze csak nehány város foglaltatott el, melyek közül Kállót még

[1]) Absolon Boucaulának szept. 15. — Tört. Tár. 1887. évf. 329. l.
[2]) Bethlen M. I. 526, 527, ll.
[3]) Absolon Boucauldnak szept. 23. Tört. Tár. 1887. évf. 329, 330, ll.
[4]) I. 527, l.
[5]) Absolon Boucauldnak Ecsed, okt. 1. Tört. Tár 1887. évf. 330, l.
[6]) Török F. Naplója, Erd. Orsz Eml. XVII. 337, l.
[7]) Teleki Boncauldnak okt. 4. — Tört. Tár. 1887, évf. 331, l.
[8]) Bbsolon Boucauldnak, — U, o, 332, l.
[9]) U. ő u. a. — U. o. — V. ő, Bethlen M. I. 527. l.
[10]) Bethlen M. I. 528. l. — Itt kell helyreigazitanunk Inczédi Pál tévedését, ki e hadjáratot, melyet elég pontosan ir le, 1679-re teszi (Lugosy J., Szabó K., Szilágyi., és S. Tört. emlékek a magy nép közs. és magán életéből II. 5. l.) Felesleges bizonyitanunk e tévedés nyilvánvalóságát.
[11]) Okt. 23. — Tört. Tár. 1887. évf. 334. l.

ezen év novemberében visszafoglalta a német.[1]) Sokkal fontosabb volt az, hogy Teleki és Thököly közt egyre nagyobb mérvet öltött az elidegenedés. De az előbbire nézve még más kellemetlenség is származott e hadjáratból, a mi kinosan hatott Telekire. Az erdélyi had gyors visszavonulása miatt s különösen azért, mert Teleki nem engedte „hogy az Ungvárra bement németekre a hadak reá menjenek", az a hir terjedt el, hogy Teleki egy hordó pénzt kapott a némettől s azért viselte úgy a hadjáratot; ezenkivül a németnek levelet irt, hogy ne féljen a hadakozástól, mert rajta lesz, hogy elbomoljon. A némettől egy 60,000 tallért érő medált is kapott, mért Ungvár megtámadását nem engedte. Ezek mindenesetre oly súlyos vádak voltak, melyeket nem hagyhatott érintetlenül. Azért a következő 1682. évben a tanuvallatások elrendelését kérte Apafitól. Az ezen év juniusában megtartott tárgyalás alkalmával kitűnt, hogy e rágalom széltében el volt terjedve, mit elősegitettek Faigel, de leginkább Pekry. Úgy látszik nehány tanu vallomásából, hogy a német csakugyan tett igéreteket egy barát által a Teleki megnyerésére, de ez nem fogadta el, „ha tornyot töltenének is meg aranynyal, nem cselekedném", válaszolt Barcsay Mihály vallomása szerint.[2]) Annyi látszik a nem épen sok adatból, hogy Teleki talán a békét illetőleg tett ajánlatokat, mit a német a megvesztegetésére akart felhasználni. Innen származhatott az egész mende-monda.

Teleki Kőváron szőtte tovább terveit. Rendesen megkapott Seréditől minden fontosabb levelet Apafi udvarából,[3]) sőt a fejedelem sem mulasztotta el, hogy a kiválóbb ügyekben kikérje a tanácsát.[4]) Olykor Sorostélyra rándult s innen levelezett Boucauld követtel.[5]) Leginkább azonban mégis Kővárt tartózkodott, mert az ország határszélére kellett

[1]) Serédi Benedek Apafinak Somlyó, nov. 3. Tör.-m. kori Tört. Eml. 1., VIII, 174 l,

[2]) A tanuvallomásokat jun. 23—25-ig l. Deák F. A bujd, levélt, 324—328, ll,

[3]) Serédi Apafinak nov. 5. — Tör. m.-kori Tört Eml. 1 VIII, 172, l,

[4]) Apafi levelei Telekihez okt. és nov. Deák F, 200 s köv, ll,

[5]) Teleki Boncauld utasitását kéri okt. 6. — Tört, Tár, 1887. évf. 527. l,

vigyáznia, nehogy a német alattomban lepje meg az országot. E czélból már Somlyón is táborozott lovas és gyalog székelység,[1]) de ez nem volt elégséges. Azért a fejedelem — úgy látszik a Teleki tanácsára — a vármegyei és székely hadak egyrészét felültette s Teleki, Rhédey Ferencz és Bethlen Gergely parancsnoksága alá helyezvén, utasitotta az előbbit, hogy a csapatokat a határ védelmére kellően szállásoltassa el.[2]) Kétségkivül Teleki tanácsolta Apafinak, hogy mivel a bujdosók is Géczi István és Radics András személyében követeket küldöttek a portára,[3]) ő se mulassza el a portát megkeresni. A fejedelem Székely Lászlót, Gyeröffy Györgyöt, Mikó Istvánt és Wallendorfer Joachimot küldötte a portára, hogy megválasztott fiának a megerősitését kérjék s ezek tanácsára egyuttal azt is tudatta a nagyvezérrel, hogy csak a zord időjárás miatt hagyta félbe a háborút, de tavaszszal ismét megkezdi. De Székelyéket nem fogadta valami barátságosan a nagyvezér; szemrehányásokat tett, s azt kivánta, hogy Apafi az erdélyiekkel és a magyarországi bujdosókkal egy közös generálist választtasson.[4]) Világosan látható volt, hogy a bujdosók ügyében elvesztette Erdély a vezérszerepet, mert abban senki sem kételkedett, hogy a generális megválasztásával csak Thökölyt akarja emelni a porta.

Mindjárt az 1682. év első napjaiban a fejedelemnél találjuk a kővári kapitányt, tanácskozni kellett a körülmények miatt.[5]) Thököly ugyanis lépésről-lépésre emelkedett; a mult év végén nagy kitüntetésben részesült a francziai királytól, ki több ezer arany kiséretében diszes, aranylánczon csöngő, gazdag drágakövekkel kirakott képét küldötte meg.[6]) Ez évben pedig alkudozásokat folytatott a császári követekkel[7]) s utóbb fegyverszünetre is lépett.

[1]) Apafi Telekinek Radnót. nov. 2. — Deák F. 201. l.

[2]) Apafi Telekinek nov. 5. 12. Deák F. A bujd. levélt. 202 204. ll.

[3]) A bujdosók a portai fr. követnek Berettyó-Ujfalu. már, 14. Tört. Tár. 1887. évf. 336. 337. ll.

[4]) Székelyék Apafinak decz. 9. — Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 180–183. ll.

[5]) Absolon Boucauldnak jun. 12. Tört. Tár. 1887. évf. 533. l.

[6]) Thököly Boucauldnak márcz. 5. — U. o. 539. 540. ll.

[7]) Faigel Akakiának febr. 3. — U. o. 536 l.

Mialatt Teleki a legczélszerűbb eszközök felett gondolkozott, Thököly azzal vádolta Erdélyt, hogy a bujdosók ügyének inkább hátrányára, mint elémozditására szolgál, s mind addig nem is várható biztos eredmény, mig Du Vernay Boucauld Erdélyben lesz.[1]) Érdekes, hogy — ùgy látszik — Vittry adott némi hitelt e vádnak, mert már februárban hitta haza Baucaldot. Nem tudjuk, mi czélja volt ezzel Vittrynek, de annyit lehet látni, hogy az erdélyi fejedelem tekintélyét megrontotta Thököly a franczia király előtt, ki ha még pártolta is a bujdosókat, Erdély iránt egyáltalában közömbös kezdett lenni. De Teleki tovább is megtartotta ragaszkodását. Hűségesen megküldötte a portai leveleket.[2]) Boucauld is nagy jóakaratot tanusitott az erdélyiek iránt, még márcziusban vissza akart jöni Erdélybe,[3]) de épen az Erdély elleni fondorlatokat akarván meghiusitani, Lengyelországban maradt.[4]) Erdélynek most nem volt módjában, hogy a franczia király képviselőjével közvetlenül érintkezhessék, hanem a szomszéd Lengyelországban csomósodtak a messze ágazó diplonatia szálai. A veszteségért, mely czáltal Frdélyt érte, némileg kárpátlást nyújtott a török magatartása, ki nem fogadta el német békeajánlatait, s így Apafiéknak sem maradt más hátra, mint hogy hadi készületeket tegyenek.[5])

A folytonos, komoly ügyek közt családi örömeket és élvezhetett néha Teleki. Anna leányát Apafi Miklós özvegyét Thökölynek szánta volt,[6]) de a gróf — bár egy ideig forgolódott is a szép menyecske körül — visszaküldötte a jegygyűrüt s minden figyelmét Munkács szép asszonyára I. Rákóczy Ferencz özvegyére fordította.[7]) De azért Teleki lánya sem maradt sokáig özvegy, mert Kemény János megkérte s a mennyegzőt is áprilisben megtartották.[8]) Teleki

[1]) Thököly Vittrynek febr. 5. — Tört. Tár. 1887. évf. 537. l.
[2]) Teleki Boucauldnak febr. 25. U. o. 537 l.
[3]) Boucauld Telekinek Javorov, máj. 11. — U. o. 1890. évf. 685. l.
[4]) U. ő u. a. — U. o. 687, 688. ll.
[5]) Teleki Boucauldnak Kercsesora, márcz. 19. — U. o. 1887. évf. 749, 750. ll.
[6]) Cserei 123. l.
[7]) Bethlen M. I. 518, 519. ll.
[8]) Absolon Boucauldnak Kercsesora, már. 19. Tört. Tár 1887. évf. 750, 751. ll.

erre Boucauldot is meghitta, sőt kocsit is küldött eléje,[1]) de ez a legnagyobbb sajnálatára nem jöhetett el.

Ezalatt Saponara császári követ mindenféle fényes igérettel akarta megnyerni Thökölyt, de hiába, mert ez hajthatatlan maradt s előbb Nemessányit,[2]) most pedig Faigelt küldötte Lengyelországba, hogy az igért segitséget szorgassák.[3]) Felmondotta a fegyverszünetet, meglátogatta a budai basát, majd Munkácsra sietett, hol jun. 15-én oltárhoz vezette Zrinyi Honát s csakhamar megkezdette a háborút.

Telekiéknek is volt ezalatt dolguk. Midőn az előző hadjárat után elvált a hadtól, a német praktika gonoszúl kezdett működni; akadtak árulók. Egyik Bécsbe ment s ott tett lealázó ajánlatokat a nélkül, hogy bárkitől is megbizást kapott volna, a másik pedig a bujdosók közt volt s ezeket akarta megnyerni a német részére. E miatt Teleki tanácsára mind a kettőt megfogatta Apafi; mire a porta a német hamis besúgásai miatt megneheztelt. Különben is mindennapi dolog volt, hogy a porta a hazug hiresztelések miatt megneheztelt a fejedelemre. Ezért azt tanácsolta Teleki, hogy irasson meg a fejedelem mindent úgy, a mint épen történt.[4])

Már juniusban annyira haladtak a hadi készületek, hogy Apafi juliusban bátran indúlhatott,[5]) mit meg is jelentett a budai basának.[6]) De az indulást mégis egyre halogatta, mialatt Thököly Kassát ostromolta,[7]) mig jul. 24-én azt a parancsot kapta, hogy a török had számára küldjön bő mennyiségben élelmi szereket, maga pedig haladéktalanúl indùljon.[8]) Apafi jul. 25-re Szamosújvárra rendelte a hadakat[9]) hova, maga is 28-án megérkezett Teleki és mások kiséretében. Másnap összegyűjtötte a rendeket, tudatta velök Teleki és Bethlen Gergely által, hogy miután el kell

[1]) Teleki Boucauldnak Kercsesora, ápr. 14. — Tört. Tár. 1887. évi. 751, 752. ll.
[2]) Faigel Boucauldnak Kapos, ápr. 26. — U. o. 753, 754. ll.
[3]) Thököly Vittrynek, máj. 22. — U. o. 756. l.
[4]) Teleki Apafinak jun. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 243—247. ll.
[5]) U. ő Boucauldnak jun. 24. Tört. Tár 1887. évf. 759. l.
[6]) Apafi Ibrahim basának jun. 23. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 247. l.
[7]) Thököly Apafinak, jul. 23. — U. o. 252, 253. ll.
[8]) Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 255. l.
[9]) Apafi rendelete Hunyad vármegyének, jun. 23. Erd. Orsz. Eml. XVII. 289, 290. ll,

indulni, jó karban kell hagyni az országot s meg kell fizetni a Tophaeustól felvett 2500 arany kölcsönt.[1]) Mit határoztak a rendek, nem tudjuk. Miles naplójából csak annyit tudunk, hogy határozatot hoztak, miszerint a főurak és a nemesek nagy részt maradjanak hon s küldjenek magok helyett zsoldosokat,[2]) mi által — úgy látszik — az ország biztositásáról akartak gondoskodni. Csupán a liga eltörléséről szóló törvényczikk maradt fen.[3]) A liga népszerütlenségét onnan magyarázhatjuk meg, hogy sem a fejedelem, sem a főurak nem érezték magokat addig biztonságban, mig az fennáll. Ezen intézkedésekkel egészen aug- 4-éig eltelt az idő úgy,[4]) hogy csak ezen a napon indúlhatott el.[5]) Innen Pánczél-Csehen, Hidvégen, Székelyhidon át már 6-án Debreczenbe ért,[6]) majd Fegyverneken, Szolnokon Hatvanon, Pásztón keresztül szept. 2-án érkezet meg Fülek alá. Ámde Ibrahim budai basa kérdőre vonta Apafit késedelméért s ennek jóvátétele fejében tetemes váltságdijat csikart ki, melyet a táborban levő rendek sajátjokból fizettek meg oly feltétel mellett, hogy az ország majd megtéríti.[7]) A basa azután azzal kivánta engesztelni az erdélyieket, hogy szept. 4-én Apafit és kiséretéből Teleki Mihályt, Wesselényi Pált Rhédey Ferenczet, Hallert Pált, Barcsay Mihályt, Tholdalagi Jánost, Gyulafit, Serédi Benedeket, Donáthot, Pernyészi Zsigmondot és István deák tolmácsot felkaftányozta. Fülek alatt egyesült Apafi a budai basával és Thökölyvel, ki már akkor Kassát, Eperjest, Lőcsét, Szádvárt, Tokajt elfoglalta. Az egész hadi vállalatot a budai basa vezette, nehogy a fővezérlet miatt Apafiék és Thököly közt ismét meghasonlásra kerüljön a dolog. De ez igy sem maradt el. Alig fog-

[1]) Miles Mátyás Naplója. — Erd. Orsz. Eml. XVII. 343. l.

[2]) U. o. 344. l.

[3]) U. o. 305. s köv. ll.

[4]) Telcki Boucauldnak Szamosujvár, Tört. Tár 1887. évf. 763. l.

[5]) Algyógyi Török F. a maga naplójában Erd. Orsz. Eml. XVII. 339. l., hibásan teszi az indulás napját 5-ére, mert Apafi már 6-án Debreczenben volt s nem lehet a 170—180 km.-nyi utat egy nap alatt megtenni.

[6]) Apafi Maurocordatonak. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 260, 261. ll.

[7]) A rendek kötelezvényét l. Erd. Orsz. Eml. XVII. 312, 313. ll.

lalták el 10-én a várat s kapta meg 16-án Thököly a fejedelemség jelvényeit, kitört a viszály. Thököly különben az egész táborzás alatt feléje sem nézett sem Apafinak, sem Telekinék, kik eléggé láthatták, hogy a bujdosók ügyében vége Erdély fenhatóságának, mert a vezérszerep a Thököly kezeibe jutott. Több heves jelenet folyt le Teleki és Thököly közt s a viszál vége az lett, hogy az erdélyiek lerontván Fülek keritését, 19-én elváltak Thökölyéktől s miután Hatvannál a budai basa is elvált, azon úton, melyen mentek, haza jöttek.[1])

A franczia udvar ez időtől fogva Thökölyhez kezdett hajolni, ki már a nyár folyamán élénk levelezést folytatott a Lengyelországban levő franczia követekkel s egyenesen a franczia udvarral lépett összeköttetésbe. Jól látta, jól tudta ezt Teleki, de azért nem adta fel reményeit, hogy Erdélyt a régi életre keltheti. Meggyőződött arról, hogy Apafi — mint erdélyi fejedelem — a bujdosók ügyének a vezetést kiejtette a kezéből. Ezen az úton nem lehetett Erdély régi jogait, régi szabadságát visszaállitani. Az éles szemű diplomata belátta, hogy Erdély politikájának lassankint más irányt kell adni, közeledni kell a bécsi udvarhoz s itt kisérteni meg a szerencsét. Csakhogy addig oly próbát kellett kiállani, mely alaposon meggyőzött mindenkit, hogy a török hoditó tervei végrehajtásban csak kisegitőül használja Erdélyt, de ennek sorsán javitani nem akar. A próba nem is sokáig késelt.

Apafi mindjárt 1683. év január elején megkapta a felszólitást, melyszerint annyira legyen készen, hogy bármely perczben csatlakozhassék az induló Musztafa nagyvezérhez.[2]) A porta ugyanis komolyan elhatározta a háborút, hiába tette meg legkedvezőbb ajánlatokat a bécsi udvar. Erre itt is komolyan vették a dolgot. Lipót szövetségesek után nézett és sikerült is Velenczével, azután a lengyel királylyal szoros frigyre lépnie, mig a német fejedelmek szükség esetére szintén segitséget igértek.

Erdélynek bőven kijutott e háborúból. Már márcziusban jelentette Murad Giraj tatár khán, hogy Erdélyen vo-

[1]) Bethlen M. I. 350—533. ll. Cserei 129—131. ll V. ő. Algyógyi Török F. és Miles M. Naplóit az Erd. Orsz. Eml. XVII. 338. s köv. ll.
[2]) Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 304, 305. ll.

núl át hadaival.[1]) Teleki erre azt tanácsolta, hogy mindenesetre meg kell akadályozni a tatár pusztitását.[2]) Teleki már ekkor — mint főgenerális — Szebenben volt a főurakkal; Bethlen Gergelyt és Lázár Imrét Udvarhely-és Marosszék hadaival a tatár szemmeltartására rendelte. Csakhogy egy hibát követtek el, miben Teleki s a többi főurak is részesek voltak. A mint Bethlen Miklós előadja, a khán — hogy hadait pusztitás nélkül vezethesse át — biztosokat kért maga mellé s salva guardiát igért. Mikes Kelemen ajánlatára nem fogadta el ezt a fogarasi országgyűlés, nem küldöttek követséget s biztosképen is csak Kabos Gábort küldötték hozzá — úgy látszik — abban a hitben, hogy a khán a nélkül is megkiméli az országot.[3]) Murad előre kiméletesen haladt, de már Fogaras körül megkezdette a pusztitást.[4]) Igaz, hogy Apafi szigoru rendeletére senki sem bántotta a tatárokat, de ezek mégsem kiméltek senkit, mindjárt Fogaras körül oly, dúlást pusztitást vittek véghez, mintha ellenség földjén jártak volna. Fogarastól Enyednek, Kolozsvárnak tartottak s igy távoztak a Szilágyság felé.[5])

Ezalatt Thökölyt ritka pompával fogadta a nagyvezér Eszék mellett s megállapitották a hadi tervet: Thököly Pozsony körül maradt, a nagyvezér pedig Bécs alá nyomúlt, melyet jul. 12-én ostrom alá fogott.[6]) Apafinak sem volt tanácsos tovább maradni, Junius 10-én értekezletet tartott Radnóton,[7]) s azután országát és gyermekeit feleségére bizván,[8]) kiindult. Fővezére most is, mint az előző hadjáratokban Teleki volt. Az erdélyi had jul. 28-án kelt át a szolnoki hidon[9]) s a mint Győrhalá megérkezett, a szultántól a Rábavidék őrzésére kapott rendeletet.[10]) Apafi innen mintegy 100 har-

[1]) Murad khán Apafinak. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 319, 320. ll.
[2]) Teleki Apafinak, máj. 22. – U. o. 328. l.
[3]) I. 536. 537. ll.
[4]) Rhédei Apafinak, máj. 28. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 330, 331. ll.
[5]) Teleki Apafinak Sorostély, jun. 6. — U. o. 332–337. ll.
[6]) Faigel Boucauldnak jul. 15. Tört. Tár 1887. évf. 499—501. ll.
[7]) Teleki meghivóját l. Deák F. A bujd. levélt. 210. l.
[8]) Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 337, 338. ll.
[9]) Inczédy Apafinénak Révmező, jul. 28. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 343. l. Teleki Apafinénak jul. 28. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 146, 147. ll.
[10]) A szultáni fermánt l. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 352, 353. ll.

czos kiséretében meglátogatta a Bécset ostromló nagyvezért, s azután visszatért Győr mellé.[1]) Bécsben a két havi kemény ostrom miatt már-már lankadni kezdett a védők ereje, midőn a döntő pillanatban megérkezett Szobjeszki. Egyesült a császári, a bajor és a szász hadakkal s szept. 12-én szétverte az ostromló török tábort.[2]) A nagyvezér a szaladó hadakat még Győrnél is alig tudta összeszedni. Ebben nagy segitségére volt az ott állomásozó fejedelem, kit most haza bocsátott, maga pedig Budának tartott.[3]) A keresztény fegyverek győzedelmesen haladtak előre, október 9-én tönkre tették Kara Mohamed seregét Párkánynál, a várost bevették, 21-én elfoglalalták Esztergomot, mire a nagyvezér selyemzsinórt kapott Nándor-Fehérvárt.[4]) Thököly is próbált szerencsét, de Lubomirszkytől vereséget szenvedett.[5]) Apafi novemberben érkezett haza éhségtől és fáradtságtól erősen megviselt hadaival.[6])

[1]) Trausch Chronicon F. L. o. II. 207. l.
[2]) Cserei 140—142. ll.
[3]) Trausch II. 210. l.
[4]) Cserei 142—145. ll. Trausch II. 212. l.
[5]) Trausch II. 211. l.
[6]) Trausch II. 211. 212. ll. Telcki Apafinénak Dobramező, nov. 2. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 166, 167. ll.

II.

Bécs felszabadítása nemcsak a török félhold fényének a fogytát, hanem annak a napnak felkeltét is jelentette, mely Magyarországnak a török iga alóli felszabadulását hozta meg. Végképen eloszlatta az erdélyiek régóta táplált reményeit, kik azt hitték, hogy a porta beleegyezése mellett kezökbe véve a bujdosók ügyét, a régi Erdélyt vissza tudják állitani. Erdély meg is tartotta egy ideig a vezérszerepet a bujdosók harczaiban, de utóbb elvesztette s hátvéde lett a török terjeszkedéseinek és Thököly nagyravágyásának. Már ekkor belátta Teleki, mert ő vezette Erdély politikáját, hogy ily módon minden tervezgetés füstbe megy annál inkább, mert a franczia udvar is, mely eddig szoros összeköttetésben állott Erdélylyel, Thökölyvel folytatott tárgyalásokat.

A török hatalmának a hanyatlásával karöltve járt Thököly s a bujdosók hatalmának csökkenése is. A lengyel király ugyan közbenjárását igérte,[1]) de mindamellett határozottan kijelentette, hogy Thökölynek legjobb lesz meghódolni. A szász választó, a mint megtudta, hogy a magyarok felkelése jórészt a vallási és nemzeti jogok megsértése miatt történt, közbenjárt a császárnál, ki bűnbocsánatot igért s 1684. januárban bizottságot küldött Pozsonyba, hol több Thökölypárti megye és város, valamint számos főur jelentette be meghódolását.[2]) A viszonyok mostohaságát még jobban fokozta nemcsak az, hogy Szobjeszki és Velencze még a múlt évben véd- és daczszövetséget kötöttek Lipóttal, hanem aug. 15-én Franciaország is 20 évre fegyverszünetet kötött a római császárral.[3])

[1]) Thököly a fr. királynak, Eperjes, szept. 14. *Tört. Tár* 1887. évf. 505—507. ll.

[2]) Trausch II. 212, 213. ll.

[3]) Szalay L. Magy. Tört. V. 276, 177. ll.

A mikor Teleki a török önzéséből és a Thököly nagyravágyásából meggyőződött, hogy előbbi terveinek vége s kedvencz eszméjét igy nem valósithatja meg, más módhoz folyamodott: azt akarta, hogy a császári udvarhoz való simulás által nyerje meg Erdély azt, mit a török barátság által elveszített. Politikájának minden fogása egészen 1685-ig oda irányult hogy Erdély visszakapja régi határait a nélkül, hogy önállóságát, függetlenségét csak a legkisebb mértékben is megsértené Lipót. Szóval független, szabad Erdélyt akart, mely elismeri ugyan a császári fensőbbséget, de más tekintetben nem függ tőle. Erre szentelte minden erejét de hiába. A császári hadak 1685-ig oly nagyszerű eredményeket értek el, hogy Lipótban önkénytelenül felédredt a vágy Erdély visszafoglalására. E vágyat kielégithette, hiszen nála volt az erő, a hatalom, mig Erdély a maga gyöngeségében egymagára ellen nem állhatott, a török hatalma pedig sokkal jobban lehanyatlott, semhogy segélyt adhatott volna. Mivel védhette meg mégis magát a kis Erdély? az ügyes politikával, melynek mestere Teleki Mihály volt. Az ő eljárását 1685-től az jellemzi, hogy ha már Erdélynek mindenképen meg kell hódolni Lipót előtt, ezt alkotmányos szabadsága elvesztése nélkül tehesse. De lássuk előbb az 1685-ig folytatott politikát, beszéljenek magok a tények.

Teleki még a bécsi hadjárat előtt Bécsbe küldötte Vajda Lászlót, hogy „ha látja, hogy a törököt megverik Bécs alatt (mert már a hir kiment vala, hogy Bécset akarná megszállani a török), Erdélyt kösse oda a német császárnak s Telekinek szerezzen pratiát.“ Igy adja elő Cserei[1]) A czél nem ez volt, hanem a közvetités felajánlása, a mi egyuttal Erdély helyzetét is erősitette volna. Ez ügyben Apafi májusban értesitette herczeg Eszterházy Pál nádort, a ki azt tanácsolta, hogy Vajda találkozzék vele, mielőtt Bécsbe megy.[2]) Vajda junius 27-én adta be a nádorhoz jelentését, melyben Erdély felajánlja a közvetitő szerepet, csak Thökölynek ne higyjen az udvar.[3]) A követ azután

[1]) 133. l. Ezt 1682-re teszi, pedig 1683-ban történt.

[2]) Apafi megbizó levele (máj. 3.) és a nádor válasza (jun. 13.) Erd. Orsz. Eml. XVIII. 127, 128. ll.

[3]) U. o. XVIII. 130—132. ll.

Bécsbe ment fel s a nádor azt ajánlotta az udvarnak, hogy Apafit a moldvai és havasalföldi vajdákkal együtt szövetségre kell felszólitani.[1]) Vajdától nem jött sokáig semmi tudósitás, azért Apafi Crondorf alól ismételten tudatta, hogy a „mediatorságot jó szivvel" felvállalja, „ha ő felsége aceptálná."[2]) Később Sárosy Jánost is felküldötte. Vajda Lengyelországban is megfordult. de bár a király sok jó akaratot tanusitott, a közvetités felajánlása ezuttal sikertelen volt.[3])

1684 áprilisben jött meg a császár válasza: jó néven vette a közvetitést, de ajánlotta, hogy a fejedelem csakugyan álljon be a szövetségesek közé, tekintettel ezek győzelmeire és Thököly magatartására,[4]) ugyanez időben Saponara szathmári kapitánynyal is egyre tartott a tárgyalás s gyakran fordult meg nála Pocsay György erdélyi követ.[5]) Telekiék többnyire szóbeli üzenettel bizták meg. A császárnál való közbenjárásra még a nádort is felkérték.[6])

Leghatalmasabb közbenjáró, kihez Teleki még ezen évben fordult, Szobjeszki volt. Vele egészen 1686-ig élénk levelezésben állott s mivel a leveleket Dr. Szádeczky Lajos történetirodalmunk nagy hasznára kiadta, jó lesz velök megismerkedny. A lengyel király már több izben volt érintkezésben Apafival s Erdély első ministerével, Telekivel. Erre számitottak tehát Apafi és Teleki, midőn 1684. januárban Inczédy Mihályt hozzáküldötték. Apafi tudatta, hogy hajlandó a békére s egyszersmind közbenjárást kérte, ha békére kerül a dolog s akkor is, ha netalán háborúba kell menni, csak ne kivánjanak túlsokat a kimerült Erdélytől, mely a török szomszédsága miatt egyelőre nyiltan nem lépet fel.[7]) Szobjeszki a fejedelem kivánalmaira Telekinek küldötte meg a részletes választ, melynek pontjait — sajnos — nem ismerjük, mert Szobjeszki Apafihoz irt levelében ezek

[1]) A nádor opiniója, aug. 17. — Erd. Orsz. Eml. XVIII. 135. l.
[2]) Apafi levele aug. 25. — U. o. XVIII. 152, 153, ll.
[3]) Apafi Szobieszkinek nov. 9. — U. o. XVIII. 168. l.
[4]) Lipót Apafinak ápr. 11. — Gróf Kemény J. i. gy. XXVIII. k.
[5]) A levél párja febr. 17. — U. o.
[6]) Fogaras, febr. 18. — U. o.
[7]) A jan. 2-án kiadott utasitást l. u. o.

egyszerű megküldésére hivatkozik,[1]) csak annyit tudunk. hogy a lengyel király Erdély csatlakozását kivánta a török elleni háborúban. Ez azonban most még nem lehetett tanácsos s mindaddig veszedelmes lehetett, mig Nándorfehérvár török kézben van. Ezt kellett megértetni Szobjeszkivel Vajda Lászlónak, kit májusban küldöttek Lengyelországba: Erdély csak Nándorfehérvár bevétele után szakadhat el az töröktől, de Magyarországgal egyesülni nem akar, ha pedig a német erővel akarja elfoglalni, vegye pártfogásába.[2])

Mi sem mútatta jobban, hogy Erdély politikájában változás állot be, mint azon erélyesség, melylyel Teleki Thököly nehány hivével szemben eljárt, miután elébb a török emelte Barcsay adományozásait eltöröltették a fogarasi országgyűlésen.[3]) Az egyik Thökölypárti főúr Barcsay Mihály, fehérmegyei főispán és udvari főkapitány volt s különösen kedves embere Apafinénak. Nemcsak titokban czimborált Thökölyvel, hanem Telekit s a többi főurakat is lenézte, minek következménye, az lett, hogy Fogarasba záratott.[4])

Telekinek, hogy terveiben szabadon járhasson el, hatalomra volt szüksége, ezért a márcziusi fogarasi országgyülésen Mikes Kelemennel együtt biztosnak neveztette ki magát, hogy a Székelyföldet megmustrálja. E biztosi hivatal már régebben arra szolgált, hogy a fejedelem ellenőrizhesse, nehogy valamelyik nemes jobbágyságra jusson vagy birtokait örök áron eladja. Teleki szigoru vizsgálatot tartott Csikban, Háromszéken és Udvarhelyt s eredményül nemsokára megnyerte a csiki és háromszéki főkapitányságot.[5]) De Telekinek még egyébre is kellett gondolni, minek az ő terveiben nem jelentéktelen része volt, Apafi fia már három év óta volt megválasztva, de a megerősités még mindig késett, ezért előbb Naláczy István, majd Nagy István és

[1]) Szobjeszki Apafinak febr. 2. — Gr. Kemény J. i. gy. XXVIII.

[2]) Apafi utasitása Vajdának, máj. 15. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 227—230. ll.

[3]) Bethlen M. I. 545—547. ll.

[4]) U. o. 548—550 ll. Cserei 145—147. ll. Tanuvallatás Barcsay ellen 1684. márcz. 17. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 198—204. ll. 1685-ben megnótáztatott s birtokait Székely László kapta. Apafi adománya Székely Lászlónak márcz. 20. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 311—313. ll

[5]) Cserei 151—153. ll.

Székely Mózes mentek a portára, hogy az új fejedelem megerősítését megnyerjék.[1]) Teleki ezáltal nemcsak a bécsi udvarral való tárgyalásokat leplezte, hanem a török előtt is úgyesen szinlette a hűséget. Ez úgyes fogás volt, jóllehet a török hatalma rohamosan kezdett hanyatlani: junius 18-án Visegrád, jul. 22-én Pest estek el. Támadott a lengyel király is, kinek udvarában időztek Wallenstein császári és Morosini velenczei követ.[2]) Velencze pedig nemcsak Horvát- és Dalmátországban folytatta elkeseredetten a harczot, hanem hajóhadát is Rhodus felé küldötte a török flották ellen.[3])

A porta tehát nem késett megadni a fejedelmi jelvényeket és az athnamét, melyekkel Ozmán kapudsi basa Nagy István erdélyi követtel Erdélybe jött s szeptember 18-án átadta az uj fejedelemnek.[4]) Azután némi pótlások miatt januárban új athanamét állitottak ki.[5]) A török azonban, ha az egyik perczben örömet okozott valakinek, már a másik perczben bizonyosan megszomoritotta. Igy történt most is. A mint Buda felszabadult az ostrom alól, azonnal fellépett a török is s első dolga volt ráparancsolni Apafira, hogy küldjön 30,000 kila lisztet, 20,000 kila búzát, 40,000 kila árpát és 10,000 kila kölest.[6])

E rendelet elkeseritett mindenkit; most nem halogatta a követküldést Teleki sem. Még ezen évi deczemberben azon kéréssel fordult Szobjeszkihez, hogy a császárhoz induló erdélyi követ számára küldje meg a menedéklevelet. Ugyanekkor nem titkolhatta el panaszát a török már-már türhetetlen zsarnoksága miatt, melytől csak ő felségeik se-

[1]) Nagy Istvánnak adott utasitást l. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 462, 463. ll. V. ö. Székely Apafinak, augusztus 30. — U. o. 473—475. ll.

[2]) Szobjeszki Apafinak jul. 16. Tört. Tár. 1887. évf. 546. l.

[3]) Szobjeszki Telekinek. — U. o. 551, 552. ll.

[4]) Székely Apafinak aug. 3. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 473—475. ll. — A szultán Apafinak. U. o. 1., VIII. 478, 479. ll. A jelvények átadásáról Vass György (Czegei Vass György és Vass László Naplói, közli Nagy Gyula. Mon. Hung. Hist. 2. oszt. XXXV.) 38. s köv. ll.

[5]) Az uj athnamét l. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., VIII. 502, 503. ll.

[6]) U. o. 487. l.

gitségével remélhetnek szabadulást.[1]) A mint a lengyel király a menedéklevelet megküldötte,[2]) Teleki 1685. januárban azonnal elinditotta Inczédy Mihályt, hogy Lengyelországon át Ausztriába menjen. Utasításának pontjai ugyanazok voltak, mint az előbbi évben. Apafi hajlandó a szövetségre, csak Erdély a kötendő békébe befoglaltassék s ő felsége gyámolitásában bizhassék.[3]) A titkos utasitás szerint panaszt kellett emelnie a lengyel király előtt Csáky László ellen s kérnie, hogy a kötendő békéből Moldva és Havasalföld se maradjanak ki.[4])

Inczédy már február elején Varsóban volt,[5]) innen 23-án indult meg, márczius 3-án ért Bécsbe. Meglátogatta a magyar kanczellárt, a főudvarmestert a lotharingi herczeget, 9-én kihallgatást kapott. A császár jó nevén vette Apafi szándékát s jóakaratáról biztositotta.[6]) Midőn Lengyelországba visszatért, felkereste az udvart, hol Matczynszki biztositotta a király barátságáról, csak az erdélyiek is tartsák fenn a barátságot. Nem tanácsolta a némethez való túlságos hajlást, mert „jónkra sohasem igyekeztek s nem is igyekeznek".[7])

Inczédy követsége általában nem nagy eredményt mútatott fel, mert a bécsi udvarnak esze ágában sem volt olyanforma tárgyalást folytatni, a minőt Teleki akart. Még mielőtt Inczédy Bécsbe ért, Apafi felszolitást kapott bécsi udvartól, nyilatkozzék, hogy a törökkel tart-e vagy a kereszténységgel. „Az idő és a kereszténység győzedelmeskedése mútatja meg", felelt a fejedelem nevében Teleki.[8])

De a bécsi udvar másképen számitott, mint Teleki; fegyverei szerencséjében bizva már elérkezettnek látta az időt, hogy Erdélyt teljesen a saját fősége alá hozza. Február 5-én Dunod Antidius jezsuita háromféle utasitással jött le

[1]) Teleki Szobjeszkinek decz. 15. Tört. Tár. 1887. évf. 556. l.
[2]) Szobjeszki Telekinek 1685. jan. 4. — U. o. 736. l.
[3]) U. o. 739, 740. ll.
[4]) U. o. 740, 741. ll.
[5]) Inczédy Telekinek Ilyvo, febr. 5. — U. o. 1890. évf. 693. l.
[6]) Inczédy jelentése. — U. o. 1888. évf. 168—170. ll. V. ö. Inczédy Telekinek Bécs, márcz. 11. U. o. 1890. évf. 696, 697. ll.
[7]) Inczédy jelent. Tört. Tár. 1888. évf. 160. l.
[8]) Teleki Szobjeszkinek, jan. — U. o. 1887. évf. 737, 738. ll.

az udvartól Erdélybe. Az első Erdély és Oláhország szoros egyesitésére vonatkozott s 10 pontból állott, még pedig: 1., e szövetség az utódokra is szól, 2., mindkét fejedelem törvényes királya ő felsége 3., mint ilyen elintézi peres ügyeiket, 4., mindkét fejedelem küld tanácsosokat és rendeket ő felsége tanácsosai és rendei közé, 5., e szövetség ő felsége védnöksége alatt véd- és daczszövetség; 6., egymásnak minden erejökkel segélyére lesznek 7., a segélyhad ellátásáról azon fél gondoskodik, mely a segedelmet kéri, 8., egyik fél sem bocsátkozhatik tárgyalásokba a másik fél tudta és beleegyezése nélkül, 9., a kereskedés legyen szabad és végül 10., a barátság és jó viszony fentartásáról kölcsönösen tartoznak gondoskodni.[1])

Sokkal fontosabb a Dunodnak adott második utasítás, mely egyenesen a császár hatalma alá akarta juttatni Erdélyt. Ez összesen 24 pontot foglal magában. E szerint Erdély, mint Magyarország része, Magyarország és a magyar király fenhatósága alá tartozik s királyi megerősítéstől függő választó fejedelemség lesz Apafi Mihály és utódai alatt, kik élethosziglan választatnak s a király hűségére megesküdvén külön hitlevélben nyerik megerősitésüket. A fejedelem a magyar országgyűléseken részt vesz személyesen vagy követei által, hasonló áll a magyar rendekre is. Erdély a magyar királynak fizeti az adót, ki a meglevő törvényeket külön hitlevélben erősiti meg, a módositandókat a rendek beleegyezésével módositja. Az erdélyi hadsereg és vezérei háború idején a királyi fővezérek alatt állanak. Az ország köteles a működő császári hadsereg hatod részét élelemmel és zsolddal ellátni, támadó háborúban felkelni, katonát s a császári hadaknak téli szállást adni. A katholikusok és nem katholikusok szabad vallásgyakorlata biztositást nyer.[2])

A Dunod harmadik utasitásában foglalt 12 pont Erdélynek a német-lengyel-velenczei szövetségbe való felvevésének a feltételeit irta körül. E véd- és daczszövetség szerint

[1]) Alvinczi Péter okmánytára. Monum. Hung. Hist. 1. oszt. XIV. 5, 6. ll.

[2]) Szász Károly, Sylloge Tractatuum Diplomat. Leopoldini. Claudiopoli 1833. — 3–9. ll.

egymásnál követeket tarthatnak, együtt működhetnek a török ellen; az erdélyi parancsnokok ő felsége vezéreitől függjenek. Erdély 12000 gyalogot és 3,000 lovast állit ki háborúban, szükség esetén 12000 császári katonának téli szállást ad. A hajdan Erdélyhez tartozott területek visszafoglalás esetén ismét Erdélyhez csatoltatnak. Erdély megengedi a császári hadak átvonulását.[1])

E három utasitás elég tisztán kijelölte azt a helyet, melyet Erdélynek szántak: nemcsak a lehető legszorosabb kapcsolatba akarták hozni a bécsi udvarral, hanem a töröktől eddig gyakorolt souzerain jogokat teljes mértékben kivánták élvezni, mit csak Erdély egész beolvasztásával láttak elérhetőnek. Hogy ez annál inkább sikerüljön, azt a fenhatóságot, melyet Erdély Havasalföld felett gyakorolt, úgy akarták megsemmisiteni, hogy Erdélyt Havasalfölddel szoros szövetségbe hozzák s együtt rendelik a császár hatalma alá. Az előbbi czélt a második és a harmadik, az utóbbit az első utasitással kivántak elérni.

A mint Dunod e három utasitással Erdélybe ért, legelőbb is Telekit kereste fel,[2]) kinek tanácsára Apafi csak a legbizalmasabb embereit hitta Fogarasba. Az egybegyültek igen szigoruaknak találták az Erdély és a császár közli szövetséget tárgyaló pontokat s a 24 pontra 30 ponttal válaszoltak. Elismerik ugyan a császár fensőbbségét, melylyel a mindig szabadon választandó fejedelmet megerősiti, valamint Erdély sarkalatos törvényeit magtartja, de tiltakoznak minden beavatkozás ellen. Kérik a császárt, hogy hadakat ne küldjön be, adót ne kivánjon, Erdély régi határait állitsa viszsza, szükség esetén adjon segitséget s a kötendő békébe Erdélyt a két Oláhországgal együtt foglalják be.[3]) A mint e pontok elkészültek, még ápr. 12-én kiállitották Vajda László postamesternek a megbizó levelet, melyben kötelességévé tették, hogy a mint Bécsbe megy, kérje ki út közben Szatmárt és másutt a német tábornokok közbenjárását, Bécsben pedig eszközölje ki ő felségénél, hogy

[1]) Alvinczi P. okmánytára. M. H. H. 1., XIV. 7, 8. ll.

[2]) Bethlen M. 1. 551. l. V. ö. Telcki Apafinak Fogaras ápr. 12. Alvinczi P. okmtára (Mon. H.) III. 4, 5. ll.

[3]) Alvinczi P. okmtára M. H. H. 1., XIV. 8—11. ll.

a Dunodnak adott utasitás mellőzésével hallgassa meg és teljesitse az erdélyiek kérését. Titkon azt is meghagyták, hogy ha már a szükség úgy kivánja, jelentse ki, miszerint Erdély szivesen ad téli szállást a császári katonáknak az ország által meghatározandó számban.[1])

Vajda ezen válaszszal ment volna fel Bécsbe, de Dunodtól, ki Lengyelország felé ment, elmaradt, s azért Teleki májusban visszahitta.[2]) Teleki nem bizott feltétlenül a bécsi udvarban. Látta, mennyire emelkedett Ausztria büszkesége a keresztény fegyverek győzelmei miatt úgy, hogy az önálló, a független Erdélyről álmadozni roppant merész dolog. Már Dunod követsége mútatta Lipót azon bevallott szándékát, melylyel Erdélyt be akarta kebelezni.

Teleki, mint politikus, úgy okoskodhatott: a török — legalább mennyire az előzmények mútatják — ma-holnap bizton elveszíti magyarországi birtokait s nem lehetetlen, hogy a császári sereg, mely annyi diadalt aratott, Erdélyt támadja meg, a mikor azután ennek, mint elfoglalt területnek sorsa az lehet, minő a visszafoglalt magyar területé. Ezt akarta megakadályozni Teleki, ezért lett oly kétszinű politikus. Arra számitott, hogy ha neki, a hatalmas ministernek, sikerülmegnyerni a bécsi udvar kegyét, akkor könnyebben tudja megvalósitani szándékát. Csak igy tudjuk megmagyarázni a kercsesórai szerződést, mely különben önhaszonlesőnek tüntetné fel.

Dunod ugyanis, alig kapta ki Vajda az utasitást, még ápr. 13-án Kercsesorán volt Telekinél s vele a következő szerződést kütötte meg: 1) ő felsége megbocsátja minden hibáját, 2) ennek jeléül uradalmat ad neki, 3) Teleki visszanyeri magyarországi birtokait, mihelyt a császári hadak visszafoglalják, 4) évenkint nyugdijat kap, 5) ellenségei ellen megoltalmazást nyer, 6) ha Erdélyből kiszorúl, Magyarországban talál menhelyet, 7) ha fogságba kerül, gondoskodnak kiszabaditásáról, 8) családjával együtt biztosittatik a szabad vallásgyakorlatról, 9) a szerződés titokban marad. A császár ezen ajánlataival szemben igérte Teleki: 1) elő-

[1]) Alvinczi P. okmtára M. H. H. I., XIV. 12—15. ll.
[2]) Teleki Vajdának máj. 18. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 329. l.

mozdítja a császárt a török elleni háboruban, 2) gondja lesz, hogy az erdélyi és a császári hadak érintkezésbe jöjjenek, 3) bizonyos mennyiségű élelmi szerről gondoskodik a császári hadak számára, 4) kieszközli, hogy az oláh vajda szükség esetén keresztülmehessen Erdélyen, 5) rajta lesz, hogy a Dunodtól leküldött háromféle császári kivánalmak teljesedésbe menjenek.[1])

Mily örömmel fogadta az udvar a Teleki megtérését, mùtatja az, hogy siettek ez évben a grófi és méltóságos czímekkel kitüntetni,[2]) mit azonban titokban tartott Teleki. Ő ezalatt a lengyel királylyal is fentartotta az összeköttetést, mert ettől sokat várt. A legyel király szorgalmason tudatta az európai hírekről,[3]) míg Teleki erdélyi és havasalföldi újságokkal kedveskedett,[4]) vagy török készülődéseiről tudatta.[5]) Láttuk már, hogy Inczédiy követsége alkalmával közbenjárónak kérte fel; ugyanezt tette juniusban is, midőn Balog Lászlót Bécsbe inditotta oly formán, hogy Lengyelországon keresztülmenjen, mert a lengyel király közbenjárását most is kikérte.[6]) Szobjeszki minden jóval biztatta Balogot s juliusban egy katona kiséretében bocsátotta Bécs felé.[7]) Ugyanő, mint jó pártfogó, a keresztény fegyverek győzelmei miatt nem mulasztotta el a figyelmeztetést, hogy az erdélyiek használják fel az időt.[8])

Midőn Szobjeszki a császári hadak győzelmeire figyelmeztette Telekit, igazat mondott, mert azok csakugyan fényes eredményeket értek el. Aug. 13-án Eszéknél, 16-án Esztergomnál verték meg a törököt, 19-én elfoglalták Érsekujvárt, szept. 16-án Buda mellett arattak diadalt, 23-án Eperjest foglalták el. A török most Apafit kérte fel, hogy járjon közbe a császárnál a béke érdekében,[9]) a német azon-

[1]) Gr. Kemény J. Notitia Capituli Albensis. Cibinii 1836. I. rész 144—147. ll.

[2]) Magyar Történelmi Tár 1874. évf. 222, 213. ll.

[3]) Szobjeszki Telekinek ápr. 7. — Tört. Tár 1888. évf. 162, 163. ll

[4]) Teleki Szobjeszkinek ápr. 14. — U. o. 165. l.

[5]) U. ő u. a. máj. 18. — U. o. 174, 175. ll.

[6]) U. ő u. a. jan. 6. — U. o. 336. l.

[7]) Szobjeszki Telekinek jul. 12. — U. o. 341. l.

[8]) Szobjeszki Telekinek szept. 3. U. o. 344. l.

[9]) Teleki Szobjeszkinek szept. 24. — U. o. 348, 349. ll.

ban Thököly kivánta kezesnek, mire a váradi basa okt. 15-én elfogatta. Erre a bujdosók nagy része is haza oszlott.[1]) A pujdosók szerencsétlen vezérét már elhagyta a török, Erdély pedig még márcziusban azzal mútatta meg ellenszenvét, hogy erdélyi birtokait mind elvétette, miután a fejedelem ellenségének mútatta magát s az elfoglalt területeket sem engedte át.[2])

Alig nyilt meg okt. 24-én a gyulafehérvári országgyülés, a fejedelem és a rendek első dolognak tartották, hogy a Dunodval megkezdett tárgyalásokat tovább folytassák a bécsi udvarnál. Még októberben megválasztották tehát követeknek Haller Jánost, Pernyészy Zsigmondot, Inczédy Mihályt, Miles Mátyást s nov. 8-án kiadták a megbizó levelet, mely szerint követségök czélja, „hogy egyfelől a versengésben élő római császárt és török szultánt egymással kibékítsék s alattvalóik vérébe igen mélyen meritett fegyverök megpihentetésére birják; más felől hogy Erdély és a hozzá kapcsolt magyarországi részek annyi viszonytagság veszélyei közt hányatott állapotját megcsendesitsék s békés biztonságba helyezzék". De közelebbről vizsgálva a követség czélját, azt is látjuk, hogy felelet Dunod hármas követeléseire. A Halleréknek adott hosszú utasitás nem is foglalkozik az első és harmadik követeléssel, mindössze annyit emel ki, hogy a törökkel kötendő békébe Erdélylyel együtt a két Havasalföld is befoglaltassék. De annál részletesebben felel a Dunodnak adott második utasitás pontjaira. Nemcsak megtagadja az udvar főbb kivánalmainak teljesitését, melyek a fejedelem megerősitésére és a katonák beszállásolására vonatkoztak, midőn kijelenti, hogy a fejedelem senki megerősitésétől sem függ és császári katonákat is Erdély csak akkor fogad be, midőn épen akár, hanem — több, kevésbé fontos pontot mellőzve — kivánja, hogy Erdély régi birtokait kapja vissza, szükség esetén nyerjen hadi és pénzbeli segitséget s az ő közbenjárásával köttessék meg a béke a törökkel.[3])

[1]) Olasz F. Inczédy Mihálynak okt. 18. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., IX. 103. l. Cserei 153, 154. ll. Gunesch feljegyz. Trauschnál II. 218. l.

[2]) Szabó K. Thököly I. hütlenségi pere Erdélyben 1685-ben. Századok 1869. évf. 209. s köv. ll.

[3]) Gr. Kemény J. i. gy. XXIX. V. ö. Alvinczi P. Okmtára (M. H. H.) III. 12–20. ll.

Talán még el sem mentek Hallerék, midőn visszajött Dunod atya, csakhogy nem kedvező hirekkel. Tudatta az erdélyieket, hogy Caprara tábornok Mármarost, Kővárt és a Szilágyságot szemelte ki hadainak téli szállásúl s a császári hadak ellátásáról gondoskodni kell.[1]) A tárgyalások ismét megindúltak, végre Teleki közvetitésével Ebesfalván nov. 27-én létrejött a szerződés Apafi és Dunod között. A fejedelem 20,000, az ország 80,000 tallért fizet a hadaknak, ezenfelül 10,000 köböl búzát a katonák eltartására, kiknek szállása Bihar, Arad, Békés, Szörény és Zaránd vármegyékben, valamint Nagybánya körül lesz. Máshova csak két esetben szállhatnak: vagy a lengyel, török háború esetén, vagy végszükségben, midőn a mostoha időjárás kényszeriti. Ezzel szemben igérte Dunod, hogy ha a bejövő császári seregek a kijelölt területen kivül másutt szállanak meg, az ország nem köteles igéretét beváltani.[2]) Telekiék — úgy látszik — nem vették észre, hogy a német vezérek kezébe akaratlanúl fegyvert adtak, melyet Caraffáék fel is használtak, mert a beszállásolást ha háborúval nem is, de az idő mostohaságával mindig lehet menteni.

Sajátságos, hogy bár létrejött ez a szerződés, Apafi arra kérte Lipótot, mentse fel egyelőre Erdélyt a beszállásolástól és az adótól, nehogy a török valami bajt csináljon.[3]) De már a szerződés megvolt s ezen változtatni a bécsi udvar sem akart. Az Erdélylyel szomszédos várak német őrségei eddig is sok kellemetlenséget okoztak,[4]) de csak ezután jött a java. A Dunodval kötött szerződés ellenére gr. Csáky László, ki a portáról Lengyelországba s innen a császárhoz ment,[5]) Bánffy-Hunyad körül szállott meg hadaival, mig Veterani Mármarost lepte el.[6]) Ezzel kezdődött meg Erdély katonai megszállása.

De a német had nemcsak megszállott, hanem egészen Bonczhidáig, Szamosfalváig és Deésig pusztitott s dúlását

[1]) Alvinczi P. Okmtára M. H. H. 1., XV. 34. l.
[2]) Alvinczi P. Okmtára. M. H. H. 1., XIV. 34—36. ll.
[3]) Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., IX. 106, 107. ll.
[4]) Apafi Halleréknek decz. 7. — U. o. 110—112. ll.
[5]) Bethlen M. II. 3. l.
[6]) U. o. I. 556. l.

még Kővár vidékére és a Szilágyságra is kiterjesztette. Midőn azután az erdélyiek szót tettek Dunodnál, hogy a németek nem a szerződésben kijelölt helyen szállottak meg, azt a feleletet kapták, hogy a szerződésben a hódoltságról (in terris Turcis subiectis) van szó, noha az világosan meg nevezi Bihar, Arad, Békés, Szörény és Zaránd megyéket valamint Nagybánya vidékét.[1]) Nagyon hasonlitott ez az idő ahhoz, mely Várad bevételét követte, csak a török szerepét most a német játszotta. Akkor a török egy hamis defter alapján majdnem Kolozsvárig terjesztette birtokait s a szegény Erdély sok drága pénz árán is nagy nehezen tudta csak ellensulyozni a váradiak tulkapásait. Most a német a Dunodval kötött szerződés ellenére nem az ország szélén, hanem a belsejében telepiti le hadait s a mint előbb azt kivánta a török, hogy minél több, Váradhoz tartozó helységet irhasson be hamisan a defterbe, úgy akart most a német is minél nagyobb területet foglalni a hódoltság nevezet alá, hogy az emlitett szerződés félremagyarázásával minél beljebb nyomúlhasson az ország szivébe.

Ily nyomasztó viszonyok közt mindent megtett Teleki, a mit csak tehetett; mindabban, mi ez ügyben a fejedelem és az ország részéről történt, az ő keze munkáját látjuk. Először is Gyulai Ferencz által panaszt emeltek Caraffánál a szerződés ellenére elkövetett sérelmekért, melyek megszüntetését kérték.[2]) Ez alkalommal nem feledkeztek, még kérésök nyomatékolásáról sem.[3]) Azután Gyulafi László alatt Szamosújvár és Bethlen környékére rendelték a mezei hadak nehány zászlóalját s a marosszékieket, mig a csikiakat és háromszékieket a szorosok szigoru őrzésére utasitották.[4]) Végül Apafi a nagyvezérnek, a, kajmekámnak Maurocordatonak leveleket küldött tele panaszszal a németek határtalan erőszakossága miatt, melyet tűr, minthogy a két császár közti békén munkálkodik, de segitséget sem kiván, nehogy még nagyobb baj származzék.[5])

[1]) Apafi utasitása Gyulainak decz. 3. és levele Halleréknck decz. 7. Alvinczi P. Okmtára (M. H. H.) III. k. 45. s köv. 54—56. ll.

[2]) Apafi utasitása Gyulainak decz. 3. — U. o. 45. s köv. ll.

[3]) Caraffa 500 frtos paripát, a titkára 400 frtot és lovat kapott. — U. o. XIV. 47. l.

[4]) U. o. 46, 49. ll.

[5]) Apafi levelei az emlitetteknek és a portai erdélyi residensnek decz. 3. — U. o. III. 59—63. ll.

De úgy látszott, hiába panaszkodik fűnek-fának a fejedelem, a német had pusztítása határt nem ismert.[1]) Maga Caraffa szathmári parancsnok járt elől jó példával s már Debreczenben megkezdette azt a kegyetlenkedést, mely utóbb Eperjesen mészárlássá fajult. Érdekes világot vetnek az e korbeli viszonyokra azon szavak, melyeket ő a könyörgő debreczeniekhez intézett. „Menjetek — úgy mond — az római császárhoz, menjetek az erdélyi fejedelemhez, menjetek az megfeszittetett Jézus Krisztushoz és menjetek bátor az pokolbeli ördögökhez, véghezviszem az mit feltöttem, légyen emlékezetbe az maradékoknál, hogy én Karaffa mit cselekedtem."[2])

Apafi még novemberben áttette udvarát Szebenbe, mert a legrosszabbtól tartott.[3]) Ide jöttek vele a „deputatus"-ok is, kiket az ez évi (1685) gyulafehérvári országgyülés teljhatalommal ruházott fel, hogy a zavaros időben a fejedelemnek mintegy állandó tanácsát képezvén, a felmerülő ügyeket elintézzék.[4]) Tagjai közt ott találjuk Telekit s ott s az erdélyi aristokratiát.[5]) Mondanunk sem kell, hogy az egésznek a lelke Teleki volt, mint előbb, úgy most is ő vezette azt a nagy diplomatiát, mely minden erejét igénybe vette.

Gyulai Ferencz decz. 3-án megbizást kapott a Caraffával folytatandó tárgyalásra. A válasz az volt, hogy Apafi küldjön biztosokat.[6]) Ezután egymást érték a követek Caraffánál. Előbb Nagy Pál ment ki, de ő is hasonló feleletet kapott s kitűnt ez alkalommal az is, hogy a császári tábornok a császár nevében Dunodval kötött szerződésre mit sem ad.[7]) Februárban ismét Gyulai ment ki Szathmárra s látnia kellett, hogy a császári had nem kap semmi fizetést felülről, hanem magára van hagyva.[8]) Nem csuda, ha Caprara is,

[1]) Apafi a kapitihánuk decz. 19. Tör. m.-kori Tört. Eml. 1,. IX. 116, 117. ll.

[2]) U. ő Halleréknek 1686. jan. 16. Alvinczi P. III. 72. l.

[3]) Trausch Chron. II. 220. l.

[4]) Alvinczi l., XIV 32, 33. ll.

[5]) A névsort l. u. o. 70—72. ll.

[6]) Caraffa Apafinak decz. 18. - U. o. III. 58. l.

[7]) Nagy P. levele jan. 1. — U. o. 113—116. ll.

[8]) Gyulai lev. febr. 2. — U. o. 81—85. ll.

kit Gyulai Kassán felkeresett, a német had beszállását az idő mostohaságával mentvén, bámulatát fejezte ki, hogy a fejedelem — bár érdekében áll, hogy a török iga alól megszabaduljon — annyira panaszkodik egy kis beszállásolás miatt, noha más fejedelmek, kiket pedig semmi érdek nem vezérel, annyit áldoznak a török elleni háborúra,[1]) sőt egy későbbi követnek Bálintithnak kijelentette: nem nagyon veszi figyelembe a Dunodval kötött szerződést, ki különben is „olvassa a breviariumot, ne sereget igazgasson", a beszállásolás kényszerüségből történt, de azért Apafi ne áruljon el ellenséges érzelmet.[2]) Mindebből tisztán láthatjuk, mint akarták békés úton foglalni el Erdélyt.

Történetünk folyamán bőséges alkalmunk volt látni, mennyi jó úgynek kellett dugába dölnie a sok tárgyalás miatt. Most is úgy történt. Caraffa — mint említetük — nem sokat végzett Gyulaival biztosokat kivánt. Telekiék Gyulai mellé Daniel Istvánt és Déli Mihályt küldötték ki kérjék a hadak eltávolitását s kötelezték magokat a Dunodnak igért 10,000 tallér lefizetésére, de Erdély azután mindenféle tehertől ment legyen.[3]) A mikorra Dánielék Szathmárra értek, akkorra megérkeztek ide a császári biztosok is gr. Csáky István és Szentiványi László, hogy Caraffa elnöksége alatt folytassák a targyalásokat,[4]) míg Kinczink Jakab Mármarosba ment a szállásolás ügyében. Ide ment a két erdélyi biztos, de — úgy szólva — semmit sem végeztek.[5]) Nem sok eredménye volt annak a küldöttségnek, mely még márcziusban ment Kolozsvárra s Teleki elnöklete alatt mintegy 25 főurból állott.[6]) A czél abban állott, hogy közelebb lévén Szathmárhoz, annál könnyebben tárgyalhassanak Caraffával a német hadtól való megszabadulás módozatai felől. Tárgyaltak és tárgyaltak eredménytelenül. A

[1]) Caprara válasza febr. 12. Alvinczi P. III. 87—89. ll.

[2]) U. o. 108—112. ll.

[3]) Utasitását febr. 21. — Alvinczi P. III. 116—120. ll.

[4]) Caprara Apafinak febr. 25. — U. o. 93, 94. ll.

[5]) Kinczink Apafinak. U. o. 96. l. Apafi patense és levele Veteraninak és Kinczinknek márcz. 13, 14. — U. o. 97, 99, 100. ll.

[6]) Az utasitást l. u. o. 97—99. ll.

kolozsvári tárgyalások eredménytelenségét részben az is okozta, hogy Hallerék ezalatt javában alkudoztak Bécsben s igy amaz szükségtelenné vált.[1])

De a sok egyezkedés alatt sem feledkezett meg Teleki a törökről. Pontosan elküldötte az évi adót Macskási Boldizsártól s úgy ennek, mint Nagy Istvánnak köteleségévé tette: szállittassák le az évi adót Erdély nyomasztó helyzete miatt, adják elő a német hadak erőszakosságát, melyet most egyeskedés útján akarnak megszüntetni.[2]) Ennyi egyelőre elég volt a porta megnyugtatására.

Ideje, hogy visszatérjünk Hallerékhez. Ők már januárban Bécsben voltak s meg is kezdették az alkudozásokat, de csak lassan haladhattak. A császári biztosok, hg. Dietrichstein, a bádeni őrgróf és gr. Strattmann[3]) minduntalan akadályokat gördítettek. Végre hosszas tárgyalás után sikerült megállapodniok egy, 20 pontból álló szerződésben. Ez képezi alapját a későbbinek. E szerint ő felsége elvállalja Erdély oltalmazását, a segélyhadak Apafi fősége alatt állanak, fizetésről a császár, élelemről a fejedelem gondoskodik. Az elfoglalt terület a hoditót illeti, de Erdély visszakapja régi birtokait. Erdély és a részek ezután is a fejedelem jogha tósága alatt maradnak s ő felsége sem vámokat, sem erős ségeket nem állit fel. A négy bevett vallás szabad gyakorlata, valamint a fejedelemválasztás joga sértetlen marad. A fejedelem e szerződéssel ellentétes szövetséget nem köthet; czime és jelvényei megmaradnak. A kereskedés és törvénykezés kölcsönösen szabad. Erdélybe sem a kegyuri, sem a papi jog (ius patronatus et sacerdotale) nem hozatik be. Apafi nem tartozik hadba menni Várad és Temesvár elfoglalása előtt. Az erdélyi követek a bécsi udvarban tiszteséges fogadtatásra találjanak. Erdély Moldvával és Havasalfölddel együtt befoglaltatik a törökkel kötendő béke. Az ország évenkint a hadakozás alatt 100,000 talért fizet, szükség esetén élelemben és pénzben is ad segitséget. Az egyezség titokban marad s az erről szóló hitlevél minél hamarább elkészül.[4])

[1]) Nagy P. bécsi utasitása máj. 7. Alvinczi P. 1., XIV. 109. ll.
[2]) Macskási és Nagy utasitása jan. u. o. XIV. 72. s köv. ll.
[3]) A császár megbizó levele febr. 14. — U. o. 79, 80. ll.
[4]) U. o. 96—100 ll. Egykorú fordítását l. u. o.
III. 66—69. ll., melynek keltét a közlők hibásan teszik 1685-re.

A mint ez létrejött, Büdöskutit azonnal Erdélybe küldték Hallerék, hogy e pontokat a fejedelem és az ország elé terjeszsze. A pontok között egy sem volt, melyet Telekiék el nem fogadhattak, s csupán az adóban és élelemszállításban kívántak engedékenységet,[1]) s Büdöskuti már áprilisben visszatérhetett Bécsbe.[2]) Most indult meg a részletes tárgyalás az egyes pontok felett, mialatt Halleréknak nem egy sértő szót kellett hallani.[3]) Az ápr. 5—21-ig tartó tanácskozások eredménye lett a második egyezség, mely az elsőtől lényegileg nem, hanem csak pár kifejezésben különbözik,[4]) de ez is bő alkalmat szolgáltatott, hogy midőn Büdöskuti lehozta, élénk vita fejlődjék ki. A pontok közül több homályos értelmű volt, vagy nagy általánosságban beszélt úgy, hogy jobbra is, balra is volt magyarázható. Azért Telekiék pontosabban körvonalozták az egyes pontokat. Haragjok különösen a 18. pont ellen tört ki, melyben az adóról van szó. Végre abban állapodtak meg: adnak 40,000, végső esetben 50,000 tallért, de nem adóképen, azonban élelmet és más segedelmet nem.[5]) E pontokkal Nagy Pált küldötték vissza, kinek titkos utasításában meghagyták, hogy legutolsó esetben igérhet 80,000 oroszlános tallért, de az élelmezésről és beszállásolásról szó se legyen.[6])

Ennek alapján tovább folytak a tárgyalások s végre junius 28-án létrejött a harmadik és végleges egyezség, mely bécsi vagy Hallerféle szerződés neve alatt ismeretes. Ez az előbbi kettőtől annyiban különbözik, hogy nem 20, hanem 21 pontból áll, az évi adó összege 25,000 arany, Kolozsvár és Déva őrségének két harmada császári, egy harmada fejedelmi lesz.[7]) E pontokkal azonnal elindult Inczédy, hogy még Hallerék megérkezése előtt tudassa az aláírt diplomáról.[8])

Teleki politikája tehát czélt ért: sikerült Erdélynek a bécsi udvarral való viszonyát rendezni. E szerződés bizto-

[1]) Alvinczi P. 1., XIV. 68. l.
[2]) Hallerék a deputatusoknak, ápr. 21. — U. o. 122. l.
[3]) U. o. 121—128. ll.
[4]) U. o. XIV. 100—103. ll.
[5]) Alvinczi P. XIV 103—108. ll.
[6]) Nagy Pál utasítása máj. 6. és 7. — U. o. 108—111. ll.
[7]) Szász K. Sylloge Tract. 11—17. ll.
[8]) Hallerék a fejedelemnek és a deputatusoknak, jul. 3. Alvinczi P. XIV. 322, 323. ll.

sitotta mindazt, mit ő akart: elismerte a szabad fejedelemválasztás jogát, reményt nyújtott, hogy Erdély régi birtokait visszakapja s e mellett régi alkotmánya is épségben marad. Igaz, hogy ezért Erdélynek évi 25000 aranyat kellett fizetnie s Kolozsvár és Déva erősségeibe német őrséget befogadnia. Ez mindenesetre igy is kedvező vivmány volt s kellő biztositékúl szolgálhatott, hogy Erdély a düledező török hatalom romjain tovább is megmaradhasson s támasza legyen jövőben is a magyar nemzet alkotmányos törekvéseinek. De bármily kedvezőnek látszott e szerződés, Telekiék, mint alább meglátjuk, igy nem fogadták el. Ezt a körülmények kivánták. Másrészt csak sajnálni lehet, hogy Teleki terve, mely szerint Erdélyt alkudozásokkal akarta megmenteni, nem sikerült, mert — a mint az események csalhatatlanúl mútatják — a bécsi udvar csak arra használta fel az alkudozásokat hogy ezalatt rátegye a kezét Erdélyre. A mikorra Inczédy megérkezett az aláirt pontokkal s Telekiék tárgyalni kezdették, sőt itt-ott módositást kivántak, már akkor rég nyakukon ült gr. Scherffenberg generális, kinek útja a második lépés volt Erdély békés elfoglalására. Az első lépés Veterani és gr. Csáky beszállása volt.

A bécsi udvar, mely minden tettét szereti mentegetni, gr. Scherffenberg útját is igazolni kivánta. Még javában folytak a tárgyalások Hallerékkel s talán akkor kötötték meg az első egyezséget, midőn gr. Scherffenbergnek azon ürügy alatt, hogy Erdélyt a fenyegető török-tatár hadak ellen megvédje, kiadták a megbizó levelet s Apafit felszólitották, hogy az oltalmazó had ellátásában segédkezzék.[1]) Ezzel ismét megkezdődött a kellemetlenségek hosszu sora. Ugyancsak volt dolga Telekinek s a vele Szebenben időző rendeknek. Nevelte a bonyodalmat, hogy a Jenőben időző Thököly nemcsak engedélyt kért az országon át való menetelre, hanem a fejedelem csatlakozását is sürgette. Apafi Kabos Gábor által tudatta, hogy ez lehetetlen, hiszen a határszélen áll a német,[2]) egyuttal Sárosi János igyekezett meg-

[1]) A császár megbizó levele márcz. 28. és levele Apafinak márcz. 24. Alvinczi P. XIV. 81—83. ll.

[2]) Thököly ápr. 28-i levelei és Kabos utasitása máj. 5. Alvinczi P. XIV. 86—90. ll.

győzni a portát, hogy lehetetlen Thökölyt átengedni vagy segiteni is, hiszen egyrész foly a békealkudozás, másrészt a határon a német.[1]) Sőt pár nap mulva segedelmet kért a szerdártól Apafi a közelgő német ellen.[2]) Mert gr. Scherffenberg csakugyan közeledett. Megindúlt Szathmárról, maga mellé vette Veterani és Csáky hadait, márczius elején már utban volt.[3]) Apafi hiába akarta visszatérésre birni Daniel Mihály és Bálinti Zsigmond követei által, hiszen foly a tárgyalás Bécsben,[4]) a felelet az volt, hogy ő felsége minden ellenség ellen megvédi Erdélyt, ő maga a császár parancsa nélkül vissza nem térhet,[5]) s hadaival máj. 18-án Kolozsvár alatt állott.[6]) A németet tehát visszatérésre birni nem sikerült, de Thökölyt sem, ki ezen időben gyülevész hadával a hunyadvármegyei Ilyén táborozott.[7])

Erdély helyzete nem volt kedvező: a német Kolozsvár alatt, Thököly Hunyad vármegyében. De Teleki nem vesztette el fejét; a két ellenség ellenében az országban s ezen kivül keresett segiitséget. Szabályozta a hadfelkelésről szóló törvényt s ezáltal erős erdélyi hadsereget teremtett.[8]) A szebeniekkel szoros uniora lépett az ország s egymást kölcsönös támogatásról biztositották.[9]) Teleki egyuttal felkérte Erdély régi barátját a lengyel királyt, kihez még áprilisban elküldötték Macskássy Boldizsárt, legyen szószóló a német hadak eltávolitásában, mert ezek nemcsak Kővárt és a Szilagyságot, hanem Mármarost is kimondhatlanul zsarolják s azért azonnal tegye meg a lépéseket, különben vége Erdélynek.[10]) „Angit nos gravissime — irja utóbbi levelében — acerbissimus populorum fletus ex incumbenti onere et violentia nomentatim oriundus Turcarum iugo longe gravior et

[1]) Sárosi portai utasitása máj. 7. — Alvinczi P. XIV 125—129. ll.

[2]) Jósika utasitása máj. 10. — U. o. 137, 138. ll.

[3]) Márcz. 11-én Pánczél-Csehnél állott. Nagy P. Apafinak. — U. o. 139—141. ll.

[4]) A nekik adott utasitás máj. 10. — U. o. 134—136. ll.

[5]) Máj. 19. Alvinczi XIV. 161. l.

[6]) Apafi a szerdárnak, máj. 19. — U. o. 162. l.

[7]) Thököly Naláczynak máj. 18. — U. o. 158. l.

[8]) A május 6-i végzést l. u. o. 92—95. ll.

[9]) Az ide vonatkozó okleveleket máj. 17. és 18. — U. o. 152—156. ll.

[10]) Teleki Szobjeszkinek máj. Tört. Tár. 1888. évf. 335, 336, 358, 359. ll.

nisi praesentissimam deus optimus adhibeat medelam, extrema miserorum ruina finiendus.“ Szobjeszki már ekkor tett annyit, hogy a przemisli püspököt és a lithvániai főmarsallt az udvarban időző pápai, császári és velenczei követekhez küldötte, hogy Erdély sorsa felett tanácskozzanak,[1]) Vissinszkyt pedig Apafihoz indította, hogy a császárral való kibékülést tanácsolja úgy azonban, hogy Erdély alkotmánya megmaradjon.[2]) E mellett Apafi, minthogy a hir azt hozta, hogy a havasalföldi vajda is a németek mellé áll, Naláczy János által Erdély iránti hűségre és engedelmességre figyelmeztette a vajdát.[3])

Minde intézkedések, valamint Bethlen Gergelynek Teleki helyettesévé való kinevezése,[4]) mi által Teleki több időt nyert az ország ügyeinek vezetésére, arra szolgáltak, hogy a némettől valahogy szabadúljon meg az ország. Mert nem hiába fakadt ki Teleki; a németek pusztitása nem ismert határt. Töröknek, tatárnak becsületére vált volna az elkövetett dúlás. Majdnem az egész Mezőséget pusztává tették, Deést, Kecsét, Tordát, Bonczhidát, Szentpétert, Zsukot és számtalan más helységet feldúlták, elégettek, a vetéseket leetették, a lakosokat ölték, kinozták, még a templomokat sem kiméltek meg.[5]) S ha e borzasztó rablás, fosztogatás, gyilkolás miatt panaszt emelt a fejedelem gr. Scherffenbergnél, a felelet csak az volt: a fejedelem most is a törökhöz ragaszkodik, nem ad semmi élelmet a német hadnak, mely pedig csakis Erdély védelmére, biztosítására szolgál.[6]) Ugyan szépen védelmezi meg az országot az a hadsereg, mely mindenéből kipusztitja.

Ily körülmények közt Telekiék sem tehettek mást, mint megsürgették egyrészt a török segitséget,[7]) másrészt újra felvették gr. Scherffenberggel a megszakitott tárgya-

[1]) Szobjeszki Telekinek máj. 24. — Tört. Tár. 1888. évf. 360. l.
[2]) Vissinszky utasitása jul. 2. Alvinczi P. XIV. 311—315. ll.
[3]) Naláczy utasitása máj. 22. — U o. 178, 179. ll.
[4]) A Bethlennek adott megbizás máj. 18. Alvinczi P. XIV 157, 158. ll.
[5]) Apafi gróf Scherffenbergnek máj. 18. és a bécsi követeknek máj. 22. — U. o. 159, 160. 168—170. ll.
[6]) Scherffenberg Apafinak máj. 20. — U. o. 164. l.
[7]) Daczó J. utasitása máj. U. o. 162, 163. ll.

lások fonalát. Bethlen Miklóst és Bálinth Zsigmondot küldötték a generalishoz: jelentsék ki, hogy Erdély a törökkel nyiltan nem szakithat ugyan, de azért hű marad a császárhoz, a generális pedig vezesse ki a hadakat, mert ezekre szükség nincs, addig is tartsa fegyelem alatt.[1]) Ezzel kezdetét vette a folytonos követjárás. Scherffenberg felelete az volt a hadat ő felsége egyenes rendelete nélkül vissza nem vezetheti, de mégis hajlandó erre, ha elégséges élelmi szert kap, továbbá Kolozsvárt és Beszterczét átadják.[2]) Ime, ez leghivebben mútatja, mit akart a német. A tábornok is Jörger alezredes által előadta kivánalmait: Apafi nyilatkozzék szándéka felől, a német had kivonúlása esetén adjon át nehány erősséget, s gondoskodjék élelmi szerekről.[3]) Az Apafiék válasza az volt: idő előtt nem nyilatkozhatnak, a várakat pedig nem adhatják át, mert ez romlásukra vezetne, élelmet azonban visszavonúlása esetén hajlandók adni.[4]) De a generalis nem jött ki a béketürésből, tovább is megmaradt követelésni mellett: nemcsak élelmi szereket kivánt, hanem Kolozsvár és Déva átadását, sőt Thököly és hivei kiűzését is akarta.[5]) Ezen utóbbi kivánsága már előbb teljesedésbe ment, mert erre az országnak is volt gondja. Thököly — mint tudjuk — hadával Hunyad vármegyében szállott meg, hol kimondhatlan pusztitást vitt véghez. Serege szerteszét dúlt, fosztogatott, ölte, kinozta a föld népét, sőt Thököly azzal dicsekedett, hogy „az erdélyi fejedelemségről való donatio az a kebliben vagyon." Hiába írt az ország neki; nem használt. Ezért Apafi s hatalmas ministere Teleki nem nézhették tovább, hogy épen az pusztítsa tovább is az országot, ki pedig Erdélynek annyit köszönhetett. Kálnoky Samuel jun. 5-én felverte és szétszórta seregét s maga Thököly is alig menekűlhetett meg.[6])

[1]) A neki adott utasítás máj. 22. — Alvinczi P. XIV. 171—174. ll.

[2]) Máj. 28. — U. o. 190, 191. ll.

[3]) Jörger utasítása máj. 28. U. o. 191, 192. ll.

[4]) A válasz máj. 28. és Bethlen Miklós s Mikes Pál utasítása máj. 30. — U. o. 188—190, 203, 204. ll.

[5]) Scherffenberg pontjai Árpástó, jun. 2. — U. o. 210, 211. ll.

[6]) Daczó J. utasítása a szerdárhoz jun. 9. Alvinczi P. XIV. 224—229. ll. Apafi mentegetőzése Tör. m.-kori Tört. Eml. 1., IX. 181—183. ll. V. ö. Cserei 157. l. Trausch Chron II. 224. l.

Telekiék junius 6-án kapták meg a gr. Scherffenberg pontjait s azonnal tárgyalás alá vették. A deputatusok egyhangú véleménye az volt, hogy Kolozsvárt és Dévát semmi esetre sem kell átadni, hanem más uton-módon kell kiegyezni.[1]) Ebben az értelemben kapták meg az utasitást a gr. Scherffenberghez menő követek is.[2]) A tábornok nem erőltette tovább a dolgot, azzal a felelettel bocsátotta el a követeket, hogy csak adjon az ország élelmi szereket, ő maga majd rendben tartja hadait[3])

Ennek folytán Telekiék is az élelem (vágómarha, liszt stb.) előállitása után látták,[4]) azt hivén, hogy a tábornok csakugyan enged. Pedig ő csak ravaszsághoz folyamodott midőn látta, hogy a két város átadása ügyében semmire sem mehet, legalább az élelem dolgában kivánt czélt érni, a többire nézve pedig már meg volt a terve. Magánál tartotta Gyulai Ferenczet s még nála voltak az újabb követek, Bethlen Miklós és Dániel Mihály,[5]) kiknek a tábornokot kellett volna rábeszélni, hogy beljebb ne nyomúljon, már elhatározta, hogy a tárgyalás könyebbsége végett Szeben alá megy,[6]) s jun. 25-én Torda mellett Keresztesnél volt.[7]) Teleki hiába vett elő minden fogást, a tábornokat feltartóztatni nem tudta, mert ez lassan, de folytonosan közelített Szeben felé. Julius 1-én Gyulafehérvárnál,[8]) 3-án Szász-Sebesnél volt,[9]) s már 9-én Szeben alatt táborozott.[10]) Igy akarta kényszeriteni Apafit a kivánt erősségek átadására. De mi szüksége volt gr. Scherffenbergnek arra, hogy májustól juliusig, tehát két hónapig kalandozzon Pánczél-Csehtől Kolozsvárig, Kolozsvártól Szász-

[1]) A szavazatokat jun. 7. l. Alvinczi P. *XIV.* 212—215. ll.

[2]) A válasz, valamint a Gyulainak és társainak adott utasítás jun. 10. — U. o. 230—232. ll.

[3]) U. o. 245, 246. ll.

[4]) U. o. 264, 265. ll.

[5]) A nekik adott utasítás jun. 19. U. o. 260, 261. ll.

[6]) Scherffenberg Apafinak Apahida, jun. 23. — U. o. 272. l.

[7]) Gyulai a deputatusoknak. — U. o. 276—278. ll.

[8]) Scherffenberg rendelete a koborlók kergetésére. — U. o. III. 149. l.

[9]) Gyulai Telekinek. — U. o. *XIV.* 321. l.

[10]) E napon küldi be kivánalmait Csákytól. — U. o. 333, 334. ll.

Sebesig, mikor még májusban Szeben alá mehetett volna? Úgy látszik, az egész kalandozás arra szolgált, hogy ezalatt haladjanak a bécsi tárgyalások, vagyis nem akarta Apafit a két város átadására kényszeríteni mindaddig, míg a bécsi dolgok nem közelednek a befejezés felé.

A tábornok első dolga az volt, hogy a Szeben melletti Hammersdorfnál táborozó székelyeket éjjel felverte s közülök többet levágott. E támadás oly váratlanul történt, hogy sem Szebenből, sem a Bethlen Gergely hadából, mely Görgénynek tartott, nem jöhetett segitség.[1]) Érdekes, hogy Cserei, ki mindenütt iparkodik befeketiteni Telekit, őt vádolja a székelyek felverése miatt, mert így akarta félrevezetni a Szebenben időző basát.[2]) De ez ok nem magyarázza meg a gyanút, melyet épen a miatt alaptalannak kell tekintenünk; de alaptalan azért is, mert Telekiben eddigi szereplése után is több hazafiságot, több józan észt kell feltételeznünk, sem hogy a már több hónap óta pusztító németek vad kényének kitehette volna a székelyeket. Legjobban megczáfolja Csereit Scherffenberg eljárása, melyet nem is ismerhetett minden részében, mert Bethlen Gergely hadával Görgény felé ment,[3]) s így csak hallomás után tudott meg egyet-mást. Hogy a tábornok tényleg számításból verte fel a Gyulaffi seregét, mivel Apafit akarta megrémiteni s így jobban engedék enységre birni, mútatja az, hogy azonnal sietett kivánalmai előadásával: Kolozsvár, Déva és Gyulafehérvár legott nyissa meg kapuit a németek előtt, addig is, míg ez megtörténik, legyenek kezesek Teleki, Székely László s a három nemzetből egy-egy főúr, az élelem rendesen és meghatározott helyen legyen készletben, a törökkel való mindenféle érintkezés szünjön meg, a császáriak Erdélybe és a török földre kapjanak szabad útlevelet. Ő majd igéri, hogy semmi ellenségeskedést nem követ el; ezen egyezség a bécsi szerződés megkötéséig érvényes.[4])

[1]) Apafi Nagy Istvánnak jul. 22. Alvinczi P. XIV. 368, 369. ll. Bethlen M. II. 32. l. Cserei 159, 160. ll. Trausch II. 225. l.

[2]) 159, 160. ll.

[3]) Bethlen M. II. 44. l.

[4]) E pontok jul. 9. Alvinczi P. XIV. 333, 334. ll.

Természtes, hogy Apafi akkor sem egyezett bele a kivánt erősségek átadásába, midőn a tábornok gr. Csáky által megujitotta kérését.[1]) E felett folyt tovább az alkudozás. A tábornok, kinél továbbra is ott maradt Gyulai, megelégedvén a székelyek felverésével szerzett olcsó dicsőséggel, csak pár napig időzött Szeben falai alatt. Huzódott észak felé, 19-én Ebesfalván volt,[2]) 22-én Nagy-Kenden, honnan Gyulait visszaküldötte,[3]) 30-án Maros-Vásárhely alatt állott.[4])

Ezalatt (még 19-én[5]) Inczédy is megérkezett a bécsi diplomával, de még előbb megkapta ezt a tábornok,[6]) s bizonyosan a rendelet sem hiányzott, melynek utasitása szerint Kolozsvár és Déva átengedését is ki kellett eszközölnie annál inkább, minthogy Verdenburg az erdélyi követeknek adott nyilatkozata szerint a császár csak ily feltétel alatt hajlandó a diplomát érvényesnek tekinteni és megerősiteni.[7]) De azért Teleki, ki — úgy látszik — sejtette a tábornok jövetelének a czélját, nem hagyott fel a reménynyel. Azt tudta jól, hogy a diplomát jelenlegi alakjában nem lehet elfogadni, hanem folytatni kell az alkudozásokat, hátha gr. Scherffenberg útján sikerülne valami változtatást kieszközölni. Magok az események, különösen a portával való viszony kivánták ezt. Itt kell helyreigazitanunk Bethlen Miklós nehány téves állitását; egyik szerint gr. Scherffenbergnek nem volt felhatalmazása a diplomát illetőleg, a másik szerint a diploma el nem fogadása a lengyel király miatt történt, mert Teleki azt hitte, hogy ennek majd sikerül méltányosabb pontokra birni az udvart.[8])

E két állitás megérdemli, hogy közelebbről vegyük szemügyre. Az elsőt illetőleg már fennebb láttuk, hogy az udvar futár által küldötte meg a diplomát Scherffenberg gróf-

[1]) Utasitása jul. 11. — Alvinczi P. XIV. 336, 337. ll.
[2]) Gyulai a deputatusoknak. — U. o. 351—353. ll.
[3]) U. ő Apafinak. — U. o. 370, 371. ll.
[4]) Scherffenberg Apafinak. — U. o. 378. l.
[5]) U. o. 353. l.
[6]) Excerptum ex literis Viennensibus die 8. Julii. — U. o. 331. l.
[7]) Verdenburg nyilatkozata jun. 29. Szász K. Sylloge Tract. 18, 19. ll.
[8]) II. 28—31, 39, 40. ll.

nak s ha erre volt oka, akkor bizonyára volt gondja arra is, hogy az alkudozás folytatására felhatalmazást adjon a tábornoknak. A mi pedig a lengyel királyra való hivatkozást illeti, ha megengedjük, hogy Teleki bizhatott is Szobjeszkiben, a fennebbi állitást legvilágosabban megczáfolja azon körülmény, hogy a lengyel király Vissinszky követe által határozottan tanácsolta az erdélyieknek, csatlakozzanak a bécsi udvarhoz s ha szerződésre lépnek, tartsák meg ennek pontjait.[1]) Ha Bethlen Miklós a diploma el nem fogadásának okát a törökkel való viszonyban keresi, körülbelől eltalálta volna az igazságot; mert azon elv mellett, mely szerint Erdély függetlensége mindaddig legjobban megőrizhető, mig váraiba német őrséget nem fogad, leginkább a törökre való tekintet birta rá Telekit, hogy ne fogadtassa el a diplomát s folytassa az alkudozásokat.

A porta, bár hatalma hanyatlófélben volt, nem volt mellőzhető épen azon szoros viszony miatt, melyben Erdélyyel állott. Telekinek nagy ügyességet kellett kifejtenie, hogy a törökkel fentartsa a barátságot. A nehézséget gr. Scherffenberg és Thököly expeditioja, valamint a bécsi alkudozások okozták, de ezt a nehézséget is a diplomatának sikerül eloszlatnia. Az ő befolyására történt, hogy előbb Daczó János, majd Nagy István panaszt emeltek Konstantinápolyban a német hadak erőszakossága, pusztitása miatt, egyuttal segedelmet sürgettek.[2]) Nagy által egyszersmind Thököly dúlásai miatt is panaszt emeltek, mit később a segélykéréssel együtt megujitottak.[3]) Az ügyes mentegetés — minek különben is volt alapja — okozta, hogy a követek jó fogadtatásra találtak.[4]) Közbejött a Thököly kiűzése, mit ismét nem lehetett szó nélkül hagyni; Apafi nem is mulasztotta el indokolni eljárását,[5]) minek eredménye volt, hogy a török nem bolygatta tovább a dolgot. De jóllehet a fejedelemnek sikerült elodázni a török parancsának teljesi-

[1]) Vissinszky utasítása jul. 2. Alvinczi P. *XIV.* 314. l.

[2]) Daczó utasítása május, Nagyé május 7. U. o. 162, *163*, *193–198*. ll.

[3]) Jósika utasítása máj. — U. o. *199–202*. ll.

[4]) Sárosi Apafinak Drinápoly, jun. 7. U. o. *216–219*. ll.

[5]) Dónát János utasítása a szerdárhoz jun. 9. — U. o. 224–229. ll.

tését, mely csatlakozásra szólitotta fel a küszöbön álló hadjárat alkalmából,[1]) a portán mégsem a legkedvezőbben állottak a viszonyok.

A fővezér keserű szemrehányásokat tett Baló Mátyás kapitihának s ugyancsak fenyegetőzött, mert Thököly azt híresztelte, hogy Telekiék minden áron német kézre akarják játszani Erdélyt,[2]) s bár Telekiék még elég korán iparkodtak mentegetni, hogy készakarva tűri a német önkényét, pedig lerázhatná,[3]) tovább is megmaradt, sőt ùj meg új szemrehányásra szolgáltatott alkalmat. A nagyvezér neheztelt Erdélyre, mivel minden ellenállás nélkül szenvedi a német hatalmaskodását, felhánytorgatta, hogy az erdélyiek csupa kétszinüségből kérnek segedelmet, mert mire ez megindúl, már nincs ellenség. Erdély nem becsüli a szultánt, noha a tatártól is megkimélte s Thökölyvel szemben is hideg maradt, kit ugyan hamar kiűztek, de a német ellen, mely pedig a legtöbb nyomoruságot okozza, még a legkisebb ellenségeskedést sem mútatják, pedig jól tudják úgy a szerdár, mint végbeli tisztek, hogy birnának az 5—6000 főnyi ellenséggel. Azért a nagyvezér egyelőre várakozásban marad, míg a tények valódiságáról kétségtelenül meggyőzödik, hogy annál súlyosabban büntesse Erdélyt.[4]) Mi a porta felindulását lecsillapitotta, a németek pusztitása és Szeben körúltáborolása volt. Ekkor csendesebb hangon kezdett beszélni a nagyvezér is: csak tartsa magát Apafi, míg Buda — hova most a török hadak sietnek — az ostrom alól felszabadúl,[5]) később pedig tatár hadat igért azon esetben, ha egy magára nem tudja kiszorítani a német hadat.[6]) Apafi a török teljes kiengesztelésére jónak látta terjedelmes védelemben felsorolni, hogy a 15—20,000-nyi német haddal szemben nem koczkáztathatta az erdélyi hadat, mert csak nyomoruságát növelné.[7])

[1]) A szultán Apafinak jun. *11.* — Alvinczi P. XIV. 239—242. ll.

[2]) Baló Apafinak Drinápoly, jun. *18.* — U. o. 250—252. ll.

[3]) Apafi Ibrahim basának jun. 26. U. o. 285—287. ll.

[4]) Nagy J. és Baló M. Apafinak jul. *17.* — U. o. 327—330. ll.

[5]) Nagy J. és Baló M. Apafinak Gubinicz, jul. *18.* U. o. 349—351. ll.

[6]) Szolimán fővezér Apafinak jul. 20. — U. o. 357—359. ll.

[7]) Apafi a fővezérnek jul. 22. — U. o. 363—366.

Ime, ilyen volt erdély helyzete: a török, bár fentartotta a barátságot, gyanús szemmel nézte a német had beszállását, többször szóba jött, hogy Apafi készakarva enged tért a beszállásoló németnek s a fenyegetőzésben sem volt hiány. Az erdélyiek alkudozása nyilt titok volt a portán s ha Kolozsvár és Déva átengedése megtörténik, bizonyára nem marad el a török boszúja sem, mely pedig mélyen tudta volna sújtani Erdélyt. Teleki belátta a veszélyt, mely e két erősség átadása esetében Erdélyt fenyegeti, azért tovább folytatta az alkudozást részint, hogy a török előtt mentse Erdély magatartását, részint, hogy Scherffenberg által a bécsi udvart engedékenységre bírja. Ezért a Bécsből visszatérő Inczédyt Gyulai Ferenczczel a tábornokhoz indíttatá: kérjék a hozzá küldött diploma kiadását, valamint a várak átadására és a téli szállásra vonatkozó pontok enyhitését.[1]) A tábornok hajlandó volt Kolozsvárról és Dévárol lemondani, csak fizessen az ország évenkint 100,000 császári tallért, ezen kívül kezesekkel meg biztositó levéllel álljon jót a hűségben való megmaradást illetőleg.[2]) De később 50,000 tallérral is megelégedett,[3]) s midőn Apafi elfogadta,[4]) a tábornok kijelentette, hogy szivesen közbenjár a Kolozsvár és Déva átadását, valamint a téli szállásolást illető pontok megváltoztatásában s gondja lesz rá, hogy a császári birtokkal szomszédos erdélyi területek a német hadaktól semminemű háborgatást ne szenvedjenek.[5])

Scherffenberg jövetele tehát a mily nagy szomoruságot és aggodalmat okozott, épen oly szerencsésen végződött. Teleki politikájának bizonyára nem csekély eredménye volt az, hogy a tábornok lemondott Kolozsvárról és Dévárol, sőt közbenjárását is megigérte. Positiv adatokkal nem tudjuk kimútatni, gr. Scherffenbergnek volt-e felhatalmazása ilyen

[1]) A nekik adott utasitás jul. 25. Alvinczi XIV. 374—378. ll.

[2]) A jul. 30-i választ l. — U. o. 381. l.

[3]) Scherffenberg gr. válasza Apahida, aug. 7. — U. o. 388, 389. ll.

[4]) Apafi assecuratioja gr. Scherffenbergnek aug. 12. — U. o. 402, 403. ll.

[5]) Scherffenberg assecuratioja Apafinak. aug. U. o, 404, 405. ll.

engedményre, annyit azonban valószinűnek tarthatunk, hogy a tábornoknak körülbelől volt megbizása, különben önfejüleg nem engedett volna abból a pontból, melyről a császár is elismerte, hogy e nélkül nem érvényes a szerződés. Igaz, hogy az 50.000 császári tallért a rendeknek és városoknak kellett kifizetni,[1]) mert a kincstár üres volt. De igy is jobb volt, mintha Kolozsvár és Dévát kellett volna átadni, ezenkivül az a remény is megvolt, hátha sikerül Scherffenbergnek egyik-másik pont megváltoztatása. E mellett, mit szintén nem lehet figyelmen kivül hagyni, nem lévén német őrség a várakban, a töröknek sem volt alkalma belekötni Erdélybe. A tábornok már az alkudozások vége felé Magyarország felé tartott. 26-án Szolnoknál volt, honnan a Budát vivó keresztény hadak segedelmére sietett.[2])

Kissé hosszadalmasan foglalkoztunk a Scherffenberg gr. hadi vállatával, de azért, hogy annál jobban lássunk bele a bécsi politika mélységes rejtelmeibe, s értsük meg a bécsi szerződés 19. pontjának visszautasitását, mi Erdélyre nem hozott szerencsét. De Kolozsvárt és Dévát ekkor nem lehetett átengedni, mert nem hagyták a viszonyok. Teleki diplomatiai fogásokkal akarta megmenteni mindazt, a mit lehetett, nem az ő hibája, hogy a bécsi udvar azután a hatalom eszközeihez folyamodott s igy szabott feltételeket Erdélynek.

Igy állottak a dolgok Erdélyben, midőn szept. 2-án két hónapi kemény ostrom után keresztény kézbe került vissza Buda.[3]) Sajátságos játéka a véletlennek, hogy valamint Buda eleste teremtette meg 145 évvel ezelőtt az erdélyi fejedelemséget, úgy most Buda visszafoglalása temette sirjába a haldokló fejedelemséget.

A keresztények fegyverek e fényes győzedelme csak sietette Telekit, hogy folytassa tovább az alkudozásokat. Jó alkalmat szolgáltatott erre Kolozsvár és Déva úgye, leginkább pedig a gr. Scherffenberggel kötött egyezség s a tábornok igérete, mely a várak elengedését s a beszállásolástól

[1]) A deputatusok végzése aug. 12. — Alvinczi P. XIV. 396—401. ll.

[2]) Scherffenberg Apafinak. Alvinczi XIV. 415. l. — V. ö. Bethlen M. II. 44, 45. ll. Trausch II. 227. l.

[3]) Cserei 165, 166. ll.

való felmentést helyezte kilátásba. Ez okból Gyulai Ferenczet oly utasítással küldötte Bécsbe, hogy ott a tábornokkal kötött szerződés alapján a Kolozsvárt és Dévát illető 19. pontot töröltesse, igérje meg a tábornoknak ajánlott 50,000 tallért s mentse meg Erdélyt a beszállásolás terheitől.[1]) Nem a Teleki hibája volt, hogy Gyulai követsége semmi eredményt nem tudott felmútatni: az udvar a szállásolást illetőleg a Caraffával kötött szerződésre utalt, a 19. pontot illetőleg pedig teljesebb utasításokkal ellátott követek felküldését kivánta; különben pedig, mint mindig, úgy most sem volt fukar igéretekben.[2])

Pedig Teleki, hogy annál nagyobb eredménye legyen a Gyulai követségének, még a külhatalmak befolyását is igénybe vette; idegen pártfogással akarta megmenteni a roskadozó Erdélyt. Macskási Boldizsárt a lengyel királyhoz küldötte s az ennek udvarában időző Béthune marquist felkérte, hogy uránál a franczia királynál közbenjáró legyen,[3]) sőt ebben az ügyben a svéd királyt és a brandenburgi választót is megkereste.[4]) Mindez nem sokat használt, mert Erdély sorsa felett már határozott a bécsi udvar, mely nem volt hajlandó megváltoztatni szándékát. Szegény Erdélyt már nem lehetett megmenteni.

A szerencsétlen ország e télen (1686—1687) sem menekülhetett meg a német hadaktól. Pedig a török ugyancsak fenyegetőzött. Ez még Buda elveszte után sem adta fel reményeit, hanem visszafoglalni remélte, s midőn Lippa, Lugos, Karánsebes várakba helyezte el hadait, azzal rémítette az erdélyieket, hogy legott az országba üt, mihelyt a német hadak megszállanak annál is inkább, mert az ország magaviselete gyanús kezdett lenni.[5]) Pedig Erdély ezután is fentartotta az összekötetést, de tehetett-e arról, hogy a tulnyomó erőnek engednie kellett. Teleki is politikájában a passiv ellenállás mellett maradt s haladott tovább a maga útján.

[1]) A neki adott útasitás szept. 29. Alvinczi XIV. 63—64. ll.
[2]) A válasz jan. 16. Szász K. Sylloge Tract. 29—22. ll.
[3]) Levelek Béthunenek és a fr. királynak nov. 16. — Alvinczi XV. 22, 23. ll.
[4]) E levelekről említést Alvinczi XV, 24. l.
[5]) Baló levele szept. 23. Tört. m.-kori Tört. eml. 1. IX. 195. l. U. ö. Apafinak Pétervárad, okt. 17. Alvinczi XV. 5—9. ll.

Caraffa szathmári parancsnok még szeptemberben megkapta a rendeletet, hogy a német hadak elszállásolásáról gondoskogjék.[1]) Első dolga is az volt, hogy e rendeletet Marchisiotól Apafinak küldötte azzal a tudositással, hogy Erdély részeit megszállja és azért teljhatalmú követet kér Apafitól.[2]) Apafi kérte, hogy mindaddig, mig követe megérkezik, kimélje a megszállott területeket (Kraszna, Szolnok, Kővár, Lápos),[3]) de ez nem használt, mert nemsokára a Marchisio követsége után szállásaikra indúltak a német hadak. Margitán a magyar hadak, Heisler Debreczenben, Veterani Mármarosban, két ezred Szöllősön, egy harmadik Beregszászon szállottak meg.[4]) De még ezzel sem elégedett meg a német, hanem Caraffa tábornok önfejüleg ráparancsolt Szolnok, Kraszna és Mármaros megyékre, hogy a szállasok rendezése ügyében küldjenek hozzá követeket,[5] mi szembetünő megsértése volt a fejedelmi tekintélynek.

Senki sem vádolhatja Telekit, hogy e válságos időben eleget nem tett a maga kötelességének, mivel rajta nyugodott a kormány terhe, a mi minden képességét, minden erejét igénybe vette. Látta jól, hogy Erdély önállóságának napjai megszámlálvák, mégis megtett mindent, mi az alkotmányos szabadság biztositására szükségesnek látszott. Hogy a fegyveres béke alatt kimerült erdélyi hadat erősitse, mely az elmult évek alatt legtöbbnyire fegyverben állott, felhatalmazást kért és kapott is a hajduk egy részének felfogadására, még mielőtt a német had ez évben ellepte az országot, azután felültette az erdélyi had egy részét. Erdély vagyonosodásának növelésére — mire különösen most nagy szükség volt — korlátolta az országgyűlés a gobonakereskedést.[6]) Egyuttal Macskási Boldizsár a lengyel királyhoz ment követségbe, hogy közbenjárásával Erdély a téli szállásolástól megszabaduljon.[7]) Ezután Caraffával kellett megegyezni, mert a mostani szállásokon, melyeket (Mármaros,

[1]) A császár Apafinak szept. 30. — Alvinczi P. XV. 4. l.
[2]) Caraffa Apafinak, nov. 11. Erd. Orsz. Eml. XIV. 58—59. ll.
[3]) Apafi Caraffának nov. 24. — U. o. XIV. 59. l.
[4]) Sárosi útasitása a fő vezérhez 1687. máj. 9.—Alvinczi P. XV. 184. l.
[5]) Nemesek útasitása Caraffához nov. 26. — U. o. 35. l.
[6]) Alvinczi P. XV. 68—70. ll.
[7]) Macskási megbizó levelét és útasitását nov. 10, 12. Erd. Orsz. Eml. XIX. 60. s köv. ll.

Szolnok, Kővár) az előző években is német hadak leptek el, teljesen ki volt merülve a nép úgy, hogy a véginségtől lehetett tartani. A tábornok emellett azzal fenyegetőzött, hogy erővel foglalja el az erősségeket.

Apafi, hogy ne legyen oka neheztelni a bécsi udvarnak, 1000,000, végső esetben 160,000 magyar frtot igért a német hadak eltartására, csak ezek Mármaros, Szolnok és Kővár helyett más alkalmas és az ország szélén levő helységekben száljanak meg s az ország belsejét ne háborgassák.[1]) Egyuttal Veteranit is felszólitotta, ki már porcziókat vetett Mármarosra, hogy várja meg a Caraffával való alkudozás végét.[2]) Nem nehéz kitalálnunk, hogy Apafi, illetőleg Teleki, mert a követségnek adott utasitás az ő müve, azért ajánlott oly nagy összeget Caraffának, hogy az ország meneküljön meg a porcziózástól, mert ez Erdély vagyonát, jólétét tette tönkre. Nem csoda tehát, ha — a mint Apafi több levélben panaszkodik — a sokasság nagy része a német közeledésének hirére a hegyekbe futott De sajnos, Teleki jó szándéka nem sikerült Caraffa határtalan kapzsisága miatt, ki nem elégedett meg a felajánlott összeggel, hanem nagy mennyiségü porcziókat is csikart ki a szerencsétlen Erdélytől.

A szathmári alkudozás vezetett valami eredményre. Caraffa hajlandó volt másutt, de mégis erdélyi területen szállásolni el hadait, ha az erdélyiek november havára 10,000 porcziót adnak s ezenkivül egy hónap mulva 60,000 tallért fizetnek, a hátralevő 40,000-et pedig két hónap lefolyása alatt törlesztik,[3]) mely összeg egy része terményben is lefizethető, a bùza köblét 4 frtban, a zabot pedig a megállapodás szerinti összegben számitva. A szegény Erdélynek tehát ismét kellett fizetnie; de miből? Az ország jövedelme fel volt emésztve, ùjra az egyesekhez és városokhoz kellett fordulni. Igy történt, hogy a januárban tartott fogarasi országgyűlésen „sub spe refusionis" fel is vetettek 80,125

[1]) Nemes és Bálintith útasitása nov. 26, 27, Alvinczi P. XV. 33–40. ll.

[2]) Kálnoky Samuel útasitása nov. 26. — U. o. 32. 33. ll.

[3]) A Caraffától, Nemestől és Bálintithtól aláirt szerződés decz. 12. Alvinczi P. XV. 56–59. ll.

császári tallért, 12,000 köböl búzát és 13,000 köböl zabot.[1]) Ugyanezen az országgyűlésen szóba került a Nemesék követsége is.

Teleki körültekintő politikája leginkább abban nyilvánult, hogy mostanában nem adatott a követeknek teljhatalmú megbízást, nehogy végleges szerződésre lépjenek, hanem hogy az országgyülésnek is legyen hozzászólása az egyes pontokhoz s csak miután itt körülményesen megvitattak minden egyes részletet, kerüljön az ügy végleges döntés alá. Ezért sem ő. sem a rendek nem helyeselték, hogy Nemesék végleges szerződésre léptek Caraffával s ennak a rosszalásnak az országgyülésen kifejezést is adtak.[2]) Teleki azt gondolta, hogy ha már olyan nagy áldozatot hoz az ország, elvárhatja a bécsi udvartól, hogy mentse fel a beszállásolás alól. Talán más körülmények közt az udvar is megtette volna, de nem most, midőn napról-napra növekedni látta fegyverei szerencséjét.

Innen előre tudhatjuk, minő eredménye lett annak a követségnek, mely ez év (1687) januárjában ment Eperjesre Caraffához: igérje meg a 100,000 magyar frtot, a 10,000 köböl búzát és 12,000 köböl zabot, csak szabadúljon meg Erdély a német hadtól.[3]) A követség egyik tagja Bálintith arra is kapott megbízást, hogy ha Caraffa nem hajlandó engedni, menjen Bécsbe s Gyulaival egyetértve munkálkodjék a német hadak eltávolitásán.[4]) Caraffa nem fogadta valami jól az erdélyi követeket; szóba sem akart állani velök mindaddig, mig meg nem fizetik a hátrálékot. Ez pedig ugyancsak tekintélyes összeg volt: 17000 rhenens frt, mely a megfizetett 1000,000 frtból hiányzott, miután rhenens frt helyett magyar frtban számitották, továbbá Lápos- és Kővárvidék 6000 porcziója, minek értéke öt hónapra 26,000 frtjával a novemberi porczió 38,000 frtjával együtt = 168,000 frt. Természetes, hogy a követek eliszonyodtak e rettentő követelések hallatára s midőn engedékenységet kivántak, Caraffa a legszemrehányóbb szavakban

[1]) Alvinczi P. XV. 64–72. ll.
[2]) U. o. 76. l.
[3]) Naláczy András és Bálintith Zsigmuod útasitása jan. 8. — U. o. 78–84. ll.
[4]) Bálintith bécsi útasitása jan. 8. — U. o. 84. 85. ll.

tört ki. „Az ördögök elszagassák lelkemet — úgy mond — ha Ezdélyre nem megyek minden alattam levő armadájával ő felségének, nem bánom akár törököt, tatárt, ha az ördögöt hivjátok is ellenem, semmit sem félek, oly készülettel megyek, mert én nekem ugyan az törökkel, tatárral vagyon dolgom, kik ő felsége ellenségei, immár azokat akár Erdélyben akár Konstantinápolyban találjam, nekem mindegy, de hidjétek el, ha én bemegyek, nem küldözök palaczkokkal borért, mint Scherfenberg Kolozsvárra, hanem bizony tisztemhez látok".[1]) Természetesnek találjuk azután, hogy hiába irtak a rendek Caraffának, hogy tekintettel az ország roppant kiadásaira, legyen engedékeny,[2]) a tábornok végválasza az volt: meg kell adni a hátrálékot.[3])

III.

A Caraffával folytatott alkudozások vége nem elégithette ki Telekit s most egyedül a bécsi udvarba helyezte bizodalmát annál inkább, mert a külföldi udvarokat is közbenjárásra kérte fel s alig küldötte el Donáth Jánost Bécsbe,[4]) Macskásit ismét a lengyel királyhoz inditá,[5]) s kötelességévé tétette, hogy Béthune támogatásával a franczia király pártfogását is kikérje.[6]) Ezalatt a szegény Erdély áldozoti és áldozott pénzben és vagyonban egyaránt,[7]) míg Teleki az ország belbiztonságáról úgy kivánt gondoskodni, hogy a sok táborozás miatt megviselt hadakat nem ültette fel, hanem a Deésen szállásolókat Szamosújváron helyezte el s ott Tholdalagi János szigorú felügyelete alá rendelte.[8]) Részben azért történt, nehogy a német arra magyarázza, hogy a hadak ellene ültek fel.[9])

[1]) Naláczyék a deputatusoknak febr. 24. Alvinczi P. XV 103–112. ll. Caraffa szavai U. o. 105, 106. ll.

[2]) A rendek Caraffának márcz. 19. — U. o. III. 169, 165. ll.

[3]) Caraffa a rendeknek ápr 1. — U. o. XV. 149, 150. ll.

[4]) Utasitása márcz. 15. — U. o 126–128. ll.

[5]) Utasitása ápr. 26. — U. o. 164–166. ll. Apafi a l. királynak U. o. 167. l.

[6]) Apafi Béthunenek és a fr. királynak ápr. 28. Tört. Tárt. 1887. évf. 734, 735. ll.

[7]) Az áprilisi fogarasi országgyülésen is 50,000 magyar frtot és 2000 ezer vonó marhát vetettek fel. Alvinczi P. XV 144. s köv. ll.

[8]) Aprilis 23-i végzés, Alvinczi P. XV. 156, 157. ll.

[9]) Teleki Apafinak márcz. 18. — U. o. III. 165, 166. ll.

Teleki a sok sikertelen kisérlet után is tovább folytatta az alkudozást; Bálintith Zsigmondot és Donáth Mátyást ismét Caraffához küldötte az előbbi czélból, hogy t. i. Erdély a hozott áldozatok árán örökre szabadúljon meg a beszállásolástól.[1]) De a tábornok gondolni sem akart erre, sőt — mint a Veteraninál időző Kálnoky több leveléből látjuk—[2]) meghagyta Veteraninak, ne higyjen az erdélyieknek, hanem sürgesse a pénz és élelem beszolgáltatását, halogatás esetén pedig ne késsék a végrehajtással.

Ily körülmények között volt értelme annak, hogy Teleki Sárosi János által kérte a portát, adjon Erdélynek, mint egykor Báthory Zsigmond és Székely Mózes idejében, hadi és pénzbeli segedelmet.[3]) Azután a nehéz viszonyok miatt tanácskozást tartott a deputatusokkal Balásfalván s az ország ügyeit rendezte,[4]) mialatt a török mellőzve a fejedelem segélykérését, a táborba szállást sürgette.[5]) Nagyon természetes, hogy Apafi sem mellőzhette csak egyszerű halogatással s azért Sárosi Jánost, Jósika Gábort és Draudt Márkot küldötte a portára, hogy Erdély szomorú sorsát elészámlálva, a hadjáratban való részvétel alól felmentsék.[6]) De a mig ezek Verseczre értek, addig már megtörtént a mohácsi ütközet s ők a megvert haddal Konstantinápolyba mentek.[7])

A mohácsi ütközet adta meg a kegyelemdöfést a szabad Erdély megszűntének, tette árnyayá Apafi fejedelemségét s húzta át a Teleki számításait is. Igen, mert a mohácsi csata után már nemcsak beszállásolással nyomoritották — mint eddig is — a szerencsétlen Erdélyt, hanem a várakat is részint erőszakkal, részint szép szerével elfoglalták s igy a függetlennek látszó Erdély önállóságát tényleg megszűn-

[1]) Az ezeknek adott útasitás ápr. 28. — Alvinczi P. XV. 168—171. ll.

[2]) Különösen a máj. 6-iból, Kálnoki a deputatusoknak, U. o. 174—177. ll.

[3]) Sárosi útasitása máj. 9. — U. o. 180—185. ll.

[4]) A jul. 4-i tanácskozás tárgyairól U. o. 195—197. ll.

[5]) Sándor P. levelei Apafinak jul. 22, 30. — U. o. 202. sköv. ll.

[6]) A rendek a nagyvezérnek aug. 21. Tör. m.-kori Tört. Eml 1. IX. 256, 257. ll.

[7]) Cserei 174. l. A követek Apafinak szept. 15, okt. 13. — U. o. 265, 269, 271. ll.

tették. Ezen eljárás megvilágította a múlt évek eseményeit is; azért volt szükség a Scherffenberg kalandozásaira, azért a Caraffa határtalan követeléseire, a mindkettővel folytatott hosszas alkudozásokra s a már több év óta megújuló beszállásolásokra, mert az udvar csak elő akarta készíteni a talajt, hogy egy nagyobb győzelem esetén reá tegye a kezét Erdélyre. A nagyobb győzelem megvolt s a teljes meghódoltatás sem sokáig késett. Vajjon vádolhatjuk-e Telekit, hogy mint nagyhatalmu diplomata nem tudta megmenteni az országot? Bizonyára nem, mert a hatalom, az erőszak nyersesége ellenében mit sem tehetett; a hatalom és erőszak túlkapásai ellen eredménynyel csak hatalommal és erőszakkal lehet küzdeni. Teleki mégis megtett mindent, mit a szoros határok közt megtehetett.

A mohácsi győzelem hatása hamar jelentkezett. Az udvar nemcsak nem volt hajlandó Gyulainak diplomát adni,[1]) hanem sietett kiadni a választ, mely szerint a tárgyalások folytatására Károly főherczeg kapott megbízást.[2]) Ismét nyilvánúlt az udvar régi szokása folytatta egyideig az alkudozást, azután ezt másra bízta, hogy igy minden eredményt lehetetlenné tegyen.

Károly lothringeni herczeg követei br. Houchin ezredes és Tiell már október 1-én Radnóton voltak, hol már több hét óta időztek Teleki s a deputatusok, kik Erdély mostoha viszonyait kivánták rendezni. Br. Houchinék három pontban adták elő a herczeg kivánságait: 1., A fejedelem küldjön elegendő élelmi szereket a közeledő császári hadak elé, hogy ezek ne kényszerűljenek a vidéken pusztítani; ezen felül legyen gondja, hogy annyi élelmi szert szerezzen be, ne szenvedjen szükséget a hadsereg a jövő évben megkezdendő váradi és temesvári ostromok alkalmával. 2. A háború tartamára Erdély némely várai és városai, melyek legalkalmasabbak, császári őrséggel erősittessenek meg. 3.

[1]) Gyulai Apafinak szept. 25. Gr. Kemény J. XXXIII.

[2]) A Gyulainak adott decretum szept. 27. Decsfalvi Simon Mihály Negotiorum Hunagarico — Transsylvanicorum Sylloge stb. Viennae 1712. — 46, 47. ll. (Az erd. múzeum birtokában.) Alvinczi XV. 210–212. ll.

Ha a zord időjárás miatt a hadak haza nem mehetnek s a hadjáratot sem folytatják, adjon szállást ő felsége hadainak.[1])

Ilyen árt szabott Károly herczeg, midőn Erdélynek a török hatalom alóli felszabdítására indúlt. Azt hitte, hogy Székesfehérvár, Pest, Siklós megvétele s különösen a mohácsi győzelem oly hatást tesznek az erdélyiekre, hogy feltétlenül meghajolnak kívánságai előtt. De csalódott, mert Telekiék egyáltalában nem voltak hajlandók beleegyezni az erősségek átadásába és a beszállásolásba. Ezért ment már 2-án határozatba, hogy szivesen adnak élelmi szereket, sőt esetleg pénzt is, de a más két kívánságot semmi esetre sem teljesíthetik. Ennek értelmében adták ki az utasítást Bánffy Györgynek, Alvinczi Péternek és Bálintith Zsigmondnak, kiket egyenesen a herczeghez küldöttek.[2]) De Károly nem tágított sem a kérésre, sem az ajánlatra, hanem nyomúlt előre. Somlyó okt. 13-án feladta magát, Kolozsvár ellen akart állani, de Veterani fenyegetéseire megnyitotta kapuit 18-án s Károly még e napon 8 pontból álló kívánsággal kereste fel a fejedelmet, melyek leginkább a városi polgárokra, polgári és hadi tisztviselőkre vonatkoznak.[3]) 20-án Szamosújvár is követte Kolozsvár példáját.[4]) A hódoltatás ellenében Telekiék a szövetségben kerestek vigasztalást, támaszt. Igy történt, hogy a három nemzet rendei okt. 22 én Szebenben kölcsönös és szoros szövetségre léptek. A rendek tartós hűséget fogadnak a fejedelmi családnak, egymást pedig — mindenféle viszálykodást félretévén — kölcsönös barátságról és egyetértésről biztositják. Ezen uniot megerősitette a fejedelem, aláírta Telekivel együtt az egész tanács, valamint az úri és nemesi rend Szebenben időző tagjai.[5]) A szorongattatás napjaiban szép volt ezen szövetség, csak vajmi keveset ért.

A mint a herczeg előrenyomúlt s már városokat is foglalt el, feltételeit is sulyosbitotta. Br. Falkain biztosa a beszállásolás és a várak átadása mellett a következőket

[1]) Alvinczi P. XV. 215—219. ll.
[2]) Az útasitás okt. 6. — U. o. 223—227. ll.
[3]) Gr. Kemény J. XXXIII.
[4]) Szalay L. Magy. Tört. V. 382. l.
[5]) Ezen uniot l. Deák F. a bujd. levélt. 219—222. ll.

kivánta részletesen: Erdély fogadjon be téli szállásra 18,000 katonát s ezek eltartására adjon 30,000 porcziót és 900.000 rhenens frtot, ezenkivül fogadja be a német őrséget Beszterczére, Szebenbe, Dévára, Gyulafehérvárra, Szászsebesre és Szamosujvárra.[1]) Az ország havi 50,000, hat hónapra tehát 300,000 magyar frtot és 20,000 köböl búzát igért,[2]) s egyuttal a további alkudozásokkal Bánffy Györgyöt, Thoroczkay Istvánt, Bálintith Zsigmodot és Werder Györgyöt bizták meg.[3]) Károly azonban nem hajolt, s a magára hagyott országnak el kellett fogadnia a hatalmas győző feltételeit.

Igy jött létre okt. 27-én a balásfalvi szerződés a lothringeni herczeg, Apafi és a rendek között. Ezen szerződés összesen 34 pontból áll 2 fejezetben, melyek közül az első az ország kötelezettségeit, a második pedig ezekkel szemben a herczeg, illetve a császári hadaknak téli szállást és élelmet igér s hogy annál inkább megvédhető legyen, váraiba és erősségei nagy részében (Szeben, Kolozsvár, Beszterczе, Gyulafehérvár, Szászsebes, Szászváros, Maros-Vásárhely, Déva, Szamosujvár, Somlyó, Monostor, Tövis) bebocsátja a császári őrséget; az élelem neme és mennyisége (66,000 köböl búzán kivül nagy mennyiségű hús, bor, zab, széna) meghatároztatott, melyet pontosan kell fizetni; a katonák fizetésére a csatolt részeken kivül jövő év juniusáig meghatározott időközökben összesen 700,000 rhenens frtot ad, melyből nov. 15-ig 75,000 frt lefizetendő. A második fejezet szerint szabad a fejedelemnek és a tanácsuraknak Erdélyből kimenni; úgy ezek lakásai, mint a templomok, iskolák, tanitói és papi házak a szállásadástól mentek lesznek. A fejedelem jogai a fejedelmi jövedelmekben, valamint az egyesek, testületek és városok az ők kiváltságukban sértetlenül maradnak meg. A fejedelmi adományok, a konventek és káptalanok szabadalmai, az ország lakóinak minden vagyona és jövedelme sérelmet nem szenved. Kivétel nélkül mindenki barátságosan lakhatik birtokában s ha császári őrséggel erősitett városba megy, illő tiszteletben részesül. Az árulkodóknak hitelt nem adnak

[1]) A küküllővári propositiok okt. 22. Alvinczi P III. 185—188. ll.
[2]) U. o. 188—191. ll.
[3]) A rendek Károlynak, Szeben, okt. 24. Gr. Kemény J. XXXIII.

erőszakoskodni nem szabad. Általános bűnbocsánat hirdettetik; a kereskedés szabad. A császári őrség, melyet szükségtelen számban sehova sem helyeznek, jövő tavaszszal kimegy, hacsak valami különös szükség a benmaradását nem kívánja, a mi iránt ő felsége a fejedelemmel fog megegyezni. A városok hadi felszerelését nem bántják az őrségek, sem a városbelieket ingyen gazdálkodásra nem kényszerítik, sem lakóhelyeikről ki nem zárják; nem csábítják el a fejedelem híveit. Őrség befogadásával a felsorolt helyeken kivül mások nem tartoznak, hacsak valami különös esemény nem kívánja. A fejedelem szabadon hívhat össze országgyűlést, mely minden háborgatás nélkül hozhat határozatot.[1])

Az egész szerződés hangja mútatja, hogy egy győztes hadvezér diktálja egy, minden támasztól megfosztott országnak. Erdély ugyan nem járt úgy, mint a többi elfoglalat terület, nem kebeleztetett be közvetlenül, de önállósága nagy csorbát szenvedett akkor, midőn valamennyi várába be kellett fogadni a német őrséget, melynek a szerződés szerinti fentartására iszonyú áldozatot kellett hoznia úgy, hogy pl. a fogarasi országgyűlés nov. 18-án kapuszám szerint 200 frtot, 15 köböl búzát, két negyvenes hordó bort, 4 vágómárhát, 15 jó szekér szénát vetett ki, mindenesetre oly összeget, melyre még nem volt példa Erdély történetében.[2]) Nem is számitjuk ide, hogy a gazdagabb uraknak hányszor kellett kisebb-nagyobb összeggel adózniok.

Tény az, hogy Erdély alkotmánya e szerződés által sem szenvedett lényegesebb változást s az a 2. fejezet 19. pontjában a várak őrségeinek tavaszszal való kivezetését is megigérte, csakhogy ez irott malaszt volt, mert Teleki tisztában volt azzal, hogy a német a hatalmába került erősségeket nem adja át. Erdély e perctől fogva oly szoros viszonyban állott a császárral, melynél még a portával való összeköttetése sem volt szilárdabb. A helyzet képe most változott: a török hatalmának a hanyatlásával Erdélynek is alkalmazkodnia kellett, sőt szükségképen meg kellett hajolnia a diadalmas fegyverek előtt. Igaz, hogy ennek folytán ki-

[1]) Egykorú másolata Gr. Kemény J. XXXIII. Közölte még Szász K. Sylloge Tract. 24—36. ll.

[2]) Ezen országgyülésről Alvinczi XV. 236. s köv. ll.

sebbedett függetlensége, de mégis belszervezetet, önkormányzatát megtartotta. Ez volt, mit Teleki eddigi politikája eredményezett, hogy Erdély megtartotta önkormányzatát.

A mint Bánffy meghozta e pontokat Szebenbe, egyszersmind azt is tudatta, hogy a fejedelem az erdélyi haddal együtt hagyja el e várost. A német had nagyon sietett, mert gr. Scherffenberg már okt. 29-én Szeben előtt állott s míg a fejedelem, a zokogó fejedelemasszony, Teleki s a többi tanácsurak az egyik kapun Fogaras felé távoztak, azalatt a németek a másikon bedoboltak.[1]) Szeben után a szerződésben felsorolt várakat és városokat mind megszállotta a német, csupán Brassó s a fejedelmi várak maradtak szabadon, melyeket a szerződés is fentartott Apafi számára. Károly herczeg ez eredménynyel megelégedve távozott, Szebenben mint székhelyen gr. Scherffenberget hagyta parancsnokúl, mellette alvezérek Stahremberg a kolozsvári parancsnok és Veterani voltak.[2])

Növelte Erdély szorúltságát az is, hogy az októberben tartott pozsonyi országgyűlés hálából Magyarország felszabadúlásáért lemondott a szabadválasztás jogáról s feladta az aranybulla 31. pontját, mely a nemzetet felhatalmazta, hogy zsarnok uralkodója ellen fegyvert foghasson.[3])

De Teleki ily körülmények között sem pártolt el politikájától, mi egyenesen megczáfolja Bethlen Miklós azon vádját, hogy ő volt oka Erdély romlásának.[4]) Korántsem, mert ha Erdély romlását akarta volna, akkor pontosan nem küldötte volna az adót a portára, nem tartott volna ott kapitihát, hanem egyenesen a császár hatalmába adta volna magát és az országot. De Teleki nem úgy tett; még egy végső eszközt kisértett meg Erdély fennmaradására. Ez nagyon úgyes politikai fogásból állott. Egyrészt kötelességévé tette a kapitihának, hogy minden alkalommal emeljen panaszt a német erőszakossága miatt s így mentegesse Erdély

[1]) Bethlen M. II. 60, 61. ll. — Cserei 176, 177. ll. Trausch Cron. II. 233. l.

[2]) Bethlen M. II. 61. l. Veterani és Pacciani Gyulafehérvárt. Magniani Szászvároson, Piccolomini Beszterczén, Caprara Szászsebesen voltak. Trausch Cron. II. 233. l.

[3]) Cserei 178, 179. ll.

[4]) Bethlen M. II. 65. l.

kényszerhelyzetét, másrészt a némettel való tárgyalásokat addig kívánta folytatni, míg az udvart méltányos szerződésre birhatja. A törekvés nagyon szép volt, de — sajnos — az utóbbi része nem úgy sikerült, a mint Teleki akarta.

Bethlen Miklós, ki minden alkalmat felhasznál a Teleki kisebbítésére, most sem mulasztja el Teleki szemére hányni, mennyit ártott az országnak azzal, hogy egyrészt a német hódoltatását nem engedte a Maroson belől, másrészt a rendeket állandóan Fogarason tartotta s így kimondhatlan költséget okozott.[1]) Csakhogy e vádak közül egyik sem állja meg a helyet. A mi az elsőt illeti, Teleki minden erejével rajta volt, hogy a Maroson belőli behódoltatást megakadályozza, mert bár tudta, minő kárt szenved a szerencsétlen nép, nem engedhette, hogy a német egyszerre az egész Erdélyre rátegye a kezét, hanem legalább egy kis résznek épen kellett maradnia, mely az erdélyi fejedelemség mentsvára legyen. A második vádat illetőleg — úgy látszik — Bethlen elfeledte, hogy ebben az időben nem a Teleki szeszélye, hanem az ország érdeke kívánta a rendek együttartását, hiszen ez nemcsak most történt meg, hanem az előző években is, midőn az u. n. „deputatus"-ok legtöbbnyire együtt voltak. Most ez annál szükségesebb lett, mert a császári biztosok, br. Falkenhain és Komornik, ugyancsak sok dolgot adtak az országnak. Hiszen csak egy tekintetet vessünk az Alvinczinél közölt oklevelekre, meggyőződhetünk erről.[2])

Teleki oly ügyesen játszotta szerepét, hoggy még a finom müveltségű Bethlen Miklós sem tudta megérteni, ki „Moribunda Transsylvania ad pedes Augusti Imperatoris Leopoldi proiecta" czím alatt röpiratot irt. Felsorolja ebben az ország háromféle nyomoruságát: a török-tatár fenyegetését, egyesek (értsd: Teleki) határtalan hatalmaskodását s a beszállásolt német hadak végtelen pusztításait; kéri Lipót királyt, hogy küldjön ki a sérelmek orvoslására egy teljhatalmú biztost, ki általános országgyűléseken hallgassa meg a panaszokat. E röpiratot gr. Scherffenbergnek adta, hogy a császárhoz terjeszsze.[3])

[1]) II. 63–65. ll.
[2]) XV. 227. s köv. ll.
[3]) Bethlen M. II. 66, 67. ll.

Erdély megszállása már bevégzett tény volt s midőn Thökölyné a hőslelkü Zrinyi Ilona 1688. jan. 14-én három évi kitartó védelem után feladta Munkácsot,[1]) a várfoglaló Caraffa parancsot kapott, hogy menjen Erdélybe gróf Scherffenberg helyébe.[2]) Jövetele hirére a fogarasi országgyülés a tizenötezer köböl zabot és a szalmát a császári hadsereg részére kirótta, hogy az eperjesi Néro mindent rendben találjon.[3]) Ezenkivül Caraffa fogadására biztosokat neveztek ki, kikhez Teleki a maga vejét Vay Mihályt rendelte, hogy az ő nevében adjon át 2000 aranyat Caraffának.[4])

A tábornok februárban érkezett meg Kolozsvárra, hova — miután nem fogadta el az elébe küldött paripákat — 12 ökörtől vont hintón tartotta bevonulását. Innen csakhamar Szebenbe ment, hol egyenesen a fejedelmi palotában szállott meg,[5]) s megirta Apafinak, hogy küldjön hozzá követeket, kik között Teleki is ott legyen.[6]) Ha Csereinek hihetünk, ez nagyon megijedt,[7]) s ebben semmi rendkivülit nem találunk, hiszen az, ki Eperjest vérbe fürösztötte, Erdélylyel is hasonlót tehetett s bakó munkáját talán épen Telekivel kezdhette volna meg. Ezért Teleki végrendeletet csinált s a fejedelemtől melléje rendelt biztostársaival (Bethlen Elek, Bánffy György, Frank Bálint, Alvinczi Péter és Apor István) megindult. Feladata volt a herczeggel kötött szerződéshez ragaszkodva, a mennyiben lehet, kedvezően intézni el a tábornok kivánságait.[8]) Mert Caraffa nagyob mennyiségü élelmi szeren és pénzen kivül még Brassó és Hunyad átadását is kivánta,[9]) mire még Fogarasból azt felelték a deputatusok, hogy ők egyszerre nem adhatnak át mindent s a herczeggel kötött egyezséget fentartani kivánják.[10])

[1]) Cserei 175, 176. ll.
[2]) Bethlen M. II. 67. l. Cserei 179, 180. ll. — A fogarasi országgyülés végzései. Erd. Orsz. Eml. XIX. 314. s köv. ll.
[3]) Bethlen M. II. 70—73. ll.
[4]) Bsserei 180. l.
[5]) Bethlen M. II. 74. l.
[6]) Caraffa Apafinak, Szeben, febr. 10. Gr. Kemény J. XXXIV. k.
[7]) 180. l.
[8]) Az útasitás Deák F. A bujd. lev. 223, 224. ll.
[9]) Alvinczi III. 210—212. ll.
[10]) U. o. 195—198. ll.

Teleki félelme alaptalan volt, mert Caraffa diszőrséget küldött elébe és nagy kitüntetésekkel fogadta.[1]) Mindjárt a megérkezése után megkezdődtek a tárgyalások, s előre nem a meghódolásról szóló nyilatkozat, a mint Cserei hiszi,[2]) hanem a hadak ellátása, elhelyezése ügyében. Bizonyitja ezt azon, febr. 20-án kelt egyezség, melyet Caraffa, br. Falkenhain, Teleki, Bethlen Elek, Bánffy György, Alvinczi Péter és Apor István irtak alá s mely a császári hadak számára kiállitandó élelmi szerek és fizetendő zsold beszolgáltatását szabályozza.[3])

Ennek az egyezségnek létrejötte után kezdődött meg a tulajdonképeni tárgyalás Erdély meghódolását illetőleg, s itt Telekinek minden erejét igénybe kellett vennie. Úgy látszik, működése sikerében kivánta a deputatusok számának az emelését, kikhez azért még Kálnoky Samuel, Nagy Pál és Inczédy György csatlakoztak.[4]) Mert a tábornok lassankint elárulta, hogy ő nemcsak a katonák ellátását kivánja, hanem más czéljai is vannak. Bethlen Miklós szerint Caraffának nem volt határozott utasitása Erdély meghódolását illetőleg, hanem szabad kezet engedtek neki.[5]) De ezzel szemben Caraffa eljárása határozottan azt mutatja, hogy neki tényleg volt utasitása, csak az eszközök megválasztásában nyert szabadságot, sőt valószinüleg azt is tanácsolták neki, hogy lehetőleg a békés út mellett maradjon.

Teleki — a mint tájékozódást nyert a tábornok szándékáról — azonnal jelentést tett Apafinak s egyuttal megküldötte azon megbizó levél fogalmazványát is, mely szerint ő, továbbá Bethlen Gergely és Elek, Székely László, Frank Bálint, Szabó Keresztély tanácsosok, továbbá Bethlen Mikló, Apor István, Alvinczi Péter, Sárosi János és Filstich Mihály telyhatalmat nyernek a Caraffával folytatandó tárgyalásokra.[6]) Ennek alapján azután gyorsan haladt

[1]) Cserei 179, 180. ll.

[2]) U. o.

[3]) Alvinczi P. XV. 295—298. ll.

[4]) Levelök Apafihoz, Szeben, márcz. 8. Gr. Kemény J. XXXIV. k.

[5]) II. 77. l.

[6]) E fogalmazványt l. Gr. Kemény J. XXXIV. k. A máj. 3-i megbizó levelet Alvinczi III. 200, 201. ll.

tovább az alkudozás és Teleki sokat remélt az engedékenységtől. Látta, hogy Erdély már tovább nem halaszthatja a meghódolást, a hatalom nyomásának ebben is engedni kell. Követtársaival együtt megszerkesztette a fejedelem és fejedelemné meghódolására vonatkozó patenseket. Az erre vonatkozó okiratot máj. 6-án küldötte el Fogarasba,[1]) s pár nap mulva 9-én társaival egyetemben kiállitotta a nyilatkozatot, mely szerint Erdély visszatér a magyar királyok hűségére, felségsértés bűne alatt lemond a törökkel való minden érintkezésről, ő felsége barátainak baráta, ellenségeinek ellensége lesz; a már megszállott erősségeken kivül Kővárra, Husztra, Görgénybe és Brassóba is befogadja a császári őrségeket úgy azonban, hogy az ország alkotmánya, szabadsága, valamint a lothringeni herczeggel kötött egyezség sértetlen marad.[2]) Ugyanekkor szabályozták az ujonnan átadott helyek viszonyát is: a fejedelem jövedelmei épen maradnak, az erdélyi nemzeti had generálisának a rendelkezései irányadók, alkapitány, várnagy, gondnok, kulcsár a fejedelem emberei, a hadi felszerelés nem bántatik, hasonlóképen nem lesz bántódása a templomoknak, iskoláknak. Háború esetén szabad e helyekre menekülni a lakosoknak; a megerősített helyeket nem idegeníti el a német.[3]) Caraffáék ugyancsak siettek az említett helyek birtokba vételével, már másnap elindúltak a csapatok, igy a többek közt Brassóba is 2 század draganyos.[4])

A szebeni nyilatkozat feltette a koronát az ő felségével folytatott alkudozásokrz. Telekiék azután visszatértek Fogarasba, hol úgy a tanácsosok,[5]) mint a fejedelem és a fejedelemné aláirták a Telekitől meg Szebenből megküldött hűségnyilatkozatot.[6])

A német őrség befogadása csak Brassóban ütközött nehézségbe; a szászok ellenszegültek. E fejedelem előre

[1]) Teleki s a deputatusok Apafinak, gr. Kemény J. XXXIV. k.

[2]) Szász K. Syll. Tract. 40—45. ll. Deésfalvi Simon Mihály, Negotiorum Hungarico — Transylvanicorum Sylloge 48—50 ll.

[3]) Alvinczi P. III. 201—203. ll.

[4]) Telekiék Apafinak, Gr. Kemény J. XXXIV. k.

[5]) Máj. 12. Alvinczi P. III. 203, 204. ll.

[6]) Cserei 182. l.

békés úton akarta kiegyenlíteni a dolgot, követeket küldött a saját maga és a három nemzet nevében,[1]) bünbocsánatot igért.[2]) Maga Teleki is csatlakozott a város meghódoltatására menő Veteranihoz, de a polgárok csak azután adták fel a várost, hogy az ostrom megkezdődött.[3])

A szerződés kétoldalusága kivánja, hogy mind a két fél teljesitse elvállalt kötelezettségét. Az erdélyieket többé senki sem vádolhatta mulasztással, ők megtették a magokét; elismerték a császár fenhatóságát, felmondották a barátságot a töröknek s befogadták erősségeikbe a németet. A méltányosság azt kivánta, hogy most a bécsi udvar is adja meg a kellő biztositékokat az oly régen ohajtott diploma alakjában. De a diploma egyre késett, mire Teleki maga tanácsolta, hogy készitsenek egy diplomatervezetet s küldjék el Caraffának, miután ő, mint — úgy látszik ez ügyben — még máj. 19-én kinevezett telhatalmú biztos, már összeköttetésbe lépett a tábornokkal.[4])

E diplomatervezet jun. 1-én állittatott ki s 13 pontot foglal magában. Hangsulyozza a négy bevett vallás szabad gyakorlatát, kivánja, hogy Erdély önkormányzati joga semmi csorbulást ne szenvedjen s maradjon meg a szabad fejedelemválasztás joga. A fejedelmek adományait ismerjék el. Erdély nyerje vissza régi birtokait a visszafoglalás után. Legyen szabad kereskedés, ő felsége fogadja el a rendek által felajánlott évi 50,000 tallért s ne terhelje tovább Erdélyt beszállásolással és hadtartással. A fejedelmi családnak legyen kellő tekintélye; adassék általános bünbocsánat. Ha a fejedelem és a főurak menekülni kényszerülnek, találjanak menhelyet ő felsége országaiban.[5])

Ez mútatja legjobban Teleki ekkori politikáját, mint akarta megmenteni Erdélyt. De a diploma kiadását nem érte meg, vérrel kellett megpecsételnie törekvéseit. Az udvar nem nagyon sietett a diploma kiadásával s a junius

[1]) A rendek Alvinczinek máj. 15. Gr. Kemény J. XXXIV. k.
[2]) Apafi a brassaiaknak máj. 19. U. o.
[3]) Bethlen M. II. 94, 95. ll. Cserei 183, 184. ll. Trausch Chron. II. 235—237. ll.
[4]) Apafi utasitása Telekinek. Deák F. A bujd. lev. 224. l.
[5]) Ered. fogalmazv. Gr. Kemény J. XXXIV. k. Közölte Szász K. Sylloge *Tract.* 45—49. ll.

17-én kelt leirat kegyesen fogadja Erdély meghódolását, pártolást is igér bárminő ellenség ellen, de csak a szabad vallásgyakorlatról s a katonák önkényessége elleni védelemről biztosítja Erdélyt, a többit háború utánra halasztja.[1])

E leirat nagy zavarba hozta úgy Telekit, mint az egész országot. Szomorú volt mindenki s hogy a szomorúság még annál nagyobb legyen, Apafi felesége, a férfias természetű Bornemissza Anna, aug. 8-án meghalt az ebesfalvi kastélyban.[2]) Úgy látszik, gyöngéd lelke nem tudta elviselni a mostoha időt. Teleki hatalmas támaszát vesztette el benne, de legsúlyosabban érte a csapás magát a fejedelmet, kire igen nagy befolyást gyakorolt az erélyes asszony úgy, hogy ennek halála után ő is csak élő halott lett.

Csak fokozta az aggodalmat a császári hadak előhaladása, mert ezek bevették már Belgrádot s haladtak előre a Balkánon.[3]) De Teleki nem csüggedt; októberben Nagy Pál tanácsost hat pontból álló megbízással küldötte fel Bécsbe: kivánja a bevett négy vallás szabad gyakorlatát, Erdély legyen ment a beszállásolástól, ennek költségeit a részek is hordozzák; a visszafoglalt területek, melyek ezelőtt Erdélyhez tartoztak, visszacsatoltassanak; Erdély befoglaltassék a törökkel kötendő békébe; legyen szabályozva a mármarosi sókereskedés, a kamara adja vissza azok lefoglalt birtokait, kik a homagiumot letették.[4])

Nagy Pált általánosságban jól biztatták, de az udvar már előre elárult annyit, hogy a törökkel való ügy rendezése előtt nem hajlandó kiadni a diplomát.[5]) S csakugyan a decz. 9-én kiadott végválasz ezt hangsúlyozta, csak a szabad vallásgyakorlatra mond valamit, a többi pontokra pedig jóakaratu biztatással felel.[6])

Erdély most került a legválságosabb helyzetbe. A bú-

[1]) Szász K. Sylloge Tract. 49—51. ll.

[2]) Gr. Kemény J. Deutsche Fundgruben II. 362. l.

[3]) Cserei 185—187. ll.

[4]) Nagy Pál felterjesztése a császárhoz nov. 19. Eredetije gr. Kemény J. XXXIV. k.

[5]) Nagy a rendeknek decz. 1. – U. o.

[6]) A Nagynak adott válasz Szász. K. Syll. Tract. 52—54. Lipót a rendeknek decz. 11. — U. o. 54, 55. ll. hasonló tartalmú.

bánattól mélyen lesújtott fejedelem nem sokat adott a kormányzás gondjaira, melyek most egészen a Teleki vállaira nehezedtek. Pedig gond volt elég. A császári hadsereg ismét bejött téli szállásra s rengeteg kiadást okozott az országnak úgy, hogy az 1689. január 5-én tartott segesvári országgyülésen egy-egy kapura 250 frt jutott,[1]) s az e hó 20-án Apafi, Erdély rendei, valamint a császári biztosok (Komornik, Absolon, Daniel) közti egyezség szerint Erdély a téli szállás tartamára 600,000 rhenens frt és 28,000 porczió fizetésére kötelezte magát, mely utóbbi 355704 rhenus forint értékben számitódott úgy, hogy Erdélynek kereken egy millió rhenus forintjába került a német barátság, nem is számitva a porcziók beszolgáltatásával járó tömérdek kiadást.[2])

Bethlen Miklós szerint Teleki megbánta, hogy a Hallerféle diplomát annak idején nem fogadta el.[3]) De csak gondoljunk vissza arra, mit erről a dologról annak idején mondottunk, azonnal szembetünik ezen állitás tarthatatlansága. Teleki akkor nem fogadhatta el a diplomát úgy, a mint a bécsiek akarták, mert Erdély érdekei nem engedték. S a mi azután történt, az nem az ő hibájából történt, hanem az események szükségképeni folyománya volt.

De azért most sem mondott le reményeiről. Február közepén vejét Vay Mihályt küldötte fel Bécsbe, hogy az udvart méltányosabb feltételre birja.[4]) Egyelőre őt is csak jó igéretekkel biztatták s hosszú halogatás után neki is csak azt a választ adták, mint lelőbbi követtársainak: az udvar semmit sem szólott a diplomáról, a Caraffa által kivánt pontokra jó igéretekkel felelt; csupán 50000 frtot engedett el, kilátásba helyezte Erdély régi birtokainak a visszaadását, csak a törökkel kötendő béke után császári őrségeket fogadjon be ezekbe is.[5]) E követség sem járt nagyobb eredménynyel s az udvar azzal akarta vigasztalni Telekit, hogy érdemei elismeréséül gazdag ajándékot küldött.[6])

[1]) A segesvári országgyülés végzései Erd. Orsz. Eml. XX. 156. s köv. ll.
[2]) Alvinczi P. 299—301. ll.
[3]) II. 85. l.
[4]) Tör. m.-kori Tört. Eml. I., IX. 302. l.
[5]) Szász K. Syll. Tract. 55—59. ll.
[6]) Caraffa Absolonnak Bécs, máj. 13. Alvinczi P. III. 229. l.

Ismét csaladnia kellett Telekinek, s be kellett látnia, hogy az udvar csak igér és igér egyre-másra a nélkül, hogy tényleg tenne valamit. Mennyire leverőleg hatott ez Telekire, szükségtelen mondanunk. De a legnagyoab szorongattatás idejében jött meg a segitség; mikor a szomorùság tetőpontot ért el, akkor jött el a vigasztalás. A sors úgy akarta, hogy Ausztria szerencséje ne lépje túl a határokat. Ez ugyanis nem elégedett meg Magyarország visszafoglalásával, hanem győzelmi mámorában a török birodalomra rá akarta tenni a kezét; egészen Albaniáig hatolt s nem kevesebbről álmadozott, mint arról, hogy Drinápolyt s azután Konstantinápolyt foglalja el. Franciaország azonban nem tudta jó szemmel nézni e hóditásokat s azon ürügy alatt, hogy az elűzött Fürstenberget akarja visszahelyezni, megtámadta a római császár birtokait. Erre Lipót is kényszerült visszavonni hadait, mi a Balkánon tett hóditások elvesztését vonta maga után.[1])

Veterani, az erdélyi parancsnok a török háborúba rendeltetvén, utóda Heisler lett, ki májusban jött be Erdélybe Brassó felöl, hová Telekit rendelték biztosnak.[2]) Tartani lehetett a tatár beütéstől s Heisler ágyúkat és lőport rendelt Brassóba. Teleki feladata volt örködni, hogy a szállitás az ország megterhelése nélkül történjék. Alig végződött e megbizatás, rendeletet kapott, hogy — mint az ország generálisa — Heislerrel együtt intézkedjék kétezer lovas kiállitásáról és a szorosok ügyében.[3])

Telekit azután lábfájása egyideig Gernyeszeghez kötötte,[4]) de innen is messzire nyulnak összeköttetései. Állandó levelezésben áll a fejedelemi udvarral, az ország különböző részeiben működő biztosokkal. Midőn hire jön, hogy Lajos az, bádeni őrgróf, Erdélyen keresztül készül Bécsbe, nem mulasztja el figyelmeztetni Apafit, hogy ez „nagy discretióju s becsülettudó feledelem lévén . . . méltóságához képest való excipiáltatásáról s tractáltatásáról

[1]) Cserei 188—193. ll.

[2]) Teleki a tanácsuraknak, Brassó, junius 23. Erd. Orsz. Eml. XX. 250, 251. ll.

[3]) U. o. XX. 34. l.

[4]) Teleki Apafinak nov. 17. — U. o. XX. 308, 309. ll.

elhiszem nagyságod kegyelmesen fog provideálni".[1]) A bádeni őrgróf deczemberben Erdélybe is jött és Teleki sietett üdvözlésére, de amaz nem időzött itt, hanem Bécsbe sietett.[2])

A bádeni őrgróf gyors átutazása Erdély ujagb megterhelését jelentette. Komornik, Caraffa főbiztosa, előterjesztésére a gyulafehérvári országgyűlés (nov. 24 — decz. 19.) hét ezred eltartására portákint 200 frtot vetett ki, azonkivül húst, zabot, búzát, bort és szénát.[3]) Jóllehet az ország a beszállásolás minden terhét hordozta, a katonaság erőszakoskodása állandó és elviselhetetlen volt: egymást érte a rablás, fosztogatás. Folyton jártak a követek Heislernél, de azért a katonaság erőszakossága tovább is napi renden volt.[4]) Követte a hajt, hogy az Oláhországból és Szerbiából kivert császári had egy része is Erdélybe szorult, mi újabb kiadásokkal járt úgy, hogy pl. a már megszavazott tizenötezer köböl zabot tizezerrel kellett felemelni.[5])

A Havasalföldről kiszorult császári hadaknak Erdélybe jövését Heisler már 1690. január 29-én bejelentette Apafinak azzal, hogy a fejedelem gondoskodjék az elszállásolásról, egyuttal biztosokat kér, de gondoskodik, hogy a hadak kárt ne tegyenek.[6]) A fejedelem Heisler levelét a gernyeszegen időző Telekinek küldötte meg Komorniktól, ki a hadaknak a téli szálláson való elosztását rendezte s egyuttal Kálnoky Sámuelnek meghagyta, hogy minden ezred mellé két biztost rendeljen. Csupán azzal nem volt tisztában, hogy ezért szükséges-e a deputatio összehivása vagy pedig e nélkül is elintézhető. Telekihez fordult tehát tanácsért.[7])

Igazán nagy szerencséje volt a betegeskedő Apafinak e nehéz időben, hogy Teleki nagy befolyása és tudása volt a segitésére. Ő érintkezik legtöbbet a czászári tábornokkal, nála fordulnak meg a külföldi követek, Teleki még a

[1]) Teleki Apafinak, Gernyeszeg, nov. 17. Erd. Orsz. Eml. XX. 308. l.

[2]) Vass György Naplója 83, 84. ll.

[3]) Ez országgyűlés végzései Erd. Orsz. Eml. XX. 310. s köv. ll.

[4]) L. Josika Gábor és Bethlen Sámuel követséget decz. U. XX. 334. s köv. ll.

[5]) U. o. XX. 43. l.

[6]) Heisler Apafinak Campolung, Erd. Orsz. Eml. XX. 347, 348. ll.

[7]) Apafi Telekinek Ebesfalva, február 2. — U. o. XX. 349. l.

válaszok fogalmazványait is elkésziti,[1]) s hogy gyanut ne keltsen, mindenről értesiti a Szebenben időző Heislert.[2]) Pedig ő is küzd a kórral. Betegsége, mely az elmúlt évben is kinozta, ujból erőt vett rajta. A fejedelem egyre-másra sürgette, hogy siessen udvarába, közeledik az április 4-ére Fogarasba hirdetett országgyülés és sok előkésziteni való van.[3])

Teleki ez év húsvétján nagy vendégséget adott Sorostélyon s erre a fejedelmet, a főurakat, valamint a német tiszteket is Heislerrel együtt meghitta. Nagy pompát fejtett ki vendégei tiszteletére úgy, hogy — mint Bethlen Miklós feljegyzi, — „ez a vendégség, vadászélet, lójártatás, muzsika, táncz és minden apparatusival bizony fejedelmi volt és hat nap tartott" Itt volt utoljára Apafi is, mert e lakoma „lőn Apafi, Teleki, Heisler és Erdély tora."[4])

Bethlen Miklósnak teljesen igazat kell adnunk, mert e vendégség csakugyan tor volt. Tora volt ez Telekinek, a hatalmas diplomatának, ki évtizedeken át kormányozta Erdély ügyeit, adott irányt a kis fejedelemség szereplésének s hozta ezt baráti viszonyba Európa nagyobb országaival. Tora volt Erdélynek, mert a haldokló erdélyi fejedelemség az ő halálával szűnt meg.

Tora volt e vendégség Apafinak az erdélyi fejedelemnek is. Az április 4-ére összehivott fogarasi országgyülés tárgyalásai alatt 10-én vadászni ment, de meghütötte magát s pár nap múlva 15-én hirtelen elhalt,[5]) „az mi boldog és nagy, de igen felette igen jó emlékezetü, örökké megsiratható, kegyes és jó lelkiismeretü fejedelmünk, urunk és édes atyánk, életének 58 esztendeiben, birodalmának 29-ikben", jegyzi fel az egykoru Vass György.[6])

[1]) Teleki Apafinak Gernyeszeg, febr. 21. — Erd. Orsz. Eml. XX. 350. l. Apafi Telekinek, Fogaras, márczius 17. — U. o. XX. 351. l.

[2]) Teleki jelentései Apafinak, márcz. 20, 30, 31, ápr. 1. — U. o. XX. 352—355. ll.

[3]) Teleki Apafinak, Sorostély, április 1. — Erd. Orsz. Eml. XX, 354, 355. ll.

[4]) Bethlen M. II. 107. 108. ll.

[5]) Bethlen M. II. 108. l. Cserei 194—196. ll. Tört. Eml. a magy. nép köréből II. 14. l.

[6]) Naplója 88. l.

Nem tartozik ide, hogy Apafi jellemének mélyebb bonczolgatásába bocsátkozzunk, de mégis a legjellemzőbb vonások felemlítését nem mellőzhetjük. Az volt a szerencsétlensége, hogy Erdély legválságosabb idejében uralkodott, pedig neki sem ereje, sem tehetsége nem volt, hogy nehéz feladatának mindenben tökéletesen megfeleljen. De határozottan el kell ismerni benne a jóakaratot, melylyel nehéz tisztét betölteni igyekezett. Már uralkodása elején nagy nehézségekkel kellett megküzdenie, mi úgy, a hogy sikerült is. Önállóságának ugyan hátrányára, de uralkodásának mindenesetre előnyére szolgált az a következetesség, melylyel a Teleki tervei szerint két kulacsos politika által iparkodott Erdélyt fentartani, mert ő is belátta, mint hatalmas minisztere, hogy Erdélynek két urnak kell ügyesen szolgálnia. Mint uralkodó elismerést érdemel azért, hogy bár másnak a kezében összpontosúltak ennek a diplomatiának a szálai, fejedelmi tekintélyével mindent megtett az ügy érdekében. De a politikát nem számítva, az ő uralkodását az önállóság hiánya jellemzi s bár volt benne valami halvány vonás a Bethlen Gábor számító eszéből, a II. Rákóczy György szivósságából, háttérbe szorította ezt az a gyengeség, mely őt mint uralkodót és embert egyaránt jellemezte. Nem volt benne elhatározás, nem szilárdság, hogy erős kézzel zabolázza meg a féktelenkedőket s az volt csak az ő és az ország szerencséje, hogy akadt egy eszes férfiú, ki a belvillongások közepette is szerencsés kézzel tudta vezetni Erdély kormányát, különben az a katasztrófa, melynek a török birodalom megdőlése után múlhatatlanúl be kellett következnie, előbb találta volna az országot.

Apafi halálának a híre nagy örömet okozott a töröknél, de annál nagyobb lett Erdélyben a szomorúság. Volt oka erre az országnak, mert ismeretes volt a bécsi udvar szándéka, mely csak az alkalmas pillanatot várta, hogy az utolsó nyomát is megsemmisítse Erdély függetlenségének. Az ok, melynél fogva ezt Apafi halála után tehette volna, a fejedelmi utód kérdése lett volna, de Teleki iparkodott elháritani. Apafi fiát II. Apafi Mihályt még 1684-ben megválasztotta az ország fejedelemnek, mit maga a bécsi udvar is elismert.

A rendek azért siettek a római királylyal, a minisz-

terekkel, a lotharingeni herszeggel, a nádorral és az esztergomi érsekkel tudatni a pótolhatatlan veszteséget, melyet toll nem bir leirni, szó nem bir kimondani s hozzácsatolták kérésüket, hogy támogassák ifju fejedelmük, törvényeik és szabadságuk megtartásában a császárnál, kinél külön kérésben is esedeztek.[1]) Hasonló tartalmu leveleket irt az emlitettekhez az ifju fejedelem is.[2]) E levelekkel Nagy Pál ment fel Bécsbe, a delegatio pedig együtt maradt: bizottságot rendelt az ifju fejedelem mellé, Telekire bizta e biztosoknak szükséges utasitások adását s a boldogult fejedelem eltemetéséről való gondoskodást.[3])

Cserei azzal vádolja Telekit, hogy Nagy Pál követe által a bécsi udvartól a fejedelemséget kérte magának.[4]) E vád szinte nevetséges; úgy látszik, hogy Csereit, ki különben sem állhatta Telekit s mindenütt iparkodott befeketiteni, az vezette félre, hogy Teleki az országtanács elnöke lett s mint ilyen kérhetett utasitásokat a bécsi udvartól. Bethlen Miklós csak egyszerüen mondja el az esemény,[5]) pedig ha valamit gyanitott volna, mindenesetre nem hagyta volna említés nélkül.

A Nagy Pál felküldése utolsó politikai ténye volt Telekinek. Már junius végén szállingozott a hir Thököly készülődéseiről, azért a delegatio elrendelte, hogy az udvari és mezei havak, továbbá Udvarhely és Marosszék háromhárom zászlóalja felkészülve várja a Teleki parancsait.[6]) Mivel ez a hir nemsokára megújult, Teleki julius 7-én Heisler felhivására felkérte a bizottságot, rendelje el, hogy a hadak úgy legyenek készen, hogy szükség esetén azonnal indulhassanak.[7])

A Thököly beütéséről szóló hireknek volt is alapja, mert a török Apafi halálának a hirére sietett felkaftányozni

[1]) A rendek a császárnak ápr. 19, a római királynak ápr. 24, a miniszterecknek ápr, 24, a lotharingeni herczegnek ápr, 27, a nádornak ápr. 24. Erd. Orsz. Eml. XX. 381. s köv. ll. A rendek a császárnak, ápr. 20. gr. Kemény J. i. gy. XXX. k.

[2]) Erd. Orsz. Eml. XX. 386. s. köv. ll.

[3]) U. o. XX. 50, 51. ll.

[4]) Hist. 196, 197. ll.

[5]) II. 109—113. ll.

[6]) Erd. Orsz. Eml. XX. 55. l.

[7]) Teleki a tanácsuraknak, Gernyeszeg. U. o. XX. 397, 398. ll.

Thökölyt, kiállította számára az athnámét,[1]) s a szilisztrai aasa s a tatár szultán kiséretében juliusban útnak indította Erdély elfoglalására.[2]) Teleki azonban résen állott; gondolta, hogy a sok hiresztelésnek alapja van s azért jul. 18-ára általános hadfelkelést hirdettetett.[3]) Heisler már augusztus 5-én tudta, hogy Thököly Pitest felé megindult s vagy Törcsvár vagy Fogaras felé üt be. Ezért megsürgette Telekinél a hadak felülését.[4]) Heisler még az nap Fogarasba ment, innen másnap Törcsvárra ért s intézkedett a szorosok megerősítéséről. A fogarasi szorosokat Bethlen Gergely őrizte három zászlóalj udvarhelyi lovassal, 200 oláh lovassal és a fogarasiakkal. Telekit a felkelt hadakkal Szászsebesre rendelte. Törzsvárt Heisler volt két ezred lovassal, 200 puskással, Udvarhelyszék hat és Aranyos és Marosszék kilencz zászlóaljával. A tömösi szorost 150 német gyalog védte, Bodzánál két ezred és 200 puskás a háromszéki és csiki székelyekkel. Az osdolai szorosnál 100 német és ugyanannyi székely lovas volt. Az ojtozi szorosnál 200 német lovas és gyalog őrködött. Ezenkivül rendeletet adott ki, hogy a háromszéki gyalogok az ojtozi és osdolai szorosok őrzésére menjenek.[5]) A védelem szétforgácsolásának oka az volt, hogy még nem volt bizonyos, melyik részen tör be Thököly.

Heisler pár nap mulva a bodzai szoroshoz tette át főhadiszállását, mert a hirek szerint Thököly itt akart beütni. Teleki is augusztus 15-én elindult Gernyeszegről, pedig betegen hagyta feleségét és nagyobbik fiát. „Isten velem lévén, megindulok — irja Absolonnak — és ha úgy kivántatik, vérem kiontásával és életem elfogyásával is ő felségéhez való hűségemet megmutatom: pro caesare, rege, principe, patria, kész vagyok meghalnom“.[6]) De Thököly nem a bodzai szoroson támadott, hanem Törcsvárnak tartott, hogy Heislert megkerülje. Augusztus 15-én este épen javában

[1]) Pray, Epistola Procerum III. 476. l.

[2]) Cserei 194. l.

[3]) Consultatio Radnotiensis, Tört. Lapok (Szerk. K. Papp M.) 1874. évf. 599, 615, 632. ll.

[4]) Heisler Telekinek, Szeben, Erd. Orsz. Eml. XX. 400, 401. ll.

[5]) Heisler Telekinek, Fogaras, ápr. 5-én Törcsvár, ápr. 6. — U. o. U. o. 401—403. ll.

[6]) Teleki Absolonnak, Gernyeszeg, ápr. 14. — Erd. Orsz. Eml. XX. 404, 405. ll.

kártyáztak Heisler, Nordkerner, Doria marquis és gr. Magni, midőn hírül hozták, hogy Thököly a törcsvári sánczon levő németeket és székelyeket szétverte. Heisler e váratlan hírre Törcsvárhoz tette át táborát s az ösvényeket bevágatta, de nem sokat használt ez, mert Thököly hátrahagyván nehéz hadi szereit, hihetetlen fáradsággal átkelt a havasokon aug. 21-én Zernyest és Tohán közé. Teleki jogosan irhatta utolsó soraiban feleségének: „Az ellenség jön, mi is Istent hiván, segítségéből ellene megyünk".[1]) mert Heisler azonnal trombitát fuvatott s megindította a sereget, mely előtt két jezsuita feszületet vitt. Thököly már felállította hadait Zernyest mellett, elővédét a tatárság, utóvédét a jancsárság, a sereg zömét pedig a magyarság s Brankován vajda oláhai képeztek. Heisler két harczvonalban állott fel, az elsőben a németekkel, a másodikban a székelyekkel, kik a Thököly hiveitől való megkülönböztetés végett karjelvényt viseltek. A jobb szárnyon Doria marquis ezredes, a balon gr. Magni állott, a középen gr. Nordkerner, Teleki Heislerrel együtt szintén a középen foglalt helyet s lelkesítő beszédet intézett a magyar és székely hadakhoz.

A csata azzal vette kezdetét, hogy Thököly Heisler jobb szárnya ellen küldötte a tatár és kurucz csapatokat, melyekkel Doria és Henter Mihály próbáltak szembeszállani 6 század némettel és 13 zászlóalj székelylyel, de hamar körülfogattak. Erre Thököly iszonyu erővel a középre csapott s ezt hamar is áttörte, mire a székely had nagy zúgás között megfutamodott s ezzel eldöntötte a csata sorsát. Heisler is megszalaut, de Doria hősi ellenállását látva, visszafordult. Hiába. Doria hada megfutott s ő maga Heislerrel együtt tatár fogságba került, honnan Thököly váltotta ki. A testes Nordkerner elesett, Magni súlyos sebekkel megterhelve ment Szász-Hermányig, hol a szászok agyonverték.

Itt lelte halálát Teleki. A szaladó had magával ragadta őt is, de Kálmán nevü paripája megbotlott egy búza kalongyába s mire lovasa összeszedhette volna magát, már rajta ütöttek az üldöző törökök. Teleki a fejedelmet gyá-

[1]) Teleki a feleségének aug. 21. Gr. Kemény J. XXXV. k.

szolván, sötét ruhát viselt, azért nem ismertek rá s annyira összevagdalták, hogy másnap alig tudta felismerni irnoka Komáromi János, midőn Thököly parancsára keresésére indult.[1]) „Elveszett és elesett — irja Vass György — szegény megnyomorodott hazánknak és hazánkban levő, majd csaknem elpusztult ecclesiánknak amaz nagy oszlopa, a nagy hirrel névvel minden nemzetek között tündöklő nagytekintetű úr".[2])

Thököly megengedte, hogy a holttestet koporsóba tegyék és családjának vigyék. 23-án Fogarasba vitték, hol új koporsóba tették s Komáromi kíséretében Görgénybe küldötték. Innen családja Gerszenyegre vitette s az ottani templomban temettette el.[3])

[1]) A zernyesti harczot és Teleki halálát l. Cserei 198—203. ll. Gr. Kemény J. Deutsche Fundgruben II. 244. l. Tört, Eml. a magy. nép kör. II. 1—7. l. — Trausch Chron. Fuchsio L. O. II. 247. l.

[2]) Naplója 92 l.

[3]) U. o.

II.

Tanári kar.

Balló István dr., világi, a magyar és latin nyelvből képesitett r. tanár, tartalékos m. kir. honvédhadnagy, a csik-somlyói r. k. iskolák alapját kezelő püspöki bizottmány előadó jegyzője, az önképzőkör vezetője, az ifj. könyvtár őre. a II. osztály főnöke, tanitotta a magyar nyelvet a II., latint a II. és VIII., görögöt az V., történelmet a III. és IV. osztályban, összesen 26 órában; ezenkivül a franczia nyelvet, mint rendkivüli tárgyat, heti 4 órában. Tanit 1895. óta.

Balog József, egyházi, képesitett r. vallástanár, a felső osztályok exhortatora, a Mária-Társulat elnöke, tanitotta a vallástant az I—VIII. osztályban és a szépirást az I. és II. osztályban, összesen 18 órában. Tanit 1893. óta.

Bálint György, egyházi, a latin és görög nyelvből képesitett r. tanár, a seminarium és internatus igazgatója, a csik-somlyói r. k. iskolák alapját kezelő püspöki bizottmány tagja, értekezleti jegyző, az V. oszt. főnöke, tanitotta a latin nyelvet az V., görögöt a VI., VII. és VIII. osztályban, összesen 20 órában. Tanit 1890 óta.

Csató János, egyházi, a földrajz- és természetrajzból képesitett r. tanár, a természetrajzi szertár őre, a kiránduló egyesület elnöke, az internatus felügyelője, tanitotta a földrajzot az I. és II., természetrajzot az I., II., IV., V., és V. osztályban, összesen 19 órában. Tani 1892 óta.

Dományáncz Péter, világi, tanitóképző-intézeti r. tanár, képesitett középiskolai zenetanár, tanitotta a zenét az összes osztályokban, heti 5 órában.

Erőss József, egyházi, a történelem- és latin nyelvből képesitett tanár, seminariumi aligazgató, algimnasiumi exhortator, az I. oszt. főnöke; tanitotta a magyar és latin nyelvet az I., a történelmet az V., VI., VII., VIII. osztályban, heti 23 órában. Tanit 1894 óta.

Fazakas Gáspár, egyházi, a magyar és latin nyelvből alapvizsgázott h. tanár, a III. oszt. főnöke, tanitotta a magyar nyelvet a III. és V., latin nyelvet a III. és VII. osztályban, összesen 18 órában. Tanit 1900 óta

Herberger Béla, világi, a magyar és német nyelvből alapvizsgázott h. tanár, a VIII. oszt. főnöke, a tanári könyvtár őre, a délutáni játékok vezetője, tanitotta a magyart a VII., németet az V. és VII., számtant a II. és III. osztályban, összesen 16 órában. Tanit 1900 óta.

Jakab Antal, világi, a mennyiség- és természettanból képesitett r. tanár, a természettani szertár őre, a csiksomlyói r. k. iskolák alapjának pénztárnoka, tanitotta a földrajzot a III., mennyiségtant a IV., V., VI. és VIII., természettant a VIII. osztályban, összesen 18 órában. Tanit 1879 óta.

Kolonics Dénes dr., világi, egyetemes orvostudor, kör- és államvasuti orvos, m. kir. honvéd-főorvos, oklevéles középiskolai egészségtan-tanár és intézeti orvos, tanitotta az egészségtant a VII. osztályban heti 2 órában. — Tanit 1901 óta.

Nagy Dénes, világi, a szabadkézi rajz- és rajzoló geometriából, ugy szintén a tornából képesitett h. tanár, a rajzszertár őre, tanitotta a számtant az I., rajzoló geometriát az I., II., III. és IV., a görögpótló rajzot az V—VIII. osztályokban, összesen 20 órában; ezenkivül a tornát I—VIII. osztályban heti 12 órában. Tanit 1902 óta.

Pál Gábor, világi, a mennyiség- és természettanból képesitett r. tanár, a főgimnasium igazgatója, Csikmegye törvényhatósági és közigazgatási bizottságának, a csiksomlyói r. k. iskolák alapját kezelő püspöki bizottmány és számvizsgáló bizottság tagja, tanitotta a mennyiségtant a VII. és a természettant a VIII. osztályban, összesen 7 órában. Tanit 1876 óta.

Petres András, világi, a latin és görög nyelvből az 1883. évi XXX. t.-cz. alapján jogositott r. tanár, tanitotta a latin nyelvet a VI., görögöt az V. és VIII. és görögpótló irodalmat a VII. osztályaan, összesen 18 órában. Tanit 1877 óta. Márczius közepe óta betegség okán szabadságoltatott.

Riszner Ödön, világi, a magyar és német nyelvből képesitett r. tanár, tartalékos cs. és kir. hadnagy, a gimnáziumi kölcsönkönyvtár kezelője, a VIII. osztály főnöke, tanitotta a magyar nyelvet a VIII., németet a III., IV., VI., és VIII., görögpótló irodalmat a VIII. és bölcsészeti előtant a VIII. osztályban, összesen 21 órában; ezenkivül az éneket, mint rendkivüli tárgyat heti 4 órában. Tanit 1897 óta.

Szlávik Ferencz, világi, a magyar és latin nyelvből képesitett r. tanár, a IV. oszt. főnöke, tanitotta a magyart a IV. és VI., latint a IV., VI., görögpótló irodalmat az V és VII. osztályban, összesen 24 órában. Tanit 1899 óta.

III.

A bevégzett tananyag.

I. Rendes tantárgyak.

I. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Erőss József.**

Vallástan, heti 2 óra. Imádságok. Az ember végcélja. A hit. A parancsok. A kegyelem eszközei. Tankönyv: Kis Katekizmus.

Tanitotta: **Balog József.**

Magyar nyelv, heti 5 óra. *a)* Prózai olvasmányok, a hun és magyar mondából és az Árpádok történetéből, a görög mithologiából, rajzok a magyar földről és a nép életéből, mesék. *b)* Költőiek, leiró és elbeszélő költemények, mesék, rövidebb mondák. Könyv nélkül: 9 költemény. c) Nyelvtan: A hangok. A mondat fajai. A mondat- és beszédrészek. A helyesirás főbb szabályai. *d)* Két hetenkint egy iskolai irásbeli dolgozat. Kézikönyv: Szinnyei József: Iskolai Magyar Nyelvtana és Magyar Olvasókönyve I. rész.

Tanitotta: **Erőss József.**

Latin nyelv, heti 6 óra. Az öt névragozás, melléknevek fokozása, névmások, számnevek, a sum segédige ragozása és a négy rendes igeragozás a cselekvő alakban. *a*) Olvasmányok: a nyelvtani tananyag begyakorlására szolgáló példákon kivül kisebb mesék, párbeszédek és leirások. *b)* Könyv nélkül: 4 mese. c) Két hetenkint egy iskolai irásbeli dolgozat. Kézi könyv Dr. Szamosi János: Latin Nyelvtana és Olvasókönyve.

Tanitotta **Erőss József.**

Földrajz, heti 3 óra. Tájékozás a földgömbön és a

térképen, térképolvasás. Földrajzi alapismeretek. Magyarország hegységeinek, síkságainak, vizeinek, éghajlatának, terményeinek és főbb helységeinek ismertetése kapcsán a lakósság foglalkozása és életmódja. Térkép-vázlatok készitése. Tankönyv: Körösi Albin Földrajz a középiskolák I. osztálya számára. Lange Cherven: iskolai atlasz.

Tanitotta: **Csató János.**

Természetrajz, heti 2 óra. Bevezetés a természeti tárgyak szemlélésébe és az egyszerü szemlélet utján levezethető törvényszerüségek felismerésébe. A négy évszak, különösen a növényeken mutatkozó jelenségekben feltüntetve. Az ősz: közönségesebb gyümölcs formák taglalása és csoportositása. Házi állatok. A téli közönségesebb fenyők. Az ember lakása közelében, a mezőn és az erdőn élő emlős állatok. Tavasz: egyes könnyen szemlélhető viritó növények megjelenésök szerint: a növények részeinek megismertetése. Házi szárnyasok. Tankönyv: Ormándy Miklós dr.: Természetrajz a gymnasiumok és real-iskolák I. osztálya számára.

Tanitotta: **Csató János.**

Számtan, heti 4 óra. Tizes számrendszer. Római számjegyek. A négy alapmüvelet egész számokkal, tizedes és közönséges törtekkel. Különböző mértékek és pénzek ismertetése. Havonként egy iskolai irásbeli dolgozat. Kézikönyv dr. Mocnik F. és dr. Schmidt A. Számtan.

Tanitotta: **Nagy Dénes.**

Rajzoló geometria, heti 3 óra. Az egyenes; a négy és háromszögek ismertetése. Az idomok kerülete, területe, összeillősége, symmetriája és hasonlósága. Görbe vonalak. — A tanult idomok, mint motivumoknak felhasználása sikdiszitmények rajzolására. Tankönyv: Fodor és dr. Wagner: Rajzoló planimetria.

Tanitotta: **Nagy Dénes.**

Szépirás, heti 1 óra. Nagy Sándor szépirási mintái után a magyar folyóirás gyakorlása.

Tanitotta **Balog József.**

II. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Dr. Balló István.**

Vallástan, heti 2 óra. A hitről szóló szakasz ismétlése. Oltárszolgálat. Az ó-szövetség története. Tankönyv: dr. Pokorny Emánuel: Ószövetségi bibliai történetek és Kis Katekizmus.

Tanitotta: Balog József.

Magyar nyelv, heti 5 óra. Az egyszerü mondat folytatása. Tárgy- és állapothatározók. A mellérendelt és alárendelt mondatok. Többtagu összetett mondatok. Könyv nélkül 9 költemény. A szórend. A szóalkotás. Olvasmányok, *a*) prózaiak: Jókai rövid rajzai és elbeszélései, Aesopus és Fáy András válogatott meséi, rövid leirások a magyar földről, történeti és mondai elbeszélések a különböző házakból való magyar királyok korából s a görög római világból; *b*) költőiek: Petőfi Sándor, Garay János, Czuczor Gergely, Arany János, Gyulai Pál, Lévay József, Eötvös József és Vörösmarty Mihály kisebb költeményein kivül Vörösmarty Mihály, Tompa Mihály és Garay János kisebb epikai versei. Két hetenkint egy iskolai irásbeli gyakorlat, tárgya: mondatok készitése a nyelvtani tananyag begyakorlására. Tankönyv: Szinyei József Iskolai magyar nyelvtana II. rész, hetedik kiadás és Magyar olvasókönyve II. rész, hatodik kiadás.

Tanitotta: **Dr. Balló István.**

Latin nyelv, heti 6 óra. Az első osztály tananyagának ismétlése után az igeragozás, az igék áttekintése perfectum és supinum szerint. Az ugynevezett rendhagyó igék. Hiányos igék. Személytelen igék. Igehatározók. Praepozitiok. Kötőszók és indulatszók. Szóképzés. A legszükségesebb mondattani szabályok. Olvasmányok: kisebb mesék, összefüggő darabok a görögök és rómaiak történetéből. Könyv nélkül pár mese és a nagyobb olvasmányokból egyes fejezetek. Két hetenkint egy iskolai irásbeli gyakorlat, tárgya: mondatok forditása magyarról latinra a nyelvtan begyakorlására. Tankönyv: dr. Szamosi János Latin nyelvtana és Latin olvasó könyve.

Tanitotta: **Dr. Balló István.**

Földrajz, heti 3 óra. Európa országai és népei, Magyarországból kiindulva. Ázsia és Afrika általános ismertetése a nevezetesebb országok és európai gyarmatok kiemelésével. Térkép vázlatok készitése. Tankönyv: Körösi Albin Földrajza a középiskolák II., III. osztályai számára, Lange—Cherven Iskolai atlasz.

Tanitotta: **Csató Jànos.**

Természetrajz, heti 2 óra. Majmok. Tengeri emlősök. Erszényes emlősök. Az ember lakása közelében, mezőn, erdőn vizen tartózkodó madarak. Teknős béka, krokodil, gyik, kigyó (csuszó-mászók). Vizi béka, szalamándra, gőte (kétéltüek). Halak, rovarok, pókok, százlábuak, rákok, férgek. (A helyi viszonyok tekintetbe vételével.) Ősszel viritó néhány növény. Feltünőbb gyümölcstermő erdei fa és bokor s az embert közelebbről érdeklő termesztett és vadon termő növények ismertetése. Kirándulások rovar-és növénygyüjtésre. Tankönyv: dr. Ormándy Miklós Természetrajza a gymnasiumok és reáliskolák II. osztálya számára.

Tanitotta: **Csató János.**

Mennyiségtan, heti 4 óra. Az I. osztály tananyagának ismétlése. Számolási rövidités és korlátolt pontossághoz vezető számtani müveletek. Egyszerü arányok és aránypárok. Hármas szabály. Százalék számolás: száztól, százra, százban. Közönséges törtek átváltoztatása tizedes törtekké és viszont. Havonkint egy iskolai irásbeli dolgozat. Kézikönyv: dr. Mocnik F. és Schmidt A.: Számtan.

Tanitotta: **Herberger Béla.**

Rajzoló geometria, heti 3 óra. Szögletes és gömbölyü testek szemléltetése, hálózata, felszine, köbtartalma, ábrázolása és modelljeinek elkészitése. Térelemek egymáshozi viszonya. A testek sikmetszetei, hasonlósága, összeillősége és symmetriája. Az eltanult testek rajzolása árnyékolással a parallelperspectiva törvényei szerint. Díszirás a különböző stylusokban. Tankönyv: Fodor L. és dr. Wagner: Rajzoló stereometria.

Tanitotta: **Nagy Dénes.**

Szépirás, heti 1 óra. Nagy Sándor szépirás mintái után, a magyar és német folyóirás gyakorlása, táblai előirás után,

Tanitotta: **Balog József.**

III. OSZTALY.

Osztályfőnök: **Farkas Gáspár.**

Vallástan, heti 2 óra. A parancsokról szóló szakasz ismétlése. Az új-szövetség története. Tankönyv: Pokorny Emánuel dr.: Új-szövetségi Bibliai Történetek és Kis Katekizmus.

Tanitotta: **Balog József.**

Magyar nyelv, heti 4 óra. A teljes rendszeres mondattan. Prózai olvasmányok: hazánk történetének a mohácsi vész utáni korából, a régi görög és római világból, leirások és elbeszélések. Költői rész: szemelvények a vallásos és hazafias lyra köréből, még pedig Petőfi, Arany, Berzsenyi, Vörösmarty és Garay műveiből. Ezek nagy részét beemézték és szavalták is. Két hetenként egy iskolai irásbeli dolgozat. Tankönyvek Szinnyei József dr. Rendszeres Magyar Nyelvtana és Olvasókönyve. III. rész.

Tanitotta: **Fazakas Gáspár.**

Német nyelv, heti 4 óra. Az alaktan elemei megfelelő gyakorlatok és beszélgetés alapján. Olvasmányok: Die Schule. Die Familie. Das Haus. Die Jahreszeiten. Die Theile des Körpers. Das blinde Ross. Der Fuchs und der Bock. Das Spielzeug der Riesen. Die Geschöpfe der Erde. Seltsamer Spazierritt. Die Riesen und die Zwerge. Die Sonne und die Thiere. Die Elster und ihre Kinder. Der wohlthätige Graf. Sprichwörter. Iphigenie in Aulis und auf Tauris. Das Landleben. Thue nichts Böses. Die Stufenleiter. Siegfried. Siegfrieds Schwert. A prózai olvasmányok egy része csak az olvasás gyakorlására szolgált; a költői olvasmányokat könyv nélkül is betanulták. Két hetenkint egy iskolai irásbeli dolgozat. Tankönyv Német nyelvkönyv I. r., irta Endrei Ákos.

Tanitotta: **Riszner Ödön.**

Latin nyelv, heti 6 óra. Az első és második osztály tananyagának átismétlése után az egyszerü mondat, tüzetesen az egyeztetési szabályok és az esettan. Prózai olvasmányok Pirchala Gyakorló könyvének megfelelő szakaszai magyarról latinra. A rómaiak történetéből: Előkor; a ki-

rályok kora. Költői rész: Lupus et agnus. Canis per fluvium carnem ferens. Vacca et capella, ovis et leo. Cervus ad fontem. Vulpes et corvus. Rana rupta et bos. Aquila, feles et aper. Pullus ad margaritam. De vulpe et uva. De Simonide. Viatores et latro. Ezekből 6 drbot emléztek is. Tankönyvek Szamosi János dr. Mondattan, Pirchala Imre: Gyakorló könyv, Elischer József: Latin Olvasókönyv.

Tanitotta: **Fazakas Gáspár.**

Történelem, heti 3 óra. A magyar nemzet története a történelmi előismeretek és a honfoglalás előtti idők után a mohácsi vészig, kölönös tekintettel az ország mivelődési viszonyaira. Tankönyv: Ujházy László: A magyar nemzet történelme I. rész.

Tanitotta: **Dr. Balló István**

Földrajz, heti 2 óra. a) Amerika és Ausztrália. *b*) A mathematikai és physikai földrajz alapismeretei 1. Világrészek és Oczeánok. Forrás, csermely, patak, folyó, folyam. A tenger hullámzása és áramlása; ár és apály. A levegő hőváltozásai. A levegő mozgása. Légköri lecsapódások. Villámlás és mennydörgés. A viz körutja. 2. A föld alakja. Az égboltozat mindennapi látszólagos mozgása. A föld forgása saját tengelye körül és keringése a nap körül. A hold keringése a föld körül. A föld a naprendszerben. 3. Physikai előismeretek: Ilyenek pl. a levegő sulya és nyomása. A közlekedő edények és Archimedes törvénye. A hőmérő. A halmaz állapot változása. A fény, mágnesség és elektromosság. Tankönyvek Kőrösi Albin Földrajz a középiskolák II—III. oszt. számára. Scholtz—Ráth A mathematikai földrajz elemei.

Tanitotta: **Jakab Antal.**

Számtan, heti 3 óra. Összetett arányok és aránypárok. Összetett hármas szabály. Kamat számitás. Leszámolás. Időhatár számolás. Egyszerü és összetett vegyitési szabály. Kamatos kamat számolás. Láncszabály. Egyszerü és összetett arányos osztás. Havonként egy iskolai irásbeli dolgozat. Kézikönyv dr. Mocnik F. és Schmidt A. Számtan.

Tanitotta: **Herberger Béla.**

Rajzoló geometria, heti 2 óra. Planimetriai idomok tüzetesebb tárgyalása különös tekintettel a hiányzó alkatrészek fölkeresésére, a szerkesztésre. Színezett síkdiszitmények rajzolása kezdetben vonalzóval, később szabadkézzel és önálló szinkompoziciók tervezése a színérzék fejlesztésére. Tankönyv: Fodor L. és dr. Wagner: Constructiv planimetria.

Tanitotta: **Nagy Dénes.**

IV. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Szlávik Ferencz.**

Vallástan. heti 2 óra. Az új-szövetség története. Tankönyv: Róder Flórent: Az új-szövetség.

Tanitotta: **Balog József.**

Magyar nyelv. heti 4 óra. Az egyszerű és szép irály ismertetése és kellékeinek beható tárgyalása olvasmányok alapján. A verstan elemei hangsúlyos és időmértékes verselés. Az ügyiratok. Olvasmányok: I. Költőiek: Toldi (Arany J.). Honfidal (Petőfi S.). Hymnus (Vörösmarty M.). Fohászkodás (Berzsenyi D.). Távolból (Petőfi S.). Nyárban (Tompa M.). Regg és est (Arany J.). Közelítő tél (Berzsenyi D.). Himfy dalaiból (Kisfaludy S.). Koldus ének (Arany J.). Kis gyermek halálára (Vörösmarty M.). Füstbe ment terv (Petőfi S.). Magyarország czimere (Vörösmarty M.). Elhagyott anya (Vörösmarty M.). Az erdei lak (Tompa M.). Zsugori uram (Csokonai). Vándorélet (Petőfi S.) A magyar nemes (Petőfi S.). Erdély (Gyulai P.). Nyalka huszár (Arany J.). András és Béla (Vörösmarty M.). Éji látogatás (Gyulai P.). Mátyás király Gömörben (Garay J.). A tudós macskája (Arany J.). Kont (Garay J.). Rozgonyiné (Arany J.). Mátyás anyja (Arany J.). Budai harczjáték (Kisfaludy K.). Szondi két apródja (Arany J.) Pázmán lovag (Arany J.). II. Prózai: A nevelés Zrínyi korában (Salamon F.). A magyar alföldi puszta (Hunfalvy J.). A zsolczai hős (Jókai M.). A madarak vándorlása (Brehm után Paszlavszky J.). A zsebrák (Beöthy Zs.). A sztrecsnói piros virágok (Rákosi V.). Szemelvények Mikes K. leveleiből; Heltai G. és Pesti G. meseiből. III. Házi olvasmány: Mátyás deák (Kisfaludy K.). Lauritius herczeg története (Faludi F.). Könyv nélkül Toldi I. éneke. Honfidal·

Fohászkodás. Kis gyermek halálára. Füstbe ment terv. Vándorélet. Éji látogatás. Budai harczjáték. Havonként hét irásbeli dolgozat (felváltva iskolai és házi), összesen 17. Tankönyv Névy L. Stilisztika. Arany—Lehr: Toldi.

Tanitotta: **Szlávik Ferencz.**

Német nyelv, heti 3 óra, Az alaktan tüzetes ismertetése olvasmányok és beszélgetés alapján. Olvasmányok: Der Winter. Der Sternenhimmel. Frau Holle. Diechage vom Plattensee. Die Einnahme Trojas, Die Heimat. In der Heimat ist es schön. Der Trompeter an der Katzbach. Der Bauer und sein Sohn. Roland im Thale Ronceval. Kannitverstan. Fran Holla und der trene Eckart. Sehnsucht nach dem Frühling. Vom Büblein. das überall hat mitgenommen sein wollen. Der Barbierjunge von Legringen. Der Rattenfänger zu Kameln Landleben. A költői olvasmányokat könyv nélkül is betanulták. Két hetenkint egy iskolai irásbeli dolgozat. Tankönyv: Német nyelvkönyv. I. r. (Endrei Ákos).

Tanitotta: **Riszner Ödön.**

Latin nyelv, heti 6 óra. Az esettan ismétlése után a főnév, melléknév, névmás és ige használata. A mondatok nemei. Az igei névszók. A szórend; a prosodia és metrica elemei. A római naptár. Phrasisok tanulása. Olvasmányok P. Ovidius Naso Metamorphosisaiból; A világ teremtése. Phaëton. Daedalus és Icarus. Philemon és Baucio. Orpheus és Eurydice. C. Julius Caesar De bello Gallico: I. k. 1—29 f. és VI. k. 11—29 f. A mondattani szabályok begyakorlására összefüggő magyar szövegek fordítása latinra. Könyv nélkül: Phaeton 1—30 és 200—215. Havonként két iskolai irásbeli dolgozat (fordítás magyarról latinra), összesen 17. Tankönyvek. Szamosi János Latin nyelvtan. Julius Caésar De bello Gallico, magyarázta Kempf József. Pirchala Imre. Gyakorlókönyv.

Tanitotta: **Szlávik Ferencz.**

Történelem, heti 3 óra. A magyar nemzet történelme 1526-tól 1867-ig, tekintettel az ország miveltségének állapotára. Magyarország és Ausztria a jelenben. Tankönyv: Ujházy László A magyar nemzet történelme, II. rész.

Tanitotta: **Dr Balló István.**

Algebra. heti 3 óra. Alapfogalmak. A négy alapmüvelet egész algebrai számokkal, a szorzásnál kiterjeszkedve a két taguak négyzeteinek és köbének képzésére s az osztásnál a geometriai haladvány ismertetésére. Tényezőkre bontás, legnagyobb közös osztó s legkisebb közös többes kikeresése. A négy alapmüvelet törtszámokkal. Elsőfoku egy ismeretlenü egyenlet. Havonkint egy iskolai irásbeli dolgozat a megelőzőleg tárgyalt tananyag köréből. Kézik.: Mocnik-Klamarik-Wagner: Algebra.

Tanitotta: **Jakab Antal.**

Növénytan, heti 3 óra. A virágos növények tagjai néhány élő példa leirása alapján. A biologiai anyag megértésére szükséges chemiai ismeretek röviden. A növények belső szerkezete, táplálkozása. A szövetek élettani szerepe. A növények szaporodása; a termés és a mag alakulása a terjedésre való berendezésekkel. A csirázás. A növekedés és a mozgás tünemények. Az osztályozás elvei Linné rendszere és a természetes rendszer ismertetése. A virágtalan növények kiválóbb jellemvonásaik alapján ismertetve. A virágos növények csoportjai, kiváló tekintettel a helyi fajokra és elterjedésükre. Növénygyüjtő kirándulás Tankönyv: Pintér Pál: Növénytan, a gimnasiumok negyedik osztálya számára.

Tanitotta **Csató János.**

Rajzoló geometria, heti 2 óra. Kör, ellypsis, hyperbola, parabola származása, tételei különös tekintettel a szerkesztésre. Térelemek egymáshoz való viszonya. Projectió egy és két képsikon. Rajzolás Várdai-féle faliminták után középkori és görög stylben. Önálló tervezetek az ismert két stylusban és azoknak önálló szinezése. Tankönyv Fodor L. és Wagner: Constuctiv planimetria.

Tanitotta: **Nagy Dénes.**

V. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Bálinth György.**

Vallástan, heti 2 óra. A kath. vallás alaptana, nevezetesen: a kinyilatkoztatás szükségének, a szentirás valódiságának, hamisitatlanságának, hitelességének, továbbá Jézus

istenségének és a róm. kath. egyház isteni tekintélyének bebizonyitása. Tankönyv: Wappler Antal dr. A Katholikus vallás tankönyve. I. rész.

Tanitotta: **Balog József.**

Magyar nyelv, heti 3 óra. A szerkesztés főbb törvényei. Az anyaggyüjtés. Az előadás főbb formái. A történetirás, szónoki beszéd, értekezés elmélete és története. Olvasmányok: mutatványok régi és ujabb történetiróktól, Herodotosból, a nevezetesebb görög, római és magyar szónokok beszédeiből; továbbá a magyar szépprózа fejlődésének bemutatása nevezetesebb fázisaiban. Könyv nélkül Kölcsey F. Parainesiséből. Tankönyvek: Névy László Stilisztikája, Rhetorikája és Olvasókönyve a rhetorikához.

Tanitotta: **Fazakas Gáspár.**

Német nyelv, heti 3 óra. A német nyelvtan tüzetes átismétlése és a tanult szabályok alkalmazásának gyakorlása. Olvasmányok Die Bremer Stadtmusikanten. Einkehr. Der brave Mann. Johanna Sebus. Der Glockenguss zu Breslau. Das Erkennen. Die Heinzelmännchen. Die gute Mutter. Kéthetenkint egy iskolai dolgozat. Kézi könyv: Endrei Ákos: „Német nyelvkönyv“ II. kötet.

Tanitotta: **Herberger Béla.**

Latin nyelv, heti 6 óra. Olvasmányok: De imperio Cn. Pomp. Pro Archia poëta. Evander és Carmenta Latiumba érkezése. Romulus és Remus kitevése. Terminalia. A Fabiusok hősi vállalata. Magna Matert Rómába viszik. Ulixes kalandjaiból. Janus. Tankönyv: Köpesdy: Orationes selectae Ciceronis. Cserép: Szemelvények Ovidius müveiből. Két hetenkint egy iskolai irásbeli dolgozat.

Tanitotta: **Bálinth György.**

Görög nyelv, heti 5 óra. Az attikai alaktan a mi végzetü igékig. Olvasmányok a) prózaiak: A nyelvtani tananyag begyakorlására szolgáló forditási gyakorlatokon kivül: Az anya-oroszlán, A farkas és a pásztorok, A beteg holló, A favágók és a tölgy, Az asszony és tyúkja, A medve és a róka, A fürdő gyermek, Kényelmes hazugság, Adomák a scholasticusról, Socrates, A három alvilági biró, Müvészek

önérzete, Anacharsis, Bias, Zeno, Croesus és Solon. b) Költőiek: erkölcsi mondások jambus versekben. Könyv nélkül az erkölcsi mondásokból 23 sor és két kisebb elbeszélés. Két hetenkint egy iskolai irásbeli gyakorlat, tárgya: magyar mondatok fordítása görögre a nyelvtani tananyag begyakorlására. Tankönyv: Dr. Szamosi János Görög nyelvtana és Görög olvasókönyve

Tanitotta: **Dr. Balló István.**

Görögpótló irodalom, heti 3 óra. I. Görög irodalmi olvasmányok: a) Költői: Szemelvények Homeros Odysseiájából és Iliásából. b) Prózai Szemelvények Horodotos történeti művéből. II. Magyar irodalmi olvasmányok: a) Költőik Tinódi Sebestyén: Budai Ali basa históriája. A kuruczkor költészetéből: Csinom Palkó. Kerekes Izsák. Kurucz tábori dal. Gyöngyösi J.: Murányi Vénus (szemelvényekben) Prózaiak Cserei Mihály Históriájából: Teleki Mihály. Apaffi és Teleki Mihály halála. Apor Péter Metamorphosisából: Az vendégségről és ebédről és vacsoráról. Könyv nélkül: Kurucz tábori dal. Tankönyvek: Gyomlay Gyula: Homeros Odysseiája, Csengeri Antal: Homeros Iliása, Geréb József: Szemelvények Herodos történeti müvéből, Jancsó Benedek: Magyar irodalmi olvasmányok, I. r.

Tanitottak. **Szlávik Ferencz.**

Görögpótló rajz, Stereometriai testek összetételeinek rajzolása körvonalakban és árnyékolással. Szinezett lapminták másolása. Ó-kor müvészettörténetének előadása 5 órában.

Tanitotta: **Nagy Dénes.**

Történelem, heti 3 óra. Az ókor története a nyugatrómai császárság bukásáig (476) a földrajzi ismeretek ébrentartása mellett. Tankönyv: Vaszary Kolos: „Világ történelem" I. rész.

Tanitotta: **Erőss József.**

Természetrajz, heti 3 óra. Az állati test fejlődése és szervei élettani vonatkozásokkal. Az emberi test egyes részeinek ismétlése. Az állatipusok, osztályok, rendek és családok ismertetése, neme és fajok felemlítése. Rovargyüjtő kirándulások. Tankönyv: Krisch J. Állattan.

Tanitotta: **Csató József.**

Mennyiségtan, heti 3 óra. a) Algebra. A több ismeretlenü határozott egyenletek megfejtési módjai. A határozatlan egyenletek megfejtésének osztási módjai. A két taguak magasabb hatványai; Pascal-féle háromszög s ezzel kapcsolatban a számtani haladvány. A több taguak 2-ik és 3-ik hatványra emelése. Gyök-mennyiségek: a gyökvonás fogalmából folyó tantételek; négyzetgyök és köbgyök vonása és ezzel kapcsolatban a négyzetes egyenletek megfejtése. b) Mértan. A planimetriából: Az egyenesek különös helyzete. Az idomok összeillősége és hasonlósága. Havonként egy iskolai irásbeli dolgozat. Kézi könyv: Mocnik—Klamarik—Wagner: Algebra és Geometria.

Tanitotta: **Jakab Antal.**

VI. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Balog József.**

Vallástan, heti 2 óra. Isten léte és tulajdonai; Szentháromság tana. Az angyalok, anyagvilág és az ember teremtése. Az ősbün és következményei; az emberi nem megváltásának igérete, teljesedése; az ember ujjászületése, megszentelése a szentségek és szentelmények által. Az utolsó dolgokról szóló tan. Tankönyv: Wapler Antal dr. A Katolikus Vallás Tankönyve. II. rész.

Tanitotta: **Balog József.**

Magyar nyelv, heti 3 óra. Aesthetikai alapfogalmak. Az epikai, lyrai és drámai költészet elmélete és története. Olvasmányok: I. Lyrai költemények: A magyar nemzet romlott állapotjáról (Balassa B.). Egy katonaének (Balassa B.). Őszi harmat után. Rákóczi nóta. A magyarokhoz. (Berzsenyi D.). Hymnus (Kölcsey F.) Mohács (Kisfaludy K.). Szózat (Vörösmarty M.). Az uri hölgyhöz (Vörösmarty M.) Fóti dal (Vörösmarty M.). A nép nevében (Petőfi S.). Erdélyben (Petőfi S.). Egy gondolat bánt engemet (Petőfi S.). A gólya (Tompa M.). A madár, fiaihoz (Tompa M.). Előre (Tóth K.). A dalnok búja (Arany J.). II. Epikai költemények: A szegény és gazdag (Tompa M.). Krisztus és a madarak (Gyulai P.). A szigeti veszedelem (Zrinyi). Dorottya (Csokonai). A fülemile (Arany J.). A szegény asszony könyve

(Vörösmarty M.). Falu végén (Petőfi S.). Edward (ó-angol népballada, ford. Szász K.). Kádár Kata (népballada). Ágnes asszony (Arany J.). V. László (Arany J.). Tetemre hivás (Arany J.) Családi kör (Arany J.) A népszerüség (Gyulai P.). Vojtina Ars poetikája (Arany J.). Levél egy kibujdosott barátom után (Tompa M.). A Magvető (Tóth L.). A ló és lovag (Lévai J.). Iharus (Fáy A.). Pán és Apolló (Fáy A.). A gyermek és a szivárvány (Arany J.). III. Drámai költemények: Shakespeare: Machbet és Kisfaludy K: Csalódások. Házi olvasmányok: Berzsenyi D. válogatott ódái; Kisfaludy K. és Kölcsey Ferencz válogatott költeményei. Buda Halála (Arany). A két szomszédvár (Vörösmarty M.). Zord idő (Kemény Zs.). Csikós (Szigligeti E.). Az ember tragédiája (Madách J.). Antigone (Sophokles). Könyv nélkül: A magyarokhoz. Hymnusz. Szózat. A gólya. A szegény asszony könyve. Tetemre hivás. A gyermek és a szivárvány. Havonként egy dolgozat (hat házi és három iskolai, összesen kilencz). Tankönyv: Névy L. Poétika és Olvasókönyv.

Tanitotta: **Szlávik Ferencz.**

Német nyelv, heti 3 óra. Az alaktan ismétlése, különös tekintettel a két nyelv eltérő sajátosságaira, szóképzés, szórend, mondattan. Olvasmányok: Die Sage von Coriolanus (Niebuhr). Römisches Sittenleben in der alten Zeit (Grube). Der geheilte Patient (Hebel). Die Posanne des Gerichts (Auerbach). Die Weiber von Weinsberg (Chamisso). Zauberlehrling (Goethe). Barbarossa (Rückert). Herder an seine Kinder.. Das Meer (Baumann). Eine Reise nach Berlin (Kuttner). Der dritte Kreuzzug (Grube). Die Sonne bringt es an den Tag (Chamisso). Die Bürgschaft (Schiller). Schwäbische Kunde (Uhland). Der Taucher (Schiller). Die Jungfrau von Orleans. Der Graf von Habsburg (Schiller). A költői olvasmányokat könyv nélkül is megtanulták. Két hetenkint egy iskolai irásbeli dolgozat. Tankönyv: Német nyelvkönyv II. r. (Endrei Ákos).

Tanitotta: **Riszner Ödön.**

Latin nyelv, heti 5 óra. Olvasmányok: T. Livii Ab urbe condita l. XXI.; P. Vergilii Maronis Aeneidos l. II. Vallási, hadi és magánrégiségek. Könyv nélkül az Aeneis

145—170 sora. Két hetenkint iskolai irásbeli dolgozat magyarról latinra (minden időszakban az egyik dolgozat latinról magyarra való fordítás), összesen 17. Kézikönyvek: Titi Livii Ab urbe condita libri XXI. et XXII. Magyarázták: Iványi és Webel. Szemelvény P. Vergilius Maro Aeneiséből, magyarázta Cserép József. Wagner—Horváth: Római régiségek.

Tanitotta: **Szlávik Ferencz.**

Görög nyelv, heti 5 óra. Az V. osztály anyagának ismétlése után a *mi* végü igék alaktana A rendhagyó igék csoportositása és gyakorlása. Szóképzés, szóösszetétel. Olvasmány Xenophon Anabasisából Készülődés a háboruhoz. Vonulás a király ellen. A kunaxai ütközet. A Cyropaediából. Kyros származása. Az ifjuság nevelése a perzsáknál. Kyros és Assyages. Apróbb lirai költemények. Az utóbbiakból néhány könyv nélkül. Tankönyv: Szamosi János dr. Görög nyelvtana és Horváth—Elischer: Xenophon Chrestomathiája. Két hetenkint egy iskolai irásbeli dolgozat.

Tanitotta: **Bálinth György.**

Görögpótló irodalom, heti 3 óra. Olvasmányok: Szemelvények a görög és magyar elégia, epigramma, iambos és trokhaios költészet köréből. A ión lantos költők (Alkaios, Sapho és Anakreon), valamint az ezen irányt követő magyar költők müveiből szemelvények. A dór lantos költészet köréből: Danaë búdala. Bakkhylides: Az ifjak és Theseus. Pindaros: A syrakusai Agesiasra, Agrigenti Thesonra, a kocsiverseny győztesére. — Sophokles Antigonéjának aesthetikai taglalása. Könyv nélkül: Sophokles Antigonéjából az első kardal. Egy ledőlt diófához (Baróti Szabó D.). Zrinyi második éneke (Kölcsey F.). Epigrammák. A szabadsághoz (Kölcsey F.). A hivatlan dalosok (Vörösmarty). Házi olvasmány: Agamemnon (Aiskhylos). Iphigenia Auliszban (Euripides). Tankönyvek: Szemelvények a görög lyra és a vele kapcsolatos magyar classicus költészet termékeiből. Szerkesztette: Kincs Gyula. Sophokles—Csiky G.: Antigone

Tanitotta: **Szlávik Ferencz.**

Görögpótló rajz, heti 2 óra. Stereometriai testek rajzolása és árnyékolása. Egy szin és annak árnyalataiban

való festése a formaérzék fejlesztésére. Rajzolás fösz után. Középkor mütörténelmének ismertetése 5 órában.

Tanitotta: **Nagy Dénes.**

Történelem, heti 3 óra. Egyetemes történet a magyar nemzet történetével kapcsolatosan 1492—1648-ig, a földrajzi ismeretek ébrentartása mellett. Tankönyv: Vaszary Kolos: Világtörténelem III. rész. Tanitotta: **Erőss József.**

Mennyiségtan, heti 4 óra. *a*) Algebra. A hatványozás általánositása. A számrendszerek összefüggésének ismertetése. A logaríthmusok és alkalmazásaik. Kitevői és logarithmusi egyenletek megfejtése. *b*) Mértan. A planimetriai tanulmányok kiegészitéséül a kúpszelet-vonalak sajátságainak ismertetése és a trigonometria egészen. Havonkint egy iskolai irásbeli dolgozat. Tankönyv Mocnik—Klamarik—Wagner: Algebra és Geometria.

Tanitotta: **Jakab Antal.**

Természetrajz, heti 3 óra. Tananyag és tankönyv ugyanaz, mint a IV. osztályban.

Tanitotta: **Csató János.**

VII. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Herberger Béla.**

Vallástan, heti 2 óra. Az isteni akarat és feltételei a cselekedetek erkölcsi volta és beszámitása; erények és bűnök; a megigazulás szüksége és lefolyása; a külső istenitisztelet tényei. Isten, önmagunk és felebarátunk iránt tartozó kötelmeink. A keresztény tökéletesedés eszközei. Tankönyv: Wappler Antal dr.: A Katholikus Vallás Tankönyve. III. rész. Tanitotta: **Balog József.**

Magyar nyelv, heti 3 óra. A magyar nemzeti irodalom fejlődésének ismertetése 1820-ig. Az ezzel kapcsolatos iskolai és magán olvasmányok tárgyát az egyes korszakok és a tárgyalt irók műveiből vett jellemző szemelvények és a tárgyalt korokra és irókra vonatkozó nevezetesebb tanulmányok képezték. Magán olvasmányokkal kapcsolatosan havonként egy házi dolgozat. Kézikönyv: Beöthy Zsolt A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. k.

Tanitotta: **Herberger Béla.**

Német nyelv, heti 3 óra. Irodalomtörténeti képek és velök kapcsolatos olvasmányok, beszédgyakorlatok a nyelvtani ismeretek ébren-tartásával. Einführung in die Litteraturkunde. Die heidnische Zeit. Enstehung der deutschen Heldensage. Das Hildebrandslied. Geistliche Dichtung der althochdeutschen Zeit. Walter von Aquitanien. Kitterliche Dichtung. Aus dem Niebelungenliede. Eine feste Burg ist unser Gott. Sanct Péter mit der Geiss. Aus dem „Lallenbuch" Inhalt des Faustbuches. Der ewige fude. Hermann und Dorothe méltatása után ez eposzból hat éneket. Havonként egy-egy dolgozat. Kettő házi, a többi iskolai. Kézikönyvek: Heinrich G. dr.: Német Tan- és Olvasókönyv. III. k. Goethe: „Hermann und Dorothea"-ja, magyarázta Heinrich G. dr.

Tanitotta: **Herberger Béla.**

Latin nyelv, heti 5 óra. Költői rész: Vergilius Aeneisének VI. könyve. Prózai olvasmány „Bellum Catilinae" Sallustii, M. Tullii Ciceronis in C. Verrem accusationis liber IV. szemelvényekben. Az olvasott szöveggel összefüggő mithológiai részletek, állami, magán és vallási régiségek. Két hetenként egy iskolai irásbeli dolgozat, még pedig felváltva magyarból latinra és latinból magyarra. Könyv nélkül való részletek. Kézikönyvek: Vergilii Aeneis. Ed. G. Némethy. 2. C. Sallustii Crispi liber De conjucatione Catilinae. Ediderunt Bartal Antal et Malmosi Károly. 3. M. Tullii Ciceronis in C. Verrem accusationis liber IV. Ed. Incze József. Szemléltetés Baumeister és Rich nyomán.

Tanitotta: **Fazakas Gáspár.**

Görög nyelv, heti 5 óra. Költői olvasmány Homeros Iliasából: Achilleus haragja. Thetis az Olympuson. Agamemnon álma. Alexandros és Menelaos párviadala. Prózai olvasmány Herodotosból: Kroisos és Solon találkozása. De Arione citharoedo. De moribus Persarum. De moribus schytharum. De Rhampsinito rege. De pugna Marathonia. De pugna apud Thermopylas. Az ioni szójárás ismertetése.

A homerosi költemények. Tankönyv: Dr. Csengeri: Homerós Iliasa. Dávid István Szemelvények Herodotosból. Havonkint egy iskolai irásbeli dolgozat.

Tanitotta: **Bálinth György.**

Görögpótló irodalom, heti 3 óra. I. Görög irodalmi olvasmányok: Szemelvények Thukydides történeti művének I—IV. könyvéből, az V—VII. könyv rövid tartalma. Demosthenes beszédeiből: Az I—III. olynthusi beszéd. A Fülöp elleni I. és II és a békéről szóló beszéde. II. Magyar irodalmi olvasmányok: Salamon F. A Hunyadiak kora. Kölcsey F. szónoki műveiből: Védelem P. I. számára. Magyar játékszin. Emlékbeszéd Kazinczy Ferencz felett. Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett. A magyar nyelv ügyében. Könyv nélkül Védelem P. I. számára. Tankönyvek: Szilasi Móricz: Szemelvények Tkukydidesből. Telfy – Kempf: Demosthenes beszédei. Jancsó Benedek: Magyar irodalmi olvasmányok.

Tanitotta: **Szlávik Ferencz.**

Görögpótló rajz, heti 2 óra. Építészeti részletek, diszitmények rajzolása gyps után ironnal vagy festve. Ujabb kor műtörténelme.

Tanitotta: **Nagy Dénes.**

Történelem, Heti 3 óra. Egyetemes történet a magyar nemzet történetével kapcsolatosan 1648-tól 1871-ig. Európa és Amerika nevezetesebb államainak földrajza. Tankönyvek Vaszary Kolozs: Világtörténelem III-ik rész. Stoltz A. Politikai földrajz.

Tanitotta: **Eröss József.**

Mennyiségtan, heti 3 óra. *a*) Algebra: A másodfoku egyenletek elmélete. A másodfoku határozatlan egyenletben a változó mennyiségek szélső értékeinek meghatározása. A másodfokura redukálható magasabb foku egyenletek. Haladványok és alkalmazásaik a szakaszos tizedes törteknek közönséges törtekre való visszavezetésére, a tőkefelszaporodás, járadék és törlesztési számitásokra. *b*) Mértan: A testmértan. Havonkint egy iskolai irásbeli dolgozat. K. k. Mocnik—Klamarik—Wagner: Algebra és Geometria.

Tanitotta: **Pál Gábor.**

Természettan, heti 4 óra. Általános erőműtan. A szilárd, csepfolyós és légnemü testek egyensuly és mozgástana. A hangtan és fénytan. K. k.: Fehér Ipoly: Kisérleti Természettana.

Tanitotta: **Jakab Antal.**

Egészségtan, heti 2 óra. Az egészségtan feladata; a táplálkozásról, a lakásról; a munka és foglalkozás befolyása az egészségre; a test ápolásáról, a fertőző betegségekről és a fertőtlenitésről; az élet véletlen veszedelme- és az életmentésről. Kézikönyv: Dr. Fodor József: „Egészségtan a középiskolák felsőbb osztályai számára."

Tanitotta: **Dr. Kolonics Dénes.**

VIII. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Riszner Ödön.**

Vallástan, heti 2 óra. A kath. egyház története annak alapitásától a legujabb korig. Tankönyv: Titz Antal: Egyháztörténelem.

Tanitotta: **Balog József.**

Magyar nyelv, heti 3 óra. A magyar irodalom történetének ismertetése kapcsolatban, egyes irók kiválóbb müveiből és jelesebb irodalom történeti értekezéseiből vett iskolai és házi olvasmányokkal. Havonkint egy házi irásbeli dolgozat. Tankönyv: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, irta: Beöthy Zsolt.

Tanitotta: **Riszner Ödön.**

Német nyelv, heti 3 óra. Irodalom történeti képek és velök kapcsolatos olvasmányok: Entstehung der deutschen Heldensage (Klee). Inhalt des Rolandsliedes (Grimm). Die Blüte der mittelalterlich-deutschen Dichtung. Sängerkrieg auf der Wartburg. Wather von Aquitanien (Uhland). Das Volksepos. Das Niebelungenlied. Aus dem Niebelungenliede. Misterien. Das 16. und 17. Jahrhundert. Abschied (Volkslied). Lebenslust (bpitz) Kampf der Leipziger und Schweizer. Der sterbende Vater (Gellert). An Leukon (Gleim). Roman und Satire. Robinsonaden. Dichter der „Bremer Beiträge". Anakreontiker. Die frühen Gräber. Klopstock und seine Schule. Aus dem Messias. Lessing und sein Kreis. Aus dem Laokoon. Aus den Linngedichten. An das Herz. Edward. Wieland und sein Kreis. Aus dem Oberon. Sturm und Drang. Der Sturm. Was ist Aufklärung? (Kant). Goethes Leben. Schillers: Wilhelm Tell. Havonta egy irásbeli dolgozat (iskolai vagy

házi). Tankönyvek: Német tan- és olvasókönyv III. r., irta Heinrich Gusztáv. Schiller „Wilhelm Tell"-je, magyarázta Heinrich G.

Tanitotta: **Riszner Ödön.**

Latin nyelv, heti 4 óra. Olvasmányok a) költőiek Horatius Flaccus I. 1, 4, 6, 9, II. 6, 8, satirája, I. 1, 2, 3, 4, 7, 9, 12, 14, 17, 20, 22, 31, II. 3, 10, 14, 16, 17, 18, III. 1, 2, 3, 6, 9, 13, 24, 29, IV. 3, 9, 15. ódája, 1, 2, 7, 9, 13, és 16 epodusa és epistola ad Pisones; prózaiak: Tacitustól Augustus. Tiberius, A római legiok lázadása Germaniában, Arminius és a rómaiak, Germania és a Germánok, Nero, Nero anyjának meggyilkolása után, Nero a szinpadon, A római tüzvész és a keresztények, Judaea és népe, Jeruzsálem ostroma. Könyv nélkül egy óda. A tárgyalt szerzők élete és méltatása. A régiségtani, mythológiai és irodalomtörténeti ismeretek összefoglalása, tekintettel a három alsóbb osztályban olvasott szerzőkre. Lirai metrumok. Stilus-gyakorlatok. Szemléltetés Rich és Baumeister alapján. Két hetenkint iskolai irásbeli gyakorlat, fordítás felváltva magyarból latinra és latinból magyarra. Tankönyv Horatius, Pozder-féle kiadás, Dávid-Pozder, Tacitus-szemelvények, Wagner — Horváth Római régiségek és római irodalomtörténet.

Tanitotta: **Dr. Balló István.**

Görög nyelv, heti 4 óra. Költői olvasmány Homeros Odysseája: I. II. III. ének Prózai: Plató Apologiája némi kihagyással. A homerosi kérdés tüzetes tárgyalása, Régiségi és mythologiai alakok csoportositása. Tankönyv: Csengeri J.: Homeros Odysseája. Szamosi J.: Szemelvények Plátóból. Havonkint egy iskolai irásbeli dolgozat.

Tanitotta a két első harmadban
Petres András, azután **Bálinth György.**

Görögpótló irodalom, heti 2 óra. A görög müvészet remekeinek ismertetése szemlélet alapján. A görög bölcsészet története. Olvasmányok: Platon „Apologia"-ja és „Kriton"-ja. A magyar politikai irodalom a 19. sz. első felében. Tankönyvek: A görög vallás és művészet (Geré); Platon és Aristoteles szemelvények (Alexander *B.*); Magyar irodalmi olvasmányok IV. k. (Jancsó B.)

Tanitotta: **Riszner Ödön.**

Görögpótló rajz, heti 2 óra. *a)* Ábrázoló geometria, heti 1 óra. Sikok és testek ábrázolása többféle helyzetekben, saját és vetett árnyékaik szerkesztése. Tankönyv: Fodor L.: Ábrázoló geometria. *b)* Szabadkézi rajz, heti 1 óra. Természeti tárgyak, edények rajzolása különböző helyzetekből. Magyarország művészettörténete.

Tanitotta: **Nagy Dénes.**

Történelem, heti 3 óra. Magyarország oknyomozó történelme a magyarok bejövetelétől 1896-ig. Tankönyv: Komarik István S. I. A magyarok oknyomozó történelme.

Tanitotta: **Erőss József.**

Mennyiségtan, heti 2 óra. Kapcsolástan. Newton binominalis tételének származtatása és alkalmazása gyökfejtésre. Coordinata-rendszerek. Az elemző mértanból az egyenes egyenleteinek előállitása. A gömbháromszögtanból a cosinus tétel levezetése és alkalmazása, A föld két pontja távolságának kiszámitására a földrajzi hosszuság és szélesség adataiból, továbbá a nappali iv hosszának kiszámitására, tetszés szerinti napra és helyre vonatkozólag. Ezután az egész algebrai és mértani tananyag csoportokba szedett és gyakorlati példák kidolgozásával kapcsolatos ismétlése. Havonkint egy iskolai dolgozat. Tankönyvek: Mocnik—Klamarik—Wagner Algebra és Geometria.

Tanitotta: **Jakab Antal.**

Természettan, heti 4 óra. Az erély átalakulásai, megmaradásának elve. Az anyag szerkezete. A vegyülések törvényei. Egyszerübb vegyületcsoportok és ezek tulajdonságai. A hőtan, mágnesség és elektromosságtana. Végül a Cosmographia. Tankönyv: Fehér Ipoly: Természettan.

Tanitotta: **Pál Gábor.**

Bölcsészet, heti 3 óra. A lélektan és logika elemei. Olvasmányok a lélektan, erkölcstan és életbölcselet köréből (a tankönyv függeléke) és Mill J. Stuart „A ded- és indlogika rendszere“ cz. művéből. Tankönyv Lélektan és Logika (Szitnyai Elek).

Tanitotta: **Rissner Ödön.**

Testgyakorlat.

1. Torna.

I. osztály, heti 2 óra. Rendgyakorlatokból: Arcz- és oldalsor alakitás; fejlődés. Járás, kanyarodás, szakasz, rendek, kettős rendek alakitása helyben, később menet közben. Szab. gyakorlatokból a különböző állások, végtaglenditések és lökések, törzsforgatások és hajlitások, fekvőtámaszok gyakorlása. Birkózás, kötélhúzás, futás.

Szergyakorlatok közül: Magas és távol ugrás, alacsony nyujtó, korlát, pózna, trapez, vizszintes létra, lebegőfa.

II. osztály, heti 2 óra. Ugyanaz mint az I. osztályban.

III. osztály, heti 2 óra. Ugyanaz mint az I. osztályban.

IV. osztály, heti 2 óra. Ugyanaz mint az I. osztályban.

V—VI. osztály, heti 2 óra. A rendgyakorlatokból és szabadgyakorlatokból ugyanaz mint I—IV. osztályban kibővitve meneteléssel arczsorban és ellenvonulással. Szabadgyakorlatok szerekkel és műszabadgyakorlatok. Szergyakorlatok mint I—IV-ben hozzávéve bak- és diskosvetés.

VII—VIII. osztály, heti 2 óra. Ugyanaz mint V—VI-ban, Sulydobás. Tanitotta: **Nagy Dénes.**

2. Játék.

1. csoport: (I. II,. *osztály*), hetenkint egy délután. Futójátékok, lapdajátékok kis és középnagyságu lapdával. Tréfás játékok.

2. csoport: (III. IV. oszt.), hetenkint egy délután. Futójátékok, szabadjátékok kis, középnagyságu és tömött nagy labdával. Hadakozási és tréfásjátékok.

3. csoport: (*V. VI. oszt.*), hetenkint egy délután. Ugyanaz, mit a második csoportban.

4. csoport: (*VII., VIII. oszt.*), hetenként egy délután. Ugyanaz, mint a 2-ik csoportban. Vezette: *Herberger Béla.*

2. Rendkivüli tárgyak.

1. Ének.

A tanulók 3 csoportban jártak órákra:

1. Egyházi ének, heti 1 óra. Nehány uj darab betanulása (unisono és karban) mellett az ének-elmélet alapelemeit tanulták.

2. Műének, heti 2 órában. Vegyes, férfi és gyermek-

karban egyházi és világi darabokat tanultak be, a melyeket a megtartott iskolai és önképzőköri ünnepélyeken adtak elő.

3. Ének-elmélet, heti 1 órában. E csoportba voltak beosztva azok, a kiknek zenei hallásuk egyátalán nincsen. Tanulták az elmélet alapelemeit a hangsorok felállításával bezárólag.

Tanitotta: **Riszner Ödön.**

2. Zene

a) Kezdők. A vonalrendszer, a kulcs, a hangjegyek, a szünjelek, az ütem és a hangközök tüzetesebb ismertetése énekgyakorlatokkal. A hegedű és a vonó kezelése és helyes tartása. Hegedügyakorlatok egész-, fél-, negyed- és nyolczadhangjegyekkel; egyszerűbb dalalakok. Heti óraszám: 2.

b) Haladók. A hangnemek tüzetesebb ismertetése és gyakorlása; a különféle legato- és staccatogyakorlatok; a trilla és a syncopa; nehezebb dalformák müvésziesebb előadása Heti óraszám 2.

c) Zenekar. Az előhaladottabb tanulók külön zenekart alakitották, mely heti 1 órában az ensemble-játékot gyakorolta; anyagúl szolgáltak a klassikus-zenéből egyes az ifjuság felfogásához mért zenedarabok, különös tekintettel a magyar klassikusok remekeire. A zenekar az összes iskolai ünnepélyeken és az önképzőköri gyüléseken tevékeny részt vett.

Tanitotta: **Dományáncz Péter.**

3. Franczia nyelv.

1. Kezdők, heti 2 óra. Az être és avvir segédigék ragozása állitó kérdő és tagadó alakban. A főnevek, melléknevek, számnevek, részelő névelő. A „er" végzetü igék ragozása. A nyelvtani tananyag begyakorlására szolgáló, franczia és magyar fordítási gyakorlatok. Tankönyv: Bartos Fülöp és Dr. Chovancsák István Franczia nyelvtana és olvasókönyve I. rész.

2 Haladók. heti 2 óra. A múlt évi tananyag átismétlése után a visszaható és az összes rendhagyó igék ragozása. A partiape passé és infinitiv használata. A megfelelő franczia és magyar gyakorlatokon kivül olvastattak a következő prózai olvasmányok: Le vieux Mendiant, Le Vieillard, Histvine d, une Piéce d' or, Charlemagne, Roland á Roncevaux, Bayard, Les loisades, La Chevalerie, Grandeur de Seanne d' Arc, Lettres sur différents sujet. Tankönyv Bartos Fülöp és Dr. Chovancsák István Franczia-nyelvtana és Olvasókönyve II. rész.

IV.

Irásbeli dolgozatok tételei.

1. A magyar nyelvből a négy felsö osztályban.

V. osztály.

1. Visszaemlékezés a szünidőre (levélalakban). 2. Arany J. „Katalin“ költői beszélyének tartalma. 3. Kisfaludy K. „A kérők“ cz. vigjátékának tartalma. 4. A tél (leirás) 5. Deák F. első felirati beszédének gondolatmenete. 6. Beszéd egy tanuló ifju sirjánál. 7. Szabad dolgozat. Iskolaiak: 1. Csikmegye nevezetességei. 2. Vörösmarty „Szép Ilonkája prózában elbeszélve. 3. A levélalak mint rhetorikai mű faj.

VI. osztály.

1. Egy kép leirása Petőfi S. „Vándorélet“ cz. költeménye mintájára. 2. Adtak-e kifejezést költőink a nemzet hangulatának? 3. Petőfi hasonlatai hazafias költeményeiben. 4. Zrinyi M. Szigeti veszedelmének szerkezete. 5. Tihamér és Enikő jelleme Vörösmarty Két szomszédvárában. 6. A komikum Kisfaludy K. Csalódások cz. vigjátékában. II. Iskolai dolgozatok: 1. Tompa M. A madár fiaihoz cz. költeményének méltatása. 2. A ballada jellemző sajátságai Arany J. Tetemre hivás cz. balladája alapján. 3) A személyek jellemése a drámában.

VII. osztály.

1. Ne higyj azon gondolatnak, melynek szived ellenmond. 2. A magyarok honfoglaláskori müveltsége, polgári és harczászati állapota. 3. Gyöngyösi István müveinek jellemzése. 4. Hogyan születtek a kurucz dalok? 5. Mikes Kelemen jellemzése törökországi levelei alapján 6. Emlékbeszéd egy elhunyt tanár felett. 7. Lyrai költészetünk fejlődése Kisfaludy Sándorig.

8. Mit köszönhet a magyar irodalom Kazinczy Ferenczneк.
9. Berzsenyi Dániel költészetének jellemzése.

VIII. osztály.

1. Milyen lehetett a pogánykor költészete? 2. Tinódi epikája. 3. Szépprózánk fejlődése Faludiig. 4. Kisfaludy Sándor regéi. 5. Milyen költői arányok egyesülnek Vörösmarty költészetében? 6. A népköltés hatása irodalmunkban. 7. Jókai regényirói jellemzése. 8. Csiky Gergely mint szinműiró.

2. Az érettségi irásbeli vizsgálatnál.

Magyarból a) Népköltészetünk és jellemző sajátosságainak ismertetése. *b*) A gőz és villamosság, mint a müvelődés terjedésének eszközei. *c)* Az indulat és szenvedély hatása az erkölcsi életre.

Németből: Mátyás és a török követ. (Galleotti Mazzio után).

Latinból: Vergilius Aeneise X. ének 755—780. vers.

Görögből: A hellének meglátják a tengert. Xenophon Anab. IV. 7. 19—27. (30 nyomtatott sor)

Mennyiségtanból: *a*) Algebra. Valamely 20 tagból álló arithmétikai haladványban a két középső tag szorzata 725, a 3-ik és 12-ik tag összege 30; mekkora a haladvány első tagja és különbsége? *b*) Mértan. Valamely húrháromszög egyik oldala 14·34, a másik 9·56 és a kör sugara 8·4 méter; mekkora a húrháromszög területe és az ismeretlen harmadik oldal által kimetszett körszelet területe?

V

Tanszerek gyarapodása.

I. Könyvtárak.

A) *A tanári könyvtár* az 1902—1903. iskolai évben a következő müvekkel gyarapodott:

a) Ajándékozás utján **Fejes István** Összes költeményei, 2 k. **Császár Dénes** ajándéka. — **Dolinay Gyula**: Történelmi Arczképcsarnok. A szerző ajándéka. — **Balogh Pál**: A népfajok Magyarországon. Csikmegye alispáni hivatalától. — **T. Nagy Imre**: A gazdasági alsóbbfoku közoktatás. — **T. Nagy Imre**: Csikmegye közgazdasági leirása. A szerző ajándéka. — **Buday Barna**: A székely kongressus tárgyalásai és határozatai. Az Orsz. Gazdasági Egyesület ajándéka. — **Dr. Márki Sándor**: Mátyás király Emlékkönyv. Mikó Bálint főispán ajándéka. — **Szemere Miklos** Négy országgyülési beszéd. A szerző ajándéka. — Almanach 1903-ra. A Tud. Akad. ajándéka. — **Szemere Miklós**: A főrendiház átalakitásáról. A szerző ajándéka. — **G. Nagy Lajos**: Jelentés a kolozsvári Mátyás király szoborról. A szobor bizottság ajándéka. — Magyarország közoktatásügye 1901. A vall. és közokt. ügyi miniszter ajándéka. **Pal István**: Egyházi és Iskolai állapotok Székelyföldön. A szerző ajándéka. — Dr. Cervinus: Tudomány és Humanismus. **Székhelyi Majláth G. Károly gróf** püspök ur ajándéka. — 11. drb. régi tankönyv az 50 es évekből. **Kertész Gábor** ajándéka. Az erd. r. k. státus Igazgatótanácsa évi jelentése 1902. — Az erd. róm. kath. alapok és uradalmak 1901. évi zárszámadása, 1903. évi költségvetése. Az erd. r. kath. status igazgatótanácsától.. — Csikmegyei Gazdasági Értesitő I—XIII. évf. — Csiki Gazda XIV—XVI. évf. — Igazság I—III. évf. — Csiki Lapok I—XIV. évf. — Magyar állam XXXIX—XLIII. évf. — Szépirodalmi Kert.

1898—1902. — Katholikus Tanügy 1900—1902. — XIS—XXIII. évf. — Herko Pater I—VII. évf. **Imets Fülöp Jákó** apátkanonók ajándéka.

b.) *Vétel utján.* Diccy A. V.: Bevezetés az angol alkotmányjogba. ford. Tarnai J. — Fried jung H. K. Harcz a német hegemoniáért. ford. Junius — Némethy Géza: Vergilius élete és müvei. — Southey Robert: Nelson életrajza. ford. Reményi Antal. — Szentirási szakaszok. Ég és föld, irta Prohászka Viktor. Katschtaller V.: Katholikus ágazatos hittan. ford. Kiss János dr. — Debreczeni Márton: Kióvi csata. — Pótkötetek a Pallas Lexikonhoz I. II. — Petz Vilmos: Ókozi Lexikon 6 füzet. Hermann Otto: A magyar nép arcza és jelleme. — Remekirók Képes Könytára I—XIV. K. — Zietel A. K. Handbuch d. Palaeontologie. — Brehm Alfréd: Az állatok Világa IV. és V. K. — Dr. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatásügy története Mária Terézia korában. — Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. — Dr. Gombos Ferencz A.: Paulus Diakomus, A langobardok története. — Wagner János, Hoffman J.: Magyarország virágos növényei. — Budapesti Szemle 1887. — Egyetemes Philologiai Közlöny V. évf. — Magyar Nyelvöi I. K. — Természettudományi közlöny I. K. — Nyelvtudományi közlemények I. — XVII. K. — Orsz. Tanáregy. Közlöny IX. XVIII. XIX. évf.

c.) *Folyóiratok.* Archeologiai Értesitő, XXII. K. — Akadémiai Értesitő, 1902. — Magyar Nyelvör, XXXI. évf. — Mathematikai és Physikai Lapok, XI. évf. — Mathematikai és Természettudományi Értesitő XX. évf. Nyelvtudományi közlöny, 1902. — Történelmi Tár, 1902. — Századok, XXXVI. évf. — Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXXV. évf. — Bölcseleti Folyóirat XVII. évf. — Földrajzi közlemények, XXX. évf. — Szent Gellért, 1902. Budapesti Szemle, 1902. — Egyetemes Philologiai Közlöny, XXVI. évf. — Erdélyi Muzeum, 1902. középiskolai Mathematikai lapok, IX. évf. Katholikus Szemle 1902.

B) *Ifjusági könyvtár.* V é t e l: Jósika Miklós Utolsó Báthori, Két királynő. Benedek Elek A honfoglalás mondái, Madármesék, Pásztormesék, Vidám mesék, Csoda-mesék,

Virágmesék, Mesék és mondák, Krisztus-legendák, Hetedhét ország ellen, Apró mesék, Katona-mesék, Mondák és legendák, Kalandos mesék, Székelyföldi mondák és mesék, Állatmesék, Bohókás mesék, Világszép mesék, Tündérmesék, Óriások és törpék, A tatárjárás mondái, Cox György, Görög regék. Gaál Mózes: Hún és magyar mondák, Magyar királymondák. Hoffmann Ferencz: Ötven kis mese, Czike Imre, Felhőmesék. Prónai Antal: Kis barátaimnak, Kincs István, Testvérek, Anhi, Falusi gyermekek könyve, Petőfi Sándor Családi versei 6 drb, Haza és szabadság 6 drb, Kisebb elbeszélő költeményei 6 drb, Románczok 6 drb, G. Büttner Julia: Az éves mostoha, B. Büttner Lina: Testvérek vagyunk, Ifjuság könyve, Ifjusági olvasmányok, Szabó Imre A falu árangyala, Tanulságos olvasmányok, Gaál Mózes Szondi két apródja, Zoárd jóslata, Vitézi becsület, A furfangos diák, Szerelemhegyi Tivadar A fekete sereg pusztulása, Solymosi János A hős varga, Bánfi János, Pribék László, Solymossy Sándor: Az áruló, Gaál Mózes: Daczó uram szamara, Az utolsó próba, Hanusz István Déleurópából, Morvay Győző Egy eltemetett város, Hanusz István Középeurópából, Bonnél J. Jáva pálmás partvidékein, Az elefántvadászok, A vadonban, A marmoestraati ültetvényes, A sziklás hegyvidék gyarmatosai, Sasszárnyakon, Benedek Elek: Székely mesemondó II. r., Nieritz G. A pásztorfiú és kutyája, A kis bányász, Columbus Kristóf. A vak fiú, Marryat, Derék Jakab, Hoffmann Ferencz 150 új erkölcsi elbeszélés, Kis elbeszélések, Pósa Lajos: Dalok, regék, Hoffmann F. A tengeren tul, Vidor Ferkó, A milyen az úr, olyan a szolga, A szokás hatalma, Tiszteld atyádat és anyádat, A becsületszó, A hű szív, A jótett meghozza kamatjait, A két hű barát, A magas északon, A megtért, A munka jutalma, A szenvedések iskolája, A testvérek, Anyai szeretet, Az igazság napfényre jő, Az Inka kincse, Egy levél a szentirásból, Királyfi, Mylord Cat. Próbák, A szegény és gazdag, Az árvák, A látszat csal, Az igazság győz, Négerélet, Külső fény és belső érték, A ki mer, az nyer, Testvéri szeretet, Áldás a jó tetten, Gyermeki szeretet, Petőfi S. Családi versei 5 drb, Vegyes költeményei 5 drb, Berzsenyi Válogatott versei 5 drb, Kölcsey válogatott versei 5 drb, Gvadányi A peleskei

nótárius 5 drb, Kisfaludy S. Válogatott regéi 5 drb, Kisfaludy K. Válog. Vig elbeszélések 5 drb, Jókai Népvilág 5 drb, Szemelvények müveiből 5 drb, Hasznos Olvasmányok, Ifjuság könyvei, Hasznos mulattató (István Társ.) Dr. Karácson Imre: Szent Imre herczeg, Kincs István: A vadon gyermeke, Szabó Imre: A falu őrangyala, Sziklay Kincs István: A torony története, Gonosz idők, Sziklay János: Tisztitó tüzön át, Gaal Mózes: Vitézség és haza, Becsület és hüség, Kujak Andris keleti utazása, Cortéz, Mexico meghóditója, Prónai Antal: Kis barátaimnak, Kincs István, A testvérek, Thomas Lajos, (ford. Fésüs) Felfedezések könyve, Gaal Mózes: Peru elfoglalása, Kisfaludy K.: Szilágyi M. szabadulása, Hüség próbája 5 drb, Berzsenyi Válogatott versei 5 drb. Kölcsey Válogatott versei 5 drb, Virág Válogatott költeményei 5 drb, Heltai G. Válogatott meséi 5 drb, Mikes K. válogatott levelei 5 drb, Faludi F. Három elbeszélés a Téli éjszakákból 5 drb. Latkóczy Mihály: Magyar szentegyházak regéi, Dr. Lőrincz Gyula: A magyar történet századai, Gaal Mózes: Siralmas Erdély, A kompánisták viselt dolgai, Donászy Ferencz: Szigetvár és Eger hősei, P. Szathmáry Károly: Török világ Magyarországon, A kurucz király, Fényes Elek: Szigetvár ostroma, Jakab Ödön: A két imposztor, Tinódi válogatott históriás énekei 3 drb, Faludi F. Három elbeszélés a téli éjszakákból 3 drb, Széchenyi: Hitel 5 drb, Deák 1861-i első felirati beszéde 5 drb, Arany Toldi estéje 5 drb, Jókai, Az új földesúr 5 drb, Gyulai Pál: Arany János (Emlékbeszéd) 5 drb, Salamon Ferencz: Irodalmi tanulmányok, Kemény Zsigmond Élet és irodalom 5 drb, Marczaly: Képes Világtörténet X. k., Zrinyi Miklós: Szigeti veszedelem 5 drb, Vörösmarty M. Cserhalom 5 drb, A két szomszédvár 5 drb, Arany J. Válogatott kisebb költeményeiből szemelvények 5 darab, Kisfaludy K. A kérők 10 drb, Shakespeare: Machbet 5 drb, Balassa Bálint: Válogatott költeményei 10 drb, Csokonai: Dorottya 5 drb, Lilla 5 drb, Ódák 5 darab, Tompa népregéi 5 darab, Regéi 5 darab, Baksay Sándor: Dáma, Deli, Bácsy Jakab, Szitnyai Elek, Levelek egy tanuló ifjuhoz, Gyöngyössy István: Murányi Vénus 3 drb, Kemény János 3 drb, — A kurucz világ költészete (Szemelv. Kardos) 6 drb, Kazinczy F.: Pályám emlé-

kezete 6 drb, Mikes K. Válogatott levelei 5 darab, Balassa Bálint válogatott költeményei 6 drb, Pázmány P. Válogatott egyházi beszédei 5 drb, Kalauzának I. és II. könyve 5 drb, Zrinyi M: Az török afium ellen való orvosság 3 drb, Bessenyei György: A természet világa, Agis tragédiája 2 drb, Lais 2 drb, Erdélyi János, Tanulmányok, Br. Eötvös József: A falu jegyzője, Kemény Zsigmond, Zord idő 2 drb, Madách Imre: Az ember tragédiája 5 drb, Gyulay Pál: Vörösmarty életrajza, Szitnyai Elek: Ész és szív, Gyöngyösy László Arany János 3 drb, Széchényi I. Hitel 5 drb, Petőfi Sándor összes költeményei 6 drb, Székely Sándor: A székelyek Erdélyben 2 drb, Salamon Ferencz Irodalmi tanulmányok 2 köt., Greguss Ágost, A balladáról és egyéb tanulmányok, Arany János, Irói arczképek 2 drb, Széchenyi I. müveiből szemelvények 3 drb, Gyulai Pál Emlékbeszédek, Ifjuság könyve, Kemény Zsigmond Élet és irodalom 5 drb, Mihalovics Béla: Egy év Perzsiában 3 drb. Összesen 450 drb. 455 korona 80 fillér értékben.

Ajándék: **Szemere Miklós**: Négy országgyülési beszéd (szerző ajándéka), 2 drb, az Önképzőkörtől a Vasárnapi Ujság 1901. és 1902., s a Magyar Szemle 1900., 1901, 1902. és a Tanulók Lapja 1899/900., 1900/901. évfolyamai, **Ferencz Sándor** V. o. tanulótól: Szamota István, Régi utazások, Miklós Antal V. o. tanulótól: Verne Gy. Három orosz és három angol kalandjai, Dolinay Gyulától: Magyar királyok és hősök arczképcsarnoka, T. Nagy Imrétől Csikmegye közgazdasági leirása és A gazdasági alsóbb foku közoktatás, Pál Gábor igazgatótól: Demosthenes Philippikái for. Borsos Church A római élet Cicero korában, ford. Szilasi, König Dénes: Mathematikai mulatságok, Lajos Ferencz I. o. tanulótól Mosdossy Imre: ut az ingoványon, Szántó József vármegyei aljegyzőtől Szemere Miklós röpirata (A förendiház reformálása tárgyában), Szlávik Ferencz tanártól Kisfaludy Károly: Szilágyi Mihály szabadulása, Mátyás diák, Hűség próbája. Az ajándékozott könyvek száma 20 drb, értéke 126 korona 30 fill.

A könyvtár osztályok szerint ujra rendeztetett; minden osztály részére sorszámos és betüsoros jegyzék készült. Használatáról az alábbi táblázat nyujt felvilágositást.

Osztály	A tanulók száma	A kivett könyvek száma
I.	68	212
II.	67	590
III.	59	347
IV.	43	336
V.	47	420
VI.	28	186
VII.	17	168
VIII.	19	192
Összesen	348	2451

Dr. Balló István,
a könyvtár őre.

C) *Kölcsön-könyvtárban* van 1500 drb tan- és segédkönyv, ebből e tanévi szaporulat 50 drb.

A kölcsön-könyvtár pénzvagyona 3760 k., a mely összeg részint takarékpénztárban, részint kötvényekben gyümölcsözik.

Riszner Ödön,
a könyvtár kezelője.

2. Szertárak.

A) *Természettani szertán.*

A természettani szertár gyarapodott a következő eszközökkel: 1. Szabadtengely a praecessio és nutatio szemszemléltetésére. 2. Fluorescentiát mutató anyagok (egy sorozat). 3. Phosphorescentiát mutató anyagok (egy sorozat). 4. Stroboskop, képekkel. 5. pótlószinü utóképek bemutatására szolgáló eszköz. 6. Rutherford-féle max.-min. hőmérő (Ahermometrograph). 7. Normálhőmérő 100° C.-ig, $^1/_{10}$ fok léptekkel. 8. Gay—Lussac mindkét törvényének igazolására szolgáló Regnault-féle eszköz. 9. Lavoisier-féle Kulorimater. 10. Lausserre féle hajszálnedvességmérő. 11. Pacinossi gyürü. 12. Kienmayer-féle foncsor.

B) *Érem- és régiségtár.*

Az érem- és régiségtani gyüjteményhez adakoztak **Györffy Ignácz** 1 drb 10 forintos Kossuth bankó. — **Prihoda**

János III. o. t. 4 drb papir pénzt: „Ein Gulden“ 1858. 2 drb „Zehn Kreuzer“ 1860. 1 drb 30 pengő krajczáros Kossuth bankó. **Sipos Bálint** II. o. t. egy krajczár 1812. (réz.) — **Botár Domokos** II. o. t. Ferdinánd-féle ezüst denár 1557-ből. — **Bálint Ferencz** II. o. t. Kossuth Lajos-emlékérem 1802—1902. (bron). — **Laczina Béla** II. o. t. egy krajczár 1760. (réz.) — **Ferencz Bálint** II. o. t. milleniumi emlékérem (réz.) — **Zakariás Pál** II. o. t. egy drb 2 paras rézpénz 1773. — **Dobos Mihály** II. o. t. 2 drb ezüst 20 krajczáros 1868, 1869 1 drb egy krajczáros (réz.) **Uher Vilmos** II. o. t. egy drb 3 krajczáros 1812 (réz.) — **Orbai Lajos** II. o. t. egy drb 5 centesimi, olasz, 1867. (réz.) — **Prihoda István** II. o. t. egy drb 10 krajczáros ezüst, 1772-ből. — **Bálint Ferencz** II. o. t. egy drb milleniumi emlék érem (vörösréz.) — **Veres Ádám** II. o. t. egy drb 3 krajczáros (réz.) **Ifj. Gál István** II. o. t. egy drb 2 bani. 1882. (réz.) — **Laczina Béla** II. o. t. Mátyás király szobor-emlékérem (réz.) — **Varga János** II. o. t. egy drb 3 krajczáros. 1800. (réz.) — **Rancz Gábor** II. o. t. egy drb 6 krajczáros, 1800. (réz.) — **Gábosi Dénes** II. o. t. egy drb 10 centesimi (réz); egy drb 1 krajczáros 1854. (réz); egy drb keresztelési emlék érem (réz.) — **Székely Lajos** IV. oszt. t. egy drb papir pénz „Zehn Kreuzer. — **Janky Vilmos** IV. o. t. egy drb 1 krajczáros, 1800. (réz.) — **Laczina Jenő** I. osztályos t. egy drb Mátyás király szobor-emlékérem. (réz) — **Buzás Beniám** I. o. t. egy drb. 1 krajczáros 1812. (réz) — **Id. Gál István** II. o. t. egy drb 4 krajczáros, 1861. (réz) — **Herink József** II. o. t. egy drb osztrák 6 krajczáros, ezüst, 1849. — **Antal Gyula** II. o. t. egy drb németországi 5 pfennig (nikel) egy drb 1 krajczáros 1800. (réz.) — **Sipos Richárd** II. o. t. egy drb 2 krajczáros (réz), egy drb $^1/_4$ krajczáros. réz, 1851, — **Id. Gál István** II. o. t. egy drb krajczáros 1851. (réz.) **Apponyi Lajos** II. o. t. egy drb krajczáros 1816. (réz.) — **Szántó József** II. o. t. egy drb. 1 krajczáros 1812. (réz.(— **Miklós Károly** II. o. t. egy drb. 1 krajczáros 1861 (réz.) — **Bogos István** II. o. t. II. Mátyás-féle ezüst denár 1607. egy drb (ezüst.) egy darab ezüst 3 krajczáros. — **Rancz Gábor** II. o. t. egy drb. Ferencz-féle ezüst huszas. — **Id. Gál István** II. o. t. egy drb. 1 bani (réz.) — **Dobos András** II. o. t. egy drb. 2 bani (réz.) **Laczina Béla** II. o. t. 1760-beli lengyel réz garas.

Császár Dénes. kulluszminiszteri segéd hivatali főigazgató ajándéka: három drb. Mária Terézia-féle „Ein kreutzer“ (réz) egy drb. Ein kreutzer 1780. (réz) két drb. II. József-féle $^1/_2$ kreutzer 1881. (réz) három drb. I. Ferencz-féle Ein kreutzer 1812. (réz) négy drb. I. Ferencz-féle Ein kreutzer 1816. (réz) hat drb. I. Ferencz-féle 1 krajczáros 1800. (réz) három drb. I. Ferencz-féle 3 krajczáros 1800. (réz) egy drb. I. Ferencz-féle 6 krajczáros 1800. (réz) két drb. I. Ferencz-féle 30 krajczáros (réz) négy drb. 1 kreutzer 1851. (réz) egy drb. egy krajczáros 1848. (réz) egy drb. $^1/_2$ kreutzer 1851. (réz) egy drb. 20 krajczár 1869. (ezüst). két drb. két filléres (egyik magyar, másik osztrák) 1893, 1894. (bronz) egy drb. az 1867-iki koronázás érme (réz) egy drb. a koronázás 25-ik év fordulójának érme (nickel), egy drb. kisebb török rézpénz, egy drb. nagyobb török rézpénz, egy drb. kisebb török ezüstpénz, egy drb. Victoria angol királynő érme (nagyobb) (réz), egy drb. Victoria képével játszó pénz (réz), egy drb. Szard (Károly Félix) 5 centesimi 1826 (réz), egy drb. keleti vallásos érem (réz), tizenöt pengő krajczáros 1849., harmincz pengő krajczáros 1849., két forintos 1848., öt forintos 1848., tiz forintos 1848. Ein gulden 1858., zehn kreutzer 1860., egy drb. Gusztáv Adolf svéd király Mon. Nova. Civ. 24. számmal (ezüst) két drb., III. Zsigmond lengyel király-féle ezüstpénz (24. számmal), egy drb. Bethlen Gábor-féle ezüst huszas 1625. egy drb. Miksa József-féle ezüst huszas 1777., egy drb. I. Ferencz-féle 30 kreutzer (réz).

Erőss József,
az érem és segiségtár őre.

VI.

Adatok a tanév történetéhez.

1. A tanév lefolyása.

A tanári testület szervezkedő tanácskozását augusztus 27-én tartotta, melyen a főtanhatóságtól az előző tanév óta jött rendelkezések tudomásul vételén, a tantárgyak, osztályfőnökségek, egyéb tisztségek és szerepek beosztásán kivül megállapitatott a javitó és felvételi vizsgák ideje és rendje; megválasztattak az igazgató és tanárok esetleges fegyelmi ügyeiben itélkező I. foku fegyelmi tanácsba az erd. r. k. status gimnáziumi tanárainak szolgálati és fegyelmi szabályaival előirt tagok, valamint a tandij és egyéb illetékek számadásainak ellenjegyzésére a testületből két rendes tanár. Ezen kivül tartott a testület a tanév folyamán 11 rendes és 2 rendkivüli értekezletet. Az előbbiek tárgyát képezte: a tanulók erkölcsi viseletének és tanulmánybeli előmenetelének számbavétele, a dicséretet, intést vagy megróvást érdemlők kijelölése, az időszakok végén az érdemjegyek megállapitása, tandijmentességre ajánlottak kijelölése, költségvetés és a jövő tanévben használandó tankönyvek jegyzékének összeállitása, a főigazgatói látogatás alkalmából felmerült észrevételek tudomásul vétele és megbeszélése. A két rendk. értekezleten betegség okából szabadságolt két tanártárs helyettesittésének módozatai állapittattak meg.

A javitó vizsgálatok augusztus 30-án és szept. 3-án ejtettek meg, minthogy egy napon velök végezni nem lehetett. Vizsgálatra jelentkezett összesen 63, kik közül javitani sikerült 45-nek, nem sikerült 18-nak. Felvételi vizsgálatra, mely augusztus 31-én tartatot, összesen négyen jelentkeztek; egy a II., kettő III. és egy az V. osztályra. A vizsgálatot mind a négyen sikerrel állották ki. A felsőbb tanhatóság

engedélye alapján a tanév elején magánvizsgát tett egy, még pedig a négy osztályról sikeres eredménnyel. A beiratkozások szept 1—3. napjain folytak le, 347 nyilvános és 1 magántanuló felvételével. Szept. 4-én az ünnepélyes „Veni Sancte“ megtartása után igazgató az ifjusághoz intézett beszéddel és a fegyelmi szabályok felolvasásával a tanévet megnyitotta és az előadások a szabályszerü szünnapok kivételével minden megszakitás nélkül folytak junius 13-ig bezárólag.

A fennálló szabályoknak megfelelvén junius második felében az osztályvizsgák tartattak meg a következő csoportositással és beosztással

Junius 15-én { d. e. I., II., VI. és VII. osztály a vallástanból. / d. u. V., IV. és III. „ „

Junius 16—17-én szóbeli érettségi vizsgálatok.

Junius 18-án { d. e. { I. oszt. magyar és latin nyelv. / II. „ földrajz és természetrajz. / III. „ mennyiség, rajz. geom. és földrajz } / d. u. { IV. magyar nyelv és történelem. / V. német, latin és görög nyelv. }

Junius 19-én { d. e. { VI. magyar nyelv, tört., gör. pótló irod. / VII. német, latin és görög nyelv. } / d. u. { I. számtan és rajz. geometria. / II. magyar és latin nyelv. / III. német és latin nyelv. }

Junius 20-án { d. e. { IV. mennyiség, rajz. geom. term.-rajz. / V. magyar ny., történel., gör. p. irod. } / d. u. torna vizsga I—VII. osztálynak versenynyel }

Junius 22-én { d. e. { VI. német, latin és görög nyelv. / VII. mennyiségt, term.-tan és egészstan } / d. u. I—VII. oszt. az ének, zene és franczia nyelvből. }

Junius 23-án { d. e. { IV. német és latin nyelv. / V. természetrajz, mennyiségtan. } / d. u. { VI. mennyiség, természetrajz. / VII. magyar ny., történet, g. p. irod. } }

Junius 24-én { d. e. { I. földrajr, természetrajz. / II. számtan, rajz. geometria. / III. magyar nyelv, történelem. } / D. u. az érdemsorozat végleges megállapitása. }

Jun. 25—26. } { bizonyitványok kiállitása, ifjusági és kölcsönkönyvtári könyvek beszedése.

Junius 27-én záró értekezlet.

Junius 28-án } d. e. { 8 órakor háladó istenitisztelet, az érdemsorozat felolvasása, jutalmak és bizonyitványok kiosztása.

A VIII-ik osztály tanulóival az osztályvizsga május 15-én tartatott meg az érdemsorozat rendjén látható eredménynyel. Az érettségi irásbeli vizsgák május 18—20. és 22—23. napjain folytak le. A vallástani érettségi vizsga 26-án tartatott meg, Murányi Kálmán felcsiki főesperes, püspöki biztos elnöklete alatt, a ki a többi osztályok vallástani vizsgáján is az elnöki tisztet szives volt betölteni.

A szóbeli érettségi vizsgálat, melyen az erd. r. k. statust Mikó Bálint főispán, igazgató tanácsos képviselte, Kuncz Elek tanker. kir. főigazgató elnöklete alatt junius 16. és 17. napján tartatott meg a következő eredménnyel A vizsgálatra állott 19 közül, jeles eredményt tanusitott 1, jót 5, egyszerüen érett 8; egy-egy tárgyból javitó vizsgálatra utasittatott 5.

2. Hivatalos látogatások.

Püspök úr ő mltga okt. 27-én a Sepsi-Szentgyörgyön végzett templomszentelés után, d. u. 3 órakor ide érkezett és intézetünket magas látogatásával szerencséltette. Az ifjuság az előadások végzése után templomba vonult, résztvett a d. utáni istentiszteleten és Püspök úr ő mltga a szószékről szent beszédet intézett hozzájuk. A következő napon megjelent az előadási órákon, meghallgatta több tanár előadását, az ifjakhoz kérdéseket intézett s a kettős finevelő intézetben étkezés és tanulás közben is meglátogatta őket, sőt estve, lefekvés után hálótermekben is körül nézett közöttük.

Május 4—6. napján vallás- és közoktatásügyi miniszter úr megbizásából a tankerületi főigazgató helyett Szamosi János dr. egyetemi tanár úr végzett hivatalos látogatást, mely alkalommal meglátogatta az egyes tanárokat külömböző tantárgyának előadási óráin, meghallgatta a tanulók feleleteit, megvizsgálta a könyvtárakat és szertárakat és ellátogatott a kettős finevelő intézetben elhelyezett ifjak

tanuló-, háló-, és étkezőtermébe. Észrevételeit a 6-án d. u. tartott értekezleten közölte, s ezeknek során kifejezésre juttatta, hogy az intézetnél rendet, pontosságot, tisztaságot és tanulmányi tekintetben is kielégitő állapotot talált.

Püspök úr ő mltga junius 6. 7. és 8-ik napjain ismételve meglátogatta az intézetet, hogy az újra szervezett Mária-Társulatba lépni kivánó ifjakat a társulat tagjaivá avassa. Ez alkalommal szombaton d. e. 10 órakor Püspök úr ő mltga szent beszédet intézett az ifjusághoz a töredelmes gyónásról, d. u. sokakat a felnőttebb ifjak közül meggyóntatott és másnap mindnyájokat áldoztatta. 7-én (vasárnap) d. u. a Mária-Társulatba lépő tagokat a zárda templomában, nagy közönség jelenlétében felavatta és hozzájuk megható és lelkesitő, szép beszédet intézett. Ezt a felavatás alkalmából az ifjuság által rendezett ünnepély követte. Ennek, valamint a felavatás ünnepélyének részletesebb leirása: „Mária-Társulat“ czim alatt hátrább olvasható.

3. Változások a tanári karban

Wasylkievicz Viktor dr. rendes tanár innen a brassói r. k. főgimnaziumhoz és helyébe Erőss József rendes tanár a latin nyelv és történelmi tanszékre a gyulafehérvári főgimnáziumtól ide, áthelyeztettek.

Sipos Sándor rajztanár helyébe, aki 30 évi szolgálat után nyugalomba vonult s aki a nyugalmat a fáradságos, kitartó és sikeres müködés után méltán kiérdemelte, helyettes tanári minőségben Nagy Dénes okleveles rajztanár és okl. középiskolai tornatanár neveztetett ki.

Ráduly Simon itteni és Szlávik Ferencz sz. udvarhelyi r. k. főgimnáziumi helyettes tanárok szeptember hó végén a szolgálat érdekében kölcsönösen áthelyeztettek. Azóta Szlávik F. a tanári vizsgálatát befejezvén, a főtanhatóság a magyar és latin nyelv-tanszékre folyó évi február elejétől kezdődőleg a szabályszerü illetmények kiutalása mellett rendes tanárrá nevezte ki.

A zenetanitással a tanév elejétől kezdve Dományáncz Péter tanitóképző-intézeti tanár, mint szakerő, megbizatott.

Szász Károly kartársunkat, aki 26 évig szolgálta az erd. r. k. status tanügyét buzgósággal, kötelességtudással,

lelkesedéssel és nemzeti történelmük iránt az ifjuságot hasonló lelkesedésre inditó sikerrel, a folyó év elejétől kezdve sulyos betegség lepte meg, mely márczius 23-án sirba döntötte a még csak ötvennégy éves munkatársunkat. A tanári kar és az ifjuság koszorut helyezett koporsójára és nagy közönség részvétele mellett kisértük örök nyugalomra intézetünknek azt a munkását, aki a tanári kar kiadott gyászjelentése szerint: „Nemes lelkesedéssel, puritán egyszerüségével és kötelességeinek buzgó teljesitésével szerezte meg a kartársai szeretetét és tanitványai háláját.“ Nyugodjék békeségben!

Petres Andrást márczius közepe óta betegség akadályozta tanári teendői teljesitésében; miért is, a főtanhatóságtól a tanév végéig szabadságot kért és egyben bejelentette, hogy egészségét annyira megrongáltnak érzi, hogy tanitani tovább nem képes és nyugalomba helyezése iránt a tanév végén megteszi a szükséges lépéseket.

Ilyen körülmények között a testületnek márczius közepe óta két tanerőt, sőt rövidebb ideig még négyet is kellett helyettesiteni, minthogy más tagtársaknál is jelentkezett hosszab-rövidebb ideig tartó betegség. Az 1902/3. tanévet a a nehéz esztendők közé méltán sorozhatjuk.

Az állandó helyettesitések következőleg osztattak be:

Szász Károly óráiból kapott: Balló István dr. a III. és IV. osztályban történelmet heti 6 órában és átvette tőle a VIII. osztátyban a bölcsészetet Riszner Ödön 3 órában. Erőss József kapta a történelmet a VI. és VII. osztályban, heti 6 órában, Szlávik F. görögpótlót az V. osztályban heti 3 órában.

Petres óráiból kapott:

Bálinth György görögöt a VIII. osztályban, heti 4 órában. Balló István görögöt az V. osztályban, heti 5 órában. Szlávik Ferencz latint a VI. osztályban, heti 6 órában. Szlávik Ferencz görögpótlót a VI. osztályban, heti 3 órában.

Ez a magyarázata annak, hogy a „Tanári kar“ czim alatt némelyeknek oly rendkivüli heti óraszám mutatkozik.

4. Vallás-erkölcsi állapot.

Az ifjuság, a téli hónapok kivételével, mindennap testületileg vett részt a szent misén a tanárok kiséretében.

Vasárnapokon isteni tisztelet előtt a négy alsó és a négy felső osztály külön-külön csoportban exhortatiót hallgatott más ünnepnapokon pedig az áhitatos közönséggel együtt, jelent meg a nagy misén és ott hallgatott szent beszédet. A kettős finevelő intézet ifjusága vasár- és ünnepnapokon a délutáni isteni tiszteleten is mindenkor résztvett.

A tanév kezdetén, Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepén, a husvéti ünnepek alkalmából és a tanév végén (junius 6-án) Püspök úr ő mltga jelenléte és áhitatosságra hangoló közremüködése alatt az összes r. kath. vallásu ifjuság gyónt és áldozott. Ezen kivül minden vasárnap az úgy nevezett diákmisén számosan járultak az Úr asztalához szentáldozásra azok, akik előző napon vagy azon nap reggelén elvégezték gyónásukat.

A husvéti ünnepeket megelőzőleg püspök úr ő mltga gondoskodása folytán ftdő P. Biró Gyula Jézus-társasági atya tartott a III—VIII. osztálybeli tanulóknak nagy figyelemmel hallgatott, igen hatásos szent beszédeket márczius 11—14-ik napjain. Ugyanekkor az I. és II. osztály növendékeinek szentgyakorlatait Balog József vallástanár vezette és végezetül az összes résztvevő ifjuság tanáraival egyetemben gyónt és 15-én reggel áldozott.

Úgy a vallási kötelmek teljesitése, valamint erkölcsi viselet tekintetében az ifjuságnál általában örvendetes javulás észlelhető, mely véleményt a fegyelmi ügyek kevesbedése és a durvább kihágások kimaradása határozottan támogatni látszanak.

5. Egészségi állapot.

A lefoly tanév alatt az ifjuság egészségi állapotát kedvezőnek lehet mondani, a mennyiben járványos betegség a tanitás menetét nem zavarta. Az ifjuság zöme a kettős finevelő intézetben (seminárium és internátus) lévén elszállásolva, ott minden nap reggelén Kolonics Dénes dr., intézeti orvos a gyengélkedőket vizsgálat alá vette, a betegszobában helyezte el és szükség esetén rendkivüli időben is ezeket, valamint a hozzáforduló künnlakókat is orvosi segélyben részesitette. Ily módon az ifjuság egészségi állapota kellő ellenőrzésben részesült. Ezenkivül különösen a

szembajok ellenőrzése tekintetében a tanév kezdetén az összes ifjuságra kiterjedő szemvizsgálatot is teljesitett.

Az idei kemény tél elég alkalmat szolgáltatott arra, hogy téli tornacsarnokot nélkülöző iskolánk ifjusága magát ezen időszakban a kocsolyázás gyakorlásával edze. Erre úgy az iskola udvarán készitett kisebb korcsolyapályát, valamint a közelben folyó patak mentén kinálkozó jégpályákat élénken fel is használták. Az őszi és tavaszi időszakban pedig nagy kedvvel folyt a hivatalos és még inkább a nem hivatalos játékok sorozata, melyek közül a testet, lelket egyaránt üditő labdajátékok örvendenek különösebb közkedveltségnek.

Az egészségi állapot kedvező megitélése mellé — fájdalom — szomoru jelenséget is kell az évi krónikába feljegyezni. Iskolánk két szorgalmas és jóreményü tanulója, Szakálli Manó V. osztályos, aki a kiválóbb előmenetelüek közé tartozott, április 26-án Csik-Csicsóban és Imre Kálmán VIII-ik osztályos, aki egy ideig rendes tanuló volt, de sulyos és hosszas betegsége miatt év közben magántanulónak iratkozott be, május 27-én Csik-Taploczán elhalálozott. Előbbit jóltevője, nevelő atyja, utóbbit szerető szülői karjai közül ragadta el a kérlelhetlen halál. Mindkettőnek végtisztességén tanulótársai egy-egy tanár vezetése alatt jelen voltak és a koporsóra fájdalmuk és a szülők bánatának részvéte jeléül koszorut helyeztek.

6. Irányadó rendeletek és más nevezetesebb mozzanatok.

1. Javitó vagy rendkivüli érettségi vizsgára állók kellő időben leendő bejelentése és jelentkezése tárgyában intézkedés 2788—1903. püsp. sz.

2. Tankönyv-változtatások esetén lehetőleg a Szent-István-Társulat kiadásában megjelent s miniszteri engedélylyel ellátott könyvek hozandók be. 2854—1902. püsp. sz.

3. Elemi iskolai tanulók „Értesitő-Könyvecskéi“ a felvételnél bizonyitvány gyanánt elfogadandók. 32055—1901. miniszt. sz.

4. Vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 18 ezer. K. fenntartási államsegélyt az 1902. évre kiutalt és az a tanulmányi alapba bevételeztetett. 1091—1902. ig. tan. sz.

5. Az iskolaszolgák számára megállapitott szabályzatot a főtanhatóság megküldi. 3175—1902. püsp. sz.

6. Wasylkiewicz Viktor dr. rendes tanár a brassói róm. kath. főgimnaziumhoz áthelyeztetik és helyébe Erőss József rendes tanár Gyulafehérvárról a latin és történelmi tanszakra és a finevelő-intézet első aligazgatójává kineveztetik. 3561—1902. püsp. sz.

7. Nagy Dénes a nyugalomba vonult Sipos Sándor helyébe rajztanárrá helyettes minőségben kineveztetik. 3561—1902. püsp. sz.

8. Az ifjuság felmentetik a vasárnapok és ünnepek délutánjain tartatni szokott templomi áhitatosságokon való testületi részvétel kötelezettsége alól. 1168—1902. püsp. sz.

9. Csikvármegye magán javai igazgató-tanácsa a zene és franczia nyelv tanitására 400—400, és az internatus szükségleteinek fedezésére 740 koronát az 1902/3 tanévre megszavazott és ezeket a megyei nevelési pénztárnál kiutalványozta. 822—1902. mj. sz.

10. A Magyar Minerva 1901/2-ik évi folyamát vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a tanári és ifjusági könyvtárba való beszerzésre ajánlja. 758—1902. főig. sz.

11. Jövőre az erd. r. k. status gimnaziumaiban használandó könyveknek a miniszteri engedélyt nyert tankönyvek közül való kiválasztása és megállapitása a status gimnasiumi tanárainak congressusára ruháztatott. 3416—1902, püsp. sz.

12. A Mária-Társulat újjá szervezése tárgyában Püspök úr ő mltga utasitásokat ad. 3888—1902. püsp. sz.

13. Ráduly Simon itteni és Szlávik Ferencz székelyudvarhelyi r. k. főgimnaziumi helyettes tanárok a szolgálat érdekében évközben kölcsönösen áthelyeztetnek. 4013—902. püsp. sz.

14. Nagy Dénes mint okleveles tornatanár három csoport tornatanitásával megbizatik. 4058—1902. püsp. sz.

15. Ipari szükségletek árlejtési hirdetménye a „Magyar gyáriparosok szövetségé"-nek esetről-esetre megküldendő. 4318—1902. püsp. sz.

16. Balás István első és Sándor István második iskolaszolga állásaikban véglegesittetnek és az erd. r. k. status tisztviselői nyugdij-alapjába felvétettek. 1773—1902. ig. t. sz.

17. A gimnaziumi épület és telek becsértéke megállapittatván, a statisztikai kimutatásokban ezen becsérték szerepeltetendő. 4628—1902. püsp. sz.

18. Az 1901/2. tanévről szóló igazgatói jelentést vallás- és közoktatásügyi miniszter úr tudomásul vette és a főtanhatóság az igazgatónak az intézet vezetése körül tanusitott gondos fáradozásaiért elismerését fejezte ki. 372—1903. püspöki szám.

19. Püspök úr ő mltga az ifjuság lelki gyakorlatainak idejét márcz. 11—14. napjaira kitüzi és jelzi, hogy azok megtartására P. Biró Gyula Jézus-társasági atya fog megjelenni.

20. A négy felső osztály növendékei által osztályaikból választott és ezek közül a tanári kar által első sorban ajánlott egyik tanulóját intézetünknek Püspök úr ő mltga saját költségén a husvéti szünnapok alatt induló zarándoklattal Rómába küldi. 1120—1903. püsp. sz.

(A választottak közül a tanári kar Pap Béla VIII. osztályos tanulót ajánlotta első sorban, aki római útjáról Püspök úr ő mltgának május 6—8-iki látogatása és a Mária-Társulati tagok felavatása alkalmával tartott ünnepélyen számolt be.)

21. Az 1902/3. tanévre szóló költség-előirányzatot a főtanhatóság helybenhagyja. 2406—1902. ig. tan. sz.

22. A vármegyék, törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsu városok neveinek hivatalos jegyzéke közöltetik. 563—1903. püsp. sz.

23. Szlávik Ferencz a magyar-latin tanszékre rendes tanárrá neveztetik ki. 837—1903. püsp. sz.

24. Vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak a tanulók osztályozásánál követendő elveket megállapitó rendelete közöltetik. 1372—1903. püsp. sz.

25. A főtanhatóság Petres András r. tanárnak orvosi bizonyitvánnyal igazolt azon jelentését, hogy betegsége miatt tovább tanitani nem tud, tudomásul vette és nyugdijazása iránt kérvényének beadására utasitotta. 705—1903-ig tan. szám.

26. Igazgató utasittatik, hogy az intézetbe a tanker. főigazgatón kivül hivatalos látogatásra senkit el ne fogadjon,

akire nézve előbb a főtanhatóságtól utasitást nem kapott. 1840—1903. püsp. sz.

27. A zólyombrezói m. kir. csőhengerműgyár készítményeinek minden mással szemben elsőbbség adandó és szerződésileg biztositandó az intézet részére esetleg szükséges kovácsolt vagy folyt vasból való csőkészitmények beszerzésénél. 1851—1903. püsp. sz.

28. A Székely-Egyesület az intézet két székely származásu, jó viseletü és jó előmenetelü tanulója részére 40—40 kor. jutalmat ad és a testület által a jutalomra érdemesnek itélt tanulók neveinek jelentését kéri. (Lásd „Jutalmak“ czim alatt.)

29. A csikszeredai Takarékpénztár-Részvénytársaság a főgimn. ifjusági kiránduló egyesület alapja javára 100 koronát adományoz és tudatja, hogy e czélra már 733 kor. 63 fillért tőkésitett évi adományaiból. (Lásd 120—1903. ikt. sz a.)

30. Balog Pál „Népfajok Magyarországon“ cz. műve a tanári könyvtár számára beszerzésre ajánltatik. 1771—903. püsp. sz. (Csikmegye alispánja ezen művet a hozzátartozó térképekkel együtt intézetünknek szives volt már előbb megküldeni. Lásd „Tanári könyvtár“ cz. alatt).

31. 18 ezer korona fentartási államsegélyt vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az 1903. évre utalványozott és ez a tanulmányi alapba bevétetett. 816—1903. ig. tan. sz.

32. Vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az alkoholizmus meggátlása érdekében az iskolák tantestületeit közreműködésre hivja fel. 1125. eln. és 360—1903. főig. sz.

33. Püspök úr ő mltga a tanév folyamán az 1902. évi V—X. és a folyó év alatt kibocsátott I—VI. számu körleveleit intézetünknek is megküldeni méltóztatik.

34. Imets Fülöp Jákó apátkanonok úr 500 koronás alapitványt tesz, melynek kamataiból egy vagy két jóviseletü és szorgalmas törzsökös székely tanulónak a tanulmányi kirándulásokkal járó költségei fedezendők. (Az alapitólevél teljes szövegét lásd „Jótékonyság“ cz. alatt hátrább !)

7. Iskolai ünnepélyek.

Iskolánk védőszentjének, Szt. Imre herczegnek ünnepét november 5-én az intézet és annak tanulóifjusága iránt

érdeklődő elég tekintélyes számu közönség jelenlétében a következő müsor szerint tartott ünnepéllyel ültük meg:

1. D. e. 10 órakor szentmise, alkalmi szent beszéddel. Tartja Erőss József főgimn. tanár.

Délután 3 órakor a gymn. nagytermében:

2. Szent Imre hymnusz, énekli a vegyeskar.

3. Ünnepi beszéd; tartja Herberger Béla főgimn. tanár.

4. Cavatina a „Kunok"-ból. Császártól; előadja az ifjusági zenekar.

5. „Szent Imre herczeg", irta Garay Alajos, szavalja Bálint Vilmos V. oszt. tanuló.

6. „A magyar nép a Te néped", énekli a vegyeskar.

7. Hegedü kettős (Andantino és Allegretto), Danclatól; előadja Dományácz András V. o. tan., kiséri *

8. „Rachel siralma", irta Arany János, szavalja Csergő Gábor VIII. oszt. tanuló.

9. „Népdal induló"; előadja az ifjusági zenekar.

November 19-én Erzsébet magyar királyné emlékét és az 1848-iki átalakitó törvények hozatalának és szentesitésének emlékét április 11-ike helyett, mely a husvéti szünidőbe esett, 16-án isteni tiszteleten való megjelenéssel és iskolai szünettel ünnepelte az ifjuság és tanári kar.

Részt vett az ifjuság és tanári kar Kossuth Lajos születésének századik évfordulóján, f. évi szeptember 19-én Csikvármegye törvényhatósága nevében Csikszeredán a vármegyeház nagytermében nagy közönség részvétele mellett tartott ünnepélyen, melynek programmja nagyobb részt a főgimnaziumi és tanitóképző-intézeti ifjuság és tanárok közremüködésével nyert szépsikerü kivitelt, a következő müsor szerint:

D. e. 9 órakor isteni tisztelet a róm. kath. és ev. ref. templomokban.

10 és ½ órakor a vármegyeház disztermében

1. „Hymnus", Erkel Ferenctől; előadja a csik-somlyói főgimnázium ifjuságának énekkara,

2. Elnöki megnyitó; tartja Fejér Antal dr. országgyülési képviselő.

3. „A szabad sajtó", férfikar, Dománfitól; eiőadja a csik-somlyói tanitóképző intézet ifjusága.

4. Ünnepi beszéd; tartja Pál Gábor főgimn. igazgató.

5. Alkalmi óda, irta Bálint György finöveldei igazgató, szavalja Csergő Gábor VIII. oszt. tanuló.

6. „Dal a hazáról", szabadon átdolgozta Dománfi, előadja a csikszeredai dalkör.

7. „Fohász", irta Rákosi Viktor. előadja Nagy Mariska k. a.

8. „Szózat", Egressy Bénitől, előadja a főgimn. és tanitóképezde ifjusága és a csikszeredai dalkör; vezeti Riszner Ödön főgimn tanár.

Az ifjuság ezen kivül önképzőköri ünnepélyen külön is megünnepelte Kossuth Lajos születésének századik évfordulóját. szept. hó folyamán, továbbá márcz. 15-ét és II. Rákóczi Ferencz vezérlő fejedelmünk dicső szabadságharczának 200 éves emlékét, mely alkalommal önkéntes adakozás útján az ifjuságtól és közönségtől 72 K. 54 f. összeg gyült be a Kassán felállitandó lovas szobrára. Ezen ünnepélyek részletesebb leirása „Önképzőkör" cz. a. hátrább olvasható.

8. A gimnázium áthelyezének ügye.

A millenáris esztendőben keletkezett áthelyezés ügye a jelen év folyaman zátonyra jutott.

A mult évi Értesitőben ezen czim alatt Csikvármegye egyik ide vonatkozó határozatának ismertetésével kapcsolatban kifejezés adatott annak az aggodalomnak, hogy az áthelyezés s vele az új iskola és nevelő intézetek épitésének ügye kérdésessé vált. Az aggodalom alaposnak bizonyult, mert a miniszterium levette a napirendről ezt az ügyet, mikor az eredeti terv redukálásával a status ig. tanácsának azt hozta javaslatba, hogy mivel az erd. r. k. status 95 ezer koronánál többel nem tud-, a vármegye pedig a már megajánlott 150 koronánál többel nem akar járulni a közel 800 ezer koronát kivánó épitési költségekhez, a gimnáziummal kapcsolatos két finevelő-intézet közül az internatus épitése ejtessék ki a tervből és maradjon ez Csik-Somlyón, a mostani helyén és intézzen az ig. tanács Csikmegyéhez átiratot, kérve a gimnázium és seminarium épitési költségeihez 200 ezer koronával való hozzájárulását. Vagyis a redukált tervhez járuljon többel, mint a mennyivel az eredetihez járulni hajlandó volt.

A vármegye f. évi május 28-án tartott közgyülésében válaszképen hozott határozatát, melyben a hozzájárulást megtagadta, elég alaposan megindokolta annak kimutatásával, hogy az internátus Csik-Somlyón hagyása, annak üresen maradására vezetne. Mert a szülők nem fogják gyermekeiket az iskolától 25 percznyi távolságra fekvő internatusba adni, hogy ezt az útat naponkint négyszer nyilt mezőn, épületek által nem védett vonalon, különösen az itteni zord téli időszakban mindennap a meghülés bajának kitéve, végigjárják. Ez a nehezen létesitett és a gyermekeiket iskoláztató szülők gondjai és terhei könnyitésében jó szolgálatokat tett internatus intézményének megszüntetésére s vele a gimnázium elnéptelenedésére vezetne. Utal a határozat a székelységnek a közel multban lefolyt székely congressus által feltárt helyzetére és appellál az erd. r. k. status és különösen az állam nagyobb áldozatkészségére, mely más, nem magyarajkuak lakta vidékeken nem egy helyen készséggel megnyilatkozott.

A vármegye álláspontja szerint a halogatás és vajudás oka az erd. r. k. státus és az állam áldozatkészségének a hiánya; de most már világosan kitünik, hogy maga a vármegye is hibát követett el, midőn a mult 1902. évben a vallás- és közoktatásügyi kormány és az erd. r. k. status ig. tanácsa által kért 200 ezer koronát meg nem szavazta. Mert az 50 ezer korona emeléssel — a mint ezt a főgimnázium igazgatója a közgyülésen kifejtette — a más két közremüködő tényezőt az erkölcsi kötelezettség helyzetébe hozhatta és a terv megvalósitását szorgalmazhatta volna.

Igy most már ott állunk, hogy bizonytalan időre az ügy elodázottnak tekinthető. S mínthogy a jelenlegi intézet a külön rajztermet, tornatermet és egy pár szertárhelyiséget égetően nélkölözi, ezen hiányoknak a meglévő gimnáziumi épület kitoldása által való pótlásával a főtanhatóságnak már halaszthatatlanul gondoskodnia kell; minek megtörténtével az áthelyezés ügye valószinüleg hosszu időre eltemettetik.

VII.

Egyesületek.

1. Máriatársulat.

Intézetünkben a Sarlós Boldogasszonyról nevezett Máriatársulat, mint az 1893—94. és 1895—96. tanévről kiadott Értesítőkben egész terjedelmében olvasható, már 1730-ban létesült a szentferencrendi atyák buzgólkodásából s fenáll a mai napig. A társulatot a feljegyzések szerint XII. Kelemen pápa erősítette meg, az alapító bullát Zorger György, erdélyi püspök hirdette ki.

Ismeretes az, hogy a Máritársulat bölcsője Szirakuza, hol Kabarassi Sebestyén, Jézus-társasági atya, 1560-ban mint gimnáziumi tanár előadások után tanitványait összegyüjtötte s a Boldogs. Szűz Mária tiszteletére és követésére ragadta. Az ő eszméjét a belga származású P. Leon János Rómába ültette át 1564-ben és hova-tovább jobban kifejlesztette, mig Aquaviva Kolos, a nápolyi herczeg legifjabbik fia, V. szent Pius egykori kamarása, később Jézustársasági atya, XIII. Gergely pápától kieszközölte 1577-ben az apostoli megerősítő brévét és ezzel a társulat számára számos búcsut.

Rómából a Máriatársulat Európa minden országába elterjedt, azonban az általános cél és ennek elérésére használt eszközökön kivül egyéb kapocs a számtalan társulat között nem létezett. Csak kevesen szerezték meg a főtársulat szabályait, csak kevesen eszközöltek ki búcsukat maguknak a pápai követ, vagy megyés püspök útján; a többi nélkülözte a pápától adott kiváltságokat. E búcsuk hiányának pótlására akkor a szabályok közé felvétetett, hogy minden Mária-levente legyen előbb a rózsafüzértársulatnak tagja. Ez az elszigeteltség nem felelt meg a kongregáció magasztos céljának. Épen ezért Aquaviva, midőn a rend általános fő-

nökének megválasztották, XIII. Gergely pápánál kivitte, hogy az 1584-ben „Omnipotentis Dei“ kezdetű bullájával a „Gyümölcsoltó Boldogasszonyról“ nevezett római társulatot anyatársulattá emelte és ezzel a többinek, ha ebbe magát bekebelezteti, a kánoni megerősítést és egyéb előjogokat megadta. Ez idő óta a római kongregáció a Prima Primaria címet vette fel.

Ez a cím olvasható most is a Jézustársaságiaknak a Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett temploma homlokzatán „Prima primaria congregatio, omnium congregationum toto orbe diffusarum mater et caput.“

Hogy a csiksomlyói szentferenczrendi atyáktól alapított Máriatársulat összeköttetésben volt-e a római anyatársulattal, csak sejtjük, de nem tudjuk, mert a megerősítő bullának sem eredetijét, sem másolatát teljes szövegében nem ismerjük.

Azt azonban tudjuk, hogy idő folytán sok lényeges változtatás történt a társulat szervezetén és szabályain; innen van az, hogy a jelen időkig is érő csiksomlyói Máriatársulat nemcsak a Jézustársasági atyáktól alapított és fentartott Mária kongregációktól különbözik, hanem nagyon eltért ama régi 1730-ban alakúlt Máriatársulattól szabályaiban és vallásos gyakorlataiban; XIII. Gergelynek 1577-ben kiadott okirata végén ez az emlékezetes záradék van: „Mi pedig akarjuk és elrendeljük, hogy a társulatnak oly tagjai, kik négy héten át fontos ok nélkül elmulasztják, a mit a társulat az imára, gyónásra és áldozásra vonatkozólag elrendel, a búcsukból és egyéb kedvezményekből mindaddig kizárva legyenek, míg a társulat elnöke ezt a hanyagságot meg nem bocsátja.“

Ennek alapján az intézetünkben létező régi társulatba, a Rómában levő anyatársulat szabályait és vallási gyakorlatait kellett bevinni, hogy a hozzá kötött búcsuknak és kiváltságoknak a tagok részesei lehessenek.

Örökre nevezetes esemény marad az intézet történetében a régi társulatnak felujítása. A kegyes főpásztor rendelete szerint csak a felsőbb osztályuak lehetnek tagjai a társulatnak. Ezeket a szükséges felvilágositás után a gyakori gyónás és szent áldozásra buzditották. Kik hajlandóságot

éreztek és jámborságuk ismeretes volt, azokat jelentkezés után a jelöltek sorába felvették. Január 18-án a magistratus megalakult s azután két hetenkint a rendes gyüléseket is megtartották, várva a nagy napot, melyen főpásztoruk Mária igazi leventéinek avatja föl. Ez is elérkezett. Dicsően uralkodó XIII. Leó pápánk az új szervezettel a társulatot megerősítette s ezt a mi kegyes főpásztorunk székhelyi Majláth Gusztáv Károly gróf, erdélyi püspök úr ő méltósága f. évi junius 7-én d. u. ki is hirdette; az ünnepélyes felvétel alkalmával 50 ifju vétetett fel. A Főpásztor már jun. 5-én eljött nagys. Kovács Lajos kanonok és Kopacz Gergely gyulafehérvári káplán urak kiséretében szeretett fiaihoz és három napon át velük volt. 6-án délelőtt 10 órakor a templomba gyüjtötte a gimnázium ifjúságát, beszédet tartott hozzájuk, a jó gyónásra buzdította őket, szivből beszélt és szivhez szólott. Ő, az ifjúságnak legjobb barátja, már ekkor figyelmeztette a Mária-kongregációba felveendőket a fölvétel jelentőségére; d. u. 2 órától kezdve a kegyes Főpásztor az esti órákig gyóntatta szeretett gyermekeit.

Szombaton d. u. kedves vendégeink érkeztek: a gyulafehérvári Mária-kongregáció tizenkét tagja, úgymint: Borza Sándor VII. o. t., Duducz Zoltán VI. o. t., Jancsó István VI. o. t., Orbán Elemér VI. o. t., Török István VI. o. t., Keserü András V. o. t., Teleki Gábor V. o. t., Donhoffer József IV. o. t., Floznik György IV. o. t., Nagy Albert IV. o. t., Szentmiklóssy Ödön IV. o. t., Szpornyi Sándor IV. o. t., ftdő. dr. Fejér Gerő szem. regens és hittanár vezetése mellett; még ugyanazon napon érkezett a kézdivásárhelyi főgimn. tiz tanulója és pedig: Loveczky László VII. o. t., Vattai János VII. o. t., Elekes Béla VI. o. t., Sipos József V. o. t., Elekes Dezső IV. o. t., Molnár József IV. o. t., Zentai Ernő IV. o. t., Marczi Ágoston III. o. t. ftdő. Asbóth Viktor és Koch tanár urakkal.

A brassai róm. kath. főgimnázium tanári karát képviselte: ftdő Bándi Vazul igazgató, cz. főesperes és Albert Ferencz vallástanár urak.

Ezen kedves vendégeinknek ezuttal is köszönetünket fejezzük ki, hogy ünnepélyünket emelni sziveskedtek.

Vasárnap reggel az egész gimn. ifjúság és a gyula-

fehérvári kongreganisták szent áldozáshoz járultak, mely után a kegyes Főpásztor többeknek kiosztotta a bérmálás szentségét.

Délután 3 órakor kezdődött a felvételi ünnepség. A meghivottok közül a környékből is igen sokan eljöttek, mintegy 3000-en vettek részt.

Az ifjúság az internatus épületéből vonult fel a templomba zászlókkal, két-két kongreganista jelölt vitte a Szűz Anya szobrát s a régi társulat értékes könyvét, melyben a tagok és jóltevők nevei vannak feljegyezve, az ifjúság sorai között mentek a facigerek, ott volt a laborum is. A facigerek és a laborifer a régi piros mente és koszorú helyett, a kegyes Főpásztor bőkezűsége folytán, csinos kék mentében kék koszorúkkal ékesítve jelentek meg most először, mely körülmény még inkább rájuk terelte az hivők figyelmét. Az ifjakat a szentélyben várta a Főpásztor, kit a nagyszámban jelenlevő csiki papság környezett. A „Tota pulchra“ eléneklése után Rancz János karczfalvi alesperes-plébános mondotta az ünnepi szentbeszédet, melyben felemlítvén a csiksomlyói kegyhely jelentőségét, a Máriai-kongregációk s köztük a csiksomlyói Mária-társulat történetét vázolta s lelkes szavakkal buzdította az ifjakat Szűz Mária erényeinek követésére. Ezután a szabályszerű felvétel történt meg; a felvételi szertartások sokban megegyeznek a régi társulat felvételi szertartásaival. Felvétel közben Riszner Ödön tanár vezetésével a főgimn. ifjuság válogatott Mária énekeket adott elő szép sikerrel.

A felvétel után a kegyes Főpásztor szólott az új kongreganistákhoz nagyjában ekképen:

Megvallom, aggodalommal fogadtam a hittanárnak azon jelentését, hogy ilyen sokan akartok tagjai lenni a Mária-társulatnak, mert jól tudom, hogy milyen fontos lépésre határoztátok el magatokat. E nap boldogságtok vagy boldogtalanságtoknak lesz a forrása s ha tudnám, hogy hűtelenek lesztek fogadalmatokhoz, jobb volt volna, ha el sem jöttem volna hozzátok. Azonban tudom, hogy a székely ifjú nyilt és őszinte, az ősi hithez ragaszkodó, s ez a tudat némi vigasztalással tölti el főpásztori szivemet. Ma, midőn szegény hazánkat annyi baj éri, szükséges, hogy épen ti, kik a Szűz

Mária zászlaja alá csoportosultatok imádságotokkal és példátokkal különösen a székelysék e klasszikus földén Istennek kegyelmét kiérdemeljétek. Midőn a székely nép káromkodó szavával magára vonja Isten haragját, mely nyomorral és látogatásokkal sújtja őt: a Mária gyermekének kell a haragvó Isten kiengesztelnie s e népre áldást és jóllétet könyörögnie. Midőn ma a mértékletlenség diadalát üli s e népnek szegénységét s elfajulását eszközli: Mária gyermekének önmegtagadásával kell példát adnia s szervezetének épségben tartásával mint egy tölgynek úgy kell állania, hogy a romlást megakadályozza.

Midőn a tisztátalanság annyira eláradt s az érzéki élveztekbe annyira belemerültek, hogy oly kiváló kevesen találtatnak, kik a gyermeki ártatlanságot, a szűzi liliómot, megőrizték: Mária gyermekének minden erejéből a tisztaság és alázatosság erényeivel kell ékeskednie, nehogy az Isten kegyelméből kiesve gonoszságba merüljön s édes anyját, a Boldogságos Szűz Máriát megbántva, saját Egyháza ellen forduljon. Corruptio optimi pessima.

Tartsátok meg tehát, kedves Fiaim, fogadalmatokat, mert ha visszaéltek ezen jósággal és kegyelemmel, a Boldogs Szűz Máriát taszítjátok el magatoktól s ezzel a jó Istent is megbántjátok, ki büntető kezét szigorúan sujtja reátok. Őrizzen meg titeket ezen szerencsétlenségtől a Csodatevő Szűz Mária!

Örömmel láttuk az 50 székely ifjút a Főpásztor előtt, szemükben apáik hite tündökölt, szivökben pedig azon elhatározás, hogy a szentséges Szűz Mária iránti hódolatos tiszteletet meg fogják tartani haláluk óráját.

A fölvétel magasztos szertartása után az új congregáció ünnepélyt is tartott; a kedvezőtlen idő miatt a zárdatemploma szolgált alkalmas helyéül az ünnepélynek. Műsor a következő volt:

1. Ünnepi nyitány, előadja a gimn. zenekar.
2. Megnyitó, tartja Balog József praeses.
3. „Hozzád jövünk“ énekli a vegyeskar.
4. „Zengő szobor“, irta Mindszenty Gedeon, szavalja Pál Gyula secretarius.
5. Ima Verditől, előadja a zenekar.

6. Felolvas Pap Béla praefectus.

7. „Üdvözlégy Mária“ Beleznay Antaltól, énekli Jánki Vilmos IV. o. t., hegedün kiséri Gábor László VI. o. t. lector, harmoniumon Friedrich Alajos VI. o. t. l. assistens.

8. „A szentek unokáihoz“ irta Mindszenty, szavalja Gidró Ferencz III. o. t.

9. „Ave Mária“ Riszner Józseftől, énekli a vegyeskar.

10. „Isten a viharban“ Schuberttől, előadja a zenekar.

Még Duducz Zoltán gyulafehérvári kongreganista üdvözölte rövid, de meleg szavakkal társai nevében új kongreganista testvéreit, mely után a Főpásztor szólott az ünnepélyen megjelentekhez. Szavait különösön a szülőkhöz intézte. A kongregácio nagy hasznáról beszélt, nyomatékosan magyarázta a szülőknek. hogy kongreganista fiaik nem lesznek kárukra és soha keserűséget nem fognak nekik okozni, hanem forrásai lesznek azon bőséges kegyelmeknek, melyek a szülőket érik; a gyönge közélet pedig vezérférfiakat fog nyerni a kongreganistákban.

Másnap Pap Béla kongregácionk nevében, megköszönte a nagy kitüntetést és kegyet, hogy hozzánk fáradott a Főpásztor. Mindnyájunkat szép emlékkel ajándékozott meg.

A kegyes Főpásztor kedden reggel indult kocsin Székelyudvarhely felé áldást hintve a messze távolból a csiki székely vidékre.

A hála és köszönet érzelmeivel kiséri kongregácionk is minden utjában a jó atyát, kiben társulatunk **Fővédnökét** tiszteli.

A társulat hivatalnokai:

Praeses: Balog József.

Praefectus: Pap Béla VIII. o. t.

I. Assistens: Friedrich Alajos VI. o. t.

II. Assistens Botár Gáspár VIII. o. t.

Secratius: Pál Gyula VIII. o. t.

Consultorok: Fekete János VIII. o. t., Albert Vilmos VII. o. t., Kölönte Géza VII. o. t., Csáki Mihály, Fekete József, Fodor Nándor VI. o. t.

Lector: Gábor László VI. o. t. Ajtóőr: Kádár Ferencz V. o. t.

A magistratus köszönetet mond e helyen is ftő. Solymos Oszkár budapesti Máriakongregácio igazgatónak utbaigazitásaiért és fáradalmaiért.

Csiksomlyó, 1903. szent Alajos napján.

Balog József,
paeses.

2. Önképzőkör.

Az alakuló gyülés szeptember 6-án volt, elnök lett Pap Béla VIII. o. t, főjegyző Elekes Márton VIII. o. t. titkár Kovács Miklós VIII. o. t., biráló bizottsági tagok Dávid László, Pál Gyula VIII., Albert Vilmos és Dénes Imre VII. o. tanulók, pénztáros Incze Gábor VII. o. t., aljegyzők Buzás József és Kölönte Géza VII. o. tanulók. Az alakuló gyülésen kivül volt 12 rendes, 3 nyilvános, 2 rendkivüli, 3 diszgyülés és 3 ünnepély.

A tagok száma 98 volt, még pedig 59 rendes és 39 rendkivüli. Összesen beérkezett 182 mű, melyek közül eredeti 164, forditás 18, német, latin, görög, próza 102, költemény 62. A prózai müvek legnagyobb része értekezés, a többi tanulmány, alkalmi beszéd, hasonlat, leirás, jellemrajz, humoreszk. A költemenyek nagy része dal, a többi epigramma, idyll, románcz. zenésitett dal, szindarab, szatira, Első fokot nyert és a Haladásba beiratott 10 próza és 21 vers, összesen 31 mű, II. foku 52, a többi harmad és negyedfoku.

A Haladásba beirt müvek és szerzőik: a) próza: 1. Petőfi költészetének jellemzése, Fekete József VI. o. t., 2. A költészet helye a müvészetek sorában, Kölönte Géza VII. o. t., 3. Az erény utja, Botár Gáspár VIII. o. t., 4., A hargitai fürdőtől Szeredáig, Pap Béla VIII. o. t., 5. Kemény „Zord idők" cz. regénye, Fekete János VIII. o. t., 6. Tavasz és az ifjuság, Kovács Gábor VI. o. t., 7. Vörösmarty lyrája, Kovács István VIII. o. t., 8. II. Rákóczy Ferencz és a bujdosók sorsa Mikes levelei alapján, Bodó József VII. o. t., 9. Akaratszabadság, Kovács András VII. o. t., 10. Munka az élet alapja, Kovács Lajos VII. o. t., b) versek: 1. Dal, Szabó Dénes VIII. o. t., 2. Az emberiséghez, György Gábor VI. o. t., 3. Dal, Szabó Dénes VII. o. t., 4. Szájhőshöz, Gábor László VI. o. t., 5. Sirfelirat, Zöldy Béla VI. o. t.,

6. A szerencse forgandó, Szabó Dénes VIII. o. t., 7. A kaczér nő, Fischer Aladár VI. o. t., 8. Balga régiek, Szabó Dénes VIII. o. t., 9. Epigramma, Abrahám József VI. o. t., 10. Nálad valék, Szabó Dénes VIII. o. t., 11. Az ibolyát szeretem, Szabó Dénes VIII. o. t. 12. Tavasz, Szabó Dénes VIII. o. t. 13. Tavasz, Zöldy Béla VI. o. t., 14. Az ima (szindarab), Csergő Gábor VIII. o. t, c, fordítás: Horatius-után, Szabó Dénes VIII. o. t. 2. Latinból, Zöldy Béla VI. o. t. 3. A halál, hirnökei, Záreczky Jenő, VI. o. t. 4. Hogyan lettek? Friedrich Alajos VI. o. t. 5. A derék férfiu, Gábor László VI. o. t., 6. Mesék, Zöldy Béla VI. o. t., 7. Szent Erzsébet, Fekete József VI. o. t. A kör a haladás lapjaira méltóknak találta Pap Béla elnöknek a Kossuth Lajos századik évfordulóján, október 6-án és márczius 15-én tartott diszgyüléseken elmondott beszédeit és Albert Vilmos VII. o. tanulónak a márczius 15-i diszgyülésen tartott felolvasását.

A gyüléseken elhangzott összesen 72 szavalat, melyek közül első fokot nyert 17, II. fokot 18, a többi harmadik és negyedik fokot. Első foku szavalataikkal kitüntek Botár Gáspár, Csergő Gábor, Kotta Salamon, Kugler Vilmos, Pál Gyula VIII., Kölönte Géza VII., Záreczky Jenő VI., Bálint Vilmos, Gidró László és Kádár Ferencz V. o. tanulók. A szaváló versenyen 5 kor pályadijat nyert Csergő Gábor VIII. o. t. Szabad előadást tartottak László Kálmán VIII. o. t. „A franczia forradalom és hatása Magyarországra", Pap Béla VIII. o. t. a fiumei kirándulásról, Elekes Márton „A magyar nép jelleme az Árpádok alatt" és Pál Gyula VIII. o. t. „Mátyás király udvarának müveltsége" czim alatt. Az előadók közül László Kálmán jegyzőkönyvi dicséretet nyert, Pap Béla az Önképzőkörnek a fiumei kirándulásról szóló szabad előadás pályadiját (5 kor.) kapta meg, Elekes Márton és Pál Gyula az Erőss József tanártól kitűzött 5 kor. pályadijért versenyeztek, melyet „A magyar nemzet jelleme az Árpádházi királyok uralkodása alatt" vagy más szabadon választandó tételre tűzött ki. Nyertes lett Elekes Márton, jegyzőkönyvi dicséretben részesült Pál Gyula. A rendes gyüléseken a zenekar Dományáncz András V o. t. vezetése mellett többször igen sikerült darabokat adott elő.

A kör ünnepélyekkel ülte meg Kossuth Lajos születésének századik évfordulóját, október 6-ának és II. Rákóczy Ferencznek emlékét. Diszgyülést tartott márczius 15-én. A Kossuth-ünnep műsora 1. Szózat, énekelte a férfikar. 2. Ünnepi beszéd, tartotta Pap Béla elnök. 3. Kurucz-nóták, énekelte a férfikar. 4. Fohász, irta Rákosi Viktor, szavalta Pál Gyula VIII. o. t. Tavasz elmult, énekelte a férfikar. 6. A vak, irta Szabó Jenő, szavalta Csergő Gábor VIII. o. t. 7. Kossuth Lajos azt izente. Unisono. — Az október 6-i diszgyülés műsora: 1. Szentelt hantok, énekelte a férfikar. 2. Felolvasást tartott Pap Béla elnök. 3. Hegedü-solot adott elő Dományáncz András V. o. t., harmoniumon kisérte Dományáncz Péter tanár. 4. Tizenhárom, irta Ábrányi Emil, szavalta Kölönte Géza VII. o. t. 5. Hegedü-duett, előadták Csergő Gábor VIII. és Gábor László VI. o. tanulók. 6. Aradi vérnap, irta Rákosi Jenő (dialog), előadták Kugler Vilmos és Pál Gyula VIII. o. tanulók. 7. Adjon Isten, énekelte a férfikar. A márczius 15-i ünnepély műsora: 1. Nyitány, irta Dománfi (Dományáncz Péter tanár), előadta a zenekar. 2. Ünnepi beszéd, tartotta Pap Béla elnök. 3. Székelyföldön, előadta a férfikar. 4. Nemzeti dal, irta Petőfi Sándor, szavalta Kölönte Géza VII. o. t. 5. Kurucznóták, előadta a zenekar. 6. Székelyek a szabadságharczban, felolvasás, tartotta Albert Vilmos VII. o. t. 7. Viharban, irta Dürner, énekelte a férfikar. 8. Petőfi visszatér, irta Várady Antal, szavalta Pál Gyula VIII. o. t. 9. Zengje keblünk, irta Zsasskovszky, énekelte a férfikar. 10. Honvágy, irta Rudnyánszky Gyula, szavalta Csergő Gábor VIII. o. t. 11. Hunyadi-induló, irta Erkel Ferencz, előadta a zenekar. 12. Kossut-nóta, unisono. A május 17-én tartott Rákóczy-ünnep müsora: 1. Rákóczy-nyitány, irta Kéler Béla, előadta a zenekar. 2. Felolvasás II. Rákóczy Ferenczről, tartotta Dr. Balló István tanár. 3. Kurucztanya, énekelte a férfikar. 4. II. Rákóczy Ferencz éneke, szavalta Bálinth Vilmos V. o. t. 5. A puszták fia, hegedü-solo, zenekisérettel, irta Kéler Béla, előadta Dományáncz András V. o. t. 6. Rákóczy Rodostón, irta Várady Antal, szavalta Csergő Gábor VIII. o. t. 7. Gyenge violának, dongó karkisérettel énekelte Fekete József VI. o. t. 8. Czinka Panna, irta Farkas Imre, szavalta Kölönte Géza VII. o. t.

9. Kurucz-nóták Káldy Gyulától, előadta zenekar. 10. Rákóczy kesergője, zenekisérettel énekelte a férfikar. 11. Rákóczy-induló, előadta a zenekar. A Rákóczy-ünnepen a szép számban egybegyült közönség önkénytes adakozásából begyült 72 kor. 74 fillér, mely összeg II. Rákóczy Ferencznek Kassán felállitandó szobrára küldetett a kassai országos Rákóczy-bizottsághoz. Az említett ünnepélyeken és diszgyülésen a szülők és tanügybarátok nagy számban vettek részt s a sikerben fórészük van Riszner Ödön ének- és Dományáncz Péter zenetanárok, kik az ének- és zenedarabok szabatos előadására fordított nagy fáradságáukért megérdemlik az Önképzőkör háláját és köszönetét.

Vezető tanár a kör részéről a munkásság fokozására pályatételeket tűzött ki. Az eredmény a következő: 1. A mágnes szerepe a civilisatio történetében, jutalma 10 korona; pályadíjat nyert Pap Béla VIII. o. t., megdicsértetett Zöldy Béla VI. o. t. 2. II. Rákóczy Ferencz szabadságharcza, jutalma 10 korona; pályadijat nyert Dávid László VIII. o. t. 3. A kurucz költészet, jutalma 10 korona; pályadíjat nyert Albert Vilmos VII. o. t. 4. Horatius elvei, jutalma 5 korona, pályadíjat nyert Pál Gyula VIII. o. t. Vezető tanár továbbá a maga részéről „Báró Kemény Zsigmond történeti regényei" cz. tételre 10 korona pályadíjat tűzött ki. Egy mű érkezett, melynek szerzője Kovács István VIII. o. t. 5 korona szorgalmi díjat kapott. Erőss József tanár szintén pályadíjakat tűzött ki „Fabiola jellemzése Wisemann hasonczimü regényében" és „A székely kérdés mai állása" czimü tételekre. Az első tételre két dolgozat érkezett, melyek szerzői Kugler Vilmos VIII. és Dénes Imre VII. o. tanulók 5—5 korona pályadíjat kaptak. A székely kérdéssel foglalkozó pályamunka szerzője Kovács István VIII. o. t. szintén 5 korona pályadíjat nyert. Fogadja nevezett tanár nagy jótékonyságáért a kör köszönetét.

A Kör Pap Béla elnököt 10, Elekes Márton főjegyzőt és Kovács Miklós pénztárost 5—5 korona jutalomban részesitette buzgó müködésükért, azonkivül az egész tiszti karnak jegyzőkönyvi köszönetét fejezte ki. Jegyzőkönyvi köszönetet kapott Pap Béla elnök, ki márczius 15. és az aradi 13-at ábrázoló képeket adta a körnek és Fekete Jó-

zsef VI. o. t., ki II. Rákóczy Ferenczet rajzolta le sikerülten a kör számára. A gyüléseken megjelentek Pál Gábor igazgató, Csató János, Erőss József és Szlávik Ferencz tanárok. Fogadják érdeklődésükért a kör köszönetét.

A kör járatta januárig a Vasárnapi Ujságot, azután a Képes Folyóiratot, Magyar Szemlét, Tanulók Lapját, Zászlónkat és Egyetemi Lapokat (utóbbit csak negyed évig.)

A pénztár állása.

a) Bevétel

1. A mult évről maradt	222	kor. 6	fillér.
2. Begyült hátrálék	31	—	
3. Ez évi bevétel	62	„ 30	„
Összesen:	315	kor. 36	fillér.

b) Kiadás

1. Vasárnapi Tjság	8	kor. 20	fillér.
2. Képes Folyóirat	7	40	
3. Magyar Szemle	12	30	
4. Tanulók Lapja	9	90	
5. Zászlónk	2	—	
6. Egyetemi Lapok	1	60	
7. Vasárnapi Ujság, Magyar Szemle, Tanulók Lapja kötése	16	40	
8. Kossuth-ünnep költségei	11	—	
9. Márczius 15. és az aradi 13 képének rámázása	16	—	
10. Karácsony (Vasárnapi Ujság melléklete)	1	60	
11. Márczius 15-i ünnep költségei	26	—	
12. Rákóczy-ünnep költségei.	23	30	
13. Jutalmakra	60	„ —	„
Összesen:	175	kor. 70	fillér.
Marad készpénzben	139	kor. 66	fillér.

Dr. Balló István,
az „Önképzőkör" vezetője

3. Kiránduló egyesület.

A tanulmányi kirándulások rendezése czéljából 1896-ban alakult ifjusági kiránduló egyesületnek van 15 tisztelet-

beli tagja (a tanári kar), 13 alapító, 30 rendes és 9 pártoló tagja. Elnökét a tanári kar választja a testület kebeléből, titkárt pénztárnokot és ellenőrt a rendes tagok Elnök: Csató János tanár, titkár: Albert Vilmos VII., pénztárnok Barts Jenő VII., ellenőr Gábor László VI. oszt. tanuló.

A mult évben 11—12 napra tervezett tanulmányút, mely Arad, Szeged, Budapest és Fiume nevezetességeinek megtekintésére volt irányozva, junius 30-tól, julius 11-ig tartó idő alatt megtörtént és minden izében pompásan sikerült. E sikerhez nagyban hozzájárult Csik-vármegye törvényhatóságának áldozatkészsége, továbbá azon férfiaknak fáradozása. kik az egyes városokban fáradtságot nem ismerő buzgósággal kalauzoltak, nevezetesen: Aradon Kovács Vincze polg. isk. tanár és Czobor Ottó tanító urak; Szegeden Perjéssy polg. isk. igazgető és Balló Lajos csendőrfőhadnagy urak; Budapesten Császár Dénes kultuszminiszteriumi segédhivatali főigazgató, dr Sándor László és Botár Béla rendőrfogalmazó urak; Fiumében Gál János hazánkfia, dr. Csapkay István tanár, Röggendorf Ferdinánd és Stéger Ottó urak, kik mindannyian fogadják a jegyzőkönyi köszönet mellett ez uton is az egyesület hálás köszönetét. Végül köszönettel adózik az egyesület Pál Gábor főgimnasiumunk igazgatójának, ki a vármegyei segélyt kieszközölte s azon tanár uraknak, kik a kirándulásban résztvettek, mint Jakab Antal, dr. Balló István és Herberger Béla tanár uraknak, kik valamennyien tevékenyen közremüködtek a kirándulás sikerében.

Álljanak itt a következők rövid beszámolás gyanánt a kirándulásról Az indulás 30-án történt Csikszeredából, innen kezdve egészen Aradig a legnagyobb érdeklődés tárgyát az útba eső történeti nevezetességü helyek képezték, mint a Sepsiszentgyörgyön alul fekvő szemerjai dombok, melyeket a honvédek hős csatája, alább a kökösi hid, melyet Gábor Áron halála tett nevezetessé. Majd a Maros mentén Lépes György erdélyi püspöknek a törökkel való csatájáról nevezetes maros-szentimrei csatatér; a Frater György meggyilkolásáról ismeretes Alvincz; a hős Kinizsi kenyérmezei győzelméről hires Alkenyér; az osztrolenkai hősnek, Bem apónak s vörös sipkás székelyei oroszlán-

bátorságának halhatatlan tanuja: a piski hid; majd Déva vára, később a szabadságharcz sirja Világos. Világos után Arad következett. Aradon megkoszoruztuk a remek szabadság-szobrot, azután megnéztük az Ereklye Muzeumot; ebben láttuk a sok becses ereklye között Damjanich mankóját, sipkáját, a mely 24 csatát látott, a szekeret, melyen őt a vesztőhelyre vitték; Kiss Ernő ingét és mellényét, melyben kivégezték, Lázár Vilmos kendőjét, melylyel a főbelövéskor szemét bekötötték s még számos drága emléket, melyek mindannyian az ősök lángoló hazaszeretetéről tesznek tanuságot. Az Ereklye Muzeum után megnéztük a gyászos emlékü vesztőhelyet, az aradi várat s a várságnak azt a részét, hol a négy tábornokot főbelőtték. Bátran kijelenthetjük, hogy az egész tanulmányútból Arad tett ránk a legmélyebb és legmaradandóbb benyomást. Szomorú, de a hazaszeretetben annál inkább megszilárdult szivvel távoztunk Aradról, mígnem megérkeztünk Szegedre.

Szegeden megnéztük a közmüvelődés palotáját, melynek hires könyv- és képtára a legértékesebb. Majd meglátogattuk az első regényirónak, Dugonics Andrásnak szobrát, azután a kenderfonó és gyufagyárakat

Szegedtől búcsútvéve, Budapest felé indultunk. Utközben is volt elég nézni valónk: a legelésző gulyák, ménesek, a csillag módjára elszórt, bogárhátu kis tanyák. Este 7 órakor Budapesten voltunk. Mindössze két napot töltöttünk Pesten. Ezalatt a főváros következő nevezetességeit tekintettük meg: a lánczhidat, a budai Mátyás templomot, ebben III. Béla királyunknak és feleségének antiochiai Annának a sirját, a honvéd-szobrot, a királyi palotát, melynek bemenetelénél a Szt. Zsigmond kápolnát s ebben Szent István király jobbját. Majd Pestre átjövén, ellátogattunk az Akadémia gazdag képtárába, az országházba, a Curia lépcsőcsarnokába. Délután elmentünk az állatkertbe, innen pedig a cirkuszba, hol a lovaglást magas müvészete mellett különösen a bámulatos lóidomitás bilincselte le figyelmünket. Másnap julius 5-én a Kerepesi-temtőbe mentünk, melyben legelőször Kossuth apánk sirját néztük meg. A sirt „Tavasz elmult“ kezdetü honfidal hangjai mellett megkoszoruztuk. Majd megtekintettük Deák és gr. Batthyány mau-

zoleumait és sok más nevezetes férfi sirját. A temetőből a a Mezőgazdasági Muzeumba mentünk, innen pedig a Nemzeti Muzeumba, melynek gazdag kép-, állat-, ásvány- és régiségtára drága kincsével egyaránt nagy érdeklődést keltett benünk s maradandó hatást gyakorolt ránk. Délután a Margitszigetet látogattuk meg. Itt meg fürödtünk s azután megnéztük a kolostor romjait, melyben IV. Béla királyunk szentéletü leánya Margit tartózkodott s különösen nem győztük eléggé csodálni a kertészet művészetét.

A Margitszigetről a városligeti szinházba mentünk, melynek derék igazgatója Feld Zsigmond négy első emeleti páholyt bocsátott ingyen rendelkezésünkre. Ezzel budapesti tanulmányùtunk véget ért. Julius 6-án reggel 8 órakor Fiumébe indultunk, a hová 7-én reggel érkeztünk meg. Megérkezésünk után meg fürödtünk a tengerben, azután áthajóztunk Abbáziába; itt csodáltuk a dús, déli növényzetet s bámultuk a végtelen tengert. Másnap julius 8-án felmentünk 405 lépcsőn a Fiumével szemben lévő Tersattora. Itt megnéztük a szép templomot, a Frangepánok régi várát, a mely most a gr. Nugent család birtoka. A Tersattoról lejöve, megtekintettük a város védőszentjeinek, Szent Vitusnak és Modestusnak, azután a szent Ágoston rendieknek és a kapuczinusoknak templomait, melyek belől valamennyten csupa márványból vannak épitve. A szent Vitus és Medestus templomának falában van egy, még a franczióktól 1813-ban belőtt ágyugolyó, melynek egyik fele most is látszik. A templomoktól a tengerparta mentünk, a hová épen akkor érkezett meg egy rizsszállitó angol kereskedelmi hajó Chinából s igy alkalmunk volt lerakodását látni. Innen a legszebb déli növényekkel diszelgő népkertbe mentünk, hol különösen az élő virágokból készitett czimerek és feliratok ragadták meg figyelmünket. A délutánt pihenésre forditottuk. Este 7 órakor elbucsuztunk kalauzainktól és haza felé indultunk. Visszautazásunk csak Brassóban szakadt meg nehány órára, a hová julius 11-én reggel érkeztünk meg. Mindjárt délelőtt felmentünk a Czenk tetejére, ott megtekintetük az Árpád-szobrot. Miután a hegyről lejöttünk, a város nehány nevezetességét néztük meg, azután pedig tanulmányútunk sikerének örömére áldomást tartottunk.

Délután negyed négykor indultunk hazafelé. Útunkat semmi sem zavarta meg, hanem Málnáson szerencsés meglepetésben részesültünk. Ugyanis özv. Sántha Józsefné urnő pompás készülettel várt ránk az állomáson. Volt is kelete az enni és inni valónak. Páratlan székely vendég szeretetéért fogadja az egyesület köszönetét.

Este negyed kilenczkor érkeztünk meg Csikszeredába s ezzel a 3597 km.-nyi út véget ért

Ez rövid vázlata annak a tanulmányútnak, mely résztvevőinek ismereteit, tapasztalatait nagy mértékben gazdagitotta s a mely kiránduló egyesületünket oda sorakoztatta az ország első kiránduló egyesületeinek sorába.

Az idén is tervezett az egyesület kirándulást, melynek czélja Háromszék megyének megtekintése volt, még pedig ilyformán: Sepsiszentgyörgyön a dohány- és fonógyár megnézése, azután a kovásznai gyógyfürdő és gyárak megtekintése, innen indulás Kézdi-Vásárhelyre, melynek nevezetességei megtekintése után visszatérés Csik.Somlyóra. A kirándulás május 18., 19. és 20-ára volt kitűzve, de az idő kellemetlensége miatt elmaradt.

Az egyesület vagyoni állapota a következő:

1. Postatakarékpénztárban elhelyezve volt a mult tanév végén 1149 kor. 84 fill.
2. Gyarapodás a lefolyt tanév alatt:
   a) Csikvármegyének a fennebb leirt kirándulás vasúti költségeire adományozott 600 koronás adományából fenmaradt . 84 kor. 30 fill.
   b) Tagsági dijakból, 30 tag után 30 —
   c) A székely egyleti naptárok árából fenmaradt és Csikvármegye alispánja által a kiránduló egyesület alapjának gyarapitására adományozott . 20 kor. — fill.
3. A csikszeredai Takarékpénztár Részvénytársaság évi nyereményeinek jótékony czélra eső összegéből a jelen és az előző években adományozott 100—100 koronás adományai, melyek kamataikkal együtt jelenleg kitesznek 773 kor. 63 fill.

4. Tusnádi Imets Fülöp Jákó, rudinai apát, erdélyi éneklő kanonok „Imets kanonok-féle jutalmi alapitvány“ czimen külön kezelendő új alapitványa 500 kor. — fill. (Az alapitványi oklevél teljes szövege „Jótékonyság“ cz. alatt hátrább olvasható.)

Az egyesület összes vagyona: 2559 kor. 77 fill.

Az 1. és 2. pont alatti összegek postatakarékpénztárban, a 3-ik alatti az adományozó takarékpénztárban és a 4-ik alatti a csik-somlyói r. k. iskolák pénztárában kezeltetnek.

Csató János tanár,
az egyesület elnöke.

VIII.

Az ifjuság érdemsorozata.

Az érdemsorozatban előforduló számjegyek jelentése:

1. Erkölcsi magaviselet.

1 = jó; 2 = szabályszerü: 3 = kevésbé szabályszerü.

2. Előmenetele az egyes tárgyakban:

1 = jeles; 2 = jó; 3 = elégséges; 4 = elégtelen; fm. = felmentve.

I. Osztály.

	A tanuló neve	Magaviselet	Vallástan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Természetrajz	Számtan	Rajz. gemetria	Szépirás	Torna	Ének	Zene
	Ambrus András	1	1	1	2	1	1	1	1	2	2	2	—
	Ambrus Elek	1	2	3	3	3	2	2	2	2	2	3	—
	Antal Tamás	1	2	4	4	3	3	3	4	3	3	3	—
	Asztalos T. István	2	2	3	3	3	3	2	3	3	3	3	—
5	Barha Antal	1	1	1	2	2	2	2	2	2	1	3	—
	Bálint Árpád	1	3	3	4	3	3	3	3	2	3	3	—
	Bálint Elek	2	3	3	4	3	3	3	3	2	3	3	—
	Bálint Jenő	1	2	3	3	2	2	4	3	3	3	3	—
	Bányász Sándor	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	—
10	Biró Imre	1	1	3	3	3	3	2	2	3	2	3	—
	Biró Károly	1	2	3	4	3	3	3	3	2	2	3	—
	Borbát Béla	2	2	3	3	3	3	3	4	3	2	3	—
	Bors Dezső	1	2	2	2	3	3	2	1	2	2	3	—
	Botár Balázs	1	3	3	4	3	2	4	3	3	1	3	—

I. osztály.

	A tanuló neve	Magaviselet	Vallástan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Természetrajz	Számtan	Rajz. geometria	Szépirás	Torna	Ének	Zene
15	Botár Károly	2	3	3	4	4	3	3	4	3	2	3	—
	Buzás Béni	1	2	3	3	3	3	3	3	2	2	3	—
	Campeanu János	1	1	2	2	2	1	2	1	2	1	2	—
	Czikó Gábor	1	1	2	2	2	2	3	3	2	1	3	—
	Császár Dénes	2	2	3	3	3	3	3	2	3	1	3	—
20	Csergő Tamás	1	2	2	3	3	3	3	2	2	1	3	—
	Csiszer Sándor	1	2	3	3	3	3	3	3	3	2	3	—
	Dávid Árpád	1	1	2	2	3	3	3	3	2	3	3	—
	Erős Péter	1	2	2	2	3	3	1	2	3	2	3	—
	Éltes Endre	1	1	2	2	2	2	1	2	2	2	2	—
25	Éltes János	2	2	3	3	3	2	3	3	3	2	3	—
	Fejér *József*	2	3	4	4	4	3	4	4	3	3	3	—
	Ferencz Gyula	2	2	3	3	3	3	4	3	3	1	3	—
	Ferencz József	1	1	1	2	1	1	2	2	2	2	2	—
	Filó Károly ev. ref.	2	3	3	3	3	3	4	3	3	2	3	—
30	Fodor Gergely	1	1	1	2	2	1	2	2	2	2	2	—
	Fülöp Lajos ism.	1	1	2	2	2	2	2	1	2	1	2	—
	Id. Gál Sándor	1	1	2	2	3	2	3	3	3	1	2	—
	Ifj. Gál Sándor	1	2	3	3	3	2	2	2	3	1	2	—
	Gergely Károly	1	1	1	1	2	1	2	1	2	2	2	—
35	*Hartvig István*	1	1	1	1	1	1	1	1	2	fm.	2	—
	Jánosy Béla	2	2	3	3	3	3	4	4	3	3	3	1
	Kassai Tivadar ev. r.	1	1	1	1	1	1	2	2	2	3	3	—
	Kádár Árpád	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	—
	Kállai András	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1	2	—
40	Kelemen Béla	1	2	3	3	3	3	2	2	3	1	3	—
	Kovács György	1	2	3	3	3	3	4	3	3	3	3	—
	Kovács Lajos	1	1	2	2	2	2	3	3	2	1	2	—
	Laczina Jenő	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2	3	—
	Lajos Ferencz	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	—
45	Madár István	1	2	3	3	2	2	3	3	3	1	2	—
	Márkos Albert	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	—
	Id. Mihály Gergely	1	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	—
	Ifj. Mihály Gergely	1	1	1	2	1	1	3	3	2	2	3	—
	Miklós Domokos	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	—
50	Mirákovics György	2	2	3	3	3	3	3	3	3	1	3	—

I. osztály.

	A tanuló neve	Magaviselet	Vallástan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Természetrajz	Számtan	Rajz. geometria	Szépírás	Torna	Ének	Zene
	Nagy L. Kálmán	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	2	—
	Nagy Lajos	1	2	2	2	2	2	2	2	3	2	3	—
	Nagy Tamás	2	1	2	2	2	2	3	3	3	2	3	—
	Oláh Tamás	1	2	3	3	3	2	3	3	3	2	3	—
55	Pál Lajos	1	2	3	3	3	3	4	3	3	2	3	—
	Petres Kálmán	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	—
	Rusz Sántha János	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	—
	Sándor Ignácz	2	3	4	4	3	3	4	3	3	2	3	—
	Simon Jenő	1	2	3	3	3	3	3	3	3	1	3	—
60	Simon Lajos	2	2	3	3	3	3	3	4	3	1	3	—
	Szakács Balás	1	1	2	2	1	1	2	1	3	2	3	—
	Szántó Adám	1	1	2	2	2	2	2	2	2	1	2	—
	Szántó László	1	2	3	3	3	3	4	4	3	1	3	2
	Székely Domokos	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	3	—
65	Xantus József	1	2	2	2	1	1	2	2	2	2	2	—
	Zöld Domokos	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	—

Vizsgálatlan maradt: Biró Gábor.
Kimaradt: Zöldy Lajos.

Összesen: 68

II. osztály.

	A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Természetrajz	Számtan	Rajzoló geometr.	Szépirás	Torna	Ének	Zene
	András József	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	—
	Antal Gyula	1	2	3	4	3	3	3	3	3	2	3	—
	Apponyi Lajos	2	2	3	4	3	3	2	3	3	2	3	—
	Bálint Ferencz	1	2	2	3	2	2	3	3	2	2	2	—
5	Becze Elek	1	2	3	3	2	2	3	2	3	3	3	—
	Beke József	1	1	2	1	1	1	2	1	3	3	2	—
	Bocskor D. ism.	2	2	3	3	3	3	3	3	2	3	3	—
	Boldizsár Antal	2	3	4	4	3	3	4	3	3	fm.	1	—
	Botár Dávid	2	3	3	3	3	2	3	3	3	2	3	—
10	Csutak Lajos	1	3	2	3	2	2	3	2	3	2	2	—
	Daczó Sámuel	2	2	3	4	3	3	3	2	3	2	3	—
	Deák Ferencz	2	2	3	3	3	3	4	3	2	2	3	—
	Darvas Béla ism.	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—
	Dobos András	2	2	3	3	2	2	3	3	3	3	3	—
15	Dobos Mihály ism.	1	1	2	3	2	2	2	1	2	1	3	—
	Ferencz Bálint	1	3	3	4	3	3	3	3	3	2	2	—
	Ferenczy Sándor	1	2	2	2	2	2	3	2	2	1	1	—
	Gábosi Dénes ism.	1	1	3	3	3	3	3	2	2	1	3	—
	ifj. Gál István	2	2	4	4	3	3	3	3	3	2	3	—
20	id. Gál István ism.	1	3	3	2	2	3	3	3	3	fm.	3	—
	Gergely Gábor	1	1	2	3	3	2	3	2	2	3	3	—
	Györfi Ignácz	1	1	4	3	3	3	3	2	2	2	3	—
	György Áron	2	1	3	3	3	3	3	3	3	2	3	—
	Herink József	2	1	3	3	3	2	3	3	3	2	3	—
25	Jakab Ferencz	1	2	4	4	3	3	3	3	2	fm.	3	—
	Jerzsák Béla	1	1	1	1	1	1	1	1	1	fm.	2	2
	Katinszky Antal	2	1	2	2	1	1	2	2	3	1	2	—
	Katinszky József	2	1	3	3	2	2	2	2	3	1	2	2
	Kis Péter	1	3	3	4	3	3	3	3	3	2	3	—
30	Korodi Béla	3	3	4	4	3	3	3	3	3	3	3	—
	Kovács József	1	1	2	2	3	2	3	2	3	3	2	—
	Laczina Béla	2	2	4	4	4	3	3	3	3	2	2	—
	Laczina Károly	2	2	4	4	4	3	3	3	3	2	3	—
	Lajos István	2	1	1	1	2	2	3	2	3	3	3	—
35	*László Antal*	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2
	László Károly ism.	1	1	2	2	1	1	3	1	2	2	3	—

II. osztály

	A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Természetrajz	Számtan	Rajzoló geometria	Szépirás	Torna	Ének	Zene
	Márton Tamás	2	2	2	3	3	2	4	3	3	3	3	—
	Miklós Károly	2	2	2	3	3	3	3	2	3	1	2	—
	Orbai Lajos	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1	3	—
40	Péter Imre	1	2	3	4	2	2	3	3	3	3	3	—
	Potoczky Kristóf	2	2	3	4	3	3	4	3	3	2	3	—
	Prihoda István	1	1	2	2	1	1	1	2	2	3	3	—
	Rancz Béla	2	2	3	3	3	3	3	3	3	2	3	—
	Rancz Gábor ism.	2	1	3	3	2	2	3	3	3	3	3	—
45	Rancz János	2	2	3	3	3	3	3	3	3	2	3	—
	Sándor Albert ism.	2	1	2	3	2	2	3	3	3	2	3	—
	Sántha Imre	2	2	3	4	3	2	3	3	3	2	2	—
	Sárosi Béla	1	1	3	3	3	2	3	3	2	3	3	—
	Sárpátki János	1	1	3	3	2	2	3	3	2	3	3	—
50	Sipos Bálint	2	1	2	3	1	1	2	3	2	2	2	—
	Sipos Richard	2	1	1	2	1	1	3	3	3	2	2	—
	Sóbert Frigyes	1	2	1	2	2	2	3	3	3	3	3	—
	Szabó Béla	1	1	3	3	1	1	3	3	3	3	3	—
	Szántó József	2	2	3	4	2	2	3	2	3	2	3	—
55	Szász Jenő	2	2	2	2	2	2	3	3	3	1	2	—
	Szőke Gergely	2	2	3	4	3	3	3	3	2	2	3	—
	Tompos Albert	2	2	3	3	1	1	3	3	3	2	3	—
	Uher Vilm. helv. hitv	1	1	1	1	1	1	2	1	2	1	—	2
	Vadász Mihály ism.	2	1	3	3	2	2	3	3	3	1	1	—
60	Varga János	1	2	3	3	2	2	2	2	3	1	3	—
	Veress Ádám	1	1	2	2	2	2	1	1	2	1	2	—
	Virág Móricz	1	1	2	2	3	3	2	3	2	2	1	—
63	Zakariás Pál ism.	1	1	1	1	2	2	2	1	2	1	1	—

Kimaradtak Balog Vendel, Bogos István, Hozó Ilyés és Kertész Gábor.

Összesen: 67.

III. osztály.

	A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Term. földrajz	Számtan	Raiz. geometria	Torna	Ének	Zene
	Albert Domokos	2	2	3	3	3	2	3	3	3	2	3	—
	Ábrahám Árpád	1	2	2	3	3	3	3	3	2	2	3	—
	Ambrus László	2	1	1	3	2	1	2	3	2	1	2	2
	Bajkó Sándor	1	2	3	3	3	3	2	3	1	1	1	—
5	Baky Ferencz	1	1	2	3	3	2	3	2	1	1	1	2
	Bara Ignácz	1	1	3	3	3	3	2	3	2	1	2	—
	Bartalis Márton	1	1	2	3	2	1	1	2	1	1	2	—
	Biró Ágoston	2	2	3	4	3	3	3	3	3	2	3	—
	Bocskor Mihály	2	2	3	4	4	2	2	3	3	2	3	—
10	*Campeanu Livius*	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Csata Károly	1	1	3	4	4	3	4	3	3	2	1	—
	Csató István	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—
	Csiby Tamás	1	1	3	3	3	3	3	3	3	2	1	—
	Dánél Ágoston	2	1	2	3	3	2	3	3	2	2	2	—
15	Demes Sándor	2	2	3	4	4	2	3	4	4	1	3	—
	Demény Elek	1	2	3	3	3	3	3	3	2	2	3	—
	Dézsi Árpád	1	1	3	3	3	2	2	3	2	2	1	—
	Eazakas Ferencz	1	1	1	3	2	2	2	2	2	1	2	—
	Ferencz Kálmán	1	2	2	4	3	3	3	4	3	1	2	—
20	Ferencz Lajos	1	2	3	4	3	1	2	3	3	2	1	2
	Fóris Pál	1	1	1	2	2	1	2	2	2	1	2	—
	Gál Eerencz	1	2	3	3	3	4	2	3	2	2	3	—
	Gidró Ferencz	2	1	2	4	3	1	3	3	3	2	3	—
	Jakab Lajos	1	1	2	2	3	1	2	2	1	2	2	—
25	Kósa István	2	2	3	4	4	3	3	3	3	2	2	—
	Kovács Dezső	2	2	3	4	3	2	3	3	3	1	1	—
	Kozma Márton	1	2	3	3	3	2	2	3	3	1	3	—
	Kömény István	1	2	3	4	3	3	3	3	3	2	2	—
	Lakatos Antal	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	1	—
30	Lukács András	1	2	3	4	3	2	1	3	1	1	1	—
	Márton István	2	2	3	4	4	4	4	4	4	2	2	—
	Mihály Gergely	1	1	3	3	3	2	3	2	2	1	2	—
	Nagy Sándor	1	2	3	4	4	3	4	4	4	2	3	—
	Nedelka Gergely	1	2	2	3	2	1	2	2	2	2	3	—
35	Nedelka Gyula	1	1	1	1	1	2	2	2	1	1	2	—
	Orbán Gábor	1	2	2	3	3	1	2	2	2	2	3	—

III. osztály.

	A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Term. földrajz	Számtan	Rajz. geometria	Torna	Ének	Zene
	Orbán István	1	2	3	3	4	1	3	3	3	2	2	—
	Orosz Vilmos	2	1	1	3	3	1	3	3	3	2	2	—
	Pál Andor	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
40	Petres Antal	1	1	1	3	2	1	3	2	3	2	1	—
	Prihoda János	1	1	1	2	2	1	1	1	1	2	2	—
	Rancz Antal	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Rácz József	1	1	2	3	2	1	3	2	1	1	2	—
	Ráduly Árpád	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	1	—
45	Sándor Kornál	1	2	3	4	4	4	4	3	3	2	3	—
	Schlett Olivér	1	1	3	2	3	3	3	3	3	2	2	—
	Schreiber Árpád	2	1	3	4	3	2	3	3	3	3	1	—
	Spleiss Mihály	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	—
	Szántó Abrahám	1	1	2	3	2	3	3	2	3	2	2	—
50	Tamás József	1	2	3	4	3	3	3	3	3	2	3	—
	Vass János	1	2	3	3	3	3	3	3	3	2	3	—
	Vaszi Sándor	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	—
53	Zakariás István	1	1	2	3	2	1	2	3	2	3	1	—

Vizsgálatlan maradtak: Bogács Imre, Sándor József, Szántó Albert, Zöld János.

Kimaradt: Csiszér Károly.

Meghalt: Jakabos József.

Összesen: 59.

IV. osztály.

	A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természetrajz	Mennyiségtan	Rajzoló mértan	Torna	Ének	Zene	Franczia nyelv
	Albert Vincze	1	2	2	3	3	2	2	2	3	2	1	1	—
	Anda József	1	2	3	4	3	3	3	3	3	2	3	—	—
	Angi István	1	2	3	4	3	3	3	3	3	1	3	—	—
	Balázs Dénes	2	2	3	2	3	3	3	3	3	1	3	—	3
5	Bartalis Antal	1	2	3	3	3	2	3	2	3	2	3	—	—
	Bitay Dezső ev ref.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	—	—	1
	Boga Ödön	1	1	3	2	3	3	3	3	2	1	3	1	2
	Csiszér Vilmos	1	1	2	2	2	1	2	2	2	2	1	—	-
	Darvas Gergely	1	2	3	4	3	3	3	2	3	2	2	—	—
10	Dávid István	2	2	3	3	3	3	3	2	3	2	3	—	—
	Fejér György	2	1	3	3	3	4	3	3	3	2	1	—	2
	Ferenczi Zoltán	1	1	2	3	2	1	2	2	1	1	1	—	2
	Fülöp F. Elek ism.	2	2	3	3	3	3	3	3	3	2	2	—	—
	Gergely József	1	2	3	3	3	2	2	2	3	2	2	—	—
15	Hajnód Gábor	2	1	3	3	3	3	3	3	3	1	2	—	-
	Jánky Ferencz	1	1	3	3	3	2	2	3	3	2	1	—	2
	Jánky Vilmos	1	2	3	3	3	2	2	3	3	2	1	1	—
	Karda Ákos	2	2	3	4	3	2	2	3	3	2	3	—	—
	Keresztes Antal	2	2	3	4	3	2	3	3	3	2	3	—	—
20	Kiss János	2	2	3	3	3	2	3	3	3	2	1	—	—
	Kovács József	2	2	3	3	3	3	2	3	2	1	1	1	—
	Kristó József	1	2	3	3	3	1	2	3	3	2	2	—	—
	Kritsa Viktor	2	1	1	2	3	3	2	2	3	3	1	—	—
	Lajos Albert	1	1	1	2	2	1	2	2	3	2	3	—	—
35	Lányi Ernő	1	2	3	3	3	3	2	4	3	2	3	—	—
	Márkos Gyula	1	2	3	3	3	2	3	3	3	2	2	—	—
	Nagy Géza	1	2	3	3	3	3	2	2	1	1	1	—	—
	Petres Antal ism.	2	2	3	4	3	3	3	3	3	1	2	—	-
	Péter Sándor	1	1	2	3	2	2	2	2	2	2	3	—	—
30	Puskás Gergely	1	1	2	3	2	3	3	2	1	1	1	—	—
	Sebők Emil ism.	1	2	3	4	3	3	3	1	2	2	3	—	—
	Sulyok Árpád	2	2	3	3	3	1	3	2	3	2	2	2	2
	Szabó Elek ism.	1	1	3	3	3	3	3	2	2	1	1	—	—
	Székely Lajos	2	1	3	3	3	3	3	3	3	2	1	—	—
35	Szopos András	1	1	3	3	3	1	2	3	2	1	3	—	2
	Zakariás Dénes	2	1	2	3	3	2	3	3	2	1	1	—	—
	Zakariás Lajos	2	1	2	2	3	1	2	3	1	2	1	—	—
	Zareczky Pál	2	2	3	2	3	2	2	2	3	2	3	—	—
39	Zöld József	1	1	1	2	1	1	1	2	1	2	2	—	2

Kimaradtak: Botár Domokos, Lengyel József, Tamás Simon, Pfeiffer István. Összesen 43.

V. osztály.

	A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Irod. olv.	Rajz	Történelem	Természetrajz	Mennyiségtan	Torna	Ének	Zene	Franczia nyelv
	Angi Dénes	1	1	2	2	2	2	—	—	2	1	3	2	1	—	—
	Antal Károly	1	2	3	3	3	3	—	—	1	1	3	2	1	—	—
	Balázs Lajos	1	1	2	2	1	1	—	—	1	1	1	2	2	—	2
	Balog Ignácz	1	1	1	2	2	1	—	—	1	1	1	2	3	—	—
5	Balog Lajos	1	2	2	3	3	3	—	—	2	1	3	2	2	—	—
	Bálint Vilmos	1	1	3	3	3	3	—	—	1	2	2	2	1	—	—
	Bene Gyula	1	2	3	3	3	—	1	1	2	1	2	fm.	2	—	—
	Boga István	2	2	3	3	3	2	—	—	2	3	2	2	1	—	—
	Borbáth Károly	2	3	3	4	3	3	—	—	2	3	3	2	3	—	—
10	Bögözi József	1	2	3	3	3	3	—	—	2	2	2	2	1	—	—
	Dobos Ferencz	2	2	3	2	3	3	—	—	2	3	3	2	3	—	—
	Dobos Imre	2	1	3	3	3	3	—	—	2	2	3	2	2	—	—
	Dományáncz And.	2	2	2	3	3	3		—	3	2	3	1	1	1	—
	Ferencz Sándor	1	2	2	2	3	2	—	—	3	1	1	2	2	—	—
15	Fodor Gábor	1	2	2	2	3	2	—	—	1	1	2	1	3	—	—
	Gegő Dávid	2	3	3	4	4	3	—	—	2	3	3	2	3	1	—
	Gidró László	1	1	1	1	2	1	—	—	1	1	1	2	2	—	1
	György Elek	1	2	3	3	3	3	—	—	3	3	2	2	1	—	—
	Kádár Ferencz	1	1	1	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	1	—
20	Kémenes Antal	1	1	1	1	3	2	—	—	1	2	3	1	1	1	1
	Kovács András	1	1	1	1	2	1	—	—	1	1	1	1	1	1	2
	Kovács Árpád	2	2	3	3	3	—	3	1	2	2	3	2	1	1	—
	Kőszegi Bertalan	2	3	3	4	4	—	3	3	3	3	3	—	—	—	—
	Lakatos Izra	2	3	3	3	3	—	3	1	3	2	3	2	1	1	—
25	Mániás Ferencz	1	1	1	2	2	1	—	—	1	1	2	1	1	1	—
	Márton Imre	1	2	3	3	3	2	—	—	2	2	3	2	1	—	—
	Miklós Antal	1	2	2	3	3	3	—	—	2	3	3	2	3	—	—
	Minier Gábor	1	2	2	3	3	3	—	—	3	3	3	1	3	—	—
	Pap Géza	2	2	2	3	3	—	3	3	3	2	3	3	2	—	—
30	Pál Ignácz	2	2	3	3	3	2	—	—	1	3	3	2	3	—	—
	Párján Lajos	1	2	1	2	3	1	—	—	1	1	3	2	3	—	—
	Sándor József	2	3	4	4	3	—	2	3	2	2	3	1	3	—	—
	Solnay Dénes g. k.	2	3	3	4	3	3	—	—	2	3	3	1	3	—	—
	Szabó Károly	1	1	2	3	3	2	—	—	3	3	2	1	2	1	1
35	Szántó Árpád	1	2	3	3	3	—	3	2	3	3	3	1	1	—	—

V. osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin Nyelv	Görög nyelv	Iro l. olv.	Rajz.	Történelem	Természetrajz	Mennyiségtan	Torna	Ének	Zene	Franczia nyelv
Székely János	1	2	3	3	3	3	—	—	3	3	3	2	2	—	—
Szopos Antal	2	2	3	3	3	3	—	—	2	2	3	2	3	—	—
Vass Jenő	1	2	3	3	3	—	3	3	3	2	3	1	3	—	—
Wéger Lajos	1	2	3	3	3	3	—	—	3	3	3	2	1	1	—

Kimaradt: Gál Károly.

Vizsgálatlan maradt: András Ferencz, Becze Gábor, Hankó Zoltán, Hajnód József, Lőrincz Flóris.

Meghalt: Szakálli Manó.

Magántanuló: Schvoj Kálmán.

Összesen 47.

VI. osztály.

	A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Görögpótló irod.	Görögpótló rajz	Történelem	Természetrajz	Mennyiségtan	Torna	Ének	Zene	Franczia nyelv
	Ábrahám József	1	1	1	2	1	1	—	—	1	1	1	2	1	- -	—
	Bajna Árpád	2	3	3	3	3	3	—	—	2	3	2	2	2	1	—
	Buzás Imre	1	2	3	3	3	3	—	—	2	2	2	1	1	—	—
	Csáki Mihály	1	1	2	3	2	2	—	—	1	1	1	2	1	—	2
5	Császár Károly	2	2	2	2	2	2	—	—	2	2	3	1	2	—	—
	Csomortáni Ignácz	2	2	3	3	3	3	—	—	2	2	2	2	2	—	—
	Demény József	1	2	3	3	3	3	—	—	1	2	3	2	2	—	—
	Dombi János	1	1	3	3	2	3	—	—	1	2	2	2	1	—	—
	Fekete József	1	1	2	3	2	2	—	—	1	1	2	2	1	—	—
10	Fischer Aladár	1	1	2	3	2	2	—	—	2	2	1	2	2	-	2
	Fodor Nándor	1	1	1	2	2	2	—	—	1	2	3	1	1	—	2
	Friedrich Alajos	1	1	1	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	—	—
	Gábor László	2	1	1	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	1	—
	György Gábor	1	1	2	3	2	3	—	—	2	2	2	2	1	—	—
15	Kakasi Jenő	1	2	2	3	2	3	-	—	1	1	3	2	2	—	—
	Kosza István ism.	1	2	3	3	3	3	—	—	3	3	3	2	2	—	—
	Kovács Gábor	2	2	3	3	3	—	3	2	3	3	3	2	2	—	—
	Liptai Lajos	1	2	3	3	3	—	3	2	1	1	3	1	1	2	—
	Plutz József	1	2	3	3	3	3	—	—	1	1	3	2	1	1	—
20	*Tódor László*	1	1	1	2	1	1	—	—	1	1	1	2	1	—	2
	Zakariás Kristóf	1	2	3	3	3	2	—	—	2	2	2	2	1	1	—
	Záreczky Jenő	1	1	2	2	3	2	—	—	2	2	2	1	1	—	—
	Zöldy Béla	2	1	1	1	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	—
24	Zsögön Géza	1	1	3	3	3	3	—	—	1	1	3	2	1	—	—

Kimaradtak: Geczö Dénes, Karácsony Antal, Szopos Dávid.

Vizsgálatlan maradt: Molnár Lajos.

Összesen 38.

VII. osztály.

	A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Görögp irod.	Rajz	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Egészségtan	Torna	Ének	Zene
	Albert Vilmos	1	1	1	2	1	1	—	—	1	2	2	1	1	1	—
	Balázs Lázár	1	2	3	3	3	—	3	3	2	3	3	1	1	1	—
	Barts Jenő	1	2	1	2	3	—	2	2	1	3	3	2	1	1	—
	Berecz János	1	2	2	3	3	3	—	—	2	3	2	2	2	2	—
5	Bodó József	1	2	3	3	3	2	—	—	2	3	3	2	1	1	—
	Buzás József	1	2	2	3	2	2	—	—	2	3	2	2	1	1	—
	Dénes Imre	2	1	1	3	2	—	1	1	1	2	1	2	3	3	—
	Hajnód László	1	2	4	3	3	—	3	2	2	3	4	3	1	1	—
	Incze Gábor	1	2	2	3	3	3	—	—	1	3	3	2	1	1	—
10	Jánky Kálmán	2	2	3	3	3	3	—	—	3	4	3	2	1	1	1
	Kovács András	2	2	2	3	3	—	3	2	2	3	3	3	3	3	—
	Kovács Lajos	1	2	1	1	3	3	—	—	1	3	3	3	1	1	—
	Kölönte Géza	1	1	2	3	2	3	—	—	2	3	3	2	1	1	—
	Lakatos Józs. ev ref.	1	3	2	2	2	2	—	—	2	1	2	1	1	—	—
15	Potyó Antal	1	1	3	3	2	3	—	—	2	3	3	3	3	1	—
	Szőke Antal	2	2	3	3	3	3	—	—	3	4	4	3	3	3	—

Vizsgálatlan maradt: Lőrincz Károly.

Összesen 17.

VIII. osztály.

	A tanuló neve	Magaviselet	Vallástan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyel	Görög nyelv	Görögp. magyar	Görögp. rajz	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Bölcsészettan	Torna	Ének	Franczia
	Balás István	1	2	3	3	3	3	—	—	3	4	3	3	[illegible]	3	—
	Botár Gáspár	1	1	2	3	2	2	—	—	1	2	2	2	1	1	—
	Böjthy Ödön	1	1	2	2	1	—	1	2	1	2	2	2	2	1	—
	Csergő Gábor	2	2	3	3	3	—	3	3	3	3	3	3	1	1	—
5	*Dávid László*	1	1	1	2	1	1	—	—	1	1	1	1	2	2	—
	Elekes Márton	1	1	2	2	1	1	—	—	1	2	1	1	2	2	—
	Fekete János	1	1	3	3	3	3	—	—	2	2	2	2	2	1	—
	Kotta Salamon g. k.	1	2	3	3	4	3	—	—	3	3	3	3	1	1	—
	Kovács István ev. ref.	1	1	2	3	3	3	—	—	1	3	3	2	2	—	—
10	Kovács Miklós	1	1	2	2	2	1	—	—	1	2	2	1	2	1	—
	Kugler Vilmos	1	1	1	2	1	2	—	—	1	2	2	2	2	1	—
	László Kálmán	1	1	3	3	3	2	—	—	2	3	3	2	1	1	—
	Márkos Sándor	1	1	2	3	2	3	—	—	1	2	3	2	1	1	—
	Pap Béla	1	1	1	2	1	—	1	1	1	1	1	1	2	1	—
15	*Pál Gyula*	1	1	1	1	1	1	—	—	1	2	1	1	2	1	—
	Szabó Dénes	1	1	2	3	3	2	—	—	2	2	2	2	2	1	—
17	Szlávik Rezső	1	1	2	2	2	1	—	—	1	2	2	2	1	1	—

Önkéntes ismétlő: Mihály Lajos.
Meghalt: Imre Kálmán.

Összesen: 19.

Statisztikai táblázatok.

1. A tanulás eredményének tárgy- és osztályonként való áttekintése.

Tárgy	I. osztály.							II. osztály.							III. osztály.							IV. osztály.						
	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v n. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	kimaradt
Vallástan	30	28	8	—	1	—	1	30	26	7	—	—	—	4	29	24	—	—	4	—	2	17	22	—	—	1	—	3
Magyar nyelv	16	19	28	3	1	—	1	9	17	30	7	—	—	4	14	12	27	—	4	—	2	4	7	28	—	1	—	3
Német nyelv	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	6	25	16	4	—	2	1	8	22	8	1	—	3
Latin nyelv	10	21	27	8	1	—	1	7	10	30	16	—	—	4	7	11	27	8	4	—	2	2	5	32	—	1	—	3
Történelem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	14	16	3	4	—	2	9	12	17	1	1	—	3
Földrajz	17	14	33	2	1	—	1	12	20	29	2	—	—	4	8	17	24	4	4	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Természetrajz	17	19	30	—	1	—	1	12	27	24	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	2	17	20	—	1	—	3
Mennyiségtan	11	21	24	10	1	—	1	4	11	43	5	—	—	4	7	13	29	4	4	—	2	2	15	21	1	1	—	3
Rajzoló geometria	14	19	26	7	1	—	1	8	16	39	—	—	—	4	14	14	22	3	4	—	2	6	8	24	1	1	—	3
Szépirás	2	32	32	—	1	—	1	3	20	40	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ének	—	23	43	—	—	—	—	6	16	40	—	—	1	4	19	18	16	—	4	—	2	14	10	14	—	1	1	3
Torna	24	30	11	—	1	1	1	13	28	18	—	—	—	—	21	29	3	—	4	—	2	12	26	—	—	1	1	3

1. A tanulás eredményének tárgy- és osztályonként való áttekintése.

Tárgy.	V. osztály.							VI. osztály.							VII. osztály.							VIII. osztály						
	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	kimaradt
Vallástan	11	22	6	—	4	—	3	13	10	1	—	1	—	3	4	11	1	—	1	—	—	14	3	—	—	1	—	1
Magyar nyelv	7	10	21	1	4	—	3	6	7	11	—	1	—	3	4	6	5	1	1	—	—	4	8	5	—	1	—	1
Német nyelv	4	8	22	5	4	—	3	3	5	16	—	1	—	3	1	3	12	—	1	—	—	1	7	9	—	1	—	1
Latin nyelv	2	5	30	2	4	—	3	5	8	11	—	1	—	3	1	5	10	—	1	—	—	6	4	6	1	1	—	1
Görög nyelv	7	8	16	—	2	—	2	4	7	10	—	1	—	3	1	3	7	—	—	—	—	5	4	5	—	—	—	1
Görögpótló irod. olv	1	1	6	—	1	—	1	1	—	2	—	—	—	—	1	1	3	—	1	—	—	2	—	1	—	1	—	—
Görögpótló rajz	3	1	4	—	1	—	1	1	2	—	—	—	—	—	1	3	1	—	1	—		1	1	1	—	1	—	—
Történelem	12	15	12	—	4	—	3	14	8	2	—	1	—	3	5	9	2	—	1	—	—	11	3	3	—	1	—	1
Természetrajz	13	12	14	—	4	—	3	11	10	3	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—
Természettan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	11	2	1	—	—	2	10	4	1	1	—	1
Mennyiségtan	6	8	25	—	4	—	3	7	8	9	—	1	—	3	1	4	9	2	1	—	—	4	7	6	—	1	—	1
Bölcsészet	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	9	3	—	1	—	1
Egészségtan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	8	5	—	1	—	—	—		—	—	—	—	—
Ének	11	24	1	—	4	3	3	8	16	—	—	1	—	3	11	1	3	1	1	1	—	6	10	—	—	1	1	1
Torna	15	9	15	—	—	—	—	16	8	—	—	1	—	3	11	1	3	—	—	1		13	2	1	—	1	1	1

2. Tanulmányi és erkölcsi tekintetben általában.

Osztály	Előmenetel						Összesen	Erkölcsi magaviselet			
	Minden tantárgyból jeles	Minden tantárgyból legalább jó	Minden tantárgyból, legalább elégséges	Egy tantárgyból elégtelen	Két tantárgyból elégtelen	Több tantárgyból elégtelen		Jó	Szabályszerű	Kevésbé szabályszerű	Összesen
I.	7	18	24	10	3	4	66	50	16	—	66
II.	2	7	34	13	4	3	63	28	34	1	63
III.	4	6	26	9	3	5	53	41	12	—	53
IV.	1	5	23	9	1	—	39	23	16	—	39
V.	1	5	28	2	3	—	39	25	14	—	39
VI.	3	2	19	—	—	—	24	18	6	—	24
VII.	—	1	12	1	2	—	16	12	4	—	16
VIII.	—	8	7	2	—	—	17	16	1	—	17
Összesen:	18	52	173	46	16	12	317	213	103	1	317

3. Illetőség szerint való áttekintés.

Lakhely	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
	Osztályban								
Helybeli	3	4	5	4	3	—	—	—	19
Csikmegyei	57	57	37	29	29	18	14	14	255
Alsófehérmegyei	—	—	2	2	—	—	2	1	7
Aradmegyei	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Brassómegyei	—	—	2	—	—	—	—	—	2
Háromszékmegyei	4	—	2	1	4	2	—	2	15
Hevesmegyei	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Hunyadmegyei	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Kisküküllőmegyei	—	—	—	1	—		—	—	1
Nagyküküllőmegy.	1	—	1	—	—	—	—	—	2
Marostordamegyei	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunm.	—	2	—	—	—	—	—	—	2
Szebenmegyei	—	—	—	1	—	1	—	—	2
Temesmegyei	—	—	1	—	1	—	—	—	2
Romániai	1	—	3	—	1	1	—	—	6
Összesen	66	63	53	39	39	24	16	17	317

4. A tanulók általános áttekintése*)

Osztály	Létszám		Vallásra nézve volt						Anyanyelvre néve volt			Nyelvismeretre n.		Őstermelő		Iparos önálló			Tisztviselő					Összesen
	Beir a tanév folyt.	Vizsgálatot állott	Rom. kath	Ev. ref.	Ág. ev. ref	Unitárius	Görög kath.	Görög keleti	Magyar	Német	Oláh	A magyaron kivül b. Németül	Oláhul	nagybirtokos	kisbirtokos	Kisiparos	Alkalmazott	Kiskereskedő	Köz-, állami, hatós.	Magán- és társulati	Más értelmiséghez tartozó	Személyes szolg. élő	Magánzó vagy nyugdíjas	
I.	68	66	63	2	1	—	1	—	64	1	1	3	1	—	31	10	—	2	9	1	10	—	3	66
II.	67	63	59	—	—	—	3	—	63	—	—	1	—	—	27	8	1	5	8	—	8	2	4	63
III.	59	53	49	—	—	—	4	—	52	—	1	—	6	—	22	7	—	3	10	—	9	2	—	53
IV.	43	39	38	1	—	—	—	—	39	—	—	2	3	1	13	2	—	5	6	1	9	1	2	39
V	47	39	38	—	—	—	1	—	39	—	—	1	1	—	18	4	—	1	5	—	8	—	2	39
VI.	28	24	24	—	—	—	—	—	24	—	—	2	2	—	9	2	—	2	5	—	4	—	2	24
VII.	17	16	15	1	—	—	—	—	16	—	—	1	1	—	6	1	—	—	2	1	3	1	2	16
VIIII.	19	17	15	1	—	—	1	—	17	—	—	—	2	—	5	1	—	1	5	—	2	—	3	17
össz.	348	317	301	5	1	—	10	—	314	1	2	8	16	1	131	35	1	19	50	3	53	6	18	317

5. Életkor és lakás szerinti áttekintés

Osztály	A tanuló betöltött éveinek száma a tanév végén													Szállásolva van					Künnlakó	Összesen
														Finöveldéb.			internat.			
	10 éves	11 éves	12 éves	13 éves	14 éves	15 éves	16 éves	17 éves	18 éves	19 éves	20 éves	21 éves	22 éves	Összesen	mint alapítványos	mint fizetéses	mint szolgálatot tevő	mint fizetéses	mint szolgálatot tevő		
I.	6	20	30	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	66	1	6	1	16	1	41	66
II.	—	9	15	20	18	1	—	—	—	—	—	—	—	63	5	10	1	16	1	30	63
III.	—	—	5	13	22	13	1	—	—	—	—	—	—	53	10	6	2	22	2	11	53
IV.	—	—	—	8	14	7	6	3	—	—	—	—	—	39	8	5	—	6	2	8	39
V.	—	—	—	—	2	14	10	10	2	1	—	—	—	39	12	4	2	11	—	10	39
VI.	—	—	—	—	—	8	4	7	4	1	—	—	—	24	7	2	1	8	—	6	24
VII.	—	—	—	—	—	—	4	3	5	4	—	—	—	16	8	—	—	1	—	7	16
VIII.	—	—	—	—	—	—	—	2	5	2	7	—	1	17	6	1	—	1	—	9	17
összesen	6	29	50	51	56	43	25	25	16	8	7	—	1	317	57	34	7	81	6	122	317

*) Mindkét táblázatban csak a vizsgát állott (nyilvános és magántanulók) vannak számításba véve.

6. Az érettségi vizsgálatok statisztikája.

Tanév	Jelentkezett	Visszahelyeztetett	vizsgálatot tett			Jelesen érett	Jól érett	Egyszerűen érett	3 hónapra visszavettetett	1 évre visszavettetett	A bejelentett pályaválasztás												
			Javító	Írásbeli	Szóbeli						egyetemi				műegyetemi			akadémiai		katonai	közigazgatási	közlekedési	pénzügyi	művészeti
											egyházi	jogi	orvosi	bölcsészeti	építészeti	mérnöki	vegyészeti	erdészeti és bányászati	gazdasági				
1902—1903.	21	2	—	19	19	1	5	8	5	—	2	5	2	2	—	1	—	—	—	3	1	1	—	2

X.

Jótékonyság

1. Tandijmentesség.

Egész tandijmentességben részesültek Jakab József, Nedelka Gyula Pál Andor III., Kádár Ferencz, Mániás Fer, Párján Lajos és Szakálli Manó V. o. t.

Féltandijmentességet kaptak Petres Kálmán I., Ferenczy Sándor II., Gergely Gábor, Lajos István, Veres András II., Ambrus László, Bajkó Sándor, Bartalis Márton, Csató József, Fazakas Ferencz, Fóris Pál, Lukács András, Rancz Antal, Rusz József, Ráduly Arpád, Spleisz Mihály, Vaszi Sándor III Kristó József, Kritsa Viktor, Lajos Albert, Péter Sándor, Szopos András, Zöld József IV., Angi Dénes, Balog Ignácz, Bögözi József, Balázs Lajos, Dobos Imre, Ferencz Sándor Kémenes Antal, Kovács András, Szabó Károly, Székely János V., Ábrahám József, Bajna Árpád, Csáki Mihály, Fekete József, Fodor Nándor, Gábor László, Fodor László, Zöldi Béla VI., Kovács Lajos, Kölönte Géza VII., és Dávid László, Kugler Vilmos, Pál Gyula o. t.

Tanulmánybeli hanyatlás miatt a tanév második felére ezen kedvezményt elvesztették: Bajkó Sándor, Lukács András III., Bögözi József, Szabó Károly, Székely János V., Bajna Árpád VI. o. t.

A négy alsó osztályban a tandij 10 kor., a felső négy osztályban 20 korona lévén, az elengedett összes tandij összege 435 kor., a mi a bevárható összes tandijnak 9·44%-át teszi.

2. Segélyezések.

A gimnaziummal kapcsolatos internatus (együttlakás) növendékei közül az internátus segitő alapjából az évi kosztpénz fedezésére segitséget kaptak a következők

Éltes András, Miklós Domokos I., Varga János II., Fóris Pál, Mihály Gergely III., Boga Ödön V. osztályosok 13—13 koronát, Ferencz József, Kádár Árpád I., Prihoda István, Sándor Albert II., Dézsi Árpád, Prihoda János, Rácz József, Ráduly Árpád III., Kémenes Antal V., Kölönte Géza VII. osztályosok 26—26 koronát, Angi Dénes V. osztályos 32 koronát, Zöld Domokos I. és Orbai Lajos II. 39—39 koronát és Csiszér Károly, III.osztályos 32 koronát,

Összesen tehát huszan részesültek 500 korona segélyben.

Mint ösztöndijasok segélyben részesültek

a) A Csikmegyei lóbeszerzési alapból Balázs Lajos V. o. 100 kor., Balog Ignácz V. o. 80 kor., Gegő Dávid V. o. 60 kor., Buzás Imre VI. o. 70 kor., György Gábor VI. o. 60 korona.

b) A fogarassy Mihály-féle alapitványból Péter Sándor V. o. 100 kor.

c) A Szabó Lajos-féle alapitványból Csergő Tamás I. o. 100 kor.

d) Az orsz tanitó-egyleti alapból Tódor László VI. o 100 kor.

e) A Románczai alapból: Compeanu Livius III. o. 126 kor.

f) Csikmegye Madár Imre nyug. megyei főjegyző nevére tett alapitványából kézi ösztöndijképen Petres Antal III. o. 200 koronát.

g) A jövedéki birsági alapból Sipos Bálint és Sipos Richárd II. o. 200—200 koronát és Wéger Lajos V. o. 300 koronát.

3. Jutalmok.

a) Álljon itt legelőször is Imets Fülöp Jákó apát-kanonok úr legujabb alapitványának oklevele szó szerint:

„Imets kanonok-féle jutalmi alapitványi oklevél.

Én **Tusnádi Imets Fülöp Jákó**, rudinai apát, erdélyi éneklő kanonok, 1870/1—1890/1 években a csiksomlyói főgymnasium és finövelde igazgatója, stb. ezennel **„Imets kanonok-féle jutalmi alapitvány“** czim alatt 500 korona összeget teszek le a „csiksomlyói r. k. főgymnasiumi ifjuság kivándorlási egylete“ vagyonához, önálló alapit

vány képen, azon szándékkal, hogy annak évenkinti kamatja adassék ki egy vagy két jóviseletü és szorgalmas törzsökös székely tanulónak, kinek vagy kiknek szülei a tanári testület jegjobb tudomása szerint legkevésbé hordozhatják az egyleti tagsággal és esetleg a tanulmányi kirándulásokkal is járó költségeket.

Kikötöm, hogy, ha a kirándulási egylet feloszlása esetén annak vagyona a csiksomlyói főgimnasium mellett fennálló internátus segélyalapjához megy át, azon esetben is az Imets-féle jutalmi alapitvány kezeltessék külön s évenkinti jövedelmét élvezze első sorban egy az alapitóval vérrokon, ilyen nem létében egy csikmegyei tiszta székely vérből származott jó igyekezetü internatusi szegény tanuló."

Kelt Gyulafehérvárt, 1903. május hó 1-én.

Imets Fülöp Jákó s. k.
mint fennt

Az alapitó nemes áldozatkészségét és élénk fajszeretetét fennen hirdető ezen szép alapitvány összege, mely a közelebbi napokban a főgimnázium igazgatója kezéhez kifizettetett, csik-somlyói r. k. iskolák alapjánál a többi magán alapitványok módjára fog kezeltetni és befolyó kamatai már a következő évben az alapitó-levélben kijelölt czélra fordittatik.

b) A Székely Egyesület két jó előmenetelü és jó magaviseletü, székely származásu tanuló részére évenkint adományozni szokott 40—40 korona jutalmát a tanári kar ajánlata alapján Pál Gyula VIII. és Petres Kálmán I. oszt. tanulók kapták.

c) Az Adorján-féle 120 koronás jutalmi alap ez idei 8 korona kamatját Pap Béla VIII. oszt. kapta, mint a ki a magyarból a legjobb dolgozatokat készitette.

d) A Béldi-féle jutalmi alap 12 korona kamatja, mely a VII. osztály jeles rendü legjobb tanulóját illeti, az idén nem volt kiadható.

e) Az Imets-féle jutalmi alap 12 korona kamatját Pál Gyula VIII. osztályosnak itélte oda a testület, mint olyan székely tanulónak, aki a német nyelvből legjobb előmenetelt tanusitott.

f) Koncz István csik-tusnádi plebános úr évenkint adni szokott 10 koronás jutalma Pál Gyulát illette, mint olyant, aki az érettségi vizsgát legjobb sikerrel tette.

g) Bálint György tanár, finöveldei igazgató 10 korona jutalmat adott Kádár Ferencz V osztályosnak, mint legszorgalmasabb és legjobb viseletü tanulónak.

h) Csató János tanár, internatusi felügyelő a meteorologiai megfigyeléseknél teljesitett segédkezéseikért 10—10 korona jutalomban részesitette Mániás Ferencz V., Ambrus László és Petres Antal III. osztályosokat.

i) Az erd. r. k. tanulmányi alapból évenkint járó 80 kor. jutalmi átalányból vásárolt könyveket következő jóviseletü és jeles előmenetelt feltüntetett tanulók kapták

I. osztályból: Ambrus András, Mikszáth A jó palóczok, Bányász Sándor, Hártwig István és Kádár Árpád, Szent Imre herczeg, irta dr. Karácson Imre 1—1 példány, Lajos Ferencz, Magyar Szentegyházak regéi, irta Lakóczy M., Márkos Albert: Twist Olivér, Petres Kálmán Magy. Szentegyházak regéi, Miklós Domokos: Twist Olivér, Zöld Domokos: A jó palóczok.

II. osztályból: Jerzsák Béla és László Antal Schmidt Latin zsebszótár, Uher Vilmos, Bulwer Pompéji utolsó napjai.

III. osztályból: Campeanu Livius, Csató István és Pál Andor: Tom Tit, Rancz Antal: Petőfi összes költ., Spleisz Mihály, latin- és Vaszi Sándor német zsebszótár.

IV. osztályból: Bitay Dezső Petőfi össz. költ.

V. osztályból: Kádár Ferencz: Katona Bánk bánja és Pompéji utolsó napjai.

VI. osztályból: Friedrich Alajos és Zöldi Béla: Művészet történeti korrajzok, GáborL ászló és Ábrahám József, németzsebszótár, Tódor László, Madács: Az ember tragédiája.

j) A tornavizsgán rendezett versenyeken Erőss József tanár 10 korona és Balog József 5 korona jutalmából szerzett könyvekkel és elismerő oklevéllel jutalmaztattak az első sorban győztesek:

Sándor Albert II., Zakariás Dénes IV., Dénes Imre VII., osztályosok a futásból, Dobos Mihály II. o. a rúdmászásból, Solnay Dénes V. o. a távolugrásból, Berecz János VII. o. a

magas ugrásból, Szabó Károly V. o. a diszkoszvetésből, Dénes Imre VII. o. a sulydobásból.

A másodsorban győztesek: Ambrus Elek I., Ferenczy Zoltán IV., Mániás Ferencz V. o. a futásból, Madár Imre I., Fazakas Ferencz III. o. a rúdmászásból, Kádár Ferencz V. o. a távolugrásból, Liptai Lajos VI. o. a magas úgrásból, Anda József IV. o. a diszkoszvetésből és Balázs Lázár a sulydobásból elismerő oklevelet nyertek.

XI.

Finevelő intézet és együtt lakás.

A csik-somlyói róm kath. főgimnasium mellett fenálló finevelő intézetnek szt. Mihályról nevezett részében ez iskolai év folyamán teljes ellátásban részesült 60 alapitványos, 36 fizető és 7 szolgálattevő növendék. Összesen: 103. Az alapitványosok évi 200, a fizetők évi 250 koronáért, a szolgálattevők pedig az asztalnál való felszolgálásért teljes ellátást élveztek.

Az ifjuság házi nevelését és az intézet felügyeletét Bálinth György intézeti igazgató, Erőss József és Fazakas Gáspár aligazgatók vezették.

Nyilvános alapitványt élveztek

Közalapitványt:	1.	Veress Ádám	II. o. t.
		Gál Ferencz	III.
		Szántó Ábrahám	III.
		Ferenczi Zoltán	IV.
	5.	Ferencz Sándor	V.
		Kovács András	V.
		Párján Lajos	V.
		Ábrahám József	VI.
		Fekete József	VI.
	10.	Gábor László	VI.
		Kölönte Géza	VII.
		Kovács Miklós	VIII.
		Pap Béla	VIII.
		Pál Gyula	VIII.
Biró-félét	15.	Bögözi József	V
Bors Bálint-félét:		Beke József	II.
		Csomortáni Ignácz	VI.
Bors Barabás-félét:		Fodor László	VI.

Csomortáni-félét:		Splaisz Mihály	III.
Tusnádi Darvas János-félét:	20.	Vaszi Sándor	III.
		Kovács Lajos	VII.
		Szabó Dénes	VIII.
Gyó-ujfalvi, (szentsimoni) Darvas János-félét:		Incze Gábor	VII.
Dénes-félét:		Székely János	V.
Fogarasy-félét:	25.	Péter Sándor	III.
Fülöp Alajos-félét		Dobos Imre	V.
Kedves Zsuzsánna-félét:		Ambrus László	III.
Keresztes-félét:		Kritsa Viktor	IV.
Kovács Miklós-félét:		Székely Lajos	IV.
Kovács Péter-félét:	30.	Potyó Antal	VII.
Lukács Mihály-félét:		Balázs Lajos	V
		Bodó József	VII.
Molnár József-félét:		Csató István	III.
		Szabó Károly	V.
	35.	Lakatos Izra	V.
		Kádár Ferencz	V.
Sánta-félét:		Boga István	V.
Tankó-félét:		Albert Vilmos	VII.
Salamon András-félét:		Zöld József	IV.
Orosz Mihály-félét:	40.	Orosz Vilmos	III.
Erőss Elek-félét:		Orbán Gábor	III.

Magán alapitványt élveztek:

Bocskor Elek-félét:		Puskás Gergely	IV.	o. t.
Bálint Bors-félét:		Csiszér Vilmos	IV.	
Buzás Mihály-félét:		Kristó József	IV.	
Ferenczi Péter-félét	45.	Ferenczy Sándor	II.	
		Fazakas Ferencz	III.	
		Lőrincz Flóris	V.	„
		Bajna Arpád	VI.	
		Berecz János	VII.	
	50.	Kugler Vilmos	VIII.	
Haller Mária-félét:		Balázs Dénes	IV.	
Kedves Bara-félét:		Buzás József	VII.	
Molnár Bálázs-félét:		Kovács József	II.	
		Bányász Sándor	I.	

	55.	Elekes Mártan	VIII.
Nagy István-félét:		Hozó Ilyés	II.
Péterffy-félét:		Virág Móricz	II.
		Márton Imre	V.
		Dombi János	VI.

Fizetők

	60.	Czikó Gábor	I. o. t.
		Fodor Gergely	I.
		Jánosi Béla	I.
		Madár Imre	I.
		Simon Jenő	I.
	65.	Simon Lajos	I.
		Antal Gyula	II.
		Deák Ferencz	II.
		Gál István	II.
		Jerzsák Béla	II.
	70.	Katinszky Antal	II.
		Katinszky József	II.
		László Antal	II.
		Szász Jenő	II. „
		Tompos Albert	II.
	75.	László Károly	II.
		Ferenczy Kálmán	III.
		Gidró Ferencz	III.
		Kovács Dezső	III
		Rancz Antal	III.
	80.	Zakariás István	III.
		Zakariás Pál	III.
		Angi István	IV.
		Fejér György	IV.
		Lengyel József	IV.
	85.	Zakariás Dénes	IV.
		Zakariás Lajos	IV.
		Gidró László	V.
		Hankó Zoltán	V.
		Mániás Ferencz	V.
	90.	Minier Gábor	V.
		Pap Géza	V.

	Friedrich Alajos	VI.
	Zakariás Kristóf	VI.
	Bene Gyula	V.
95.	Kovács István	VIII.

Szolgálattevők:

	Nagy Tamás	I.
	Bocskor Mihály	II.
	Nedelka Gyula	III.
100.	Nedelka Gergely	III.
	Balog Ignácz	V.
	Fodor Gábor	V.
103.	Kakasi Jenő	VI.

A finevelő intézet az épület alsórészén van elhelyezve; van 4 tanulóterme, 10 hálószobája, konyha, étkező hélyiségei és betegszobája. Fütés, tisztogatás, világitás és szellőztetés az adott viszonyokhoz mérten megfelelő. A butorzat és felszerelés még használható. Az egészségi állapot Kolonics Dénes intézett orvos felügyelete mellett kielégitő volt. Erkölcsi viselet tekintetében sulyosabb eset, mely a növendék eltávolitását vonta volna maga után nem fordult elő.

2. Felvètel a finevelő intézetbe.

A finevelőintézetre vonatkozólag megjegyzendő, hogy azon fizető tanulók, kik az alapitványos ifjakkal kivánnak lakni és kosztozni az egész tanévre 250 koronáért lakást és teljes ellátást nyernek, mely összeget *előleges havi részletekben Bálint György* igazgatónál tartoznak lefizetni akár személyesen, akár posta utján. Miután csak korlátozott számmal vétetnek föl kosztosok, azért a felvétetni akarók jó előre, *lehetőleg aug. elején legalább levél által jelentkezzenek* a finevelő intézeti igazgatóságnál. Ágynemüről, szükséges ruházatról és fehérnemüről, ugyszintén a mosatásról mindenki maga gondoskodik. Minden növendék hozzon magával asztalkendőt és ivópoharat is.

Előforduló rongálások helyreigazitására minden növendék egy iskolai évre három koronát tartozik fizetni az iskolai év elején, beiráskor a finevelő intézeti *aligazgatónál*. Azon kivül az intézeti orvosságtár fentartására egész tanévre szintén 1 kor. fizetendő.

Az érdekelt szülőknek *éber figyelmébe ajánlja* az intézet igazgatósága, hogy a finevelő intézetbe a főtanhatóság ez évi 2260 számu rendelete szerint jövő tanévre csak szabályszerü kötelezvény mellett vehetők fel fizető növendékek. Miért is a szülők, illetőleg gyámok személyesen, vagy jogi megbizott kiséretében hozzák ide fizetésre behelyezendő gyermekeiket. Mely alkalommal a fiu születési bizonyitványa bemutatandó. és az igazgató előtt kiállitott kötelezvény aláirandó lesz, arról, hogy a szülő vagy gyám a kosztpénz havi *előleges* részletekben pontosan fogja fizetni.

3. Együtt-lakás.

Az együttlakásban az iskolai évfolyamán 82 növendék és 6 felszolgáló tanuló nyert teljes ellátást Bálinth György igazgató és Csató János felügyelő-tanár vezetése alatt. Az internatus a kettős nevelő-intézet emeleti részén van elhelyezve 1 tanulóteremben és 11 hálószobában. A betegszoba, konyha és étkező helyiség a finevelő-intézettel közös.

Az együttlakó ifjuság erkölcsi magaviselete általában kielégitő, egészségi állapota jó volt. Sulyosabb természetü fegyelmi eset, mely a vétkes növendék eltávolitását vonta maga után, egyetlen esetben fordult elő.

Az intézet kiadásait fedezte Csikvármegyének 740 koronát tevő évi adománya és az egyes növendékektől lakás, fütés, világitás czimen befizetett évi 16 kor. A felszolgáló növendékok e czimen 10 koronát fizettek.

A növendékek egyenkint havi 13 kor. kosztpénzt fizettek. A szülők azonban terményekben is szállithatták az élelmi szereket. Az előljáróság gondosan felügyelt, hogy az élelmezés úgy minőség, mint mennyiség tekintetében a szerződésnek megfelelő legyen.

Az együttlakó növendékek névsora.

I. Osztály.

Antal Tamás
Asztalos István
Bors Dezső
Campeanu János
Erőss Péter
Élthes Endre
Élthes János
Ferencz József
Kádár Árpád
Kállay András
Miklós Domokos
Ifj. Mihály Gergely
Sándor Ignácz
Szántó László
Zöld Domokos
Rusz Sánta János

II. Osztály

Becze Elek
Boldizsár Antal
Csutak Lajos
Dobos Mihály
Ferencz Bálint
Gál István
Jakab Ferencz
Kis Péter
Márton Tamás
Prihoda István
Potoczky Kristóf
Sándor Albert
Sárpátky János
Szántó József
Varga János
Sóbert Frigyes

III. Osztály

Albert Domokos
Bajkó Sándor
Baky Ferencz
Bara Ignácz
Campeanu Livius
Csata Károly
Csibi Tamás
Ferencz Lajos
Dánél Ágoston
Fóris Pál
Jakab Lajos
Kozma Márton
Kömény István
Lukács András
Prihoda János
Rácz József
Ráduly Arpád
Sándor József ifj.
Sándor Kornél
Schlett Olivér
Schreiber Árpád
Tamás József

IV. osztály.

Hajnód Gábor
Jánky Vilmos
Kiss János
Nagy Géza
Pfeiffer István
Sebők Emil

V. osztály.

Balog Lajos
Angi Dénes
András Ferencz
Antal Károly
Dobos Ferencz
Kémenes Antal
Miklós Antal
Sándor József
Solnay Dénes
Szántó Árpád
Vass Jenő

VI. osztály.

Buzás Imre
Fischer Aladár
Fodor Nándor
György Gábor
Liptai Lajos
Molnár Lajos
Plutz József
Zsögön Géza

VII. osztály.

Balázs Lázár
Lőrincz Károly

VIII. osztály.

Kotta Salamon.

Szolgálattevők.

Kovács György I. o t.
Orbai Lajos II. o. t.
Dézsi Árpád III. o. t.
Mihály Gergely III. o. t.
Boga Ödön IV. o. t.
Jánky Ferencz IV. o. t.

4. Felvétel az együttlakásba.

A kik nem Csik-Somlyón, vagy a tőszomszéd falvakban laknak, azok a társas bennlakásban, a finevelő intézetben

vagy együttlakásban helyeztetnek el. Az együttlakásban az ifjak kényelmes lakást, fütést, világitást, kiszolgálást, élelmezést és felügyeletet nyernek. Óvadék czimen az ifjak évi 2 koronát, fütés és világitásért 16 koronát, a szolgálattevők 10 koronát, az intézeti gyógyszertár fentartására pedig mindnyájan 1 koronát fizetnek beiratáskor a felügyelő tanárnál. Az élelmezési illeték havonként 13 kor. A kik az élelmezéshez szükségeseket természetben akarják szállitani, azok kenyér-illeték czimén havonkint még 4 koronát, vagy megfelelő értékü gabonát, az élelmi szerek főzéséért pedig egy évre 12 koronát fizetnek. Ágynemüről, szükséges ruházatról és fehérnemüről, ugyszintén a mosatásról minden növendék maga gondoskodik. Asztalkendőt, ivópoharat is szükségképen hozniok kell. A befizetések *havi előleges részletekben teljesitendők* akár személyesen, akár posta utján *Csató János felügyelő tanárnál.*

A „Fölvétel a finevelő intézetbe“ czimü szakasz végére iktatott figyelmeztetést, mely a főtanhatóság 2260—1903./sz rendelete értelmében kiállitandó *kötelezvényre* vonatkozik e helyen is a szülők és gyámok figyelmébe ajánljuk.

Bálinth György,
a finevelő intézet és együttlakás igazgatója.

XII.

A jövő tanévben használandó tankönyvek jegyzéke.

I. osztály.

1. Kis katekizmus: Kiadja a Szt. István-Társulat. Budapest. 1902.
2. Szinnyei J.: Iskolai magyar nyelvtan, mondattani alapon (Hornyánszky) I. k. á. 1 kor. 20 fill.
3. Szinnyei J. Magyar olvasókönyv, I. k. á. 1 kor. 80 fill.
4. Szamosi J. Latin nyelvtan, á. 2 kor. 40 fill. I. k.
5. Szamosi J Latin olvasókönyv, á. 2 korona.
6. Kőrösi Albin: Földrajz, I. k., III. kiadás, á. 1 kor. 80 fill.
7. Lange--Cherven: Uj iskolai atlasz, á. 1 kor. 60 fill.
8. Mocknik—Schmidt: Számtan, á. 2 kor. 40 fill.
9. Fodor—Wagner Rajzoló Planimetria, á. 1 kor. 20 fill.
10. Ormándy M.: Term.-rajz elemei, I. k., á. 2 kor. 40 fill.

II. osztály.

1. Kis katekizmus: Kiadja a Szt. István-Társulat, Budapest, 1902.
2. Pokorny Emánuel: Ó szövetség.
3. Szinnyei J. Iskolai magyar nyelvtan, mondattani alapon. II. k., á. 80 fill.
4. Szinnyei J. Magyar olvasókönyv, II. k., á. 1 kor. 80 fill.
5. Szamosi J. Latin nyelvtan, á. 2 kor., 1 kötet.
6. Szamosi J.: Latin olvasókönyv, á. 2 kor.
7. Kőrösi Albin Földrajz, II. k., III. kiadás.
   Lange Cherven: Új iskolai atlasz, á. 2 kor. 40 fillér.
8. Mocknik—Schmidt: Számtan, á. 2 kor. 40 fill.
9. Fodor—Wagner: Rajzoló stereometria, á. 1 kor. 20 fill.
10. Ormándy M. Term.-rajz elemei, II. k., á. 2 kor. 80 fill.

III. osztály.

1. Kis katekizmus Kiadja a Szt. István-Társulat, Budapest, 1902.

2. Pokorny Emmánuel: Új-szövetség.
3. Szinnyei J.: Rendszeres magyar nyelvtan, á. 2 kor. 40 fill.
4. Szinnyei J.: Magyar olvasókönyv, III. k., á. 2 kor. 40 fill.
5. Endrey Ákos: Rendszeres német nyelvtan I. k., á. 2 kor. 40 fillér.
6. Endrey Ákos: Német nyelvkönyv, I. köt., á. 2 kor. 40 fill.
7. Szamosi J. Latin nyelvtan, II. k., á. 2 kor. 40 fill.
8. Elischer J. Latin olvasókönyv, á. 2 korona.
9. Pirchala I. Latin gyakorló könyv, á. 1 kor. 60 fill.
10. Ujházi: A magyar nemzet története, I. k., á. 1 kor. 80 fill.
11. Kőrösi Albin: Földrajz, II. k., III. kiadás.
12. Lange—Cherven Új iskolai atlasz á. 1 kor. 60 fill.
13. Scholz—Ráth A math. és phis. földrajz elemei á. 1 kor.
14. Mocknik—Schmidt: Számtan, á. 2 kor. 40 fillér.
15. Fodor—Wagner: Construktiv planimetria, á. 2 korona 40 fillér.

IV. osztály.

1. Kis katekizmus: Kiadja a Szt. István-Társulat. Budapest, 1902.
2. Pokorny Emánuel: Szertartástan.
3. Névy L. Stilisztika, I. rész. Irálytan, á. 2 kor. 40 fill.
4. Arany J.: Toldi. (Magy. Lehr A.), á. 1 kor.
5. Endrey Ákos: Rendszeres német nyelvtan, I. k. á. 2 kor. 40 fillér.
6. Endrey Ákos: Német nyelvkönyv, I. k., á. 2 kor. 40 fill.
7. Szamosi J.: Latin nyelvtan, II. k., á. 2 kor. 40 fill.
8. Pirchala I. Latin gyakorlókönyv, á. 1 kor. 60 fillér.
9. Hittrich Ödön dr.: Szemelv. Julius Caesar-ból, Budapest, Franklin-Társulat, á 2 kor.
10. Újházi: A magyar nemzet története, II. k., á. 1 kor. 80 fill.
11. Fodor—Wagner: Construktiv planimetria, á. 2 kor. 40 fillér.
12. Mocknik—Klamarik—Wagner Algebra, á. 4 korona.
13. Pintér Pál Növénytan.

V. osztály.

1. Wappler A. dr.: A kath. Egélytan könyve. Eger Lyceumi könyvnyomda kiadása I. k.
2. Névy L.: Stilisztika. II. rész. Szerkezettan á. 2 k. 40 fill.
3. Rhetorika á. 2 kor. 40 fill.
4. Olv. a rhet.-hoz, á. 2 kor. 80 fill.

5. Endrei Ákos: Német nyelvtan II. k. á. 3 kor. 20 fill.
6. Cserép J. dr. Szemelv. Publ. O. Naso-ból, Budapest, Lampel Róbert kiad. á. 1 kor. 60 fill.
7. Wappler—Horváth: Római régiségek és a római irodalomtörténet vázlata. Segédkönyv á 3 kor. 20 fillér.
8. Szamosi J.: Görögnyelvtan, I. k. á. 2 kor.
9. „ Olvasókönyv, á. 2 kor.
10. Csengeri J. dr.: Homeros Iliásza, á. 2 korona 80 fill.
11. Gyomlai Gy. Homeros Odysseája, á. 2 kor. 40 fill.
12. Jancsó Benedek Magyar olvasmányok a görögpótlóhoz, I. k., á. 2 kor.

Jeles irók iskolai tára 72. sz.

13. Szemelv. Herodotosból, ford. Geréb József.
14. Vaszary K. Világtörténelem, I. k. á. 3 kor.
15. Mocknik—Klamarik—Wagner: Algebra á 4 kor.
16. „ „ „ Geometria á. 4 k. 60 fill.
17. Krisch Állattan á. 3 kor. 20 fill.

VI. osztály.

1. Wappler A. dr. A kath. Egélytan könyve Eger. Lyceumi könyvnyomda kiadása, II. k.
2. Névy L. Poetika, á. 2 kor.
3. „ „ Olv. a poétikához, á. 2 kor. 80 fill.
4. Endrei Ákos Német nyelvtan II. k., 3 kor. 20 fill.
5. Stephanus Dávid. T. Livii ab urbe condita libri I. liber, á. 1 kor. 60 fill.
6. Gejza Némethi: Vergilii M. Aeneis, á. 1 kor. 60 fill.
7. Wagner-Horváth Római rég. és a róm. irod. tört. vázlata, segédkönyv, á. 3 kor. 20 fill.
8. Szamosi J.: Görög nyelvtan II. k. á. 2 kor.
9. „ „ Görög olvasó á. 2 kor.
10. Schempl—Horváth: Xenophon Chaest. á. 3 kor. 20 fill.
11. Sophokles Antigone-ja, ford. Csiky.
12. Jancsó B.: Magyar irod. olv. a görp. II. k. á. 2 k. 80f.
13. Kincs Gy.: Szemelv. a görög lyra s a vele kapcsolatos magy. klassikus költészet termékeiből á. 1 kor. 10 fill.
14. Vaszary K. Világtörténelem, II. k., ára 3 korona.
15. Mocknik-Klamarik-Wagner Algebra á. 4 kor.
„ Geometria á. 4 k. 60. fill.

VII. osztály.

1. Wappler A. dr.: A kath. egélytan könyve. Eger, Lyceum könyvnyomda kiad. II. k.
2. Szinnyei J.: A magy. nyelv rendszere.
3. Beőthy Zsolt: A magy. nemzet irod. tört. vázlata, I. és II. k. á. 9 kor.
4. Heinrich G.: Deutscheslehr und Lesebuch III. k. á. 2 korona 80 fillér.
5. Véber R. Geöthe: Herman u. Dorothea á. 60 fillér.
6. Salustius ed. Scheinder, Budapest, Lamp. R. á. 1 kor. 32 fillér.
7. Gejza Némety: Vergilii M. Aeneis, á. 1 kor. 60 fill.
8. Wagner—Horváth: Római régiségek és róm. irod. tör. vázlata, á. 3 kor. 20 fill.
9. Stephanus Dávid: M. T. Ciceronis orationes selectae, á. 1 kor. 60 fill.
10. Csengeri J.: Homeros Iliásza, á. 2 kor. 80 fill.
11. Stephonus Dávid Herodoti Epitomae, á. 1. k. 40 f.
12. Elischer—Fröhlich Szótár Hemoros két eposzához, á. 2 kor. 40 fill.
13. Jancsó B.: Magyar irod. olv. a görögpótló hoz, á. 2 kor. 80 fill.
14. Szemelv. Thukydidesből, ford. Szilasy Mór dr. II. kiadás, á. 2 kor. 80 fill.
15. Schiller S. Görög irod. történet, á. 2 kor. 80 fill.
16. Vaszary K. Világtörténelem II. k. á. 3 kor.
17. Mocknik—Klamarik,—Wagner: Algebra. á. 4 kor.
    „ „ „ Geometria 4 k. 60 f.
18. Fehér Ipoly: Kisérleti természettan á. 5 K. 60 f.
19. Fodor József: Egészségtan.

VIII. osztály.

1. Titz Antal: A kath. egyház története, á. 2 korona.
2. Beöth y Zs.: A magy. nemzet irod. történetének ismertetése I., és II. k., ára 9 kor.
3. Heinrich G. Deutscheslehr u. Lesebuch III. k., ára 2 korona 80 fillér.
4. Schiller F.: Wilhelm Tell, ára 1 kor. 20 fill.
5. D. Posder: Horatii Carmina ára 1 kor. 60 fill.
6. D. Posder: Tacitus müv. szemelv. ára 2 korona.

7. Csengeri J. Homeros Odysseája, ára 2 kor. 80 fill.
8. Szamosi J. Szemelv. Platon műveiből, á. 1 kor. 20 fill.
9. Elischer Fröhlich Szótár Homeros 2. eposzához.
10. Wagner—Horváth Róm. rég. és róm. irod. tört. vázlata. Segédkönyv á. 3 kor. 20 fill.
11. Jancsó B.: Magyar irod. olv. a gör. p. II. k. á. 2 K. 80 f.
12. Alexander Bernát: Platon és Aristoteles 3 K.
13. Schiller S. Görög irodalom történet á. 2 K. 80 f.
14. Komárik István: Magyarország oknyomozó története II. kiadás. Kalocsa 1900.
16. Mocknik—Klamarik—Wagner: Algebra á. 4 korona.
„ „ „ Geometria á. 4 K. 60 f.
16. Fehér Ipoly: Kisérleti természettan á. 5 K. 60 f.
17. Szitnyai Elek: Lélektan és Logika á. 2 K. 40 f.

XIII.

Szükséges tudnivalók.

1. Figyelmeztetés.

A tanulók, szülők és gyámok figyelmeztetnek, hogy az iskolai bizonyitványokat őrizzék meg, minthogy ezek másolata az eredeti elvesztését bizonyitó kérelemmel és kivált az érettségi okmányé sok nehézséggel állitható ki. Figyelmeztetnek továbbá a szülők és gyámok, hogy az évharmadi „Értesitőket" szorgalmasan vegyék át iskolázottjaiktól és azokat jól betekintve, irják alá, vagy maguknak megmagyaráztatva, más hiteles ember, jelesen a plébános ur által irassák alá, hogy ne csupán az évvégi bizonyitványból és igy későn ébredjenek arra, hogy a fiok vagy gyámoltjuk elvesztegette a drága tanidőt és iskolai évet.

2. Felvétel a gimnásiumba.

1. A következő tanévre a tanulók szabályszerü felvétele és beirása szeptember három első napján történik. Minden tanuló atyja, anyja vagy ezek megbizottja kiséretében tartozik a beirásra megjelenni a gimnásium igazgatójánál és az illető osztályfőnöknél.

2. Az első osztályba csak oly tanulók vehetők fel, kik életük 9-ik évét már betöltötték, de 12 életévüket tul nem haladták s vagy arról, hogy a népiskola négy alsó osztályát jó sikerrel végezték, nyilvános népiskolától nyert bizonyitványt mutatnak elő, vagy felvételi vizsgálaton igazolják, hogy hasonló mértékü képzettséggel birnak. A tizenkét évesnél idősebb jelentkező felvétele felett a tanári testület határoz.

Minthogy az I. osztályban néhány év óta többen jelentkeznek, mint a hány törvény szerint fevehető, parallel osztály felállitására pedig sem hely, sem költségfedezet nincsen: a

felvételre nézve a jogosultságot osztályozni kellett. Első helyen jogosultak a felvételre a csikmegyei katholikusok, másodsorban a háromszékmegyei róm. katholikusok, harmadsorban a csikmegyei más vallásuak. Ezen sorozatban is először jogosultak az elemi iskolát jeles ereredménnyel, azután a jó eredménnyel végzett növendékek.

3. Minden tanuló a felvételnél az előző évről szóló iskolai bizonyitványt és keresztlevelét vagy születési bizonyitványát tartozik az igazgatónak bemutatni és az osztályfőnöknél beadni. Az V-ik osztályba lépő pedig, ha szülője meg nem jelenik, nyilatkozatot mutatni fel arról, hogy a görög nyelvet, vagy pedig az e helyett választható tantárgyakat fogja-e tanulni. Az intézetbe először lépő a fennebbieken kivül ujraoltási bizonyitványt is tartozik felmutatni. Ezek nélkül felvétel nem eszközölhető.

4. A javitó, és pótló vizsgálatok augusztus 31-én, felvételi vizsgák a felvétel napján tartatnak meg. Azon tanulónak, ki egy tárgyból kapott elégtelen osztályzatot, a tanári testület engedheti meg, hogy az elégtelen osztályzat kijavitása végett javitóvizsgálatot tehessen; de ha az egy tárgyból bukott tanulónak a magaviseletéből „kevésbé szabályszerü" avagy „rosz" osztályzata van, a főhatósághoz kell engedélyért folyamodnia. Hasonlóképpen a főtanhatósághoz tartozik folyamodni a javitóvizsgálat engedélyezéseért az is, a ki két tantárgyból kapott elégtelen osztályzatot. A kellően felszerelt folyamodványok 1902. jul. 6-ig kivétel nélkül mind a gimnasiumi igazgatósághoz adandók be. A ki kettőnél több tárgyból kapott elégtelen osztályzatot, javitóvizsgálatra semmi esetre nem bocsáttatik. A javitó, nemkülönben a pótvizsgálatot is azon iskolában kell a tanulónak letennie, melyben az elégtelen érdemjegyeket kapta, illetőleg a hol a rendes vizsgálatot elmulasztotta. Megokolt esetekben az iskola főhatósága megengedi, hogy a tanuló a vizsgálatot más tanintézetben tehesse le. Pótlóvizsgálatra csak az a tanuló bocsátható, ki a rendes vizsgálatról való elmaradását betegség vagy egyéb fontos okkal igazolja. A betegség igazolására hatósági vagy hatóságilag megerősitett orvosi bizonyitványt kell mellékelni.

A reál és polgári iskolából jövő tanulók a megfelelő osztály tárgykülömbözetéből felvételi vizsgát tesznek. A felvételi vizsga dija 20 korona.

A beiratásnál fizetendő dijak a következők:

a) 2 kor. beiratási dij.

b) 6 kor. az országos tanári nyugdij alap javára.

c) 1 kor. a tanévvégi értesitő nyomtatása költségeire.

d) 1 kor. az ifjusági könyvtárra.

e) A tulajdonképeni tandij a négy alsó osztályosoknak 10 kor., a négy felső osztálybelieknek 20 kor., nem katholikus tanulók ezen tandij kétszeresét fizetik.

f) Az esetleges károk megtérítése czimén minden tanuló tartozik 2 kor. óvadékot az osztályfőnök kezéhez lefizetni.

Az *e*) pontban megállapitott dij lefizetése alul felmentés is nyerhető, a többi pont tételei fizetése alul felmentésnek nincs helye.

Ezen dijak beiratáskor fizetendők; az *e*) pont alatti tandijfizetését, a tandijmentességért folyamodók halaszthatják addig, mig kérvényükre a főtanhatóság válasza megérkezik. Első osztályos tandij-elengedésben nem részesül.

3. Tandijmentességi szabályzat.

1. §. Az erd. róm. kath. státus gimnasiumaiban a statusgyüléstől megállapitott tandij fizetendő, mely alól rendszerint senki sem mentetik fel.

2. §. Kivételképen azonban a főtanhatóság elengedheti az egész vagy a féltandij fizetését jó erkölcsi magaviseletü és egyuttal jó igyekezetü, tehetséges tanulóknak, ha

a) a szülők vagyontalanságát az illető politikai hatóságtól kiállitott, (és a róm. kath. lelkésztől is aláirt) bizonyitvány igazolja;

b) az előző tanévről szóló gimnasiumi bizonyitvány szerint erkölcsi magaviselete legalább szabályszerü volt s az egyes tantárgyakból legfeljebb csakis két elégséges osztályzatot bir, a többi jeles és jó lévén.

3. §. A tandijmentesség mindig csak egy évre adatik.

4. §. Olyan tanulók kérvényét, a kiknek bizonyitványa kevésbé szabályszerü magaviseletet, avagy kettőnél több elégséges érdemjegyet tartalmaz, az igazgatók el nem fogadhatják, hanem a jelen szabályzatra való hivatkozással visszautasitják, s a tandijfizetésre határidőt tüznek ki.

5. §. A tandijmentességet illetőleg a a fősuly a féltan-

dijmentességre helyeztetik; egész tandijmentesség csakis kiváló szorgalom és előmenetel mellett valóban szegényeknek adatik.

6. §. A ki igazolja, hogy egy időben három fia jár közép-, vagy felsőiskolába, s ha az illető tanuló előmenetele megfelel e szabályzat *b*) pontjának, a tandij felének fizetésétől felmenthető egyszerü kérelemre, még ha nem is egészen szegény.

7. §. A tandijmentességi kérvények minden tanév elején legkésőbb szeptember 15-éig az illető gimnasium igazgatóságánál adandók be. A tanártestület tartozik a kérvényeket még a szept. hóban tartandó ülésen lelkiismeretesen tárgyalni, a véleményét minden egyes folyamodóra nézve jegyzőkönyvbe venni. Az összes iratokat az igazgatók okt 1-éig a főtanhatósághoz felterjesztik, hogy az igazgatótanács októberi rendes közgyülésén végleg határozhasson. Fel nem szerelt vagy később beadott kérvények figyelembe nem vétetnek.

8. §. A tandij fele a beiratáskor, a más fele január 15-ig befizetendő. A kik jelzett határidőig a tandijt be nem fizették, sem az igazgató-tanácstól fel nem mentettek, a tanulók sorából kitörlendők.

9. §. A tandij beszedéséről az illető igazgatók felelősök.

10. §. A jelen szabályzat a gimnásiumi Értesitőben közzéteendő.

Csik-Somlyó, 1903. junius 28.

Pál Gábor,
főgimnáziumi igazgató.

Meteorologiai észleletek.

Az 1902. évi észleletek hivatalos eredményét a következő táblázat mutatja:

A csik-somlyói állomás fldr. hossz.: 43°32'; fldr. szél. 46°22': tengerszin feletti magasság 707 m.

Hónap	Légnyomat			Hőmérséklet C. sz.			Pára nyomás			Nedvesség			Csapadék mm.			Szélirány				Szélerősség kőz.	Felhőzet (közép)	Jegyzet
	közép	legnagyobb	legkisebb	közép	legnagyobb	legkisebb	közép	legnagyobb	legkisebb	közép	legnagyobb	legkisebb	havi	24 óral	ennek napja	fő uralkodó	másod	harmad	negyed			
Január	704·0	714·3	693·7	—4·0	4·0	—13·5	3·1	4·8	1·4	76	97	56	6·9	1·6	14	NW	W	SW	S	3	7	hideg, száraz
Február	705·9	716·1	695·7	—1·3	11·2	—13·8	4·0	6·6	1·4	63	100	26	12·8	2·1	19	NE	E	NW	SW	1	6	enyhe, száraz
Márcz.	702·0	714·9	689·1	0·1	17·9	—17·6	3·5	6·2	0·8	66	100	32	40·6	7·5	5	W	S	SW	NW	1	5	közepes
Április	705·0	712·4	697·6	9·4	18·2	— 3·4	4·6	7·9	1·4	56	100	12	18·3	3·7	23	W	S	E	SW	2	5	mérsékelt
Május	703·2	711·8	694·6	11·7	22·4	1·0	6·2	9·5	2·9	58	96	21	54·2	2·0	28	W	S	NW	N	3	6	enyhe
Junius	703·5	711·1	695·9	18·4	28·0	8·9	9·0	12·0	6·0	60	96	24	103·0	9·3	19	W	S	SW	SE	5	7	meleg, nedves
Julius	704·9	711·0	698·9	19·1	31·2	7·1	14·0	22·8	5·3	63	100	27	39·5	2·9	29	W	SW	SE	S	3	5	rendes
Aug.	704·3	709·6	699·1	19·1	31·4	6·8	14·5	26·7	2·4	63	100	27	100·0	8·2	6	W	SW	S	E	2	7	meleg, közepes
Szept.	708·2	715·2	701·3	11·6	27·1	— 3·4	7·5	12·4	2·7	64	90	31	38·4	6·0	16	W	S	SW	SE	2	5	rendes
Október	708·2	718·1	699·0	7·3	18·9	— 4·3	8·8	14·3	3·3	75	100	50	4·6	2·5	22	S	W	SW	SE	2	6	rendes, száraz
Novemb.	708·5	716·5	697·7	—3·1	11·3	—17·5	4·3	7·6	1·1	71	100	43	2·9	0·9	1	W	S	SE	E	1	5	hideg, száraz
Decz.	705·0	717·2	693·8	—10·0	7·0	- 27·1	3·1	6·0	0·3	76	100	52	4·7	2·8	3	W	SW	N	S	1	6	hideg, száraz
Évi közép	505·2	714·0	696·4	6·5	19·0	6·4	6·8	11·4	2·4	66	99	31	35·5	4·1	15	W	S	SW	SE	2	5	mérsékelt, száraz

*) A használt angol jegy: N = észak, E = kelet, S = dél, W = nyugat.

Észlelő **Csató János**, főgimn. tanár.

Tartalom.

Lap.

I. Teleki Mihály (1634—1690.) Irta: *Dr. Balló István* 5
II. Tanári kar 157
III. A bevégzett tananyag 160
1. Rendes tantárgyak.
2. Rendkivüli tárgyak.
IV. Irásbeli dolgozatok tételei 182
V. Tanszerek gyarapodása 184
1. Könyvtárak.
2. Szertárak.
VI. Adatok a tanév történetéhez 192
1. A tanév lefolyása.
2. Hivatalos látogatások.
3. Változások a tanári karban.
4. Vallás-erkölcsi állapot.
5. Egészségi állapot.
6. Irányadó rendeletek és nevezetesebb mozzanatok.
7. Iskolai ünnepélyek.
8. A gimnázium áthelyczésének ügye.
VII. Egyesületek 203
1. Mária társulat.
2. Önképzőkör.
3. Kiránduló egyesület.
VIII. Az ifjuság érdemsorozata 221
IX. Statisztikai táblázatok 234
1. A tanitás eredményének tárgy- és osztályonkint való áttekintése.
2. Tanulmányi és erkölcsi tekintetben általában.
3. Illetőség szerint való áttekintés.
4. A tanulók általános áttekintése.
5. Életkor és lakás szerinti áttekintés.
6. Az érettségi vizsgálatok statisztikája.
X. Jótékonyság 239
1. Tandijmentesség.
2. Segélyezések
3. Jutalmak.
XI. Finevelő-intézet és együttlakás 244
2. Felvétel a finevelő intézetbe.
3. Együttlakás.
4. Felvétel az együttlakásba.
XII. A jövő tanévben használandó tankönyvek jegyzéke 251
XIII. Szükséges tudnivalók 256
1. Figyelmeztetés.
2. Felvétel a gimnáziumba.
3. Tandijmentességi szabályzat.
XIV. Meteorologiai észleletek 260